

Музей "Смолоскип"

НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК

*"Блаженні голодні і спрагли на правду,
бо вони наситяться" (Мат. 5:6)*

Олекса ТИХИЙ

*На перехресті
думок*

Музей "СМОЛОСКИП"
Донецьк – 2013

Олекса Тихий
НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК

Впорядкування та оригінал-макет
Людмила Огнева

Коректор
Майя Первак

ТИХИЙ Олекса. НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК / Упорядник
Огнева Людмила. – Донецьк: Музей "Смолоскип", 2013. –
438 с.

До збірки "**На перехресті думок**" увійшли всі, знайдені на цей час, педагогічні статті Олекси Тихого – талановитого педагога й публіциста, філософа, мужнього патріота, правозахисника, члена-засновника Української Гельсінкської групи. Жодна з цих статей не була надрукована ані за життя автора, ані по його смерті.

Дана публікація рекомендована батькам, студентам педагогічних закладів та вчителям.

© ТИХИЙ Олекса
© ОГНЕВА Людмила,
впорядкування,
оригінал-макет

Від упорядника

До збірки **"На перехресті думок"** увійшли всі знайдені на цей час, педагогічні статті Олекси Тихого, написані в 1970 – 80-х роках.

За життя автора його твори в Україні не були опубліковані. Не знаємо, чи в неволі він знав про вихід у світ брошури **"Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, роздумів. / Упорядкував Осип Зінкевич. – Балтимор – Торонто: Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В.Симоненка. – 1982. – 80 с."**, куди увійшли його статті – **"Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області"**, **"Вільний час трудящих"**, нотатки про суд над ним та Миколою Руденком і кілька спогадів.

Саме це видання стало одним із першоджерел збірки **Тихий Олекса. Не можу більше мовчати / Упорядники: Василь Овсієнко, Людмила Огнева, Євген Фіалко, Євген Шаповалов. – Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. с. 184**, до якої увійшли всі відомі на той час роботи Олекси Тихого, добірка його листів з неволі, спогади Володимира Тихого, Василя Овсієнка та Євгена Сверстюка. Але переважна більшість статей, які увійшли до цієї збірки були надруковані вперше за авторськими машинописами, наданими нам сином Олекси – Володимиром Тихим.

У кримінальній справі О.Тихого і М.Руденка 1977 року згадується стаття **"Ви і ми"**. На суді О.Тихий заперечив своє авторство. Проте ми, за пропозицією Василя Овсієнка, подаємо цю статтю як документ до біографії Олекси Тихого.

У 2007 році видавництвом "Смолоскип" спільно з Володимиром Тихим була видана книга **"Мова – народ": Олекса Тихий. Мова – народ. Висловлювання про мову та її**

значення в житті народу / Упорядник Олекса Тихий, післяслово Осипа Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с

П'ятий розділ цієї книги "Тарас Шевченко про мову", доповнений нами, також увійшов до збірки **"На перехресті думок"**.

На початку 2012 року Володимир Тихий знайшов машинописи та рукописи ще кількох робіт батька: *"Домашні завдання"*, *"О домашних заданиях"*, *"На перехресті думок"*, *"О проблемах реформи школьного образования"*, *"Людина – це звучить гордо"*. Вони та третій розділ дипломної роботи О.Тихого – *"Стиль роботи колективу"* – друкуються вперше.

До збірки **"На перехресті думок"** включено доповнений нами "Словник невідповідних нормам української літературної мови слів" Олекси Тихого.

Олексій Тихий.
(27.01.1927 – 06.05.1984)

Короткий життєпис Олексі Тихого

1927.01.27 – народився на хуторі Їжівка Костянтинівського р-ну Донецької області.

1948 – перший арешт за критику єдиного кандидата в депутати, після "профілактики" був відпущений.

1948 – 1950 – заочно навчався в МДУ ім. М.Ломоносова та працював вчителем фізкультури, слюсарем, креслярем.

1950 – 1957 – працював вчителем історії та суспільствознавства, а також завучем школи.

1953 – закінчив філософський факультет Московського державного університету ім. М.Ломоносова, кафедра педагогіки.

1957.01.15 – другий арешт за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами Варшавського договору, а також за "антирадянську агітацію", "наклеп на КПРС і радянську дійсність", "критичні висловлювання про радянську школу".

1957.04.18 – вироком Сталінського облсуду засуджений на 7 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі та на 5 років позбавлення громадянських прав за ст. 54-10 КК УРСР.

1957–1964 – відбував покарання у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, табір ЖХ-385/11. Один рік провів у Володимирській тюрмі.

1964.02 – повернувся з ув'язнення.

1964–1967 – працював у школі вчителем математики та фізики.

1967–1977 – працював на кількох підприємствах в Олексієво-Дружківці та Слов"янську; вибирав таку роботу, яка давала можливість самостійної творчої праці в позаробочий час (пальщиком на заводі вогнетривів; дефектоскопістом на спорудженні об'єктів енергетики; пожежником).

1973–1977 – написав низку статей з питань педагогіки, а також уклав збірку "Мова-народ" і "Словник мовних покручів" (робота над "Словником" не була закінчена).

1964–1976 – постійно писав скарги до Прокуратури СРСР і УРСР, Верховної Ради УРСР, вимагаючи перегляду своєї справи.

1976.06.27 – написав скаргу на ім'я прокурора УРСР із приводу свого необґрунтованого засудження в 1957 р. і незаконного обшуку влітку 1976 р.

1976 (улітку) – закінчив роботу над рукописом збірки "Мова – народ".

1976.11.09 – став членом Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод (УГГ). Підписав "Декларацію" та "Меморандум-1" УГГ.

1977.02.05 – третій арешт за звинуваченням в "антирадянській агітації та пропаганді" (ст. 62-2 КК УРСР) та "незаконному зберіганні вогнепальної зброї" (ст. 222-1 КК УРСР).

1977.06.23–1977.07.01 – суд у справі О.Тихого та М.Руденка у м. Дружківка Донецької обл. інкримінував Тихому "зведення наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний та суспільний лад". Підставою для вироку (10 років таборів особливого режиму і 5 – заслання) були його статті "Українське слово", "Думки про рідну мову", "Сільські проблеми", "Роздуми про українську мову на Донеччині", текст Декларації УГГ, Меморандум Групи та ін.

1977.12. – відправлений у концтабір с. Сосновка в Мордовії.

1978.04 – розпочав голодівку, яку тримав 52 доби, домагаючись перегляду своїх справ 1957 і 1977 рр.

1978 (улітку) – з'явився документ О.Тихого і В. Романюка "Історична доля України. Лист українських політв'язнів. Спроба узагальнення".

1978.11 – розпочав голодування, був поміщений у камеру-одиначку. Лікар Денисова відмовилася його лікувати.

1979.07.13. – перевезли у лікарню для в'язнів у м. Нижній Тагіл.

1980 (січень-лютий) – провів 40 діб у СІЗО за порушення табірної режиму.

1980.02.27.–1980.03.01. – етапований на Урал, у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

1981.06.15. – на 3 місяці був ізольований у ПКТ (приміщення камерного типу) за "порушення режиму": невиконання норми виробітку, відмову збрити вуса, голодівки протесту та ін.

1981.11.18–1981.12.26. – перебував у тюремній лікарні в Пермі.

1982 – у США вийшла книжка "Олекса Тихий. Роздуми".

1984.05.06. – помер у в'язничній лікарні м. Перм після двох операцій з приводу виразки дванадцятипалої кишки.

1989.11.19. – перепохований на Байковому цвинтарі в Києві.

2008.11.06 – посмертно Указом Президента України нагороджений орденом "За мужність" I ступеня.

Тихий В.¹

Мова як доля

19 листопада 1989 року в Києві, на Байковому цвинтарі були поховані тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого, перевезені з далекої Пермської землі. Тисячі людей прийшли на перепоховання, яке перетворилося в урочисту демонстрацію під національними прапорами, з палкими промовами і молебнями. Очевидно, це була одна з найбільш масових подій повоєнного часу, організованих у Києві не за команду КПРС.

Ім'я Стуса було відоме, але про Литвина та Тихого знали мало. Знали, що Олекса Тихий був членом–засновником Української Гельсінської групи, що був засуджений 1977 року до десяти років таборів і помер у тюремній лікарні 6 травня 1984 року. Власне, всі троє колишніх політ'в'язнів були членами Української Гельсінської групи і всі троє загинули в пермських таборах. У 1989 році, в епоху перебудови і гласності, про це вже можна було говорити.

Тихий Олексій Іванович, мій батько, ніколи не прагнув до того, щоби бути "на виду". Він завжди наполегливо робив те, що вважав за потрібне, без будь–яких кон'юнктурних міркувань і амбіцій. Основні моменти пожовтневої історії України відбилися в долі батька, в його прагненні зберегти людську гідність, національну

¹ **ТИХИЙ Володимир**, нар. 21 грудня 1952 р. Закінчив середню школу в Донецькій області та фізичний факультет Московського університету. Кандидат фіз.-мат. наук, старший науковий співробітник Інституту проблем математичних машин і систем НАНУ (м. Київ), консультант з екологічного менеджменту. 1988-1993 - учасник, член Правління Української екологічної асоціації «Зелений світ», ініціатор створення і директор Незалежної екологічної лабораторії (1990-1992). Керівник кількох екологічних проєктів (1994-2000).

самосвідомість, рідну українську мову – не лише для себе, а й для своїх земляків із Донеччини.

Народився Олекса Тихий 27 січня 1927 року на хуторі Іжевка Костянтинівського району Донецької області, там же прожив усе життя, за винятком років навчання і таборів. Батьків батько, Іван Петрович, залізничник, помер у 1957 році, коли його син відбував перший термін ув'язнення в мордовських таборах. Мати, Марія Кіндратівна, колгоспниця, померла, коли її син сидів удруге. Старший брат Микола загинув на війні, дві молодші сестри живуть у Донецькій області.

З останнього слова О. І. Тихого на суді 29 червня 1977 року:

"Я громадянин СРСР, українець, ні до яких партій не належав. У КПРС мене не приймуть. Та я й не хотів би бути її членом через деякі пункти у її статуті. У вісімнадцять чи дев'ятнадцять років я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 33-й рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю облоги, біженців, як вішали і багато іншого.

Я вчився в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві у Златоусті. Вже тоді моє кредо було: "Путь к свободе лежит через тюрьму". Потім був Московський університет (філософський факультет, кафедра педагогіки. – В. Т.), робота в школі. У школі я знайшов своє покликання. Я працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини. Вже тоді я мав зустрічі з Міністерством внутрішніх справ. Тоді до "бунтаря" тільки приглядалися, але "неуживчивість с бюрократами" не знайшли достатньою підставою для арешту".

Після закінчення університету батько вчителював у Приазов'ї, потім повернувся на Донеччину. Працював завучем у школі, викладав історію і суспільствознавство,

багато читав. XX з'їзд КПРС сприйняв як заклик до перебудови суспільства.

З останнього слова О. І. Тихого 29 червня 1977 року:

"На виробничій нараді в школі 16 січня 1957 року я робив доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до вчення Макаренка... Я сказав, що кому як, а, по-моєму, комунізм у нас не будується"....

18 квітня 1957 року Сталінський (тепер – місто Донецьк) обласний суд розглянув на закритому засіданні справу за звинуваченням О. Тихого в "антирадянській агітації та пропаганді" – стаття 57–10 Кримінального кодексу. Під цим розумівся також і його відкритий лист до ЦК КПРС з протестом проти введення радянських військ в Угорщину. Розстрілявши угорську революцію в листопаді 1956 року, радянський режим почав "закручувати гайки" і в СРСР.

З вироку 1957 року (переклад з російської):

"Підсудний Тихий О. І. працював завідувачем навчальної частини Олексієво–Дружківської середньої школи.

Будучи вороже налаштованим до існуючого в СРСР ладу, 16 січня і 11 лютого 1957 року в присутності викладачів цієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа немовби зайшла в глухий кут, що комунізм в СРСР не будується.

Викликаний на розмову в Костянтинівський РК КП України 12 лютого 1957 р., Тихий також висловлював свої антирадянські погляди в ряді політичних питань; заявив, зокрема, що комунізм ми не будуємо, а що ми будуємо, він, Тихий, і сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі злиденно животіють. Вибори в Ради депутатів трудящих назвав комедією, говорив, що демократичний централізм у теперішній час нічим не виправданий і несумісний з демократією, що демократії в СРСР зараз

немає, а є вона немовби у Франції та інших державах, що у нас існує нічим не виправдана диктатура Комуністичної партії".

Суд присудив О. І. Тихого до семи років позбавлення волі в таборах та трьох років позбавлення громадянських прав.

У таборах у той час сиділо дуже багато інтелігентних людей, як із України (переважно Західної), так і з усього Союзу. В основному в'язні були на безкамерному режимі – дозволялось ходити по зоні, спілкуватися, навіть вирощувати квіти. Була можливість виписувати і читати журнали, книжки. Батькові друзі-політв'язні, яких він відвідував після звільнення, жили у Москві, Грозному, Коломиї, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Херсоні, Архангельську...

Можна сказати, що мордовські табори загартували волю, загострили почуття гідності, відповідальності, національної гордості, розширили і поглибили світогляд Олекси Тихого. Повернувся він із таборів у лютому 1964 року, відбувши термін повністю. У саморобній фанерній валізі лежали ноти, насіння квітів, старенький кларнет, шахи...

Кілька років після звільнення батькові не дозволяли вчителювати, і він працював теслею в Міжколгоспбуді. Потім дозволили викладати в школі, але тільки природничі предмети – фізику, математику, астрономію.

Батько жадібно стежив за публікаціями в "Літературній Україні", за відродженням української поезії. У мене збереглися подаровані ним збірки поезій Драча, Симоненка, Вінграновського та інших. Добре пам'ятаю появу "Мальв" Іваничука, "Собору" Гончара. Батько купував ці книжки, роздавав друзям і знайомим. Але вже починався період застою. На очах безлюднів хутір, зникали залишки народних звичаїв, люди все більше замикалися в чотирьох стінах біля "блакитного екрану".

У той час батько почав самостійно опрацьовувати поставлені перед собою педагогічні та історичні питання. Захопився історією розвитку української мови, зокрема на Донеччині, що пізніше вилилося у ґрунтовну працю "Думки про рідний Донецький край". Свої роздуми посилав до редакцій газет, один із дописів 1972 року, пізніше визнаний антирадянською агітацією і пропагандою, став приводом визнання батька особливо небезпечним рецидивістом: це означало табір особливого режиму і три додаткових роки покарання.

Формальність у ставленні до навчання як із боку учнів, так і вчителів, ставала для батька нестерпною, і на початку 70-х він написав заяву в ОблВНО, де все це докладно описав і попросив звільнити зі школи: "Так вчити, як можу і хочу, мені не дозволяють, а так, як дозволяють, – я вважаю негідним". Його викликали в Донецьк, на "розмови". Крім працівників ОблВНО та запрошених спеціалістів із Донецького інституту вдосконалення вчителів, завжди були присутні "ті, кого не відрекомендували". Заяву про звільнення підписали, батько став працювати спочатку монтажником, потім пальщиком на заводі вогнетривів, пожежником. Це давало час для роздумів, читання, поїздок до друзів, написання листів до газет і органів влади, в яких гостро висвітлювалися болючі соціальні питання, в тому числі, становище української мови.

Жодна з батькових статей не була надрукована, вони не вписувались у загальну мажорну тональність преси, та й біографія не сприяла. Один випадок особливо промовистий: стаття "Домашні завдання", написана для відділу педагогіки газети "Известия", була підготовлена редакцією до друку. Для уточнення особистих даних редакція телеграмою звернулася до автора. Батько саме був у від'їзді, старенька мати вирішила почекати повернення сина, а сільрада на повторну телеграму

відповіла: "Був засуджений на 10 років за український націоналізм, зі школи звільнений". Після такої відповіді статтю з номера зняли, все, що в батька від неї залишилося, – пробний відбиток.

У 1973 році був написаний і відісланий лист Голові Президії Верховної Ради Української РСР Грушецькому, в якому батько протестував проти практики русифікації в Донецькій області. Написано статті "Роздуми про долю української мови і культури на Донеччині", "Вільний час трудящих", "Думки про рідний Донецький край", "Сільські проблеми". Однак надрукувати бодай щось у донецьких газетах не вдалося, хоча неодноразово матеріали обговорювалися в редакціях газет, на зустрічах у районних і обласних органах влади. Творчий доробок батька діяв і в інший спосіб: люди передруковували його статті і заяви, переховували в себе, передавали з рук у руки друзям та однодумцям. То була епоха "самвидаву".

Основною працею, яка зайняла кілька років, стало для батька упорядкування збірника висловлювань "Мова – народ". Пізніше батько долучив до розділу "Поетичне слово про мову" рукопису "Мова – народ" збірку віршів, яку підготувала одна вчителька, теж із Донецької області. Оскільки існували реальні побоювання, що упорядкування такої книжки влада може визнати кримінальним злочином, прізвища вчительки домовилися не вказувати. Я до сьогодні не знаю її прізвища. Паралельно йшла робота над словником слів, невідповідних нормам української мови (які вживалися насамперед на Донбасі).

Із передмови до рукопису книжки "Мова – народ":

"...Книга у першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас – учням та їхнім батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані із школою, особливо інтелігенція..."

Хочеться думати, що книга якоюсь мірою сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу...

У 12 розділах книжки – від "Класики марксизму–ленінізму про національне питання" до "Трохи статистики" – зібрано документи та висловлювання понад 250 авторів.

Рукопис книжки пройшов обговорення в Донецькому університеті та в Донецькому інституті удосконалення вчителів, потім у Києві. Зі схвальним відгуком Інституту філософії АН УРСР рукопис книги був надісланий до видавництва "Радянська школа" для вирішення питання про її публікацію (як пізніше з'ясувалося, ще рукопис надійшов і "на розгляд" до КДБ). На суді книжка "Мова – народ" батькові не інкримінувалася, лише професор І. І. Стебун з Донецького університету знайшов у ній "глибоко прихований ворожий націоналістичний зміст", про що і заявив на суді. Інкримінувалися батькові інші його роботи.

З вироку 1 липня 1977 року:

Підсудний Тихий у січні 1972 року виготовив ворожий соціалістичному суспільству документ під назвою "Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області", в якому зводить наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад, навмисне спотворюють реальне становище української радянської культури, з націоналістичних позицій твердить про те, що корінне населення Донеччини нібито позбавлене мистецького життя, що життя вихованої людини нічим "не відрізняється від тваринного". Заявляє, що сучасне становище неначе веде до занепаду культури й асиміляції українського корінного населення. Цей документ Тихий

розповсюдив – надіслав рукопис до редакції газети "Радянська Донеччина" з вимогою опублікувати його. Тихий неодноразово на початку 1972 року відвідував редакцію, де в розмові з працівником газети Непраном М. І. одстоював ненаклепницький зміст свого документа.

Єдино можливим і прийнятним шляхом до зміни ситуації в Україні батько вважав ненасильницьке протівлення злу, так, як боровся Магатма Ганді. Основною метою молоді він хотів бачити освіту, науку, культуру.

У 1972 прокотилася хвиля арештів серед української інтелігенції. Батька вона оминула – очевидно, робітник Слов'янського тресту "Енергомонтаж" іще не був "на гачку". Проте з 1974 року КДБ став частіше виникати на батьковому шляху. Його кілька разів затримували, тримали в камері попереднього ув'язнення, 15 червня 1976 року виписали попередження згідно з Указом від 15 грудня 1972 року, на той час, а може, й зараз, неопублікованим. Він вимагав розгляду в суді своїх праць, за які він був попереджений, писав відповідні заяви в суди, але жоден суд його заяв не взяв.

У серпні 1975 року в Гельсінки був підписаний Заключний акт Народи з безпеки і співробітництва в Європі. Підписавши цей Акт, Радянський Союз узяв на себе зобов'язання поважати права й основні свободи людини, право народів розпоряджатися своєю долею. Правозахисники в усьому соціалістичному таборі вітали появу Акту, пов'язуючи з ним великі сподівання. У Москві виникла "Московська Гельсінська група", до якої входили і батькові друзі, з якими він підтримував постійні зв'язки.

Переслідування КДБ, періодичні затримання не припинялися. Влітку 1976 року, під час дводенного затримання, КДБ пропонував батькові написати заяву і виїхати за кордон (що, фактично, було останнім попередженням), але він відмовився. Його позиція

залишалася незмінною: "Мої однодумці, друзі сидять у таборах. Я мушу робити все, що в моїх силах, щоб звільнити їх. Моє місце тут, в Україні".

Наприкінці 1976 року батько разом з Миколою Руденком, Левком Лук'яненком, Олесем Бердником, Оксаною Мешко та іншими підписав Декларацію про створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод та Меморандум № 1 цієї групи, в якому наводилися конкретні приклади протиправних дій КДБ і радянського уряду, відомості про українських політв'язнів, використання психіатричних лікарень проти інакомислячих. Це, очевидно, переповнило чашу терпіння КДБ, у домівці О. І. Тихого було проведено обшук і 4 лютого 1977 р. його заарештували. Жодні протести під час досудового слідства не дали результату.

Суд над Миколою Руденком та Олексієм Тихим відбувся у місті Дружківці Донецької області наприкінці червня 1977 року, в "ленінській кімнаті" Дружківського змішторгу. Суд став "відкритим" лише на шостий день судового засідання, але і після цього навіть сестру і матір до зали суду не впустили – "не було місць". Місця були зайняті співробітниками місцевих дружківських контор, які відсиджували там повні робочі дні. Суд відхилив практично всі клопотання звинувачених, і обом були визначені максимальні терміни покарання – сім років таборів і п'ять років заслання Руденкові та десять років таборів особливого режиму і п'ять років заслання Тихому – як рецидивістові. З тих десяти років він відбув сім.

Табір особливого режиму для політв'язнів був іншим, ніж табори початку 60–х. Фактично це була тюрма, в'язні постійно перебували в камерах, навіть робота (прикручування деталей до електричних дротів) виконувалася в тому самому приміщенні. Для годинних прогулянок був двір-колодязь – якихось 6 кв.м., з колючим дротом і вартовим над головами.

Проте боротьба тривала і в таборах – спочатку в Сосновці, в Мордовії, потім у Кучино в Пермській області. В'язні відстоювали свої права голодівками, протестами, за що розпачувалися карцерами, позбавленням побачень та передач, обмеженнями в листуванні. Лише зрідка вдавалося передати підготовлені в зоні документи на волю: один із таких документів у 1978 році я завіз у Москву і передав А. Д. Сахарову. Очевидно, то був лист О. Тихого і В. Романюка (який відбував покарання в тому ж таборі) "Історична доля України. Лист українських політв'язнів. Спроба узагальнення".

Влітку і восени 1978 року в таборі ЖХ 385/1 в Сосновці батько двічі оголошував голодівку, перша з яких тривала 52 дні, а друга закінчилася на сімнадцятий день кровотечею виразки шлунку. Після двох тяжких операцій батько вижив, але жахливі болі весь час мучили його. Успішність лікування зумовлена була, очевидно, ще й тим, що піднялася ціла хвиля протестів міжнародної громадськості ("Міжнародна амністія" та інші організації). Влада не хотіла, щоби в'язень помер за таких обставин, дозволили навіть передати вкрай необхідні ліки і продукти харчування, яких у Мордовії просто не було. Після одужання батька повернули до тієї ж зони в Сосновку, де пізніше опинилися й інші члени Української Гельсінської групи. Боротьба тривала – у 1979 році разом з іншими сімнадцятьма політв'язнями батько підписав "Звернення українського національного визвольного руху в справах української самостійності", в якому ставилося питання про вихід України зі складу СРСР.

Коли зону особливого режиму в Мордовії ліквідували 1980 року, в'язнів, у тому числі батька, етапом перевели до табору ВС 389/36–1 в селі Кучино Чусовського району Пермської області, через який пройшли десятки українських дисидентів. У цьому таборі обірвалося життя Василя Стуса, та й увесь режим був спрямований на приниження і фізичне знищення в'язнів. Жодного побачення з батьком чи передачею в

Кучино не дозволили – за "порушення режиму". Це часто набувало форми знущання: одного разу батька позбавили побачення напередодні визначеної дати, коли я вже був у Кучино.

Постійні голодівки, холодні карцери, невиліковна хвороба шлунку настільки послабили здоров'я батька, що його змушені були взяти на обстеження до тюремної лікарні в Пермі. Проте зробити щось уже було неможливо: він, чоловік середнього зросту і середньої статури, важив близько 40 кг і практично не міг навіть сидіти. Мені дали сорокахвилинне побачення, на яке батька ввели попід руки. Він мав просвітлений вигляд, сказав, що не тримає зла на своїх мучителів і вірить у майбутнє України.

Через кілька днів, 6 травня 1984 року, батько помер у тій самій тюремній лікарні. Персонал і лікарі були вражені стійкістю і гідністю, з якими він прожив свої останні дні. Втім, гідність і наполегливість були його основними рисами протягом усього життя.

Мені не дозволили забрати тіло для поховання в Україні: "Якщо будете наполягати, то результати бактеріологічного аналізу, необхідного для перевезення тіла, можуть показати гепатит, і тоді не заберете його ніколи". КДБ боявся масових акцій при похованні в Україні. Тож ми вчотирьох (заступник начальника зони з режиму, санітар тюремної лікарні, водій вантажівки і я) поховали батька на цвинтарі міста Пермі, поставивши на могилі дерев'яну дощечку з номером політв'язня. І лише через п'ять років настав час для перепоховання в Києві.

Жовтень 2006 р.

Тихий В.**"Він був людиною, яка повністю зробила себе"²**

Словника покручів української мови (*машинопису "Словника.." – ред.*) я, на жаль, не маю. Всі матеріали по арешті батька були заборані в КДБ. У мене збереглися лише ті копії, які я одержав раніше й перепоховав після того, як батька забрали. Мешкав я на той час у гуртожитку. Це були копії його робіт "Думки про рідний Донецький край", "Роздуми про долю і культуру української мови на Донеччині", "Сільські проблеми" тощо. Остання була визнана "антирадянською пропагандою" й інкримінована йому як злочин. Вона увійшла у вирок разом із "Думками". Праця ж "Роздуми..." йому не інкримінувалася, тобто не була визнана "злочинним матеріалом". Не інкримінувалася й основна робота батька, якою він займався протягом останніх років, це збірник висловів видатних людей про мову. Це досить об'ємна книжка: десь 400-500 сторінок, якщо брати звичайний формат книги. Мені відомо, що батько передрукував її приблизно в 10-12-х відбитках. Перші 6 – на нормальному папері, решта – на цигарковому (щоб було більше копій).

Він передбачав, що це може закінчитися арештом і конфіскацією. Це так і сталося. Саме передчуваючи це, він попередньо роздав різним людям машинописні примірники своєї книжки, щоб вона збереглась. На жаль, у мене вона якраз на цигарковому папері і через це дуже важко читається. Кілька років тому її бралися друкувати, але не змогли через утруднене прочитання. Нещодавно мені таки пощастило знайти жінку, яка погодилась набрати цю книжку. Після набору я збираюся звернутись до якогось видавництва з пропозицією видрукувати її.

² Виступ на конференції 23 січня 1994 р., м. Дружківка

Десь ще років за три Іван Драч пропонував мені заздалегідь написати замовлення на публікацію, але я, на жаль, цього не зробив, бо не мав тоді матеріалу. Була, відверто кажучи, ще одна причина, з якої вийшла затримка. Декілька років тому мені здавалось, що такий матеріал вже втратив свою актуальність, що проблема української мови й культури вже вирішується законодавчо на державному рівні... Але останнім часом стало очевидним, що ці проблеми ще дуже далекі до остаточного вирішення й актуальності своєї не втратили. До того ж, ця книга відбиває дуже широкий спектр думок людей різних поколінь з питань, які будуть надзвичайно важливими для усіх, а насамперед для вчителів. Вона, ця книжка, й була задумана як посібник для вчителів. Щоб вони, користуючись нею, могли нести ці думки широкому учнівському загалу. Звичайно, ніякого ворожого системі змісту ця праця не містила. Єдиний, хто знайшов у ній "глибоко захований націоналістичний зміст", "вороже нутро" і таке інше, це професор Стебун, який виступив на суді як експерт. Перед тим він двічі давав у КДБ "експертні заключення" на цю працю. Якраз він і написав, що ця книжка (попри ту суттєву "ваду") зовні цілком гарно укладена і має відповідне значення, й навіть могла б бути рекомендованою до друку. Це, до речі, те, що зробили його колеги з Донецького держуніверситету. Кафедра української мови ДонДУ та відділ національних відносин інституту філософії АН України рекомендували цю книгу до друку.

Буквально за місяць до арешту її машинопис з указаними рекомендаціями був поданий до видавництва "Радянська освіта". І, як пізніше стало відомо, прямо з видавництва все це пішло в... архів КДБ. Там він і донині. Зараз я все ж сподіваюсь остаточно вирішити проблему з друком, і ця дорога мені праця батька побачить нарешті світ.

Мені хотілось би дещо додати про перше ув'язнення батька. Це було 1957 року. Суд був закритий, нікого туди не пустили. Йому інкримінували листи до Президії Верховної Ради СРСР, де він піддав критиці радянську демократію й висловлював сумнів у тому, що в Радянському Союзі будується комунізм. Трудящі не живуть, а животіють, а українська мова на Донеччині не розвивається, а душиться. Одночасно там був протест проти введення радянських військ в Угорщину 1956 року. Це все було визнано "антирадянською агітацією і пропагандою". Було підкреслено, що ці матеріали розповсюджувалися й поширювалися. Батько, дійсно, ніби робив фотокопії своїх листів. Напевне я цього не знаю, бо був тоді ще малий (коли батька забирали, мені було 4 роки). Я пам'ятаю цей обшук. Все, як було, пам'ятаю. Залишилися в пам'яті і табори в Мордовії. Нещодавно я був у Сосновці й пізнав ті табори, де я був шестирічною дитиною. Там усе лишилося як і було тоді, хоча зараз, ніби, цю зону ліквідували.

У додаток до сказаного про батька п.Василем (Овсієнком) хотілось би зауважити, що батько дійсно був людиною, яка повністю зробила себе. Він сам себе виховав морально, загартував волю, яку не вдалося зломити табірним катом. Він не поступався ні в чому, не йшов на компроміси з режимом, хоча розумів, що міг би в чомусь непринциповому і поступитись. Але він не міг дозволити собі цього. І в Гельсінську Спілку він вступив через те, що бачив саме там своє місце. Щодо молодшого покоління, то основним завданням, на його думку, повинна бути освіта та виховання. Тобто тільки за допомогою освічених і свідомих громадян можна підняти культурний рівень, досягти значних перетворень у суспільстві.

Я його бачив десь днів за десять до смерті. Нам дали побачення напередодні операції через те, що не було ніякої впевненості у її успіхові. Важив він біля 40 кг – не міг

нічого їсти. Поховали ми його поряд із начальником відділу режиму цієї тюрми (така іронія долі). У похованні брали участь четверо: заступник начальника тюрмної лікарні, водій вантажівки, якийсь капітан і я. Ховали на звичайному цвинтарі в тюрмі, там, де пізніше був похований В.Стус поряд із заступником начальника цього табору. Фактично, всі вони були зеками режиму – одні сиділи, другі їх стерегли, перші були катованими, другі – катами. То щось страшне, це Кучино! Я двічі там був, але жодного разу не дали побачення з батьком. Спочатку обіцяли, а потім знаходили якусь зачіпку, якусь "провину", і товариш Фьодоров пояснював, що "мы не можем дать свидание" або "мы не можем взять передачу" з тої чи іншої причини. Там, у Кучино, була досить цікава історія з тією операцією. Якраз тоді вивезли Кузнецова й обміняли на "радянських шпівнів" Щаранського, Орлова та ін. Про це може докладніше сказати п.Василь Овсієнко. Справа у тім, що КДБ боявся, що батько помре під час операції і ця подія набуде розголосу. Тож й після операції його почали сумлінно лікувати і витягли, фактично, з коматозного стану, навіть обіцяли, що після його "актують", тобто звільнять, як безнадійно хворого. Але поступово на політичній арені пристрасті вгамувалися, й та обіцянка була "забута".

ВИХОВАННЯ, ОСВІТА

САМОВИХОВАННЯ

Тихий О.

*Для чого я живу?*³

1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.
2. Щоби не зробити нікому ніякого зла, не проявити ні до кого ніякої байдужості й несправедливості в його долі, тяжкому становищі, горі.
3. Я – свідома частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місцем проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний.
4. Я маю людську гідність, національну гордість. Нікому не дозволю топтати ні перше, ні друге.
5. Зневажаю смерть, голод, бідність, страждання і саму зневагу.
6. Прагну, щоб моє “я” було гідне наймення “людина”. У всьому, завжди незалежно від обставин чиню згідно зі своїм сумлінням.
7. Щоб поважати й цінувати працю, переконання й культуру кожної людини, на якому б рівні в порівнянні з моїми, загальноприйнятими і найвищими досягненнями людства вона не перебувала.
8. Щоб до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх, хто бажає в мене вчитися.

³ «Для чого я живу» життєве кредо, якого все дотримувався Олекса Тихий, складено ним у юні роки
Журнал “Новое время”, № 51, 1990 р., зворотній переклад – В.Овсієнко.

9. Щоби зневажати сильних, багатих, авторитетних, якщо вони свою силу, багатство й авторитет використовують для кпин, знущань, чванства перед іншими людьми або хоч би однією людиною.

10. Байдужим до тих, хто живе тваринним життям. По можливості намагаюся допомогти кожному такому усвідомити себе людиною.

11. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу.

12. Щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства”

Тихий О.

Людина – це звучить гордо

Всі ми люди, всі ми думаємо, що живемо, що робимо те, що належиться і чесно їмо свій хліб. На деяких ми дивимося з повагою, з любов'ю, на інших з осудом, зневагою, , а ще на інших – з гнівою і презирством.

А чи часто ми дивимося на себе? Зокрема, з позиції власного сумління. Очима своїх друзів і недрузів, предків та нащадків. Чи часто ми задаємо собі питання: "Хто – я?", "Для чого я?", "Чим я відрізняюся від інших людей?", "які мої слабі сторони?", і, нарешті: "Чому? Чому? Чому?", "Що залишиться після мене, коли я зміню місце роботи, мешкання і білий світ?" (Зітхнуть з полегкістю; згадуватимуть з прокляттям; не помітять, що тебе не стало; чи шкодуватимуть, що не стало доброї, лагідної людини?)

Кожна людина є неповторним індивідуумом зі своїм психічним складом, темпераментом, характером, звичками, манерами.

Психічний склад – ознака національної приналежності. Темперамент – ознака, в більшій мірі, родинна. Психічний склад та темперамент не піддаються швидким змінам, їх можна вбити, а не переробити. А ось характер, звички, манери можна виробити в собі, можна

привити дітям чи, навіть, окремим дорослим людям. Але цього не можна домогтися, досягнути, прочитавши найкращу лекцію, шляхом наказу чи примусу. Це – тривалий процес самостійних вправ при наявності живого конкретного прикладу. І чи не найголовніше усвідомлення необхідності виробити в собі людський, лагідний, врівноважений, твердий характер шляхетні звички та красиві манери.

Людина живе:

1. Задоволенням своїх матеріальних потреб (їжа, одяг, житло, засоби пересування тощо),
2. Культурним дозвіллям (театр, література, поезія, вишивання, художня самодіяльність, музика, доміно, карти та інше).
3. Проявляє себе як людина безкорисним творенням добра для інших людей, свого народу, людства. І саме останнє – є той слід, що його залишає людина в пам'яті нащадків.
4. Щоб проявити себе Людиною, звичайно ж, треба і їсти, і мати помешкання, і одягатись, і мати час для інте ... *(нема кінця статті)*

Нотатки Олекси Тихого

Різниченко Г. "Дюжина хоробростей" Джона Ріда

"Шановна редакція! Яюсь нам на класних зборах учителька розповідала, що відомий американський комуніст Джон Рід вчився жити ще з дитинства за правилами, врученими йому його дядьком. Чи не змогли б ви надрукувати ці правила або повідомити, де їх можна прочитати.

Учні Маріїнської школи-інтернату"

Сьогодні ми виконуємо це прохання. Ось ці благородні хоробрості.

Перша – пам'ятати , що гідна смерть краща за негідне життя.

Друга – безстрашно дивитися в очі ворогу, людина то чи тварина.

Третя – коли бачиш, що ціляться в серце друга, підставити під кулю власне серце.

Четверта – не будувати власну свободу на рабстві інших.

П'ята – поривати з минулим, коли це треба для майбутнього.

Шоста – за будь-яких обставин стояти прямо. Пам'ятати, що горизонтальна лінія – це лінія змії. Людина стоїть вертикально!

Сьома – відстоювати істину, хоча б для цього довелось стати на бій з усім світом.

Восьма – не упиратись, коли ти зробив помилку.

Дев'ята – вірити в людство, навіть якщо ти розчарувався в деяких людях.

Десята – ставити спільне вище за особисте.

Одинадцята – берегти від мозолів ноги, але не боятися мозолів на руках.

Дванадцята – любити блиск зірок більше, ніж блиск золота.

* * *

Від себе додамо, що підростаючи, а потім борючись і перемагаючи труднощі, які постали на життєвому шляху комуніста, Джон Рід знайшов і свою – тринадцяту хоробрість: "Завжди і в усьому тримати курс назустріч бурям". І слідував цим правилам усе своє життя!

Газета "Радянська Донеччина"

14 березня 1976 року.

Рубрика "Азбука вихованості для Ганнусі і Петрика"

ВИХОВАННЯ В РОДИНІ

Тихий О.

*Думки про виховання*⁴

Люди є люди, тобто представники найвище організованої природи.

1. Їм властиве мислення, тобто вміння аналізувати, співставляти, передбачати, мати мету і свідомо прямувати до неї.

2. Віра – як ознака безсмертя, як переконання, що її думки і діла переживуть її фізичне життя на землі, оскільки кожна людина, на якій би щаблі розвитку вона не стояла, усвідомлює свою смертність і припинення існування в тій якості, в якій вона живе сьогодні, тобто фізичного життя. Без віри в безсмертність у боротьбі за існування людина, користуючись розумом легко може направити на вбивство заради шматка хліба, на грабежі, на досягнення своїх сумнівних чи нікчемних прагнень йти по трупах собі подібних.

3. Упевненість в своїх силах – свідомість, їй під силу зробити якусь роботу, забратись на якусь вершину, утриматись від дії, що може обернутись для неї трагедією.

4. Прагнення підкорити природу і поставити її собі на службу, свідомо використати її дари і багатства.

5. Мова – як засіб спілкування, як основа мислення (без мови не може існувати думка), як інструмент передачі досвіду від покоління до покоління, як схованка людського духу, що об'єднує в одне історичне ціле десятки та сотні поколінь минулих, теперішніх та майбутніх.

"Коли починати виховувати дитину?" – споконвічне питання. Найчастіше в теорії і на практиці прийнято вважати, що виховання починається з дня народження

⁴ Публікується за чернеткою, кінець якої не зберігся

дитини. У багатьох народів, зокрема у народів Сходу днем народження дитини вважається не поява дитини на світ, а день зачаття. Медицина також вважає, що на життя і розвиток дитини великий вплив має фізичний і психічний стан батьків у процесі утробного періоду. Отже турботи батьків, суспільства, держави повинні бути підпорядковані нормальному розвитку дитини вже задовго до її появи на світ.

Є всім відомі традиції турботи про майбутню матір і дитину, надається медична і матеріальна допомога, охорона здоров'я майбутньої матері, як то заборонені нічні зміни, робота в загазованих приміщеннях, надурочні роботи і т.п.

Виховання дитини в утробний період полягає найперше в психічній урівноваженості матері, в достатньому забезпеченні її організму в якісному харчуванні з достатньою кількістю вітамінів, у розумному фізичному та розумовому навантаженні, у вивченні принципів, методів, способів, форм догляду, годування та виховання майбутньої дитини. Тут потрібні і кваліфіковані лекції, переймання досвіду, читання книг та брошур, вибір найефективніших в конкретних умовах методів за порадою фахівців. Обдумування ролі в процесі виховання бабусь, дідусів, старших братиків чи сестричок, сусідів і т.п.

Молода мати повинна бути готова до виховання і догляду за дитиною задовго до її народження. Вона повинна вірити в свої сили, мати постійну підтримку і розуміння з боку чоловіка, батьків, сестер, сватів. А віра приходить тільки в результаті глибокого знання і переконаності в своїй правоті.

Майбутні матері, як мені думається, забезпечені в достатній мірі тільки медичною допомогою. Що ж до лекцій, серйозних і популярних книг та брошур, розрахованих на різний рівень підготовленості матерів, мало. Радіо – і телепередач ще менше. Тому після

народження дитини починаються сварки, суперечки, взаємні звинувачення, знервованість та безпорадність матері, а за нею хворобливість, нервозність, ненормальний розвиток дитини. І це біда не лише забутого села, а й великого цивілізованого міста.

Отже, виховання починається з дня народження. І воно повинно забезпечити дитині добротне харчування (молоко матері), свіже повітря, тишу, гігієну, материнське слово та пісню.

Дитина в перші роки життя потребує дуже небагато, але від уміння забезпечити той мінімум її потреб залежить її майбутнє здоров'я та виховання. При найменшому недогляді починається плач дитини, порушення прийнятого режиму харчування, безсонниця та нервозність матері, втрата молока, а за ним – хвороби, лікарні, спецрежими і т.п.

Новонароджена дитина повинна мати окрему з гарною вентиляцією кімнату з затемненням на час сну. Здорова дитина не потребує коливання, не потребує, щоб її носили, гойдали. Їй не потрібні навіть іграшки. Тільки достатньо їжі, свіже повітря, гігієнічна білизна, слово та пісня матері, до яких дитина зве на все життя.

Багато нянюк, а тим більше з різними принципами, не говорячи вже про таких, що люблять тільки погратися з дітьми, не думаючи про потреби самої дитини, тільки шкодять нормальному вихованню.

ПІДСУМОК. Перші місяці життя дитина повинна

знати тільки матір, навіть батько, хай для неї буде майже незнайомим.

Чи всі можуть забезпечити потрібні умови життя? На жаль, ні.

У містах молоде подружжя часто роками чекає на квартиру і перебуває в скупчених помешканнях, де день і ніч не гаситься світло, стоїть постійний шум і безперервні

сварки. Що ж робити в такому випадку? Найкраще покинути "цивілізоване" місто і поселитися в селі, де добре чи зле прожили все життя ваші батьки, діди та прадіди, де вам все знайоме, де не треба годинами простоювати в чергах, бігати за дефіцитними речами чи продуктами харчування. Для дитини ж шум автобусів, безконечний галас, вихлопні гази й пилюка не приносять ніякої користі, та й вам теж.

Перебування дитини в кімнаті, де відбуваються гулянки з горілкою та піснями, сварки та безконечні з'ясування відносин просто згубні, хоч, на перший погляд, і здається, що дитина на них не реагує. Вся згубність такого виховання проявиться після, через кілька літ.

Через кілька (3-4) місяців дитина вже здатна пізнавати людей, що її оточують, посміхається мамі, татові, сестричкам чи братикам, бабусі та іншим знайомим. Отут і потрібне спілкування з дитиною багатьох людей, лагідні розмови, які підсвідомо засвоюються дитиною і формують її вдачу. Дитина, позбавлена спілкування з багатьма людьми, росте дикою, боїться кожної незнайомої людини. І це дуже погано, бо тим самим гальмується її розвиток, звужується коло світосприйняття.

Уже в рік від народження діти потребують спілкування з іншими дітьми. Діти тягнуться одне до одного, зав'язується дружба і любов між ними. Часто рання дружба між дітьми раннього віку буває дуже міцною і триває довго. Діти віком одного року сприймають дуже величезну кількість предметів і речей, засвоюють взаємозв'язки між ними, засвоюють їх назви, вчаться розуміти інших і передавати словами свої спостереження, почуття, переживання. У життя дитини входить мова. Дитині далеко нелегко дасться засвоєння цього чи не найуніверсальнішого засобу спілкування, цієї вершини серед усіх надбань людства. До двох літ дитина в

основному засвоює в словах все, що її оточує. Проста вимова окремих звуків часто дається дитині важко. При чому дитина відчуває, що вимовляє той чи інший звук неправильно, але в неї не виходить. Через це діти іноді нервують, почувають себе неповноцінними, замикаються і уникають спілкування з іншими дітьми, а то й дорослими. Це гальмує їх розвиток.

Завдання батьків є навчити дитину правильно вимовляти слова, окремі звуки. А для цього треба самим говорити правильно (не сюсюкати, підробляючись під вимову дітей), звертати їх увагу на успіхи й неточності у вимові, вести розмови на теми з частим вживанням тяжких для вимови слів та звуків, не нервувати, коли в дитини не виходить, а тим більше недопустимі будь-які покарання за те, навіть словом. Найкращими вчителями є старші діти, які радо передають меншим те, що самі недавно засвоїли і виходить в них це чудово, набагато краще, ніж у дорослих. Так склалося за довгі десятки століть в багатодітних сім'ях на благо і користь як старших, так і молодших дітей. Для старших справедливе прислів'я "Коли я вчу, я сам навчаюсь". Батьки, спостерігаючи за поведінкою старших дітей, навчають їх, як поводитися з меншими, що можна, а чого не можна, як правильно, а що неправильно. Виходила якась гармонія у вихованні на користь всіх.

У сім'ях, де одна дитина, або кілька дітей з великою різницею у віці, дитина позбавлена дитячого товариства. Про неї всі думають, за неї все роблять, всі за нею дивляться, наглядають, а їй самій залишається тільки вередувати, нервувати і бути без очей, як у тій приказці "У сімох няньок дитя без очей". Вони йому непотрібні, бо за нього дивляться інші.

ВИСНОВОК. Від двох-чотирьох місяців до двох років дитина вчиться ходити, говорити, засвоює назви предметів, речей, доступних її розумінню дій. Діти цього

віку рухаються потихеньку, до всього приглядаються, фантазують, не дуже уявляючи кінець своєї фантазії.

Задача батьків полягає в тому, щоб дитина могла якнайбільше бачити, до всього торкнутися, якнайбільше завчити слів і понять. Для цього потрібні прогулянки, купа піску, квіти, тварини, метелики і т.п. У цей період виробляється і мова дитини. Про все це повинні подбати в рівній мірі і батько, і мати. При нашій дійсності батько очевидно має і більше можливостей, і може впливати на формування характеру і загальний розвиток дитини не менше, а, мабуть, часом більше, ніж мати.

Від двох до п'яти (літ) чи не найцікавіший і найскладніший період у розвитку дитини. Дитина починає шукати взаємозв'язки між різними предметами і діями. З цього випливають оті безконечні "Чому?", які часто заганяють в глухий кут навіть дорослих. Дитяча допитливість, бажання все пізнати і саме зараз, в цю хвилину, часто перевищує (свої) можливості, а тому часто протягом однієї хвилини дитина може тричі питати одне і те ж саме, не пам'ятаючи, що тільки що питала і одержала відповідь.

Діти від двох до п'яти (літ) надзвичайно рухливі. Вони невтомно бігають, кричать, наслідувати старших і дорослих. Уявляють себе ким завгодно, часто сваряться. Але всі їхні захоплення і уподобання короткотермінові, швидкоминучі, як швидко з'являються, так же швидко і минають, забуваються і, здається, навіки. Але всяка гра, будь-яке підражання є шаблем у загальному розвитку дитини, одне уподобання прокладає дорогу іншому, більш змістовному, складнішому за своєю суттю.

Діти від двох до п'яти (літ) цікавляться всім, пробують свої сили в усьому, що трапляється перед їх очима. Вони малюють, співають, танцюють, ліплять, будують всілякі фантастичні споруди в піску. І це в них

серйозно, вони вірять у свою фантазію, вважають, що їх малюнок ніскільки не гірший, а навіть кращий за роботу якогось знаменитого художника.

Діти вважають, що тато, мама, бабусі та й всі знайомі їм люди живуть тільки для них. Вони не уявляють, що у кожного з дорослих є своє життя, свої бажання чи уподобання. Вони себе вважають центром, навколо якого все крутиться. Діти, як правило, охоче спілкуються з усіма, хто їм зустрічається, мають тонке чуття: тягнуться до тих, хто любить дітей, стороняться байдужих та дітоненависників. Діти охоче сприймають окремі риси в поведінці, мові, манерах тих, хто їм подобається, і навіть наслідують їм. Часто таке наслідування визначає формування уподобань на все життя.

Діти серйозно гніваються на образи і нерозуміння їх з боку дорослих, але швидко пробачають їм їхні несправедливості, а то й просто знущання. Але кожна образа, кожна несправедливість залишається якщо не в свідомості, то в підсвідомості дитини. Кожна травма дитячої психіки залишає рубець на її характері, психічній урівноваженості, а часто в її психіці назавжди залишається уламок образи, якого зовні не видно, він сидить у свідомості дитини, як уламок гранати чи бомби, що сидить в тілі колишнього солдата з часів війни і може будь-коли розпочати гноїтись та вибити людину з нормальної колії життя.

Діти цього віку мають чудову пам'ять і пам'ятають окремі події чи факти з життя іноді роками, хоч вони, на перший, погляд не мають нічого привабливого і цікавого. Рідко хто пам'ятає щось зі свого життя у віці до п'яти літ. Все забувається. Забуваються пісеньки, які дитина охоче й зі смаком співала, забуваються казочки, що їх розповідала десятки чи сотні разів, дивуючи інших дітей та дорослих своєю дотепністю, забуваються ефектні дитячі танці, забуваються навіть літери, вивчені в три-чотири роки і т.п.

Це відомо кожному і з власного життя, і з досвіду інших дітей. Тому дехто думає, що не варто і вчити, якщо воно забувається. Це величезна помилка, що дуже дорого обходиться і самим дітям, і батькам, і суспільству. Бо в такий спосіб ми творимо моральних і розумових калік, ущербних людей, дітей з вакуумом у душах.

Рядова дитина від двох до п'яти літ засвоює знань з навколишнього світу, за твердженням багатьох людей, у тім числі Л.М.Толстого, не менше ніж доктор наук від п'яти до 70 літ. Отже, ми повинні подбати, щоб ніщо з того, що може бути побачене, почуте, пережите, відчуте, (було) відшліфовано в слові, дії.

Дитяча душа від народження до п'яти, за твердженням Джона Локка, є *tabula rasa* (лат.), тобто чиста дошка, на якій можна написати все, що завгодно. Український поет, лікар за фахом, Віталій Коротич писав: "Якщо ми не посіємо в душі дітей пророчених зерен добра, то там виросте чортополох". Вдумаємося в ці слова. Написати на дитячій душі нелегко, адже це (не) мертва пофарбована в чорний колір дошка, а жива, дуже тонка, дуже вразлива, що постійно змінюється (буквально щогодини) структура. Треба знати її особливості (адже кожна дитина неповторима), треба писати не те, що нам хочеться, які б не були наші найшляхетніші побажання. Процес "писання" повинен бути двостороннім, тобто з участю і того, хто пише, і того, "на кому пишуть".

Сіяти в душі дітей пророчені зерна (добра) теж нелегко. Адже кожен сівач (в буквальному розумінні) повинен знати ґрунт, на якому збирається сіяти, повинен знати особливості кліматичних умов, вегетаційний період розвитку рослини, яку збирається сіяти, сорт і його придатність для даних природних кліматичних умов. А більш далекоглядний вивчає ще й кон'юнктуру, потрібність вирощеного ним урожаю собі і тим, хто міг би його купити. Отже, сіяти в душі дітей пророчені зерна

добра – зовсім нелегка справа. Але ця тема напевне потребує окремого дослідження.

Діти люблять хвалитися своїми успіхами як перед іншими дітьми, так і дорослими. Вони охоче декламують віршики, співають, танцюють, розказують казки, демонструють свої уміння лазити по деревах, бігати, вправність в іграх, – і скрізь хочуть бути першими, найкращими. Тому треба заохочувати їх до такого роду діяльності. Треба навчати їх розуміти, що першим, найкращим може бути тільки один і що сьогодні найкращий, найперший – Вітя, завтра може бути Наталочка, а післязавтра – ти, якщо будеш старатись і виправлятись, тренуватись. Треба навчити дитину спокійно переносити поразку і силою волі та працею над собою досягати того, що сьогодні не вдається. Ні в якому разі не можна докоряти дитині за її невміння, за те, що вона гірше, ніж інші діти, співає, танцює, декламує чи бігає. Треба констатувати факти і показувати, чому так, що треба робити, щоб бути таким, як Петя, Гриша чи Катя.

Діти багато можуть, але їх треба вчити уміло, послідовно, терпеливо.

Один американський професор писав: " Ми повинні не тільки вчити молодь, а й учитися в неї". Мені хочеться розширити цю формулу аж до "Ми повинні не тільки вчити дітей, а й учитися в них". Справді, чому б нам не навчитися в дітей отому всепрощенню кривд, образ, шльопань, заборон і т.п. Адже дорослі так часто сварять(ся), позбуваються друзів, гарних товаришів, нормальних людських стосунків із сусідами, колегами по роботі за якесь необережно сказане слово, за дрібну образу. І часто люди через такі дрібниці навіки стають ворогами. Як гарно сказав Олександр Довженко: "Прощаю всім, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в собі зла". Діти мають ту прекрасну рису, що не носять в собі зла. Чому б у них не повчитись? Дорослі часто обмежують круг

своїх інтересів якимось одним заняттям чи уподобанням, не помічаючи нічого, крім нього. Наприклад, футбол чи хокей, рибалка чи полювання, виробнича діяльність або бездумне читання когось із класиків Західно-Європейської літератури, Л.Толстого чи М.Шолохова і не для того, щоб щось узяти з їх ідей чи описаного ними життя, а для того тільки, щоб смакувати красивості стилю, пікантні епізоди тощо. Дітей же цікавить все, хай не надовго, але їм треба все. Тобто якнайбільше побачити, поспробувати, визначаючи своє відношення до нього.

Діти від двох до п'яти здатні вже займатися самостійно малюванням. Читанням (навіть не знаючи літер), можуть самостійно гратись зі своїми ляльками, машинами, літаками, човнами і ... автоматами, кулеметами, танками та іншим, що стріляє, вбиває, знищує. Щодо останнього, то я противник таких занять. А поширились вони внаслідок того, що діти часто дивляться навряд чи корисні для їх віку кінофільми та телепередачі зі стріляниною, вбивствами і т.п.

Від двох до п'яти дитина розвивається фізично, розумово, інтелектуально. Дитячий організм здатний витримувати велике, але не безконечне навантаження. Діти не здатні тривалий час займатися однією й тією ж роботою, швидко втомлюються від одноманітності як в часі, так і в просторі. Необхідні часті зміни видів і місця занять. На дитину згубно діють примус і нав'язування роботи, гри чи занять.

Дитині необхідно забезпечити можливості рухатися в найбільш можливо широкому просторі, тобто найбільше вулиць, скверів, дитячих майданчиків, пісочних куп, лісу, степу, кімнат, сімей, дітей.

Діти цього віку думають, що всі живуть для них і за сприятливих умов стають тиранами всіх дорослих, що опікуються ними. Як зазначалося вище, діти здатні до самостійної роботи. Найкраще стимулює до цього приклад

батьків, бабусі, старших братиків та сестричок. Майже всі діти, що виховуються в дитячих садках, розглядають своє перебування там, як обов'язок, як роботу, не тому, що там (на роботі) цікаво, а тому, що треба.

Індивідуальне чи колективне навчання потрібне для дітей описуваного віку? Однозначно відповісти на поставлене питання не можна. Кожна людина індивідуальна за своєю суттю. Кожний має свої особливості характеру, особливий, тільки йому властивий, психічний склад, темперамент, підготовку, успадковані від батьків, національні традиції і т.п. Тому виховання повинно бути індивідуальним. Тільки воно забезпечить найповніший розвиток властивих саме даній дитині рис, здібностей, моральних та інтелектуальних задатків. До цього повинні прагнути батьки, нація суспільство. У цьому запорака найбільш повного і всебічного розвитку як індивідууму, так і суспільства в цілому. Але дитина, як вже зазначалося не раз, потребує спілкування з дітьми. Граючись, спілкуючись з іншими дітьми, кожна дитина запозичує щось від інших: як добро, так і зло. А оскільки запозичується і погане, дехто прагне до ізоляції своїх дітей від так званого "поганого товариства", а то від будь-якого дитячого товариства взагалі.

Окремі діти в дуже ранньому віці переймають від старших погані риси, як лайку (аж до "в бога", "мать" і інші), звички бити менших, гоноровитість, зазнайство, хизування і т.п. Діти часто "приносять" додому такі перлини виховання на вулиці, не розуміючи значення тих слів чи манер. Батьки замість того, щоб пояснити, що то не гарно, або зробити вид, що не почули, починають лаяти, а то й бити дитину, ізолюють її від усіх дітей, замість того, щоб поговорити з батьками як на зборах, так і публічно, позбавляють дитину найдорожчого, тобто спілкування з іншими.

Дитячі ясла та садки. У тім виді, як вони існують тепер, можна сумніватися в тому, що вони дають повноцінне виховання дітей. Збираються в групи діти одного віку, а тому не мають можливості спілкування зі старшими і передачі досвіду, нема піклування старших про менших, відсутній авторитет старших, крім виховательки. 25 і більше дітей у групі не дають ніякої можливості індивідуальної роботи з кожною дитиною. Як правило, нормальним, "благополучним" приділяється найменше уваги – і тим гальмується їх розвиток. Вся увага виховательки йде на вередливих, хворобливих, слабо розвинених дітей. Вся робота ведеться за затвердженим кілька разів планом роботи, який ніколи не може врахувати дуже мінливих дитячих інтересів та індивідуальних особливостей трьох десятків дітей.

До того ж, основним завданням і призначенням дитячих установ є звільнити матерів для громадської роботи на підприємстві, в установі чи в колгоспі. Дитячі установи забезпечують дітям харчування, нагляд (не попаде під машину, не втопиться, не зробить пожежу і сам не згорить, її ніхто не поб'є). Але виховання в широкому розумінні слова дитячий садок не забезпечує. Дитячі садки є в усіх країнах Європи і Америки, але принципів їх роботи я, на жаль, не знаю.

Батьки не можуть вибирати дитячої установи для своєї дитини, не можуть вибирати навіть виховательку, а мусять задовольнятися тим, що дасть їм випадок, тобто тою вихователькою, яку приставить до дітей завідувачка міськ- чи райВНО.

Якщо діти до двох років байдужі до одягу, байдужі до кольору, мереживо на їх одіяльцях, кольору і форми їхньої колясочки (в даному випадку батьки, а особливо мати, дбають не про дитину, а про себе, часто на шкоду дитині), то вже в три роки діти самі починають кохатися в красивому, модному, зручному одязі, іграшках, в усьому,

що їх оточує. Їм вже потрібний і "парадний" костюм, і "робочий", і спальний. Їм байдуже, з якого матеріалу він зроблений і скільки коштує, але він повинен бути зшитий красиво. По росту, з барвистої тканини і т.п. Діти, особливо дівчатка, з дуже раннього віку люблять національне барвисте вбрання, хизуються ним перед іншими дітьми і вже в цьому ранньому віці свідомо вважають себе українцями, поляками, татарами, грузинами і т.п. Діти не мають поняття про погані народи, погані мови, погані національні костюми, охоче дружать з дітьми інших націй і рас, а найбільше люблять свої національні атрибути (мову, традиції, культуру, страви, одяг, природу і т.д.), бо все це всмоктується з молоком матері. І величезну помилку, прямо злочин роблять батьки, зрікаючись своєї нації. Таке зречення є згубним для дитини особисто і для всієї нації, а разом з тим – і для всього людства.

У наш час багато людей не надають ніякого значення при вихованні дітей ні національним традиціям, ні рідній природі, ні навіть самій мові. Принагідно хочеться процитувати чудові слова невідомого мені автора, які цитує автор брошури "Познание прекрасного" Г. Могилевська: "Человек с первых дней своей жизни должен чувствовать и аромат родной земли, и аромат родной речи". Гарно сказав зовсім недавно міністр освіти СРСР М. Прокоф'єв: "Человека большой культуры отличает прежде всего подлинное владение родным языком".

Коли ж починати вивчення рідної мови? Невже з другого класу школи, як то часто робиться в Донеччині, бо дитячі садки та ясла російськомовні. Кіно, радіо та телебачення майже на 100 відсотків працюють російською мовою. На вулиці, в магазинах, у міському транспорті і т.д. мова донбаська (тобто лексики російська, вимова українська, слова напівросійські, напівукраїнські, тобто йорш або суржик).

Кожній матері та кожному батькові необхідно з перших днів життя дитини подумати про те, ким вони хочуть бачити свою дитину, коли вона виросте, і створити відповідні умови. Коли ж йти за потоком, то з дитини виросте в такому випадку добропорядний раб, що зароблятиме гроші на мотоцикл, потім на кольоровий телевізор, щоб в кольорі дивитися футбол (!!!), потім на машину, а в гіршому – безмозгий кретин-стиляга, що буде на татову та мамину зарплату, а згодом пенсію, полювати за модними штанами, магнітофонними стрічками із записами зверх модних, як правило, чужинських, абсолютно незрозумілих мелодій і за музикою, і за мовою.

У віці від двох до семи літ дитина вже здатна вчитися. Від старших братиків та сестричок більшість дітей у цьому віці вже вміють читати, писати, малювати. У багатьох країнах, зокрема, в союзних республіках СРСР вже починається навчання в звичайних школах, у музичних школах та різних ізостудіях. У цей же час у дитячих садках за програмою починається навчання дітей грамоти.

Дитина вже здатна логічно мислити, назавжди засвоювати окремі закони, співставляти події і правила. Тому пильність батьків, освітніх установ повинна бути посилена в напрямку поступового, розумного навантаження дітей розумовою працею. Вже необхідно серйозно враховувати схильності та уподобання дитини, прагнучи закріпити її захоплення та поглибити хай ще не сталий інтерес до чогось конкретного, як то музика, лічба, художнє читання, танці, малювання, вирощування квітів і т.п.

Величезні переваги мають ті діти, що до цього періоду вже набули певних навиків у житті. Наприклад, уміння самостійно гратися, щоб не заважати дорослим, які працюють (тобто читають книгу, пишуть листа, статтю і т.д.); діти, що не допомагають батькам, а мають свої

обов'язки, наприклад, доглядають квіти, миють посуд, застеляють своє ліжко та підтримують чистоту в своїй кімнаті; діти, що знають ціну книжці та іншим своїм речам, які не будуть спускатися з гірки на своєму портфелику, не будуть футболити свою чи чужу шапку і т.д.

Навчання в цьому віці можливо тільки на основі гри. Все нове і важливе має пізнаватися тільки через гру, в тім числі, через гру в школу, в лікарню, через казку, вірш, пісню і т.п.

Величезна відповідальність лежить на всіх, хто так чи інакше зв'язаний з вихованням та навчанням дітей. В першу чергу це батьки, вчителі, працівники радіо та телебачення.

Діти повинні мати і материнську ласку, і батьківську турботу, і кваліфікованого вчителя, і гарну книжку, і можливість послухати цікаву та корисну радіопередачу чи телепередачу. Все це повинно відповідати віковим особливостям дітей, у доступний для них час, на доступній (тобто рідній) мові у відповідному художньому оформленні.

Чи мають діти все, що їм необхідне і на що вони мають незаперечне право? Відповімо категорично і прямо: Ні, ні і ще раз ні! Часто діти не бачать матер по кілька днів, якщо вона в другій чи третій зміні. Ще частіше бачать її знервованою, злою, бо в неї на роботі неприємності, в магазині стояла довго в черзі і не купила того, за чим стояла, з кимось полаялася, а на дитину кричить. Не будемо кривити душею і прямо скажемо, що багато вчителів турбуються не стільки про долю дитини, як про нормальність записів у журналах, планах і т.п. Батьки, особливо, коли вони вболівальники футболу, рибалки, або мають мотоцикла чи машину, не мають коли турбуватись про дитину. Не в кращому становищі діти керівних працівників з ненормованим робочим днем. Діти бачать їх

рідко і теж не дуже схильними до занять із дітьми. А якщо до цього додати, що батьки і матері не дуже то й знають що і як треба забезпечити дитині на даному ступені її розвитку, то можна сказати, що діти з боку батьків мають дуже не багато ласки та турботи. Я не беру до уваги тих сімей, а їх так багато, де батько чи мати алкоголіки, де нелади між батьком та матір'ю, де нема взаєморозуміння між батьками та бабусями, хоч і ті, й інші мають постійні контакти з дітьми.

"Любити дітей уміє і курка", – говорив Януш Корчак. А от навчити їх, зробити людьми в повному розумінні цього слова – це вже мистецтво. Тут потрібні і знання, і досвід, як особистий, так і історичний, а мають його, в силу багатьох причин, далеко і далеко не всі батьки. Існує безліч "теорій" типу: "таке вдалося", "у них вся порода така", "це поки він малий та такий поганий, а переросте і буде гарним, "піде в армію, там з нього дурь виб'ють", "воно до науки не здатне..."

Тихий О.

Відлучення від матері⁵

"Відлучення від матері" – це так незвично в наш час і, мабуть, мало хто з передплатників "Радянської Донеччини" не прочитав цієї статті. Мабуть, і відгуків буде чимало. Можна передбачити й протести, особливо жінок. Проти дій батька. Таку підказку вже дала редакція в особі І.Карпинець: "Люди складні, суперечливі і – не безгрішні". Цілком згоден. "Ні батько, ні мати, ні, тим більше, діти – не повинні бути обмежені й ображені ні в правах своїх, ні в почуттях". Дуже гарний закон. Та чи часто він виконується? Чи порушений він у даному випадку?

Я особисто знав сотні дітей, скалічених і таких, що зараз калічаться, особливо хлопчиків, і то часто як

⁵ Лист О. Тихого до редакції газети «Радянська Донеччина»

наслідок відлучення від батька. А скільки розумових калік росте в сім'ях з батьком і матір'ю, які не знають, що робити з дітьми, як їх виховувати, як сіяти в душі дітей пророщені зерна добра? Страх багато! А де ж вчитися дорослим, зовні пристойним, вічно зайнятим футболом, модами, копленням грошей на "Москвича" чи "Жигулі" "вихованим" батькам?

Учителям ніколи – виконують програму, періодична преса матеріали про навчання та виховання дає мало і не систематично.

Але повертаюся до "Відлучення від матері".

Зі статті випливає, що:

1. Чужа тітка (мачуха), при живій матері, стала мамою трьох дітей різного віку. Це заслуговує найвищої похвали цій жінці. Їй годилось би поставити пам'ятник, оспівати в піснях.
2. "Діти оточені чистотою, кожен день їдять гарячі супи і борщі, охайно вдягнені, чисті". Мабуть, і в школі в них все гаразд, бо якби ні, авторка не утрималась би про це написати.
3. Треба віддати належне й Миколі.
4. Можна поспівчувати Марії в зв'язку з хворобою, в тому що (може не з своєї вини, а внаслідок кепського виховання) не змогла залишитись любимою і потрібною не лише для чоловіка, а й для рідних дітей.

Кому ж зараз легко й кому тяжко?

Було б легко дітям, аби не мали клопоту з судами, "надзирателями" і домаганнями любити матір.

Тяжко матері. Але якби вона прочитала з десяток разів зі слізьми на очах та без проклять на адресу чоловіка й дітей "Наймичку" Т.Шевченка та подивилась би кілька разів індійський фільм "Материнське серце" та пакистанський – "Золоті сережки", вона знайшла б утіху і радість у тому, що її діти не безпритульні, не ростуть бешкетниками та хуліганями, що їм відкриті шляхи в

життя, і що прийде колись час, що і вона, нині ображена в своїх почуттях мати, може стати потрібною й корисною дітям і добрим словом, і гарним прикладом, а може, й заощадженим карбованцем. І хай станеться те не через суд, а безпосередньо (від душі до душі), не з егоїстичних міркувань і намірів, а виходячи з інтересів дітей.

Тяжко батькові. Адже він зараз відповідальний за свої прогалини у вихованні та й випадкові впливи, за збочення в поведінці дітей, а їх так багато в нашому житті.

Із статті виходить, що Микола був таки ображений в своїх почуттях колишньою дружиною і не можна вимагати від нього поваги до Марії в той час, коли вона проводить судові процеси. Але з часом, коли шпигування за дітьми з боку матері та "громадськості" припиняться, він не буде проти того, щоб діти допомагали матері в разі потреби, доглядали її під час хвороби, і щоб вона заслужила такої шани (а не висудила її), знову стала для них рідною та в разі потреби дітей (а не "в міру можливості") брала участь в їх вихованні. Сьогодні, здається, такої потреби нема.

Неприродно і непереконливо звучать слова: "Дівчинці часом не під силу було справитися з малюнками, і за ці свої муки вона ще більше ненавиділа матір, відкрито її зневажала, відкидала перше ліпше її прохання". Такого не буває. Хіба що до хвороби додавалась грубість (буває і таке) і саме вони могли бути причиною ненависті та зневаги.

"Люди засуджують поведінку М.Корнєєва" – закінчується стаття. А чи ті ж "люди" відповідають за долю його дітей та їм подібних?

Що зробили вони, щоб не було хуліганства, бешкетництва, "трудних" дітей, що відлучені від батька, що мають і батька, і матір?

Діти Корнєєвих та всі тяжкі повинні бути під опікою школи в особі найдосвідченішого, чуйного та мудрого педагога – "сповідника", який би вивчив причини

(конфлікт із класом, окремими учнями, учителями, батьками, хвороба тощо) замкненості, смутку, нервовості, неробства, бешкетування та сприяв усуненню їх адміністрацією школи, батьками, органами влади і т.п.

(О.Тихий)

Відсилаю три примірника своїх зауважень до статті "відлучення від матері".

Один для редакції, другий для Миколи, третій для Марії.

Хотілось би познайомитись з сім'єю Миколи, аби він того побажав.

Адреса: 343262, Донецька область. М.Дружківка. хутір Іжевка, Тихий Олексій Іванович.

ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

Тихий О.

Стиль роботи колективу⁶

Відмінною рисою всякої дитячої установи є стиль і тон його роботи. "Стиль роботи, – говорив Макаренко, – складається з практичного буденного досвіду кожного окремого вихованця і кожного колективу".

Головними ознаками нормального стилю Макаренко вважав наступні:

По-перше, і це головне, тон повинен відзначатися мажорністю. Колектив повинен мати постійну бадьорість, готовність до корисних і цікавих дій із сенсом, зі змістом. "У колективі не повинно бути ніяких похмурих облич, ніяких кислих виглядів, – говорив Антон Семенович, – ніякої істеричності, ніякого вереску, крику і нерозумних зоологічних дій".

⁶ Розділ дипломної роботи О. Тихого «Теорія і практика організації колектива А.С.Макаренко». - МГУ, 1953.

Такий тон виробляється не відразу, а лише шляхом тривалої роботи колективу. Для мажору характерними особливостями є суворота відповідальність членів колективу, вміння підкорятися і наказувати товаришеві.

"Мажор у колективі повинен мати дуже спокійний і міцний вигляд. Це, передусім, прояв внутрішнього упевненого спокою за свої сили, сили свого колективу і за своє майбутнє. Цей міцний мажор повинен набирати вигляду постійної бадьорості, готовності до дії, проте не до дії простого бігу і метушні, не до безладної дії, а до спокійного, енергійного, але в той же час економного руху"⁷.

Усі ці якості виробляються шляхом частих вправ у колективі при виконанні різноманітних завдань із строгою відповідальністю кожного окремого вихованця і всього колективу. Мажор – це результат усієї роботи колективу. Щоб він виробився, необхідно перед колективом ставити різноманітні цікаві завдання, виконання яких вимагає певних зусиль усього колективу і кожного його члена. При виконанні цих завдань повинна постійно і послідовно пред'являтися строга і принципова вимогливість. Необхідно, щоб виконання будь-якої роботи приносило певну цінність для колективу, в такому разі кожен вихованець відчуватиме себе "героєм" і, природно, буде бадьорим, веселим і готовим до іншої корисної дії.

Другою ознакою нормального тону дитячої виховної установи є відчуття кожним вихованцем власної гідності. Почуття це витікає з уявлення про цінність свого колективу, з гордості за нього. Відчуття власної гідності народжується в тому випадку, коли і в самому колективі розкриваються недоліки, коли кожен вихованець має право виступати із здоровою критикою на адресу своїх товаришів і почуває себе хазяїном у колективі. Це почуття

⁷ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 83

виховує гордість, любов до своєї установи, бажання, щоб про нього знали тільки хороше, а погане потрібно викорінювати на місці шляхом принципової самокритики. Розкривати свої невдачі перед кожним зустрічним – ознака поганого тону і свідчить про поганий стан справ у колективі. У сильному вихованому колективі вихованець ніколи при сторонній людині не подасть виду, що його покарали, якщо він відчуває себе членом колективу і відчуває, що колектив, захищаючи свої інтереси, покарав його правильно. "Прагнення скаржитися, – говорив Макаренко, – це стан особи, що відчуває себе нещасною в колективі".

"Почуття власної гідності виникає у вихованця лише тоді, коли установа, її життя і робота значною мірою лежать на відповідальності дитячого колективу, розділеною з керівним складом. Якщо організація і стан справ в установі є предметом загальної уваги і загальних зусиль колективу, тільки тоді кожен, навіть незначний, успіх народжуватиме почуття гідності"⁸.

Кожен вихованець повинен почувати себе членом колективу, який для всякої сторонньої людини виступає як єдине ціле.

Важливим завданням вихователя є навчити дітей ввічливості і здатності орієнтування. Вихованець повинен навчитися відчувати, що робиться навколо нього.

У поводженні з іншими людьми вихованець має бути культурним, уважним, повинен завжди виявляти повагу до старших, турботу про молодших. Робити це він повинен не тому, що подумав, вирішив, зробив, а механічно, не замислюючись. "Вихованець повинен відчувати, не бачачи, – говорив Макаренко, – хто поряд із ним знаходиться і залежно від цього певним чином поводитися".

⁸ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

Уміння орієнтуватися привчає вихованця до пильності. "Вереск, крик, метушня, – говорив Макаренко, – це передусім повна відсутність орієнтування, відчуття тільки себе і свого руху". "Треба виховувати у дітей таку здатність орієнтування, треба передати їм звичку відчувати, що відбувається навкруги, дізнаватися і визначати своє ставлення до нової особи, до сторонньої особи і швидко встановлювати таку лінію поведінки, яка найбільше відповідала б інтересам колективу"⁹.

Виховати почуття власної гідності, гордість і пильність, що є необхідними елементами здорового патріотизму, можна тільки в колективі.

Третьою ознакою нормального загального тону має бути твердо визначена ідея захищеності. Кожен вихованець, яким би слабким він не був, повинен завжди мати захист. У колективі має бути законом, що ніхто не має права знущатися із слабшого. Кожен вихованець має бути впевнений, що він знайде захист у будь-якого старшого вихованця і у керівництва установи. Ідея захищеності кожного члена колективу проти свавілля і самодурства окремих осіб виховує й почуття власної гідності, й почуття гордості за свій колектив.

Четвертою ознакою загального тону є активність. Активність повинна виявлятися в постійній готовності й любові до впорядкованого ділового та ігрового руху. Виховується ділова активність шляхом уведення й точного дотримання правильного режиму дня і повної зайнятості дитини. Макаренко говорив: "Упродовж усього робочого дня вихованець має бути розумно зайнятий або роботою, або навчанням, або грою, або читанням, або потрібною для нього якою-небудь бесідою. Він ніколи не повинен просто базікати, безцільно проводити час, витріщати очі, штовхатися між стінами, не знаючи, куди себе подіти.

⁹ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 84

Тільки в організованій діяльності у нього буде вихована розумна, корисна активність, звичка і любов до корисного руху"¹⁰.

П'ятою ознакою нормального тону має бути уміння гальмувати себе. "Гальмувати себе, – говорив Макаренко, – дуже важка справа, особливо в дитинстві, воно не приходиться від звичайної біології, воно може бути тільки виховане. І якщо вихователь не потурбується про виховання гальмування, то воно не утвориться. Гальмувати себе треба на кожному кроці, і це повинно перетворитися на звичку. І комунари прекрасно знають, що людина без гальма – це зіпсована машина. Це гальмування виражається в кожному фізичному і психічному русі, особливо воно виявляється в суперечках і сварках"¹¹.

Міркування про те, що необхідно стримувати себе, не можуть принести скільки-небудь значної користі. Сварки між дітьми дуже часто відбуваються саме через невміння гальмувати себе. Дуже важкою справою є навчитися поступитися товаришеві, підкоритися йому. Ця звичка виховується лише в такому колективі, в якому підпорядкування, відповідальність є законом його життя, в якому вихованець ставить інтереси колективу вище за своїх особистих. У колективах Антона Семеновича це уміння підкоритися, поступитися було доведено до межі, а тому сварки були дуже рідкісним явищем.

Значне місце у виховній роботі Макаренко відводив грі. "Гра обов'язково має бути присутньою в дитячому колективі. Дитячий колектив, де не грають, не буде справжнім дитячим колективом. Гра повинна полягати не лише в тому, що хлопчик бігає по майданчику і грає у футбол, а в тому, що кожної хвилини свого життя він трохи грає, він наближається до якоїсь лише сходинки уяви, фантазії, він щось трохи зображує, він чимось більш

¹⁰ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 86

¹¹ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 214

високим себе почуває, граючи. Уява розвивається лише в колективі, що свідомо грає. І я як педагог повинен з ними трішки грати".¹²

Виходячи з того, що все життя дитини – гра, Макаренко зумів створити дитячий колектив, який жив на госпрозрахунку і випускав складні машини (електросвердло "ФД-1", фотоапарат "ФЭД") і усе це було, до певної міри, грою. Грою Макаренко вважав і рапорти, і салют, і ділові, строгі стосунки між комунарами. Погляди Макаренко на ігрову діяльність дітей, підлітків і юнаків мають величезне значення для педагогічної теорії. Макаренко вказував, що педагог, який не грає з вихованцями, буде сторонньою силою. А щоб він був близьким колективу, він повинен з ним грати, тобто і рапорти, і салют, і режим, і бадьорість для педагога мають бути також обов'язковими, як і для кожного вихованця.

Виступаючи перед працівниками Наркомпросу РРФСР в 1938 р. Макаренко так визначав норми поведінки учителя в дитячому колективі:

"Звичайно, розмовляючи зараз із вами, я зовсім інша людина, але коли я з дітьми, я повинен додати трохи цього мажору, і дотепності, й посмішки, не якоїсь часто підігруючої посмішки, але просто привітної посмішки, досить наповненої уявою. Я маю бути таким членом колективу, який не лише панував би над колективом, але який також радував колектив. Я маю бути аскетично виразний, тому я жодного разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без паска. Я теж повинен мати якийсь блиск, по можливості, звичайно. Я теж маю бути таким же радісним, як колектив. Я ніколи не дозволяв собі мати сумне обличчя. Навіть якщо у мене були неприємності, якщо я хворів, я повинен уміти не викладати усього цього перед дітьми".¹³

¹² Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

¹³ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217

І далі він говорив: "...Педагог має бути веселий, бадьорий, а коли не те робиться, повинен і прикрикнути, щоб відчували: якщо я сердитий, так сердитий посправжньому, а не так, що – чи гнівається, чи педагогічну мораль розводить".¹⁴

Макаренко критикував точку зору, що педагог повинен розмовляти з вихованцем рівним голосом, і абсолютно справедливо говорив, "що це такий нудний вийде педагог, що його просто всі зненавидять".

Велике значення Макаренко надавав правилам і нормам поведінки, якими є ввічливість, стриманість, норми стосунків і ділової залежності між товаришами, коли вихованець на наказ командира відповідає "Єсть!", стоїть струнко тощо.

"Установлена норма ввічливості в ділових стосунках надзвичайно корисна, вона мобілізує волю, вона примушує людину почуватися зібраною, вона підкреслює тип ділових стосунків, вона вчить людину розрізняти: це – дружба, це – сусідство, це – любов, це – приятельство, а ось це – справи. І це викликає особливу повагу до справи".¹⁵

Норми зовнішньої поведінки мають сенс тільки в колективі, причому в колективі, де виховується певний загальний стиль, побудований на постійному колективному русі.

Колектив, у якому дитині хотілося жити, яким би вона пишалася, має бути красивим і ззовні. Тому Макаренко і весь його колектив піклувалися про красивий одяг, про красиве чисте приміщення, про квіти, про чистий двір. Предметом особливої турботи була зовнішність вихователів і вихованців. Макаренко і його колеги приходили на роботу у своїх кращих костюмах. Комунари

¹⁴ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 217-218

¹⁵ Макаренко А.С. » . Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. V, стор. 215

також ходили "франтами". У колонії й комуні заборонялося триматися за перила сходів, притулятися до стіни. У розмові з кимось кожен повинен стояти прямо. Це виховує у дитини витонченість, граціозність, робить її красивою.

Стиль і тон колективу тримається на серйозних принципових, послідовних вимогах. Будь-яке незначне зменшення вимог призводить до руйнування стилю. Про це в "Педагогічній поемі" Макаренко писав:

"Область стилю завжди ігнорувалася педагогічною "теорією", а тим часом це найістотніший, найважливіший відділ колективного виховання. Стиль – найніжніша і швидкопсувна штука. За ним треба доглядати, щодня стежити, він вимагає такої ж прискіпливої турботи, як квітник. Стиль створюється дуже повільно, тому що він немислимий без накопичення традицій, тобто положень і звичок, що приймаються вже не чистою свідомістю, а свідомою повагою до досвіду старших поколінь, до великого авторитету цілого колективу, що живе в часі"¹⁶

Текст оригіналу

Тихий О.

*Стиль работы коллектива*¹⁷

Отличительной чертой всякого детского учреждения является стиль и тон его работы. "Стиль работы, – говорил Макаренко, – складывается из практического будничного опыта каждого отдельного воспитанника и каждого коллектива".

Главными признаками нормального стиля Макаренко считал следующие:

¹⁶ Макаренко А.С. » Зібрання творів у 7-ми томах. - Т. 1, стор. 556

¹⁷ Розділ дипломної роботи О. Тихого «Теория и практика организации коллектива А.С.Макаренко» . - МГУ, 1953

Во-первых, и это главное, тон должен отличаться мажорностью. Коллектив должен иметь постоянную бодрость, готовность к полезным и интересным действиям со смыслом, с содержанием. В коллективе не должно быть никаких сумрачных лиц, никаких кислых выражений,- говорил Антон Семенович, никакой истеричности, никакого визга, крика и бестолковых зоологических действий.

Такой тон приобретается не сразу, а только путем длительной работы коллектива. Для мажора характерными особенностями является строгая ответственность членов коллектива, умение подчиняться и приказывать товарищу.

"Мажор в коллективе должен иметь очень спокойный и крепкий вид. Это, прежде всего, проявление внутреннего уверенного спокойствия в своих силах, в силах своего коллектива и в своем будущем. Этот крепкий мажор должен принимать вид постоянной бодрости, готовности к действию, однако не к действию простого бега и суеты, не к беспорядочному действию, а к спокойному, энергичному, но в то же время экономному движению"¹⁸.

Все эти качества приобретаются путем частых упражнений в коллективе при выполнении разнообразных задач со строгой ответственностью каждого отдельного воспитанника и всего коллектива. Мажор – это результат всей работы коллектива. Чтобы он выработался, необходимо перед коллективом ставить разнообразные интересные задачи, выполнение которых требует определенных усилий всего коллектива и каждого его члена. При выполнении этих задач должна постоянно и последовательно предъявляться строгая и принципиальная требовательность. Необходимо, чтобы выполнение любой работы приносило определенную ценность для коллектива,

¹⁸ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 83

в таком случае каждый воспитанник будет чувствовать себя "героем" и, естественно, будет бодрым, веселым и готовым к другому полезному действию.

Вторым признаком нормального тона детского воспитательного учреждения является ощущение каждым воспитанником собственного достоинства. Чувство это вытекает из представления о ценности своего коллектива, из гордости за него. Ощущение собственного достоинства рождается в том случае, когда и в самом коллективе вскрываются недостатки, когда каждый воспитанник имеет право выступать со здоровой критикой в адрес своих товарищей и чувствует себя хозяином в коллективе. Это чувство воспитывает гордость, любовь к своему учреждению, желание, чтобы о нем знали только хорошее, а плохое надо искоренять на месте путем принципиальной самокритики. Раскрывать свои неудачи перед каждым встречным – признак дурного тона и свидетельствует о плохом состоянии дел в коллективе. В сильном воспитанном коллективе воспитанник никогда при постороннем человеке не покажет вида, что его наказали, если он чувствует себя членом коллектива и чувствует, что коллектив, защищая свои интересы, наказал его правильно. Стремление жаловаться, говорил Макаренко, – это состояние лица, чувствующего себя несчастным в коллективе.

"Чувство собственного достоинства возникает у воспитанника только тогда, когда учреждение, его жизнь и работа в значительной степени лежат на ответственности детского коллектива, разделенной с руководящим составом. Если организация и положение дел в учреждении является предметом общего внимания и общих усилий коллектива, только тогда каждый, даже

незначительный, успех будет рождать и чувство достоинства"¹⁹.

Каждый воспитанник должен чувствовать себя членом коллектива, который для всякого постороннего человека выступает как одно целое.

Важной задачей воспитателя является научить детей вежливости и способности ориентировки. Воспитанник должен научиться чувствовать, что делается вокруг него.

В обращении с другими людьми воспитанник должен быть культурным, внимательным, должен всегда проявлять уважение к старшим, заботу о младших. Делать это он должен не потому, что подумал, решил, сделал, а механически, не задумываясь. Воспитанник должен чувствовать, не видя, – говорил Макаренко, – кто рядом с ним находится и в зависимости от этого определенным образом вести себя.

Умение ориентироваться приучает воспитанника к бдительности. Визг, крик, беготня, – говорил Макаренко, – это прежде всего полное отсутствие ориентировки, ощущение только себя и своего движения. "Нужно воспитывать у ребят такую способность ориентировки, нужно сообщить им привычку чувствовать, что происходит вокруг, узнавать и определять свое отношение к новому лицу, к постороннему лицу и быстро устанавливать такую линию поведения, которая наиболее соответствовала бы интересам коллектива"²⁰.

Воспитать чувство собственного достоинства, гордость и бдительность, являющиеся необходимыми элементами здорового патриотизма, можно только в коллективе.

Третьим признаком нормального общего тона должна быть твердо определенная идея защищенности. Каждый воспитанник, каким бы слабым он ни был, должен

¹⁹ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 84

²⁰ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 84

всегда иметь защиту. В коллективе должно быть законом, что никто не имеет права издеваться над более слабым. Каждый воспитанник должен быть уверен, что он найдет защиту у любого старшего воспитанника и у руководства учреждения. Идея защищенности каждого члена коллектива против своеволия и самодурства отдельных лиц воспитывает и чувство собственного достоинства, и чувство гордости за свой коллектив.

Четвертым признаком общего тона является активность. Активность должна проявляться в постоянной готовности и любви к упорядоченному деловому и игровому движению. Воспитывается деловая активность путем введения и точного соблюдения правильного режима дня и полной занятости ребенка. Макаренко говорил: " В течение всего рабочего дня воспитанник должен быть разумно занят или работой, или учебой, или игрой, или чтением, или нужной для него какой-нибудь беседой. Он никогда не должен просто болтать, бесцельно проводить время, глазеть, толкаться между стенами, не зная, куда себя девать. Только в организованной деятельности у него будет воспитана разумная, полезная активность, привычка и любовь к полезному движению"²¹.

Пятым признаком нормального тона должно быть умение тормозить себя. "Тормозить себя,- говорил Макаренко = очень трудное дело, особенно в детстве, оно не приходит от простой биологии, оно может быть только воспитано. И если воспитатель не позаботится о воспитании торможения, то оно не получится. Тормозить себя нужно на каждом шагу, и это должно превратиться в привычку. И коммунары прекрасно знают, что человек без тормоза – это испорченная машина. Это торможение выражается в каждом физическом и психическом

²¹ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 86

движении, в особенности оно проявляется в спорах и ссорах" (С.с. т. V, стр. 214).

Рассуждения о том, что необходимо сдерживать себя, не могут принести сколько-нибудь значительной пользы. Ссоры между детьми очень часто происходят именно из-за неумения тормозить себя. Весьма трудным делом является научиться уступить товарищу, подчиниться ему. Эта привычка воспитывается только в таком коллективе, в котором подчинение, ответственность являются законом его жизни, в котором воспитанник ставит интересы коллектива выше своих личных. В коллективах Антона Семеновича это умение подчиниться, уступить было доведено до предела, а потому ссоры были очень редким явлением.

Большое место в воспитательной работе Макаренко отводил игре. "Игра обязательно должна присутствовать в детском коллективе. Детский коллектив не играющий не будет настоящим детским коллективом. Игра должна заключаться не только в том, что мальчик бежит по площадке и играет в футбол, а в том, что каждую минуту своей жизни он немного играет, он приближается к какой-то лишь ступеньке воображения, фантазии, он что-то немного изображает, он чем-то более высоким себя чувствует, играя. Воображение развивается только в коллективе, сознательно играющем. И я как педагог должен с ними немножко играть"²².

Исходя из того, что вся жизнь ребенка – игра, Макаренко сумел создать детский коллектив, который жил на хозрасчете и выпускал сложнейшие машины (электросверлилка "ФД-1", фотоаппарат "ФЭД") и все это было, до известной степени, игрой. Игрой Макаренко считал и рапорты, и салют, и деловые, строгие отношения между коммунами. Взгляды Макаренко на игровую

²² А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 217

деятельность детей, подростков и юношей имеют огромное значение для педагогической теории. Макаренко указывал, что педагог, не играющий с воспитанниками, будет посторонней силой. А чтобы он был близким коллективу, он должен с ним играть, т.е. и рапорты, и салют, и режим, и бодрость для педагога должны быть так же обязательными, как и для каждого воспитанника.

Выступая перед работниками Наркомпроса РСФСР в 1938 г., Макаренко следующим определял нормы поведения учителя в детском коллективе:

"Конечно, разговаривая сейчас с вами, я совсем иной человек, но когда я с ребятами, я должен добавить немного этого мажора, и остроумия, и улыбки, не какой-нибудь подыгрывающей улыбки, но просто приветливой улыбки, достаточно наполненной воображением. Я должен быть таким членом коллектива, который не только довлел бы над коллективом, но который также радовал коллектив. Я должен быть аскетически выразителен, поэтому я ни разу не вышел с непочищенными сапогами или без пояса. Я тоже должен иметь какой-то блеск, по силе и возможности, конечно. Я тоже должен быть таким же радостным, как коллектив. Я никогда не позволял себе иметь печальную физиономию, грустное лицо. Даже если у меня были неприятности, если я болел, я должен уметь не выкладывать всего этого перед детьми"²³.

И далее он говорил: "... Педагог должен быть весел, бодр, а когда не то делается, должен и прикрикнуть, чтобы чувствовали, что если я сердит, так сердит по-настоящему, а не так, что – не то сердится, не то педагогическую мораль разводит"²⁴.

Макаренко бичевал точку зрения, что педагог должен разговаривать с воспитанником ровным голосом, и

²³ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 217

²⁴ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 217-218

совершенно справедливо говорил, "что это такой нудный получается педагог, что его просто все возненавидят".

Большое значение Макаренко придавал правилам и нормам поведения, какими являются вежливость, сдержанность, нормы взаимоотношения и деловой зависимости между товарищами, когда воспитанник на приказ командира отвечает "Есть!", стоит смирно и т.д.

"Установленная норма вежливости в деловых отношениях чрезвычайно полезна, она мобилизует волю, она заставляет человека себя чувствовать собранным, она подчеркивает тип деловых отношений, она учит человека различать: это дружба, это соседство, это любовь, это приятельство, а вот это – дела. И это вызывает особое уважение к делу"²⁵.

Нормы внешнего поведения имеют смысл только в коллективе, причем в коллективе, где воспитывается определенный общий стиль, построенный на постоянном коллективном движении.

Коллектив, в котором ребенку хотелось жить, которым бы он гордился, должен быть красивым и с внешней стороны. Поэтому Макаренко и весь его коллектив заботился и о красивой одежде, о красивом чистом помещении, о цветах, о чистом дворе. Предметом особой заботы была внешность воспитателей и воспитанников. Макаренко и его коллеги приходили на работу в своих лучших костюмах. Коммунары также ходили "франтами". В колонии и коммуне запрещалось держаться за перила лестниц, прислоняться к стене. В разговоре с кем-нибудь каждый должен стоять прямо. Это воспитывает у ребенка изящность, грациозность, делает его красивым.

Стиль и тон коллектива держится на серьезных принципиальных, последовательных требованиях. Всякое

²⁵ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 5, стр. 215

незначительное уменьшение требований приводит к разрушению стиля. Об этом в "Педагогической поэме" Макаренко писал:

"Область стиля всегда игнорировалась педагогической "теорией", а между тем это самый существенный, самый важный отдел коллективного воспитания. Стиль – самая нежная и скоропортящаяся штука. За ним нужно ухаживать, ежедневно следить, он требует такой же придирчивой заботы, как цветник. Стиль создается очень медленно, потому что он немыслим без накопления традиций, т.е. положений и привычек, принимаемых уже не чистым сознанием, а сознательным уважением к опыту старших поколений, к великому авторитету целого коллектива, живущего во времени"²⁶

Тихий О.

Лист Миколі Микитюку

Шановний Микола Григорович!

Хоч маю до біса своєї роботи, але після своїх відвідин твого інтернату тільки про нього думки. Які в тебе багаті можливості дати тим нещасним сиротам, фізичним калікам знання, виховати в них добрий смак до життя, літератури, мистецтва та зробити їх повноцінними громадянами, які б жили і творили для прийдешнього, а не лише мучились би постійно думаючи про своє каліцтво.

Це велика, почесна, шляхетна і вдячна справа, і, думається, вона тобі під силу. Маєш відповідний до того характер (врівноваженість, розсудливість, витримку, чуйність), маєш багатолітній досвід роботи педагогічної та адміністративної, маєш довір'я з боку начальства, маєш здоровий глузд та здоров'я, маєш такі чудесні зали, класи коридори і т.д. І, нарешті, тобі допомагають батьки, а це ж таке благо.

²⁶ А.С. Макаренко. Собрание сочинений т. 1, стр. 556

Перше, над чим варто задуматися і провести в життя – це відмовитись від домашніх завдань. Для цього треба трохи відваги і ризику. Може треба відстати від програм на якийсь тиждень чи місяць. Можна почати з того, що збільшити урок на 10-15 хвилин, для запущених дітей організувати консультації чи допомогу з боку вчителів або старших учнів під керівництвом учителя.

Звільнивши дітей від непродуктивної, важкої роботи, вивільнивши час, можна організувати гуртки за бажанням дітей, ігри, поглиблене вивчення окремих предметів, екскурсії, походи, розваги і т.д.

Особливу увагу треба звернути на естетичне виховання дітей. Можна організувати хор або кілька хорів, кілька музичних оркестрів, вчити солоспіву, живопису, ліпленню, організувати драмгуртки, ляльковий театр і т. ін. До речі, діти самі придумують, що їм треба і задача вчителів, зокрема твоя, забезпечити їхні бажання, а їхнім бажанням настъ кінця.

Чи можливо це? Думаю, що так. Я, наприклад, почав би з загальних зборів всіх працівників інтернату і сказав би приблизно так: "Шановні колеги! На нашій відповідальності дві сотні дітей-калік, дітей напівсиріт. Ми можемо зробити з них повноцінних людей з фізичними вадами, а можемо зробити й калік убогих душею та розумом. Від того, що ми вчасно з'являємося на роботу, акуратно записуємо в журнал, успішно звітуємо в міськВНО дітям мала користь. Ми повинні навчити їх не лише основам наук а й привити любов до свого народу, до рідної природи, до людей, до прекрасного. Це в наших силах і можливостях. Діти з нами круглодобово. Ми мусимо заступити їм батьків і бути добрими, чуйними, дбайливими. Ми повинні навчити їх бути поміж собою рідними братиками та сестричками, домогтися взаємної пошани, взаємодопомоги, любові. Ми працювали, дещо зробили, багато недоробили, особливо в галузі естетичного

виховання. У нас нема музиків нема хору, драмгуртків, літературних, історичних, математичних та інших предметних та загальних гуртків. Ми не привили любові до традиційних занять дівчаток – вишивання, шиття; хлопчики могли б навчитись різати по дереву, малювати, щось майструвати. Один нічого не може зробити, а гуртом можна. Кожен щось вміє, щось знає і хай передасть свої знання та вміння дітям.

Не діти для нас, а ми для дітей. Наш бюджет не безрозмірний, ми не можемо тратити більше того, що нам асигнується. Але ж ми не мало й маємо. Треба перебудувати свою роботу, зробити все, щоб вона стала ефективною, а що саме хай подумає і скаже кожний. Я особисто думаю, що ... (тут, що ти думаєш)".

Виховання дітей дуже складний багатогранний процес. У ньому беруть участь батьки, школа, середовище, серед якого дитина знаходиться, література, радіо і т.д. Горе наших дітей в тому, що вони не захищені від багатьох негативних впливів, що в їх вихованні нема системи, що вони в силу дитячої цікавості прилучаються до всього доброго і злого, йдуть по лінії найменшого опору, розтринькують дорогоцінний час і ні на чому конкретному не зосереджуються, ніхто не може, не хоче і не вміє спрямувати дитину, кожную конкретну дитину, на певний шлях. Дещо цінне їй набридає, інше в силу недоступності втомлює, дещо прогавив і ціла наука стає пеклом. А коли щось одне стало осоружним, тоді пропади пропадом вся наука. Величезним гальмом у справі виховання є різний підхід до цілей та уподобань батьків, школи, суспільства, виробництва, громадськості, самих дітей. Гармонії поки що нема, а повинна ж бути непримітно, бо без тої гармонії калічаться діти, а це ж злочин. Діти, що живуть в сім'ях попри всі старання школи та всіх інших організацій, виховуються на традиціях (добрих чи поганих) батьків і

школа безсила змінити таке становлення, свідчення чому є ми самі і ті кого ми виховували.

Найкраще виховані ті, кого найменше "виховують". Найнещасніші ті, у кого багато вихователів: "У семерих нянек дите без глаз", бо за нього всі дивляться, а йому самому робити нічого. Найефективніше виховання це – самовиховання, забезпечене тим обладнаним гімнастичним залом, що називається за А.Макаренком колективом. Про це і повинен подбати директор школи, всі вчителі, вихователі, медпрацівники, техробітники. Отже, самовиховання з гарно поставленим навчанням, теплими спальнями, гуртками, теплим батьківським словом, порадою, допомогою.

Макаренко відмовився від системи вихователів і, на мою думку, від того діти тільки виграла. І в тебе мабуть могла бути робота без вихователів. Але щоб кожний твій працівник, до сторожа і кочегара включно, був вихователем всіх дітей. Хто таким бути не може, запропонувати іншу роботу.

Макаренко шукав собі вчителів на базарі. І знаходив. Тобі теж годилося б шукати там же. А конкретніше, десь в палацах культури, на оглядах художньої самодіяльності, серед робітників і інженерів, де є багато людей з душею, таких, що мають що сказати і показати дітям. Прибиральницями, медсестрами, поварами могли б працювати дівчата хай без спеціальної освіти, але з любов'ю до дітей, а останнє (любов до дітей важить набагато більше ніж найкращий диплом без любові до дітей, до своєї справи).

Почати можна було б з того, щоб розселити дітей у спальнях не по класах, не за віком, а тих із тими, хто до кого тягнеться, хто з ким дружить, хто кого любить. 2) Відмінити домашні завдання (а зараз навесні це особливо корисне). 3) Провести збори, може десять на різних рівнях. 4) Заручитися підтримкою начальства. 5) Провести опит

дітей хто чого хотів би (за певною анкетною з великим списком можливих гуртків, розваг, екскурсій. б) ким би ти хотів бути?

Абсолютно необхідно перетворити інтернат на десятирічку і вести своїх вихованців до вуза, прямо на роботу, а може й заміж.

Так багато в мене було сказати тобі, а вийшла якась чортівня. Нема кеби.

Проте пошлю. Не буду коректувати, може розбереш і так якщо вистачить духу прочитати. Прошу тебе, зроби добре діло під старість. Не святі ж горшки ліплять. А кожний, хто щось путнє зліпить, для нащадків уже святий, бо добре діло само по собі святе діло.

Бувай здоров. Бажаю успіхів. З повагою.

I/IV – 74

Тихий В.

Коментар до листа Миколі Микитюку

Лист, адресований Миколі Григоровичу Микитюку, на той час – директору школи-інтерната для дітей з вадами розвитку (зараз – Олексієво-Дружківська санаторна школа-інтернат I-II ст. для дітей, хворих на сколіоз). О.І.Тихий товаришував з М.Г. Микитюком від часу своєї роботи у школі робітничої молоді у 50-х роках. Коли О.І.Тихому дали дозвіл працювати в школі після відбуття терміну 57-64 рр., саме М.Г.Микитюк, який у той час був директором школи робітничої молоді в Олексієво-Дружківці, дав батькові можливість викладати в цій школі математику, фізику, астрономію (викладати гуманітарні предмети не дозволили).

У листі згадані основні теми, які батько раніше опрацьовував у теоретичному розрізі (домашні завдання, естетичне виховання, прищеплення любові до рідної мови, землі, національної культури).

Прикметно, що О.І.Тихий не пропонує свою кандидатуру як учителя – учасника тієї перебудови, до якої закликає М.Г.Микитюка. Для цього, я думаю, було кілька причин, про які нижче.

Листи до редакцій газет ("Радянська Донеччина", "Радянська освіта") та Президії Верховної Ради України під назвами "Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області", "Думки про рідний Донецький край", написані і відіслані у 1972-1973 рр., спричинилися до цілої низки зустрічей і "бесід" з батьком у Донецькому та Костянтинівському виконкомах та відділах освіти. Крім фахівців, у цих зустрічах брали участь і інші особи, яких "забували" відрекомендувати, але місце служби яких було цілком зрозумілим. Формувалося ставлення до батька як до "неблагонадійного", "націоналістично налаштованого". Очевидно, вже також добиралися й матеріали до справи, яка завершилася вироком 1977 року. Таким чином, безпосередня участь батька могла дискредитувати саму ідею зміни системи викладання в школі, і він вирішив про це навіть не згадувати.

Крім того, не так давно безуспішно закінчилися спроби батька одержати дозвіл Костянтинівського райВНО на організацію класу з викладанням усіх предметів двома вчителями: один вчитель – яким мав би бути сам О.І.Тихий – гуманітарні предмети, другий – природничі і англійську мову (це була б моя відповідальність, що ми з батьком узгодили; на той час я вже закінчував навчання на фізичному факультеті Московського університету, крім того, мав сертифікат перекладача-референта з англійської). Відмова райВНО фактично ставила хрест на сподіваннях батька працювати в школі так, як він вважав за потрібне. Залишалася, фактично, лише кабінетна робота – і О.І.Тихий сконцентрувався на упорядкуванні книги "Мова-народ" (перша версія була розіслана в кінці 1974-го року), та на складанні "Словника невідповідних нормам

української та російської мови слів" (лист щодо "Словника..." був надісланий зав. кафедрою української мови ДонДУ В.С.Лимаренку 11 квітня 1975 р.) Для того, щоб мати більше часу для цієї праці, батько в жовтні 1974 р. звільнився з добре оплачуваної роботи дефектоскопіста в тресті "Теплоенергомонтаж" і став працювати пожежником в Костянтинівському загоні ППО.

07.06.2012

Нотатки Олекси Тихого

Пономарьов Я. Як навчити творчості?²⁷

"...Тепер про інший бік питання. Що треба зробити, щоб якомога продуктивніше використати найсприятливіший для творчості вік – вік розквіту, "акме", як говорили древні? Ряд недоліків у існуючому становищі відзначено вже в самому вашому питанні. Усунути їх було б справою найпростішою з того, що потрібно. Але лише це не розв'яже проблеми. Потрібна якась глибша перебудова усієї системи освіти і, якщо хочете, усієї системи знань, усієї науки, приведення її у більшу відповідність природі людського інтелекту. Ясно, що період його дозрівання ми не можемо ні скоротити, ні подовжити, бо він обумовлений генетично. Отже, потрібно максимально скоротити термін навчання, термін оволодіння знаннями. Обсяг знань, що накопичуються людством, усе збільшується. Безплідною була би спроба відповідно до цього збільшення навалювати все більше і більше інформації на учнів. Вже й так їм підноситься багато зайвого. Ніхто не в змозі знати усього, що накопичено наукою, – треба знати лише принципи.

²⁷ Переклад занотованої О.Тихим частини інтерв'ю проф.

Я.Пономарьова кореспондентам «ЛГ» («Літературна газета» № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

Цей загальний захід – перехід від "навчання фактам" до "навчання принципам", – підкріплюваний спеціальними заходами, спрямованими на раннє виявлення обдарованих людей, на розвиток їх здібностей, значною мірою сприяв би вирішенню завдань, що висувуються науково-технічною революцією, і в той же час – вирішенню задачі виховання гармонійно розвиненої людини.

Бесіду вели Олег Мороз і Анатолій Лепіхов".

Реферат "ЛГ": *Психологи пропонують, досліджують, стверджують*²⁸

"Американський учений Ф.Уільямс розробив програму, спрямовану на розвиток творчого потенціалу учнів. Ф. Уільямс виходить з того, що усі люди мають творчі здібності, але різною мірою використовують їх. Творча обдарованість – не якась одна-єдина риса, а безліч здібностей і навичок. На думку Ф.Уільямса, формуванню творчих здібностей треба приділяти увагу з найбільш ранніх етапів виховання. Це формування треба вести "в трьох вимірах". Перший вимір припускає кількісне збільшення відомостей, що повідомляються дитині, розширення їх змісту. Друге включає 18 "навчальних стратегій", які повинні сприяти розвитку "дивергентного" мислення. Ці "стратегії" покликані навчити: сприйняттю парадоксів, сприйняттю визначень, розумінню аналогій, знаходженню невідповідностей і непогоджень, умінню ставити "провокуючі" питання, проведенню систематизованого, організованого пошуку, виробленню навичок випадкового пошуку, умінню виражати інтуїтивні припущення, терпимості до двозначності і невизначеності, умінню пристосовуватися до змін, оцінювати ситуацію,

²⁸ Переклад занотованої О.Тихим частини Реферата «ЛГ» ("Літературна газета" № 31, 4 серпня 1976 р. с. 13)

умінню творчо писати, творчо читати і творчо слухати, вивченню творчого процесу і творчих людей і так далі. Нарешті, третій, найважливіший вимір припускає вироблення восьми розумових і емоційних якостей – вільного, нескучного мислення; гнучкості мислення; оригінального мислення; ретельного, скрупульозного мислення; допитливості, сміливості і готовності до ризику; відсутності боязні перед складністю і невизначеністю; уяви".

"Джорнел оф кріейтив біхейвіе" (США)

"В університеті штату Нью-Йорк (Буфало) був проведений експеримент щодо дослідження шляхів "швидкого підвищення творчих можливостей". Учених цікавило, що станеться, якщо група людей буде схильна до подразнення "через усі наявні в них сенсорні канали". Випробовувані, 460 студентів, знаходячись в аудиторії, піддавалися зоровому подразненню (кольорові спалахи на стінах), слуховому (музика на струнних і ударних інструментах). Мінялося положення крісел, що відкидаються, вони вібрували і підігрівалися (тактильне подразнення). Студентам були видані цукерки (смакове подразнення). За допомогою пахучих олій подразнювався нюх.

Частина студентів, 207 чоловік, перед "сеансом сенсорного подразнення" і після нього повинна була зробити малюнки. Дослідники оцінювали *такі характеристики цих рисунків: "відкритість", свобода експресії, глибина перспективи, емоційність, оригінальність.*

З'ясувалося, що після сеансу у 78%% випробовуваних зросла "відкритість" малюнка, у 58 – свобода експресії, у 51 – глибина перспективи, у 66 – сила емоційної дії, у 31 – оригінальність. У 13%% випробовуваних відзначалися збільшення усіх п'яти

характеристик, у 36 – чотирьох, у 61 – трьох, у 81 – двох і у 95 – одній.

Організатори експерименту приходять до висновку, що " сенсорна" стимуляція може сприяти творчій поведінці і що в реальному житті необхідно створювати умови, еквівалентні лабораторній сенсорній стимуляції.

"Джорнел оф кріейтив біхейвіе" (США)

Оригінальні тексти нотаток Олекси Тихого

Пономарёв Я. Как научить творчеству?

"Литературная газета" № 31, 4 августа 1976 г

"... Теперь о второй стороне вопроса. Что нужно сделать, чтобы как можно продуктивнее использовать наиболее благоприятный для творчества возраст – возраст расцвета, "акме", как говорили древние? Ряд недостатков в существующем положении отмечен уже в самом вашем вопросе. Устранить их было бы делом самым простым из того, что требуется. Но одно это не решит проблемы. Необходима какая-то более глубокая перестройка всей системы образования и, если хотите, всей системы знаний, всей науки, приведение ее в большее соответствие природе человеческого интеллекта. Ясно, что период его созревания мы не можем ни сократить, ни удлинить, ибо он обусловлен генетически. Значит, надо максимально сократить срок обучения, срок овладения знаниями. Объем знаний, накапливаемых человечеством, все увеличивается. Бесплодной была бы попытка в соответствии с этим увеличением наваливать все больше и больше информации на учащихся. Уже и так им преподносится много лишнего. Никто не в состоянии знать всего, что накоплено наукой, – нужно знать лишь принципы.

Эта общая мера – переход от "обучения фактам" к

"обучению принципам", – подкрепляемая мерами специальными, направленными на раннее выявление одаренных людей, на развитие их способностей, в значительной мере способствовала бы решению задач, выдвигаемых научно-технической революцией, а вместе с тем – решению задачи воспитания гармонически развитого человека.

Беседу вели Олег Мороз и Анатолий Лепихов".

Реферат "ЛГ": *Психологи предлагают, исследуют, утверждают*

"Американский ученый Ф.Уильямс разработал программу, направленную на развитие творческого потенциала учащихся. Ф.Уильямс исходит из того, что все люди обладают творческими способностями, но в разной степени используют их. Творческая одаренность – не какая-то одна-единственная черта, а множество способностей и навыков. По мнению Ф.Уильямса, формированию творческих способностей нужно уделять внимание с самых ранних этапов воспитания. Это формирование нужно вести "в трех измерениях". Первое измерение предполагает количественное увеличение сведений, сообщаемых ребенку, расширение их содержания. Второе включает 18 "обучающих стратегий", которые должны способствовать развитию "дивергентного" мышления. Эти "стратегии" призваны научить: восприятию парадоксов, восприятию определений, пониманию аналогий, нахождению несоответствий и неувязок, умению задавать "провоцирующие" вопросы, проведению систематизированного, организованного поиска, выработке навыков случайного поиска, умению выражать интуитивные догадки, терпимости к двусмысленности и неопределенности, умению приспосабливаться к переменам, оценивать ситуацию, умению творчески

писать, творчески читать и творчески слушать, изучению творческого процесса и творческих людей и т.д. Наконец, третье, самое важное, измерение предполагает выработку восьми мыслительных и эмоциональных качеств – свободного, нескованного мышления; гибкости мышления; оригинального мышления; тщательного, скрупулезного мышления; любознательности, смелости и готовности к риску; отсутствию боязни перед сложностью и неопределенностью; воображения".

"Джорнел оф криэйтив бихэйвие" (США) Цит. За "Л.Г." № 31 от 04.08.1976, с.13

"В университете штата Нью-Йорк (Буффало) был проведен эксперимент по исследованию путей "быстрого повышения творческих возможностей". Ученых интересовало, что произойдет, если группа людей будет подвержена раздражению "через все имеющиеся у них сенсорные каналы". Испытуемые, 460 студентов, находясь в аудитории, подвергались зрительному раздражению (цветные вспышки на стенах), слуховому (музыка на струнных и ударных инструментах). Менялось положение откидывающихся кресел, они вибрировали и подогревались (тактильное раздражение). Студентам были выданы конфеты (вкусовое раздражение). С помощью пахучих масел раздражалось обоняние.

Часть студентов, 207 человек, перед "сеансом сенсорного раздражения" и после него должна была сделать рисунки. Исследователи оценивали такие характеристики этих рисунков: "открытость", свобода экспрессии, глубина перспективы, эмоциональность, оригинальность.

Выяснилось, что после сеанса у 78% испытуемых возросла "открытость" рисунка, у 58 – свобода экспрессии, у 51 – глубина перспективы, у 66 – сила эмоционального воздействия, у 31 – оригинальность. У 13% испытуемых

отмечалось увеличение всех пяти характеристик, у 36 – четырех, у 61 – трех, у 81 – двух и у 95 – одной.

Организаторы эксперимента приходят к выводу, что "сенсорная" стимуляция может способствовать творческому поведению и что в реальной жизни необходимо создавать условия, эквивалентные лабораторной сенсорной стимуляции.

"Джорнел оф криэйтив бихэйвие" (США) Цит. За "Л.Г." № 31 от 04.08.1976, с.13

РЕФОРМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Тихий О.

*Про проблеми реформи шкільної освіти*²⁹

З почуттям глибокого задоволення слухав по радіо виступ віце-президента АПН РСФСР³⁰ про проект реформи шкільної освіти³¹.

Адже найбільше недоліки шкільної освіти відчували вчителі-практики. Радянська школа досягла успіхів у кількісному охопленні дітей навчанням, і цією стороною народної освіти народи Радянського Союзу можуть пишатися перед усім світом.

Усім відомі досягнення радянської науки в багатьох галузях людських знань. Усім відомі факти безприкладних в історії подвигів радянських людей під час

²⁹ До редакції газети «Учительская газета»

³⁰ Олексій Іванович Маркушевич (20 березня (2 квітня) 1908 - 7 червня 1979) - радянський математик і педагог; доктор фізико-математичних наук, віце-президент (1950-1958, 1964-1967) Акад. пед. наук РРФСР

³¹ 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Головною метою реформи була підготовка технічно грамотних кадрів для промисловості та сільського господарства. Замість 7-річної вводилася загальна обов'язкова 8-річна освіта. Перехід до неї був здійснений до 1963 р.

Великої Вітчизняної війни, аж до самопожертвування. Багато хто схильний розглядати ці факти як досягнення школи. Здається, в цьому найменше заслуг школи. Я згоден з проектом АПН у тому, що першим ступенем школи має бути восьмирічна початкова школа.

Нинішні шкільні програми, на мій погляд, перевантажені набором тем і навчальних предметів, що мають чисто теоретичний, абстрактний характер, не мають нічого спільного з повсякденним життям, тоді як ряд найнеобхідніших знань учні не отримують.

Через перевантаженість навчальних програм не залишається достатнього часу для виховної роботи. Виховуюче навчання є, безумовно, одним з необхідних методів формування світогляду. Але ж цим не вичерпуються завдання виховання. Школа повинна випускати зі своїх стін фізично здорових, культурних, високоморальних юнаків і дівчат, які не лише відмінно знали б математику, фізику, дарвінізм, історію, але в той же час уміли б поводитися в суспільстві, уміли б цінувати твори літератури, живопису, музики, уміли б добре співати, витончено танцювати і так далі.

Цілком назріло, на мій погляд, провести реформу шкільного навчання і, особливо, виховання.

З цього питання мені й хочеться висловити свої міркування.

Мені здається, що 8-мірочній початковій школі немає необхідності мати багато учителів, а досить мати одного, який підбирав би собі помічника з виховної роботи і ніс би відповідальність за навчання і виховання дітей свого класу.

Навчальний план початкової школи міг би охоплювати вивчення:

1. рідної і російської мови, а також історії і теорії літератури;

2. арифметики з елементарними поняттями з алгебри й геометрії (без обов'язкового систематичного вивчення останніх) з найширшим обсягом розв'язання завдань, безпосередньо пов'язаних з життям;

3. історії суспільних відносин з вивченням природного права, типів державного устрою, суспільно-економічних устроїв суспільства, Конституції СРСР, своєї національної республіки, Конституцій деяких буржуазних держав і критики їх.

(Стаття не закінчена)

Текст оригіналу

Тихий О.

О проблемах реформы школьного образования³²

С чувством глубокого удовлетворения слушал по радио выступление вице-президента АПН РСФСР о проекте реформы школьного образования

Ведь больше всего недостатки школьного образования ощущали учителя-практики. Советская школа достигла успехов в смысле количественного охвата детей обучением и этой стороной народного образования народы Советского Союза могут гордиться перед всем миром.

Всем известны достижения советской науки во многих отраслях человеческих знаний. Всем известны факты беспримерных в истории подвигов советских людей во время Великой Отечественной войны, вплоть до самопожертвования. Многие склонны рассматривать эти факты как достижения школы. По-моему, в этом меньше всего заслуг школы. Я согласен с проектом АПН в том, что первая ступень школы должна быть восьмилетняя начальная школа.

Нынешние школьные программы, по-моему, перегружены рядом тем и учебных предметов, имеющих

³² До редакції газети «Учительская газета».

чисто теоретический, отвлеченный характер, не имеют ничего общего с повседневной жизнью, в то время как ряд самых необходимых знаний учащиеся не получают.

В силу перегруженности учебных программ не остается достаточного времени для воспитательной работы. Воспитывающее обучение является, безусловно, одним из необходимых методов формирования мировоззрения.. Но ведь этим не исчерпываются задачи воспитания. Школа должна выпускать из своих стен физически здоровых, культурных, высоконравственных юношей и девушек, которые не только отлично знали бы математику, физику, дарвинизм, историю, но в то же время умели бы вести себя в обществе, умели бы ценить произведения литературы, живописи, музыки, умели бы хорошо петь, изящно танцевать и т.д.

Вполне назрело, по-моему, провести реформу школьного обучения и, особенно, воспитания.

По этому вопросу мне и хочется высказать свои соображения.

Мне представляется, что 8-милетней начальной школе нет необходимости иметь много учителей, а достаточно иметь одного, который подбирает бы себе помощника по воспитательной работе и нес бы ответственность за обучение и воспитание детей своего класса.

Учебный план начальной школы мог бы охватывать изучение:

1. родного и русского языка, а также историю и теорию литературы;
2. арифметики с элементарными понятиями по алгебре и геометрии (без обязательного систематического изучения последних) с самым широким объемом решения задач, непосредственно связанных с жизнью;
3. истории общественных отношений с изучением естественного права, типов государственного устройства,

общественно-экономических устройств общества, Конституции СССР, своей национальной республики, Конституций некоторых буржуазных государств и критики их.

Тихий О.

**Зауваження щодо ст. 18 проекту "Основ..." та
"Загальних положень"**

Зав. адміністративним
відділом ЦК КПУ
Тихого Олексія Івановича

***"...каждый народ должен обладать
независимостью и быть хозяином в
своем собственном доме"***

Ф. Энгельс

За життя Леніна і перші десятиліття після його смерті кожний народ сам вирішував долю своєї освіти, культури тощо.

Згори завжди можна недорахувати або перерахувати національні особливості того чи іншого народу. А сам народ, особливо, коли майже 100% письменних, коли є національна інтелігенція, національні кадри, краще знає, що йому необхідно як в галузі господарських потреб, так і в галузі культури, моралі, традицій. Кожний народ знає свої можливості.

В загальних положеннях проекту "Основ законодавства Союзу РСР; союзних республік про народну освіту" нечітко визначені компетенція Союзу РСР та союзних республік, зовсім нема статей про компетенцію місцевих рад, компетенцію окремого навчального закладу, компетенцію батьків в особі батьківських зборів чи комітетів.

Я сформулював би загальні положення приблизно так.

Стаття 1. Мета народної світи.

Забезпечити: а) справжнє володіння рідною літературною мовою;

б) всебічний фізичний, інтелектуальний, розумовий розвиток дітей та молоді;

в) ознайомлення з літературою, історією, культурою, традиціями свого народу, культурою інших народів СРСР, світовою культурою;

г) максимально можливий рівень знань основ наук;

д) ознайомлення з основами промисловості, сільського господарства, будівництва та засобів зв'язку і т. п.;

Стаття 2. Завдання радянського законодавства.

а) максимальне забезпечення потреб людей в одержанні знань, умінь, здоров'я та всебічного розвитку дітей та молоді, що вчаться;

б) максимальне забезпечення потреб суспільства в ідейних спеціалістах, здатних забезпечити культурний, моральний, науковий технічний прогрес свого народу, СРСР та всього людства;

Стаття 3. Право на освіту.

Забезпечити: а) доступність освіти для кожної людини віком до 17 (18) літ;

б) доступність вищої освіти згідно здібностей та уподобань молоді;

в) безплатність навчання;

г) безплатність засобів пересування;

д) забезпечити найкращі умови для навчання та виховання (кабінети, лабораторії, клуби, спортивні зали та майданчики, художня самодіяльність, туризм);

е) пільги та стипендії учням, студентам та аспірантам;

ж) відрядження для навчання чи удосконалення знань в інші союзні республіки та інші країни.

Стаття 4. Принципи народної освіти.

1. Рівність усіх громадян.
2. Обов'язковість.
3. Громадський характер освіти.
4. Навчання рідною мовою.
5. Наступність всіх типів навчальних закладів і доступність, згідно здібностей, до всіх типів шкіл до вищої включно.
6. Науковий, політехнічний з елементами посиленої суспільно-корисної праці характер освіти.
7. Патріотичний, інтернаціональний, гуманістичний характер освіти на основі етичного та естетичного виховання.

Стаття 5. Компетенція Союзу РСР.

1. Контроль за дотриманням Конституції СРСР та цих "Основ...".
2. Статистика в галузі всіх видів освіти.
3. Популяризація досягнень окремих республік у галузі освіти та рекомендації...
4. Фінансування органів освіти.
5. Матеріальне забезпечення народної освіти найновішими приладами, устаткуванням тощо.

Стаття 6. Компетенція союзних республік.

1. Встановлення типів шкіл, промислово-технічних, спеціальних та вищих навчальних закладів.
2. Встановлення згідно з традиціями, природно-кліматичними умовами, потребами народного господарства термінів у різних типах шкіл та вузів.
3. Розробка методів, форм та засобів навчання та виховання дітей і молоді.
4. Планування мережі всіх типів шкіл, ПТУ, технікумів та вузів.
5. Встановлення посадових окладів для всіх діячів освіти, вчителів, вихователів, техробітників.
6. Здійснення контролю за діяльністю всіх видів освіти.

7. Складання програм, забезпечення підручниками, навчально-наочним приладдям.

8. Нагородження та заохочення кращих працівників освіти.

Стаття 7. Компетенція місцевих рад депутатів трудящих.

1. Аналіз та популяризація досягнень в роботі навчальних закладів.

2. Рекомендації педколективам щодо застосування тих або інших методів, форм та засобів навчання та виховання дітей.

3. Контроль за виконанням програм.

4. Організація позашкільного навчання та виховання дітей.

5. Організація різних форм навчання та підвищення кваліфікації вчителів (педагогічні факультети, університети культури, семінари, клуби).

6. Затвердження виборних керівників навчальних закладів або призначення таких згідно з традиціями народу.

Стаття 9. Компетенція освітнього закладу.

1. Забезпечення навчання та виховання дітей, що бажають вчитись у даному навчальному закладі.

2. Спільно з батьками, на основі традицій народу та забезпечення найкращих умов для навчання та виховання дітей, визначати окреме чи спільне навчання хлопців та дівчат у межах класів.

3. Згідно з бажанням учнів та батьків організувати класи з певною орієнтацією (фізико-математичні, історико-географічні, літературно-мистецькі, професійні і т. п.).

4. Широко використовувати грошові внески батьків на організацію гуртків, клубів, індивідуального навчання музики, радіотехніки, рукоділля і т. п.

5. Виключення учня через нездатність опанувати програму даного навчального закладу, порушення дисципліни і передачу його місцевій раді для влаштування в інший навчальний заклад.

6. Забезпечення мінімуму знань, умінь та навичок усіма учнями згідно з програмами та максимального забезпечення потреб учнів у знаннях поза програмою.

Стаття 10. Компетенція батьків в особі зборів чи комітетів.

1. Батьки вправі вимагати детального звіту педагогічного колективу про навчально-виховний процес, потреби, недоліки в роботі навчального закладу, їх причини та можливі шляхи подолання.

2. Вимагати від учителів забезпечення глибоких та ґрунтовних знань для своїх дітей.

3. Домагатись звільнення окремих учителів та керівників шкіл, що не забезпечують навчально-виховного процесу.

4.V. 1973.

Стаття 18. Мова навчання в дошкільних закладах, загальноосвітній школі, промислово-освітніх учбових закладах та вузах.

Учні всіх навчальних закладів навчаються рідною мовою. Батьки або особи, що їх замінюють, які проживають за межами своєї національної союзної чи автономної республіки, автономної області, національного округу, можуть навчати своїх дітей мовою республіки, в якій вони проживають. Крім рідної мови та мови союзної республіки, учні, за бажанням, можуть вивчати одну чи більше мов народів СРСР та інших країн. Обов'язковою для вивчення корінним населенням союзної республіки є тільки мова даного народу.

Стаття 18 в редакції проекту “Основ...” неприйнятна, бо:

1. Слова “надаватися можливість навчання рідною мовою” суперечать поняттю суверенності республіки, народу. Тобто надаватися можливість бути патріотом або космополітом (зневажати рідну мову, свій народ).

2. Не буває поганих народів, отже нема й поганих мов. Для чого ж у Законі право вибрати мову навчання дітей?

3. Говорити, великий чи малий народ, багата чи бідна мова, розвинена чи нерозвинена мова – шовінізм. Якщо мова якогось народу в результаті національного гноблення, утисків, декретованих знищень, зневаги її чужинцями та свої ми перевертнями, зрадниками відстала від інших мов, то обов'язком синів та дочок такого народу є розвивати й збагачувати її, а не зрікатись, не вибирати “великої” мови “великого” народу.

4. Батьки, якщо вони не божевільні і не дивляться на мову по-міщанськи, як на годівницю, не вибирають мову навчання своїх дітей, а вчать своєю рідною мовою, а дітей змішаних шлюбів – мовами і матері, і батька.

5. Надає можливість по-міщанськи або шовіністично настроєним людям відмовлятися від вивчення мови союзної республіки (державної мови), де вони живуть, а це суперечить Конституції СРСР, програмі КПРС.

6. Надає можливість частині учнів та студентів, може навіть значній, зневажливо ставитись до вивчення рідної мови, державної мови республіки, отже, надає можливість стати міщанами, шовіністами, космополітами.

3.V.1973

Надсилаю свої зауваження щодо статті 18 проекту “Основ...” та “Загальних положень”.

Моя редакція статті 18 істотно відрізняється від редакції проекту, надрукованого в газетах. Хотілося б, щоб її надрукували для обговорення.

Моя адреса: 343913, м. Краматорськ Донецької обл., бульвар Машинобудівників, гуртожиток 12, к. 59, Тихий Олексій Іванович

Освіта вища

Безпартійний

Працюю слюсарем-монтажником

Захоплююсь педагогікою.

прож. м. Краматорськ Донецької обл.

Бульвар Машинобудівників, 12, к. 59.

На перехресті думок

Редакції газети "Известия"

"Радянська освіта"

С. Пасічник, завуч восьмирічної школи на Хмельниччині, в статті "Плекаймо здібних" закликала більше уваги приділяти здібним, підготовленим, не запущеним школярам. ("Радянська освіта" приблизно 1968). Вони "як благополучні", часто залишаються поза увагою вчителів і, як наслідок неуважного ставлення до них, стають пересічними, а часто й зовсім нездатними до навчання у вузі, до творчої роботи.

В.Безденежних, учитель з Кривого Рога на Дніпропетровщині, в статті "Воспитание воспитанных" ("Известия" 17.11.1974) не говорячи прямо доводить, що вихованих, благополучних учнів можна і не виховувати, не посилати на олімпіади, не залучати до роботи в гуртках, не нагороджувати екскурсіями, експедиціями чи звичайними походами. "Значит, опять мы воспитываем наиболее воспитанных учеников, оставляя вне поля зрения тех, кто нуждается в воспитании."

Ні один з авторів статей не ставить категоричне питання: "Виховуймо здібних, а решта хай як знають"; "Давайте виховувати тих, хто не хоче, а часто й не може вчитися, а "благополучні" й так нам неприємностей не принесуть".

Звичайно ж треба вчити та виховувати й тих і інших. Але як? Цього не написали ні С.Пасічник ні В.Безденежних. На жаль відгуків на статтю "Плекаймо здібних" "Радянська освіта" не друкувала. Може будуть відгуки на статтю "Воспитание воспитанных".

Учні з різною підготовкою сидять в одному класі. Якщо вчитель працює на "середняка", то сильнішим, підготовленим учням скучно, вони працюють у півсили, або зовсім байдикують, а слабким, запущеним все

незрозуміло і вони колись давно (може кілька літ тому) відставши, неспроможні йти в ногу з класом і теж байдикують. .

На олімпіадах, змаганнях, в експедиції непідготовленим можна тільки сорому набратись і честь школи підвести.

Протягом останніх літ створено спецшколи для так званих "обдарованих" дітей (обдарованих вживаю в лапках, бо не вірю в обдарованість, а вважаю, що одні діти одержали від народження до школи потрібну кількість знань, умінь, навиків, а інші не одержали; одні працюють з користю і легко, а для інших вся наука – ремінець за двійку; одні працюють з цікавістю, з надією на вуз, а інші з під палки, до першої можливості кинути осоружну науку).

Але таких шкіл мало, розміщені вони у великих містах, охоплюють лише тих, хто заслужив звання "талановитий", "природжений", "вундеркінд", чи тато або мама переконала директора, що їх чадо саме таке і повинно вчитись в школі, де кращі вчителі, зали, кабінети і т. ін. Про правила набору дітей до таких спецшкіл я нічого не читав. А як бути в звичайній школі? У малокомплектній сільській школі?

Безвихідних ситуацій не буває. Зараз проблема розв'язана дуже просто: "Є програма. Все, що нею передбачено, повинно бути виконано і записано в журналі. Всі учні повинні бути переведені до наступного класу, бо навчання однієї дитини протягом року коштує державі 135 крб. Залишив на другій рік – значить недоробив. Можна знайти час та приміщення для додаткової роботи з відстаючими." Але якими допінгами можна наснажити дитину, щоб у неї було десять сил та енергії для роботи вдвічі-втричі більше, ніж дозволяють її слабкі сили? А це питання, здається, не розв'язане ні медичною, ні педагогічною, ні психологічною наукою. Одні діти та батьки бачать сенс в набуванні знань, мають перспективу

навчання у вузі, в творчій праці, а інші нічого такого не мають і вважають, що досить навчитись рахувати гроші, а сила буде. Як же зацікавити останніх? Як переконати, що їх потрібна іноземна мова, (якою ніхто нічого не читає, крім може професорів), історія Стародавнього Світу чи економічна географія країн Африки чи Америки, коли він не знає, які заходи є в його рідному місті, не говорячи вже про область чи республіку, в якій живе.

Я порівнюю працездатність, можливий тривалий інтерес до навчання дитини з роботою двигуна автомобіля. Якщо водій гнатиме по горизонтальній дорозі свою машину на першій передачі (наприклад, інші зіпсовані), то двигун перегріється і вийде з ладу надовго, або й на завжди. Якщо ж він на крутому підйомі вестиме на високій передачі, машина зупиниться або зіпсується. Так і з дітьми. Якщо змушувати працювати більше ніж дозволяють її сили, вона захворіє або втратить спроможність до сприймання. Якщо ж байдикуватиме на уроках, скучатиме, бо те, про що мовиться, йому вже знайомо або здається знайомим, вона теж отупіє, стане байдужою, тобто зупиниться надовго, а може й назавжди.

Вчитель повинен бути тим мудрим водієм кожної окремої дитячої душі, який в залежності "від рельєфу" дитячої психіки, духовних та психічних сил, "включив би ту передачу" при якій пізнавальні, творчі сили та зацікавленість дитини не були б перевантажені чи недовантажені. Для цього необхідні любов до дітей, майстерність і можливості.

Діти в дошкільний період одержують далеко не однакові порції, як матеріального, так і духовного харчу. Одні мають добротну їжу, теплий гігієнічний одяг, медичний догляд, няню; від народження вони слухають матірину пісню, казки, народну та класичну музику, повзають на м'яких килимах, оточені творами мистецтва. Інші ж замість матірної пісні та музики чують лайку та

взаємні докори батьків. Чи однаковими вони прийдуть до школи? Чи зможуть другі опанувати математику, де треба складати рівняння? Думається, що ні. І вже багаторічний досвід показав це. А сидять же в одному класі. Чи може вчителька, в якій їх сорок п'ять, вести їх з повним розумінням навантаженням? Ні, не може, якою б майстерністю вона не володіла.

Тільки індивідуальний підхід до вибору типу школи (повинні б бути різні школи розраховані на різний рівень дошкільної підготовки. Уподобання та орієнтацію учнів, з вивченням і без вивчення іншої мови народу СРСР на іноземних мов, музичні, образотворчих мистецтв і т.д., зменшення числа учнів у класі, особливо молодших, хоч би за рахунок поділу пополам класів при вивченні іншої мови на Україні та іноземної мови, які взагалі годилося би зробити необов'язковими для вивчення в школі. Неоднаковий рівень вимог до дітей в залежності від їх можливостей можуть забезпечити нормальну підготовку дітей і до навчання у вищій школі, і до роботи на підприємствах, будовах, в сільському господарстві та сфері обслуговування.

Обов'язковими, мінімальними вимогами до дітей повинні б стати ті предмети і основи наук, які під силу всім дітям, а ще зверх того те за бажанням дітей та їх батьків. У перших-третіх класах: рідна мова, лічба, читання, письмо, оповідання з історії, географії, природи свого народу. Якщо діти в дошкільний період вже добре володіють рідною мовою і вивчення іншої мови народу СРСР не буде їм обтяжливим, хай вчать її хоч і з першого класу. Якщо арабська, китайська чи німецька не буде їх понад сили, хай вчать і її

Якщо діти підготовлені до сприймання абстрактних понять, хай вивчають математику за новими програмами чи ще в більшому об'ємі. Але тільки за бажанням і при повному засвоєнні матеріалу! Якщо ж повне засвоєння їм

не під силу, зменшити його до нормального навантаження. Клуби, гуртки, екскурсії хай будуть доступними для всіх і в розумінні їх організації і в матеріальному.

2. "Клас чи кабінет?" – ставить проблему М. Адамський з Дніпропетровщини ("Известия" 2.10.1974).

Надмірність насиченості, тобто різні машини, таблиці, карти, портрети, твори мистецтва, що не мають відношення до даного уроку, більше шкодять ніж допомагають дітям. Нема потреби мати для занять кабінет літератури, історії, математики, географії та інших предметів. Необхідними, на мою думку, є лише кабінети хімії, фізики (для проведення лабораторних робіт), спортивні зали та майстерні для праці. Бігання по кабінетах, розглядання непотрібних в даний момент приладів, таблиць, карт і т.п. тільки дезорганізує дітей, заважає зосередженню уваги і ні в якому плані не може бути виправданням. Зручність для вчителя не може бути вирішальним фактором. Я – за клас.

3. Естетичне виховання. Ця тема теж піднімалась в пресі. Проте, не розв'язана. Відомо, що в Естонії, наприклад, воно гарно поставлено в галузі музики, в інших республіках чи країнах образотворче мистецтво, а в нас на Україні погані справи з усім. Уроки малювання, не нема фахівця пуста формальність і нічого не дають.

Треба б у кожній школі мати кілька хорів, які охоплювали б половину учнів, масові оркестри народних інструментів та духові оркестри, при кожній школі мати музичні класи для індивідуального навчання на якомусь інструменті, вокальні класи, студії образотворчих мистецтв. А для цього потрібні гроші і люди. Гроші могли б частково чи повністю платити батьки (не по 12 крб. на місяць, звичайно, як платять у музичних салонах). А люди? Людей треба шукати серед любителів, давши їм необхідну підготовку про особливості роботи з дітьми на

короткотермінових курсах. Хай будуть сумісниками, якщо з якихсь причин не можуть працювати лише в школі.

А тепер хочеться поставити на перехрестя думок деякі проблемні.

1. Сумнівним, на мою думку, є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять учителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителеві досить знати один. Виховна робота, контроль за нормальним навантаженням дітей, немислимі вимоги до дітей у кожного вчителя індивідуальні. Виходить, що не вчителі вивчають індивідуальні особливості дітей, а навпаки, діти вивчають і пристосовуються до індивідуальних особливостей вчителів. А вчитель протягом року неспроможний вивчити навіть імена своїх учнів (якщо в нього, наприклад, 7-8 класів по 40-45 дітей). До десятого класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником (один з природничих, другий – гуманітарних наук) і, розуміється, окремо фізкультура, співи, малювання, якщо жоден з учителів не має підготовки з цих предметів.

2. Домашні завдання забирають у дітей багато часу. Далеко не всі діти вміють самостійно працювати і тому більшість виконує їх формально. Не всі мають відповідні умови (нема окремої кімнати, заважають менші братик чи сестричка, домашні роботи, особливо на селі). Домашні завдання дозволяють значній частині дітей байдикувати на уроці ("дома вивчу"), звільняють вчителів від обов'язку докладно викласти тему ("дома вивчите"). Давайте згадаємо своє дитинство та оцінімо вартість та корисність домашніх завдань у нашому власному дитинстві. Вони були дуже невисокі. А сьогоднішні діти мають набагато більше інформації та можливостей і при розумній організації дозвілля можуть з більшою користю, ніж ми, використати вільний час.

"Домашние задания официально запрещены во Франции в 1958 году: "Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность" / Министерский циркуляр, 1956 г., Франция/".

"Начальное образование является преимущественно интуитивным и практическим. Интуитивным в том смысле, что оно основывается прежде всего на естественном здравом смысле, на силе очевидности, на врожденной способности человеческого разума схватывать с первого взгляда и без всяких доказательств если не на все истины, то во всяком случае, наиболее простые и наиболее существенные из них. Обучение в начальной школе является практическим; никогда нельзя упускать из виду, что учащиеся начальной школы (до 9-го класса включно, до пятнадцатилетнего вѣку) не могут терять времени на праздные словопрения, на учение теорем, на схоластические лексемы".

Нині діюча міністерська інструкція, Франція.

Цитую за книгою Б.Л.Вульфсон "Школа современной Франции", издавництво "Педагогіка", Москва – 1970, ст. 96-97

А яка думка про це Міністерства освіти, УНД Шу (?), АПН СРСР?

3. Вже кілька літ минуло, як для робітників та службовців введено п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. А в школі шість днів занять. Чи є необхідними й корисними заняття в суботу?

Заняття в суботу унеможливить спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку. "Мало мы видимся со своими детьми. У нас – захватывающая работа, домашние дела, личная и общественная жизнь. У них – ясли, детсад, школа, мир сверстников и своих интересов. ... Кроме витаминов и пищи, богатой белками, для роста и здоровья детей необходимы витамины души. И не знаю, что важнее для жизни".(Р.Тальновская. Учительница, г. Киев."Правда", 9.1.1975)

Протягом 5 днів дитина досить втомлюється і втрати на уроках цілком окупились би добрим відпочинком за два дні.

У суботу можна було б проводити факультативні заняття за бажанням та вибором учнів, що хочуть і можуть знати більше, ніж передбачено програмою, а також й тими, що відстають з якогось предмета.

Значна частина дітей могла б більше уваги приділяти любимому предмету, літературі, театрові, ходити на виставки, займатись у студіях образотворчих мистецтв, музичних та спортивних школах і т.п.

4. Зараз багато говориться і пишеться про фахову орієнтацію. Цілком природно, що діти орієнтуються на батьків. Як правило, діти робітників стають робітниками, діти селян – селянами, діти спеціалістів народного господарства орієнтуються на вуз, а діти професорів, письменників та міністрів на кафедри, літературну та політичну діяльність. Так мабуть, буде і в майбутньому. А щоб була рівність можливостей, годилось би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення об'єму теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально. Треба також зробити реальною можливість орієнтації дітей робітників та селян, які

можуть і хочуть вчитися, не після одержання атестата, а з перших класів.

Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного навчання у вузі дітей робітників та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах.

11 січня 1975 р.

Донецька область, м. Дружківка, п/в Олексієво-Дружківка, хутір Іжевка. Тихий Олексій Іванович

Тихий В.

"Домашні завдання" з перешкодами

Стаття О.Тихого "Домашні завдання" була підготовлена редакцією газети "Известия" до друку, але не опублікована через нещасливий збіг обставин. Для батька це була велика прикрість, він мені розказував про свої спроби виправити ситуацію – але, на жаль, ці спроби не принесли успіху.

Оскільки педагогічні роботи батькові не інкримінувалися, то вилучені під час обшуків матеріали на ці теми КДБ після суду повернув (в тих самих течках, пронумеровані, але без будь-яких поміток і коментарів). Рукописні та машинописні матеріали, копії листів дозволяють відтворити невеселу історію нездійсненої публікації.

* * *

Газети 70-х років суттєво відрізнялися від сучасних. Політика (офіційна, іншої на шпальтах не могло бути) займала перші сторінки як у всесоюзній, так і республіканській і обласній пресі, зате на останніх сторінках газети подавали досить багато цікавих і важливих матеріалів. Не лише авторитетні оглядачі газет, але й вчителі-практики періодично публікували статті, в яких обговорювалися важливі питання школи, вищої

освіти, виховання. Газети заохочували читачів до участі в дискусії.

18 січня 1975 р. батько відправив на адресу газет "Радянська освіта" та "Известия" лист до рубрики "На перехресті думок". Це був відгук на статті "Плакаймо здібних" С.Пасічник, завуча восьмирічної школи з Хмельниччини; "Воспитание воспитанных" учителя В.Безденежних з Кривого Рогу; "Класс или кабинет?" М.Адамського з Дніпропетровщини. Після обговорення висловлених у статтях пропозицій батько запропонував "на перехрестя думок" кілька своїх тем (подаю зі значними скороченнями):

1. "Сумнівним на мою думку є положення, коли до десятилітніх дітей на уроки ходять десять вчителів. Виходить парадокс. Дитина 10 літ повинна засвоювати 10 предметів, а вчителеві досить знати один... До 8-го класу, на мою думку, цілком досить мати одного вчителя з помічником... і, розуміється, окремо з фізкультури, співів, малювання..."

2. Домашні завдання. Вони забирають у дітей багато часу, бо далеко не всі діти вміють самостійно працювати, не всі мають відповідні умови... 5-6 годин на день розумової роботи дитини в школі цілком досить для неї".

3. ...Чи є необхідними і корисними заняття в суботу? Заняття в суботу унеможливають спілкування з батьками протягом цілого дня. А таке спілкування дуже потрібне, особливо для дітей молодшого віку...

4. ...щоб була рівність можливостей, годилося би вже з перших класів прививати любов та давати більш широкі та глибокі знання і практичні навички в галузі майбутнього фаху дитини за рахунок зменшення обсягу теоретичних дисциплін, чужих мов, які все одно вивчаються більшістю учнів формально... Середня школа випускає в десять раз більше учнів, ніж потребує вища школа. А для успішного навчання в вузі дітей робітників

та селян треба ще цілий рік вчити на стипендії на підготовчих курсах."

Заступник редактора "Известий" Л.Очаковская вже 28 січня підписала такий лист О.Тихому:

"К сожалению, я не знаю украинского языка настолько, чтобы читать статьи и очерки. В "Известиях" Вашу статью могут перевести весьма кратко, оставив только суть вопроса, но это, как Вы понимаете, не сможет дать представления о достоинствах и недостатках всей статьи.

"Известия" – общесоюзная газета, издающаяся на русском языке, и авторы, которые хотят в ней выступить, обычно присылают нам свои материалы не на языке своей республики, а на нашем общегосударственном языке. Полагаю, что Вы меня поймете правильно."

9 квітня батько написав листа п.Очаковській (затримка з відповіддю була викликана, очевидно, тим, що він чекав і на відповідь "Радянської освіти"; не дочекався):

"...Я перевел статью на русский язык и посылаю в "Известия" не столько с целью ее напечатания (мне не верится, что для нее найдется место, всесоюзная ведь), а чтобы узнать мнение хотя бы одного специалиста...

В Вашем письме есть слова: "...на нашем общегосударственном языке". Ленин писал: "...российские марксисты стоят за о т с у т с т в и е общегосударственного языка". Это, кажется, никем не опровергнуто и не отменено. Думается, что в Вашем письме просто описка. Но, к сожалению, такое иногда попадает и в газетах, не говоря о мещанских представлениях о национальных и так называемом общегосударственном языке..."

24 квітня спец. кор. "Известий" по відділу ВУЗів і шкіл І.Овчиннікова написала батькові такого листа:

"Вы ставите много интересных и чрезвычайно важных вопросов... Наиболее значительной мне показалась часть, касающаяся домашних заданий. Думается, надо подробно разработать именно этот вопрос. Попробуйте сделать это и пришлите вариант..."

Робота над статтею "Домашні завдання" і спроби обговорення (див. нижче в листі) зайняли певний час (крім усього іншого, в цей час батько інтенсивно працював над збіркою "Мова-народ"), але вже 10 листопада 1975 року О.Тихий пише І.Овчинніковій (подаю лист повністю):

Многоуважаемая тов.Овчинникова!

Получил Ваш отзыв о моей статье за № 82030 от 24.4.1975 г. Очень признателен за него.

Написал я статью о домашних заданиях. Показывал ее в редакции газеты "РАДЯНСЬКА ДОНЕЧЧИНА" – отказались даже прочитать на том основании, что на эту тему уже давали статью. Возил и в редакцию республиканской учительской газеты "РАДЯНСЬКА ОСВІТА". Ответили, что не может быть напечатана, так как домашние задания, как составная часть обучения предусмотрена законом и потому мы, ведомственная газета, напечатать ее не можем.

Перевел ее на русский язык и посылаю на Ваш суд с надеждой хотя бы получить мнение компетентного специалиста. Если Вы найдете, что что-нибудь может быть опубликовано, прошу сообщить мне заранее для согласования. Я не журналист и не знаю правил, поэтому прошу извинить меня за неуместную просьбу.

С искренним уважением..."

15

О ИЗВЕСТИЯ
 СОВЕТОВ ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ СССР

24/IV 1975 г.
 № 82030

Многоуважаемый Алексей Иванович!

Вы ставите много интересных и чрезвычайно важных вопросов. В конституирующей части с Вами нельзя не согласиться. Слабее с предложениями. Особенно там, где Вы ведете речь о дифференцированном подходе. Вы опытный и, ~~жизненный~~ видно, начитанный человек и, значит, знаете, что от ранней фуркации отказываются сейчас во всем мире.

Наиболее значительной мне показалась часть, касающаяся домашних заданий. Думается, надо подробно разработать именно этот вопрос. Попробуйте сделать это и пришлите вариант.

Заранее благодарны.

И. ОВЧИННИКОВА,
 спец. корр. "Известий" по
 отделу вузов и школ

Далі події розвивалися швидко і несподівано. 28 листопада редактор "Известий" по відділу шкіл і вузів телеграфує:
"ДРУЖКОВКА ДОНЕЦКОЙ ХУТОР ИЖЕВКА А И ТИХОМУ.

УВАЖАЕМЫЙ Т ТИХИЙ МЫ ПОСТАРАЕМСЯ ПОДГОТОВИТЬ ВАШ МАТЕРИАЛ К ПЕЧАТИ В НЕСКОЛЬКО СОКРАЩЕННОМ ВИДЕ СООБЩИТЕ МЕСТО ВАШЕЙ РАБОТЫ И ДОЛЖНОСТЬ = РЕДАКТОР Е. ИВАНОВА"

На жаль, батько в цей час був у відпустці – в тому числі кілька днів у Москві. Але, як він розказував мені пізніше, заходити в "Известия" не став – не хотів бути нав'язливим. Дома була його мати, Марія Кіндратівна. Вона просто поклала телеграму під радіоприймач: "Олексій приїде, тоді і розбереться, що там їм треба". І забула про неї.

На початку 1976 року прийшов лист:

Уважаемый т.Тихий!

Не получив от Вас ответа, мы позвонили в Ваш исполком с просьбой навести справки о Вас. Нам ответили, что Вы были осуждены за проявление украинского национализма на 10 лет, из-за чего и не работаете в школе. Сообщите, пожалуйста, когда это было, реабилитированы ли Вы, в каком положении дело сейчас. Очень просим сообщить эти сведения немедленно.

С уважением,

Е.Иванова, редактор "Известий" по отделу вузов и школ".

Як очевидно з цього листа "Известий", місцева влада рада була бути святішою за Папу Римського...

"Уважаемая тов. Е Иванова!

Ваше письмо от 25.12.1975 получил только сегодня...

Исполком дал Вам обо мне фальшивую информацию. Во-первых, никакого проявления украинского национализма мне не инкриминировалось; во-вторых, сразу

после освобождения я три года работал в школе и ушел согласно поданного заявления по собственному желанию, не имея за три года работы никаких взысканий, замечаний и предложений уйти с работы; в-третьих, я был осужден не на 10 лет, а на семь, и, наконец, через десять лет после освобождения, т.е. в 1974 году с меня снята судимость. Никакого преступления я не совершал, что совершенно очевидно из самого приговора...

Чувствуется, что Вы находите высказанные мною мнения о домашних заданиях стоящими внимания читателей... Очень прошу Вас дать в газете статью на эту тему.

Беседуя на эту тему с сотнями учителей, я не встречал таких, которые бы постановку вопроса в такой плоскости считали необоснованной, глупой или противозаконной".

*С уважением,
Тихий Алексей Иванович
8.1.1976".*

Газета відповіла ввічливо:

"Мы подготовили Ваше письмо к печати и постараемся опубликовать его, когда будет возможность. Естественно, готовя письмо к печати, мы не могли не поинтересоваться его автором".

Можливості для публікації статті "націоналіста" О.Тихого так і не знайшлося...

Очевидно, саме в цей час батько сформулював для себе (та й для інших) відповідь на важливе питання:

"Чому я не в школі?"

*неможливість навчити та виховати
неможливість співпраці з батьками
непосильність програм
безвідповідальність школи за долю дитини
відсутність вибору в батьків та дітей".*

На тому ж самому аркуші також записані такі тези (очевидно, план статті, яка або не була написана, або залишилася в архівах КДБ):

"Якою я уявляю школу в майбутньому?"

нормальна школа вчить лише нормальних дітей та забезпечує визначений мінімум знань

дає максимум можливих знань, умінь та навиків для всіх, розвиває інтелект, творче мислення

школа співпрацює з батьками, які поділяють її принципи та вимоги, хочуть і спроможні вчити або вчитися разом з дітьми, або ізолює дітей від злих впливів батьків чи старших дітей

школа гарантує придатність свого випускника до:

- 1) продовження навчання (ВУЗ, технікум, спецшкола),*
- 2) роботи в певній галузі на певному робочому місці,*
- 3) відповідність моралі, навичок співжиття, порядність.*

Чого хотілося б:

права кожному вчителеві максимально виявляти свої здібності, вчити тому і так, як він вважає за найдоцільніше та найефективніше із забезпеченням необхідного мінімуму.

введення такого положення, коли батьки мали б права і можливості вибрати школу, вчителя, орієнтацію для своїх дітей

щоб основою навчання та виховання була любов учителя до дітей, взаємна любов дітей до вчителя, довір'я та авторитет вчителя у батьків

- 1) національною по духу (на базі рідної мови, з вихованням любові та пошануванням національного мистецтва, культури, історії, рідної природи),*
- 2) інтернаціональною (повага до всіх інших націй та народностей, вивчення чужих мов, літератур, історії, культури інших народів)*

3) народною, тобто н аристократичною (виховання любові до людей праці, прагнення до поліпшення добробуту, культури та освіти),

4) політехнічною (давала б знання з усіх доступних дітям галузей техніки, в першу чергу побутової),

5) трудовою (самообслуговування в школі та дома, вирощування квітів, городництво, різні ремесла, вишивання, в'язання, крій та шиття і т.п.)"

Можуть бути різні міркування щодо вищенаведених тез і пропозицій у статті "Домашні завдання", але дискусія щодо них так і не відбулася 36 років назад...

11.03.2012

Тихий О.

Домашні завдання

Домашні завдання – це так звично, так, ніби, зрозуміло. А насправді, що це таке?

Продовження шкільних занять? – Може.

Закріплення вивченого в школі? – Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? – Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? – Чом б ні?

Захисна міра проти неробства, байдикування, балощів? – Так.

Все правильно. І в все ж таки домашні завдання – це сльози (не виходить задача, не запам'ятовується Ашурбаніпал чи Навуходоносор); прокляття (бо нецікаво і "навіщо воно мені?"); сумно, гірко (спиться над підручником); але, заставляють – мушу робити (абияк, спишу вправу, перепишу чи перемалюю в сусіда і т. п.). Хто не знає такого серед учнів, і то не поодиноких, а майже всіх? Знають учителі, батьки, керівники органів народної освіти, науковці, викладачі вузів.

Подивимось в історію школи з найдавніших часів.

Хто попадав до школи, той присвячував себе книжній мудрості навіки, свідомо йшов, або його свідомо віддавали на завідомі муки (риторика, кожноденне читання, писання, зубріння).

Середньовічна схоластична школа готувала служителів церкви. Догматизм, зубріння, заучування напам'ять, вивчення чужих мов і все без найменшої потреби мислити, шукати істину, відкривати нові закони.

Для такої школи домашні завдання чи не найкращий спосіб в усіх планах, викладених на початку статті.

Школа епохи капіталізму та промислової революції повинна була давати і давала робітників, інженерів, науковців.

Схематично показані школи минулого давали тих і тільки тих фахівців, які були потрібні панівній верхівці суспільства, тобто виконували соціальне замовлення. Інтереси дітей, інтереси гноблених мас залишались поза увагою школи.

Школа наших днів покликана виховувати всебічно розвинених, фізично здорових, культурних людей. І якщо врахування інтересів дитини в минулому було лиш побажанням поодиноких мислителів-гуманістів, то тепер інтереси дитини повинні стати в центрі уваги всіх матерів та батьків, учителів та органів освіти, науковців та міністрів, всієї громадськості.

Чи так це сьогодні? На жаль, ні.

Школа все ще виконує соціальне замовлення. Окремі важливі ділянки розвитку людини залишаються другорядними, такими, яким припадають тільки гомеопатичні дози уваги. А саме: естетичне виховання, мовна культура (на Україні), психіка здоров'я, фізичний розвиток.

В результаті: театри напівпорожні і багато позакривалося, визначні твори красного письменства та товсті журнали видаються мізерними тиражами, поезія та

музика все ще шукають своїх шанувальників, тобто не мають попиту; мова абсолютної більшості людей далека від літературної та засмічена нецензурними словами (у нас в Україні чужомовного походження); багато людей через надломленість психіки, через невміння зайнятися вартими людини справами, пиячать, хуліганять, порушують елементарні норми людського співжиття.

Серед інших аспектів, що потребують виправлення та вдосконалення є, на мою думку, і проблема домашніх завдань.

Всі методи добрі, коли дають гарні наслідки, в тім числі і домашні завдання. Але чи завжди останні дають гарні наслідки?

Сама природа дитини потребує цікавої роботи, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть нічого не робити. Але їх слабкі фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короточасних і викликають несвідомий опір, дразливість, психічний розлад. В свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантаження, якщо йому не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Програми на думку абсолютної більшості вчителів дуже перевантажені непотрібними, чи мало потрібними, дрібницями і непосильні для повного засвоєння всіма учнями.

Наслідком перевантаження і інших прогалин у вихованні і навчанні дітей є безліч розумових калік (п'яниці, хулігани та інші злочинці, аморальні люди,

бюрократи, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футбол на блакитному екрані).

Що потрібно для обов'язкового вивчення на думку законодавця (Міністерства Освіти)? Чим керуються укладачі програм? Чи враховують вони можливості учня, вчителя? Мені здається, що ні. В усякому разі на Україні, де діти мусять вивчати всі ті предмети, що і в Росії та зверх того ще російську мову та і літературу, а це 10-15% тяжкої праці.

Ріст техніки і науки, експерименти в "тепличних" умовах, успіхи і досягнення поодиноких учителів чи колективів (часто випадкові), запозичення досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і каліцтва дітей.

Домашні завдання, як обов'язковий атрибут навчання, заперечувалися ще К.Д.Ушинським: "Більше або менше завдання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом достоїнства школи: 5-6 годин роботи на день цілком досить і для дорослої людини, не тільки для дитини, і коли в школі дитина справді працює, то не тільки немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних занять". ("К.Д.Ушинський про сімейне виховання", Київ – 1974, с. 102).

"С собой никто ничего не несет – ни книг, ни тетрадок. Уроков на дом не задают. Мало того, что в руках ничего не несут, им нечего и в голове нести. Никакого урока, ничего сделанного вчера он не обязан помнить нынче. Его не мучает мысль о предстоящем уроке. Он несет только себя, свою восприимчивую натуру и уверенность в том, что в школе нынче будет весело так же, как вчера. Он не думает о классе до тех пор, пока класс не начался". / Л.Н. Толстой. Цит. за "Хрестоматия по истории школы и педагогики в России", Москва "Просвещение" – 1974, ст. 333-334/

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1956 р.

"Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность" / Міністерський циркуляр, Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон "Школа современной Франции", изд. "Педагогика", Москва 1970, ст. 96/.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

- а) Нема окремої кімнати або не можна в кімнаті , бо там килими, натерта підлога – насмітить;
- б) Є менші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитись;
- в) Прийшли або приїхали гості;
- г) Батьки щось роблять і треба брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;
- д) Буває, що хтось з батьків п'яний, сваряться.
- е) Йде якийсь фільм по телевізору, футбол тощо.

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що – ні.

2. Не всі діти вміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, отже, комусь не дісталось належної уваги і допомоги збоку вчителя, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним та розумовим можливостям частини дітей і непедагогічний

підхід до справи виховання та навчання збоку батьків, і хвороби, і інше.

3. Домашні завдання дають можливість частині учнів, у тім числі й сумлінних, байдикувати на уроках з виправданням – "дома вивчу". Може й вивчить, але година чи якась її частина пропаде марно. "Але не тільки за дверима класу, часто й у самому класі вихованці навчаються марнувати час. Учитель тлумачить новий урок: учні, знаючи, що знайдуть цей урок в книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить"- писав К.Д.Ушинський. / Цит. за "К.Д.Ушинський про сімейне виховання", видавництво "Радянська школа", Київ – 1974, с. 79/. А може щось перешкодить вивчити дома і вже появляється прогалина / з тенденцією до збільшення/, що зробить і другий урок незрозумілим, і третій ... і може привести до запуснення предмета, до втрати цікавості, до зневіри в своїх силах.

4. Домашні завдання звільняють частину вчителів від обов'язку докладно викласти тему – "вдома вивчите". А чи завжди і чи всі вивчать – то байдуже.

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатись улюбленою справою, а у кожної дитини є якісь свої уподобання, інтереси (напр., література, моделювання, музика, живопис, спорт, математика і т.п.).

6. Багато батьків вірять у святість школи і забороняють будь-які зайняття, крім шкільних завдань, чим нівечаться, збіднюються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це – навіть його обов'язок. І якщо він чи вона особистою чарівністю, ерудицією, лагідною вдачею і т.п. своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів, а його предмет може і не бути основним чи головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина на

уроці з іншого предмету думає про свого улюблений, не говорячи вже про домашні роботи.

Сучасні інструкції встановлюють максимум домашніх завдань – 1 година для молодших та 2,5 – 3,0 години для старших школярів. Але хто і як проконтролює цей максимум.

Не з усім, що пише в своїй статті професор Р.Міміношвілі (Літературна газета" № 24 11.6.1975 р.), можна погодитись. Наприклад, не кожного дня буває 6 уроків; не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, 60 корисними копалинами і галузями господарства; не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але в цілому підняті проблеми дуже важливі, бо потік інформації дивовижно росте, а можливості людського розуму неспроможні їх охопити. А для всебічного розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити потрібні, "години повної свободи, – як писав Д.І.Менделєєв, – коли школяр може зайнятися тим, що йому самому любо, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи".

Якщо навіть погодитись, що учням треба тратити на домашні завдання рівно стільки, як визначили Академія педагогічних наук та міністерство, вони себе не виправдують.

Діти в школі не добровольці, а "мобілізовані". Навчання в школі обов'язкове і то майже у всьому світі. В цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору чи протидії, бо всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук – так само необхідно, як їсти, ходити чи дихати. Але все, що над міру – то на шкоду. Чи то їсти по дві порції навіть найсмачнішої страви, чи ходити по 10-15 годин на день, чи то дихати,

якби в легені за кожним диханням під тиском вводили по дві-три норми навіть ідеально чистого повітря.

Домашні завдання, особливо з предметів, що на сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі чи непосильні, викликають законну реакцію спротиву, протидію, вчать дитину хитрувати, пристосовуватись, брехати, викручуватись. А такі вміння навряд чи можуть когось порадувати.

Більшість вчителів, з якими я говорив на цю тему, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але треба дещо скоротити програми і змінити розклад. Напр., впровадити спарені уроки, збільшити тривалість, а зменшити кількість уроків протягом дня, окремі предмети зробити факультативними.

Зустрічався я й з учителями, які всупереч інструкціям не задають обов'язкових домашніх завдань протягом усього року, деякі з початком весни або на початку навчального року і досягають не гірших, а кращих успіхів. Але ж це протизаконна самодіяльність і таких є одиниці з тисяч.

Не було і не може бути універсального, придатного для всіх людей і народів методу, бо неоднакові люди, бо кожний народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедagogіку.

Тому, на мою думку, треба б якомога більше самодіяльності окремих вчителів чи колективів, районів чи національних республік із забезпеченням певного рівня знань, навиків, умінь творчо мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду роботи окремих районів без домашніх завдань, привело б до заборони завдань, як це зроблено у Франції, в Донецькій області чи на Україні, а може і в цілому СРСР.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять "липові" трійки і п'ятірки, що учителі закривають очі на

поверховість у знаннях програмного матеріалу, а то і просто невігластво.

О.Тихий
343262, Донецька область
м. Дружківка
п/в Олексієво-Дружківка
хутір Іжевка
Тихий Олексій Іванович

Тихий О.

Про домашні завдання

(переклад з російської)

Не буває верхньої межі педагогічної майстерності.
"Учитель завжди учень" (І. Франко).

Немає верхньої межі, тобто досконалості,
педагогічного процесу.

Немає і бути не може універсальної, на усі часи
придатної методики. Все тече...

Школа наших днів покликана виховувати усебічно
розвинених, фізично здорових, культурних людей.

Школа повинна дати певну суму знань основ наук,
навчити майбутніх громадян творчо мислити, вміти знайти
за допомогою наявних знань і довідкової літератури
правильне, найбільш доцільне вирішення життєвих,
виробничих та інших проблем.

Школа повинна виховувати патріота своєї
батьківщини, людину, готову в ім'я майбутнього
благополуччя і щастя свого народу пожертвувати своїми
особистими зручностями, перевагами і, якщо потрібно,
самим життям.

Школа повинна виховати людину, якій чужі й
огидні утриманство, хамство, плазування, міщанство,
бюрократизм, лицемірство, підлабузництво тощо, і таку,
що не терпить подібних рис в інших.

Усе це азбучні істини. Школа повинна... повинна...

Усім відомі досягнення школи: загальна восьмирічна освіта, перехід до загальної середньої, збільшення в десятки разів кількості фахівців народного господарства, науковців, докторів наук і академіків. Усе це так.

Але з шкільної лави виходять і хулігани, дармоїди, пристосованці, люди, байдужі до долі людини, що потрапила у біду, до долі свого народу, людства. Свідчень цього предостатньо. Про це говорять, пишуть, шукають рішення проблем у боротьбі з пияцтвом, у пережитках старого, в залученні до громадського життя, дружин, за допомогою витверезників. Усе це потрібно. Але ж усе розпочинається з коліски. Адже всі сьгоднішні п'яниці, бюрократи, хулігани і тому подібне сиділи за шкільною партою, отримали відповідні атестати і дипломи. Отже, школа не зробила всього, щоб дружинником був кожен громадянин кожну хвилину, щоб міліції нічого було робити, щоб в'язниці і колонії стали пережитком.

Дуже важливо, щоб школа стала цікавою і необхідною складовою частиною життя дитини. Для цього потрібно, щоб нікого не примушували вчитися, щоб батьки не водили дітей до школи "під конвоєм", щоб міліція не зобов'язувала дітей (і їх батьків) ходити до школи.

А для цього необхідно:

а) щоб діти отримували у школі те, що відповідає їх віковим особливостям і індивідуальним схильностям кожної дитини;

б) щоб те, що пропонується дитині, відповідало її фізичним і психічним силам і можливостям. Невідповідність навантаження у бік зменшення веде до байдикування й отупіння, а у бік збільшення – до втрати інтереса до навчання, невіри у свої сили.

Сама природа дитини вимагає цікавої (обов'язково цікавої!) роботи, гри, пізнання, пошуків, постійної зайнятості. Діти не можуть нічого не робити.

Але їх слабкі фізичні і психічні сили не витримують перевантажень, навіть короткочасних, і викликають неусвідомлений опір, нервозність, психічний розлад. У свідомість закрадається почуття своєї неповноцінності.

Діти прагнуть бути або здаватися старшими, сильнішими, розумнішими, ніж вони є насправді. І це природне прагнення часто призводить до перевантажень, якщо їм не запобігати, а тим більше сприяти. Сприяють перевантаженням різні заохочення, змагання, домашні завдання.

Діти молодшого і середнього шкільного віку здатні швидко і у великій кількості засвоювати очевидні істини, конкретні поняття, елементарні співвідношення між предметами і речами. Їх розуму не властиве абстрагування, детальний аналіз, з'ясування причин і наслідків. А сучасні програми вимагають від них саме цього. І те – з першого класу, з семирічного віку.

Перевантаження та інші прогалини у вихованні й навчанні дітей дають масу розумових калік (п'яниці, аморальні люди, хулігани та інші злочинці, любителі швидкої їзди на власному автомобілі, доміно і футболу на блакитному екрані).

Що потрібне для обов'язкового вивчення на думку законодавця (зокрема, Міністерства Освіти УРСР)? Чим керуються укладачі програм? Чи враховують вони можливості школяра, учителя? Мені думається, що – ні. На Україні діти повинні вивчати усі предмети в такому ж об'ємі, як і в Росії, та крім того ще російську мову і літературу, а це 10-20% важкої праці. Фізичні і психічні можливості дітей України, Білорусії та Росії приблизно однакові. Термін навчання теж однаковий (10 років), а рівень освіти різний.

За "Підсумками Всесоюзного перепису населення 1970 року" серед росіян на 1000 осіб населення віком від 10 років і старше доводиться з вищою освітою – 45, з

незакінченою вищою – 14, з середньою спеціальною – 80, загальною середньою – 117, то серед українців відповідно – 35, 10, 64, 128, серед білорусів ще менше – 30, 10, 64, 109. Чи не є така картина, при рівних правах і можливостях і рівноправ'ї усіх народів СРСР, результатом перевантаження дітей? Можливості учителя математики, хімії або географії в Росії, Україні та Білорусії однакові, вимоги до дітей і в школі, і при вступі до вузу ті ж самі, а часу на 10-15%% менше. Залишається, значить, – "вивчите вдома".

Зростання техніки й науки, експерименти в "теплих" умовах, успіхи й досягнення окремих учителів і колективів (часто випадкові), перейняття досвіду інших країн не можуть бути виправданням перевантаження і калічення дітей.

Домашні завдання – це так звично, так начебто зрозуміло. А насправді що це таке?

Продовження шкільних занять? – Можливо.

Закріплення вивченого у школі? – Не заперечиш.

Навички самостійної роботи? – Так, не виключено.

З користю проведений вільний час? – Чом би і ні?

Захисна міра проти нічогонероблення, байдюкування, балощів? – Так.

Все правильно. І в той же час домашні завдання – це:

сльози – не виходить по відповіді завдання, не запам'ятовується Ашшурбаніпал або Навуходонор;

прокляття – оскільки нецікаво і "навіщо воно мені"?;

сумно, гірко – спиться над підручником.

Але ж примушують – повинен робити (абияк, спишу вправу, перепишу завдання; перемалюю схему в сусіда і тому подібне. Хто не знає такого серед школярів? І то не одиничних, а майже усіх. Знають учителі, батьки, керівники органів просвіти, науковці.

Про позитивні сторони домашніх завдань пишеться дуже багато. Я спробую проаналізувати негативні.

1. Далеко не усі діти мають відповідні умови для виконання домашніх завдань. Серед них:

а) немає окремої кімнати або не можна в кімнаті (килими, натерта підлога – насмітить);

б) є молодші або старші діти, які своїми цілком природними заняттями не дають можливості зосередитися;

в) прийшли або приїхали гості;

г) батьки щось роблять і потрібно брати участь в роботі або мимоволі слухати і думати про те, що робиться;

д) буває, що хтось із батьків п'яний лається.

е) йде якийсь фільм по телевізору, футбол і тому подібне

Чи можлива в таких умовах плідна розумова робота? Думається, що – ні.

2. Все ж діти уміють працювати самостійно. Чому? І неоднаковий рівень дошкільної підготовки, і великі (40-45 дітей) класи, комусь не дісталось належної уваги з боку батьків і учителів, і перевантаженість програм, невідповідність програмного матеріалу психічним і фізичним можливостям частини дітей і непедагогічний підхід до справи виховання батьків, і хвороби ... і інше.

3. Домашні завдання дають частині школярів, у тому числі добросовісних, можливість байдикувати на уроках з виправданням – "удома вивчу". Можливо, і вивчить, але година або якась її частина пройде даремно.

К.Д.Ушинський писав: "Не тільки за дверима класу, часто і в самому класі вихованці вчилися марно витратити час. Учитель розповідає новий урок: учні, знаючи, що знайдуть цей урок у книзі, намагаються тільки дивитися на учителя і не чути жодного слова з того, що він говорить". (Цит. за "К.Д.Ушинський про сімейне виховання". – Київ, 1974. – с. 79, зворотний переклад

автора). А можливо, щось перешкодить вивчити вдома, і вже з'являється тріщина (з тенденцією до збільшення), що зробить інший урок незрозумілим, і третій... і може призвести до запуснення предмета, до втрати інтересу, до невіри у свої сили.

4. Домашні завдання звільняють частину учителів від обов'язку докладно викладати тему – "удома вивчіть". А чи завжди і чи усі вивчать?

5. Домашні завдання позбавляють дитину можливості займатися улюбленою справою, а у кожної дитини є певні схильності до чогось, свої інтереси (напр., література, моделювання, музика, малювання (живопис), спорт, математика і тому подібне).

6. Багато батьків вірять у святість школи, в її непогрішність і забороняють будь-які заняття, окрім шкільних завдань, чим спотворюються, обідняються душі дітей.

7. Кожен учитель прагне прищепити дітям любов до свого предмета. Це – навіть його обов'язок. І якщо він або вона особистою привабливістю, ерудицією, м'якістю і подібними своїми якостями досягає успіху, то за рахунок інших предметів. А його предмет може бути не основним або головним у майбутньому житті дитини. Часто дитина на уроці з іншого предмета думає про свій улюблений, не кажучи вже про домашні роботи.

Домашні завдання як обов'язковий атрибут навчання ставилися під питання ще К.Д.Ушинським: "Більше або менше задавання уроків додому є, на мою думку, кращим мірилом гідності школи: 5-6 годин роботи на день цілком достатні і для дорослої людини, не лише для дитини, і якщо в школі дитина дійсно працює, то не лише немає потреби задавати їй уроки додому, але навіть можна наполовину зменшити кількість годин шкільних навчань". ("К.Д.Ушинський про сімейне виховання". – Київ, 1974. – с. 102, зворотний переклад автора).

Л.М.Толстой писав: "З собою ніхто нічого не несе – ні книг, ні зошитів. Уроків додому не задають. Мало того, що в руках нічого не несуть, їм нічого і в голові нести. Ніякого уроку, нічого зробленого вчора він не зобов'язаний пам'ятати нині. Його не мучить думка про майбутній урок. Він несе тільки себе, свою сприйнятливую натуру і впевненість у тому, що у школі нині буде весело так само, як учора. Він не думає про клас до тих пір, поки клас не почався" (Цит. за "Хрестоматією з історії школи і педагогіки в Росії". – Москва: Видавництво " Просвіта", 1974. – с. 333-334).

Домашні завдання офіційно заборонені у Франції в 1958 році: "Добре використані шість годин класних занять складають максимум можливого для дитини. Триваліша робота може негативно позначитися на фізичному стані та нервовій системі дітей. До того ж письмові роботи виконуються вдома, де побутові і психологічні умови заняття часто виявляються незадовільними, мають дуже обмежену педагогічну цінність" (Міністерський циркуляр, Франція, цит. за Б.Л.Вульфсон "Школа сучасної Франції". – Москва: Педагогіка, 1970. – с. 96).

Домашні завдання, особливо ті, які сьогодні для дитини нецікаві, а тим більше важкі або непосильні, виконуються формально і вчать дитину лише хитрувати, брехати, викручуватися. А такі результати навчання навряд чи можуть кого-небудь порадувати.

Діти у школі не добровольці, а "мобілізовані". Навчання у школі обов'язкове, й так майже у всьому світі. У цьому вже є елемент примусовості, але він не викликає опору або протидії, оскільки всі усвідомлюють, що зараз уміти читати, писати, знати основи наук так само необхідно, як їсти, ходити або дихати. Але все, що понад міру – те в шкоду. Чи то їсти по дві норми навіть найсмачнішої їжі, чи то ходити по 12-15 годин в день, чи

то дихати, якби при кожному вдиху під тиском вводили по дві-три порції навіть ідеально чистого повітря.

Не зі всім, що має у своїй статті "Анізотропія ... і П'єр Безухов" (Літературна газета" № 24 від 11 липня 1975 року) Роман Міміношвілі, можна погодитися. Наприклад, не щодня буває 6 уроків. Не на кожному уроці географії задають 8 сторінок тексту з 19 цифрами, 21 географічним пунктом, до 60 корисних копалини і галузей промисловості. Не на кожному уроці алгебри задають по 7 сторінок з підручника і 6 графіків. Але пропозиції Р. Міміношвілі: "а) хоч би дорівняти навантаження дітей до нормального робочого дня їх батьків, б) позбавитися "подробиць", в) шукати нові, інтенсивніші методи навчання" – заслуговує на найпильнішу увагу як учителів, так і батьків.

Потік інформації жажливо росте, людський розум не здатний його охопити. Та й чи потрібно? Для всебічного розвитку, для того, щоб дитина навчилася аналізувати, мислити потрібні, як писав Д.И. Менделєєв: "години повної свободи, коли школяр може зайнятися тим, що йому самому приємно, бо інакше вийдуть люди без власної ініціативи".

Чи мають сьогоднішні школярі такі вільні години? Напевно, не мають. Їм задають обов'язкові домашні завдання не лише в дні занять у школі, але й на вихідні дні, і на канікули.

Я говорив про домашні завдання з дуже багатьма учителями. Деякі з них не задають обов'язкових домашніх завдань упродовж усього навчального року, інші – восени і весною, і досягають не менших успіхів, ніж ті, які їх задають. Дуже багато вчителів, особливо в сільських школах України, або зовсім не задають домашніх завдань, або не звертають уваги на те, що вони не виконуються. Але ж це протизаконна самодіяльність.

Абсолютна більшість учителів, з якими я говорив, вважають, що без домашніх завдань працювати можна, але потрібно дещо скоротити програми, змінити розклад /ввести спарені уроки, збільшити тривалість і зменшити кількість уроків впродовж дня/, зробити окремі предмети необов'язковими, факультативними.

Вже багато років існують групи продовженого дня. На жаль, я мало знаю принципи і характер роботи дітей у них, не знаю, які успіхи дітей, що навчаються в цих групах, але доводилося чути, що батькам і після занять у групах доводиться примушувати дітей учити уроки. / Бідні діти! Від 8 до 17 в школі та ще і вдома уроки. І це в 7-10-річному віці! /

Напрошується питання: "А що робитимуть після уроків, якщо не буде домашніх завдань"?

Тут можливі різні варіанти. Про вільний час одних дітей потурбуються батьки, старші діти. Про інших потурбується та сама школа, громадські організації. Можливі й хати-читальні, і гуртки з моделювання, прикладного мистецтва, вишивання, художня самодіяльність, (хори, оркестри, класи вокалістів, різних музичних інструментів, студії образотворчих мистецтв і тому подібне), суспільно корисна праця, колективні ігри, спорт, туризм і так далі, тематичні радіо- і телепередачі. Усе це, організоване на добровільних засадах, без домашніх завдань, без якого б то не було примусу дало б незрівнянно кращі результати, ніж нині чинна система домашніх завдань, педагогічна цінність яких дуже невисока.

Не було і не може бути універсального, придатного для усіх людей і народів методу, бо кожна людина – неповторна індивідуальність, кожен народ має свої традиції, свою культуру, свою етнопедагогіку.

На мою думку, потрібно б більше самодіяльності окремих учителів або колективів, районів і національних

республік щодо роботи без домашніх завдань при забезпеченні певного рівня знань, навичок, уміння теоретично мислити і працювати. Не виключено, що узагальнення досвіду окремих шкіл і районів без домашніх завдань привело б до заборони їх в Донецькій області, на Україні, а можливо, і в цілому СРСР, як це зроблено у Франції.

Не можна обманювати себе і дітей, ніби у нас все добре, досконало. Діти бачать і знають, що їм ставлять "липові" трійки і п'ятірки, що учителі закривають очі на поверхневість знань програмного матеріалу, а то і просто неуцтво.

10 листопада 1975 р.

Адреса: 343262, Донецька область

м. Дружківка

п/в Ал.-Дружківка

х. Іжевка

Тихий Олексій Іванович

Текст оригіналу

Тихий О.

О домашних заданиях

Не бывает верхнего предела педагогического мастерства. "Учитель всегда ученик" (И. Франко)

Нет верхнего предела, т.е. совершенства, педагогического процесса.

Нет и быть не может универсальной, на все времена пригодной методики. Все течет...

Школа наших дней призвана воспитывать всесторонне развитых, физически здоровых, культурных людей.

Школа должна дать определенную сумму знаний основ наук, научить будущих граждан творчески мыслить, уметь найти с помощью имеющихся знаний и справочной

литературы правильное наиболее целесообразное решение житейских, производственных и других проблем.

Школа должна воспитывать патриота своей родины, человека готового во имя будущего благополучия и счастья своего народа пожертвовать своими личными удобствами, преимуществами и, если нужно, самой жизнью.

Школа должна воспитать человека, которому чужды и отвратительны иждивенчество, хамство, холуйство, мещанство, бюрократизм, лицемерие, подхалимство и т.п., а также не терпящего подобных черт в других.

Все это азбучные истины. Школа должна... должна...

Всем известны достижения школы: всеобщее восьмилетнее образование, переход ко всеобщему среднему, увеличение в десятки раз количества специалистов народного хозяйства, научных работников, докторов наук и академиков. Все это так.

Но из школьной скамьи выходят и хулиганы, тунеядцы, приспособленцы, люди, безразличные к судьбе человека, попавшего в беду, к судьбе своего народа, человечества. Свидетельств этому предостаточно. Об этом говорят, пишут, ищут решения проблем в борьбе с пьянкой, в пережитках старого, в вовлечении в общественную жизнь, дружины, с помощью вытрезвителей. Все это надо. Но ведь все начинается с колыбели. Ведь все сегодняшние пьяницы, бюрократы, хулиганы и т.п. сидели за школьной партой, получили соответствующие аттестаты и дипломы. Значит, школа не сделала всего, чтобы дружинником был каждый гражданин каждую минуту, чтобы милиции нечего было делать, чтобы тюрьмы и колонии стали пережитком.

Очень важно, чтобы школа стала интересной и необходимой составной частью жизни ребенка. Для этого

надо, чтобы никого не заставляли учиться, чтобы родители не водили детей в школу "под конвоем", чтобы милиция не обязывала детей (и их родителей) ходить в школу.

А для этого необходимо:

а) чтобы дети получали в школе то, что соответствует их возрастным особенностям и индивидуальным склонностям каждого ребенка:

б) чтобы то, что предлагается ребенку, соответствовало его физическим и психическим силам и возможностям. Несоответствие нагрузки в сторону уменьшения ведет к бездельничанию и отупению, а в сторону увеличения – к утрате интереса к учению, неверию в свои силы.

Сама природа ребенка требует интересной (обязательно интересной!) работы, игры, узнавания, поисков, постоянной занятости. Дети не могут ничего не делать. Но их слабые физические и психические силы не выдерживают перегрузок, даже кратковременных, и вызывают неосознанное сопротивление, нервозность, психическое расстройство. В сознание закрадывается чувство своей неполноценности.

Дети стремятся быть или казаться старшими, более сильными, более разумными, чем они есть на самом деле. И это естественное стремление часто приводит к перегрузкам, если их не предотвращать, а тем более способствовать. Способствуют перегрузкам разные поощрения, соревнования, домашние задания.

Дети младшего и среднего школьного возраста способны быстро и в большом количестве усваивать очевидные истины, конкретные понятия, элементарные соотношения между предметами и вещами. Их разуму не свойственно абстрагирование, детальный анализ, выяснение причин и следствий. А современные программы требуют от них именно этого. И то – с первого класса, с семилетнего возраста.

Перегрузки и другие пробелы в воспитании и обучении детей дают массу умственных калек (пьяницы, аморальные люди, хулиганы и другие преступники, любители быстрой езды на собственном автомобиле, домино и футбол на голубом экране).

Что необходимо для обязательного изучения по мнению законодателя (в частности, Министерства Просвещения УССР)? Чем руководствуются составители программ? Учитывают ли они возможности школьника, учителя? Мне думается, что – нет. На Украине дети должны изучать все предметы в таком же объеме, как и в России, да сверх того еще русский язык и литературу, а это 10-20% тяжелого труда. Физические и психические возможности детей Украины, Белоруссии и России приблизительно одинаковые. Срок обучения тоже одинаковый (10 лет), а уровень образования разный.

По "Итогам Всесоюзной переписи населения 1970 года" среди русских на 1000 человек населения в возрасте от 10 лет и старше приходится с высшим образованием – 45, с незаконченным высшим – 14, со средним специальным – 80, общим средним – 117, то среди украинцев соответственно – 35, 10, 64, 128, среди белорусов еще меньше – 30, 10, 64, 109. Не является ли такая картина, при равных правах и возможностях и равноправии всех народов СССР, результатом перегрузки детей? Возможности учителя математики, химии или географии в России, Украине и Белоруссии одинаковые, требования к детям и в школе, и при поступлении в вуз те же самые, а времени на 10-15% меньше. Остается, значит, – "выучите дома".

Рост техники и науки, эксперименты в "тепличных" условиях, успехи и достижения отдельных учителей и коллективов (часто случайные), перенимание опыта других стран не могут быть оправданием перегрузки и калечения детей.

Домашние задания – это так привычно, так вроде бы понятно. А на самом деле, что это такое?

Продолжение школьных занятий? – Может быть.

Закрепление выученного в школе? – Не возразишь.

Навыки самостоятельной работы? – Да, не исключено.

С пользой проведенное свободное время? – Почему бы и нет?

Защитная мера против ничегонеделания, баклушничества, баловства? – Да.

Все правильно. И вместе с тем домашние задания – это:

слезы – не получается по ответу задачи, не запоминается Ашшурбанипал или Навуходоносор;

проклятия – так как неинтересно и "зачем оно мне?";

грустно, горько – спится над учебником.

Но ведь заставляют – должен делать (кое-как, спишу упражнение, перепишу задачу; перерисую схему у соседа и т.п. Кто не знает такого среди школьников? И то не единичных, а почти всех. Знают учителя, родители, руководители органов просвещения, научные работники.

О положительных сторонах домашних заданий пишется очень много. Я попробую проанализировать отрицательные.

1. Далеко не все дети имеют соответствующие условия для выполнения домашних заданий. Среди них:

а) нет отдельной комнаты или нельзя в комнате (ковры, натертый пол – насорит);

б) есть младшие или старшие дети, которые своими вполне естественными занятиями не дают возможности сосредоточиться;

в) пришли или приехали гости;

г) родители что-то делают и надо принимать участие в работе или поневоле слушать и думать о том, что делается;

д) бывает, что кто-то из родителей пьяный ругается.

е) идет какой-то фильм по телевизору, футбол и т.п.

Возможна ли в таких условиях плодотворная умственная работа? Думается, что – нет.

2. Все же дети умеют работать самостоятельно. Почему? И неодинаковый уровень дошкольной подготовки, и большие (40-45 детей) классы, кому-то не досталось должного внимания со стороны родителей и учителя, и перегруженность программ, несоответствие программного материала психическим и физическим возможностям части детей и непедagogический подход к делу воспитания родителей, и болезни ... и другое.

3. Домашние задания дают части школьников, в том числе добросовестных, возможность бездельничать на уроках с оправданием – "дома выучу". Может быть, и выучит, но час или какая-то его часть пройдет впустую. К.Д.Ушинский писал: "Не только за дверью класса, часто и в самом классе воспитанники учились напрасно тратить время. Учитель рассказывает новый урок: учащиеся, зная, что найдут этот урок в книге, стремятся только смотреть на учителя и не слышать ни единого слова из того, что он говорит". (Цит. По "К.Д.Ушинський про сімейне виховання". – Київ, 1974. – с. 79, обратный перевод автора). А может быть, что-то помешает выучить дома и уже появляется трещина (с тенденцией к увеличению), что сделает другой урок непонятным, и третий ... и может привести к запущению предмета, к потере интереса, к неверию в свои силы.

4. Домашние задания освобождают часть учителей от обязанности обстоятельно излагать тему – "дома выучите". А всегда ли и все ли выучат?

5. Домашние задания лишают ребенка возможности заниматься любимым делом, а у каждого ребенка есть определенные склонности к чему-то, свои интересы (напр., литература, моделирование, музыка, рисование (живопись), спорт, математика и т.п.).

6. Многие родители верят в святость школы, в ее непогрешимость и запрещают какие бы ни было занятия, кроме школьных заданий, чем уродуются, обедняются души детей.

7. Каждый учитель стремится привить детям любовь к своему предмету. То – даже его обязанность. И если он или она личным обаянием, эрудицией, мягкостью и т.п. своими качествами достигает успеха, то за счет других предметов. А его предмет может быть не основным или главным в будущей жизни ребенка. Часто ребенок на уроке по другому предмету думает о своем любимом, не говоря уже о домашних работах.

Домашние задания как обязательный атрибут обучения оспаривались еще К.Д.Ушинским: "Большее или меньшее задание уроков домой есть, по моему мнению, лучшим мерилom достоинства школы: 5-6 часов работы на день вполне достаточно и для взрослого человека, не только для ребенка, и если в школе ребенок действительно работает, то не только нет надобности задавать ему уроки домой, но даже можно наполовину уменьшить количество часов школьных занятий." ("К.Д.Ушинский про сімейне виховання". – Київ, 1974. – с. 102, обратный перевод автора).

Л.Н.Толстой писал: "С собой никто ничего не несет – ни книг, ни тетрадок. Уроков на дом не задают. Мало того, что в руках ничего не несут, им нечего и в голове нести. Никакого урока, ничего сделанного вчера он не

обязан помнить нынче. Его не мучает мысль о предстоящем уроке. Он несет только себя, свою восприимчивую натуру и уверенность в том, что в школе нынче будет весело так же, как вчера. Он не думает о классе до тех пор, пока класс не начался" (Цит. по "Хрестоматии по истории школы и педагогики в России". – Москва: Изд. "Просвещение", 1974. – с. 333-334).

Домашние задания официально запрещены во Франции в 1958 году: "Хорошо использованные шесть часов классных занятий составляют максимум возможного для ребенка. Более продолжительная работа может отрицательно сказаться на физическом состоянии и нервной системе детей. К тому же письменные работы выполняются дома, где бытовые и психологические условия занятий часто оказываются неудовлетворительными, имеют весьма ограниченную педагогическую ценность" (Министерский циркуляр, Франция, цит. по Б.Л.Вульфсон "Школа современной Франции". – Москва: Педагогика, 1970. – с. 96).

Домашние задания, особенно те, которые сегодня для ребенка неинтересны, а тем более тяжелые или непосильные, выполняются формально и учат ребенка только хитрить, врать, выкручиваться. А такие результаты учения вряд ли могут кого-нибудь порадовать.

Дети в школе не добровольцы, а "мобилизованные". Ученье в школе обязательное, и то почти во всем мире. В этом уже есть элемент принудительности, но он не вызывает сопротивления или противодействия, так как все осознают, что сейчас уметь читать, писать, знать основы наук так же необходимо, как есть, ходить или дышать. Но все, что сверх меры – то во вред. То ли есть по две нормы даже самой вкусной пищи, то ли ходить по 12-15 часов в день, то ли дышать, если бы при каждом вдохе под давлением вводили по две-три порции даже идеально чистого воздуха.

Не со всем, что имеет в своей статье "Анизотропия ... и Пьер Безухов" (Литературная газета" № 24 от 11 июля 1975 года) Роман Миминошвили, можно согласиться. Например, не каждый день бывает 6 уроков. Не на каждом уроке географии задают 8 страниц текста с 19 цифрами, 21 географическим пунктом, до 60 полезных ископаемых и отраслей промышленности. Не на каждом уроке алгебры задают по 7 страниц из учебника и 6 графиков. Но предложения Р. Миминошвили: "а) хотя бы приравнять нагрузку детей к нормальному рабочему дню их родителей, б) избавиться от "подробностей", в) искать новые, более интенсивные методы обучения" – заслуживает самого пристального внимания как учителей, так и родителей.

Поток информации чудовищно растет, человеческий разум не способен его охватить. Да и надо ли? Для всестороннего развития, для того, чтобы ребенок научился анализировать, мыслить, необходимы, как писал Д.И. Менделеев, "часы полной свободы, когда школьник может заняться тем, что ему самому любо, ибо иначе выйдут люди без собственной инициативы".

Имеют ли сегодняшние школьники такие свободные часы? Наверное, нет. Им задают обязательные домашние задания не только в дни занятий в школе, но и на выходные дни, и на каникулы.

Я говорил о домашних заданиях с очень многими учителями. Некоторые из них не задают обязательных домашних заданий на протяжении всего учебного года, другие – осенью и весной, и достигают не меньших успехов, чем те, которые их задают. Очень многие учителя, особенно в сельских школах Украины, либо совсем не задают домашних заданий, либо не обращают внимания на то, что они не выполняются. Но это ведь противозаконная самодетельность.

Абсолютное большинство учителей, с которыми я говорил, считает, что без домашних заданий работать можно, но надо несколько сократить программы, изменить расписание /ввести спаренные уроки, увеличить продолжительность и уменьшить количество уроков в течение дня/, сделать отдельные предметы необязательными, факультативными.

Уже много лет существуют группы продленного дня. К сожалению, я мало знаю принципы и характер работы детей в них, не знаю, какие успехи детей, обучающихся в этих группах, но приходилось слышать, что родителям и после занятий в группах приходится заставлять детей учить уроки. / Бедные дети! От 8 до 17 в школе да еще и дома уроки. И это в 7-10-летнем возрасте! /

Напрашивается вопрос: "А что будут делать после уроков, если не будет домашних заданий?"

Здесь возможны различные варианты. О свободном времени одних детей позаботятся родители, старшие дети. О других позаботится та же школа, общественные организации. Возможны и избы-читальни, и кружки по моделированию, прикладному искусству, вышиванию, художественная самодеятельность /хоры, оркестры, классы вокалистов, различных музыкальных инструментов, студии изобразительных искусств и т.п./, общественно полезный труд, коллективные игры, спорт, туризм и т.д., тематические радио- и телепередачи. Все это, организованное на добровольных началах, без домашних заданий, без какого бы то ни было принуждения дало бы несравненно лучшие результаты, чем ныне действующая система домашних заданий, педагогическая ценность которых очень невысока.

Не было и не может быть универсального, пригодного для всех людей и народов метода, ибо каждый человек – неповторимая индивидуальность, каждый народ

имеет свои традиции, свою культуру, свою этнопедагогику.

По моему мнению, надо бы побольше самостоятельности отдельных учителей или коллективов, районов и национальных республик по работе без домашних заданий при обеспечении определенного уровня знаний, навыков, умения теоретически мыслить и работать. Не исключено, что обобщение опыта отдельных школ и районов без домашних заданий привело бы к запрещению их в Донецкой области, на Украине, а может быть, и в целом СССР, как это сделано во Франции.

Нельзя обманывать себя и детей, будто у нас все хорошо, совершенно. Дети видят и знают, что им ставят "липовые" тройки и пятерки, что учителя закрывают глаза на поверхностность знаний программного материала, а то и просто невежество.

10 ноября 1975 г.

Адрес: 343262, Донецкая область

г. Дружковка

п/о Ал.-Дружковка

х. Ижевка

Тихий Алексей Иванович

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Тихий О.

Вільний час трудящих

Стаття В.Гукова в "Радянській Донеччині" від 29 березня 1974 р. надзвичайно актуальна, піднімає проблему великої ваги та вимагає зусиль всіх ланок громадського життя та участі в ній всіх громадян – від професора до некваліфікованого робітника включно. Я переконаний, що на неї відгукнуться і ті, на совісті та обов'язку яких лежить забезпечувати та організувати культурне дозвілля, підвищувати культурний рівень, кваліфікації та освіту

громадян, особливо молодих; і ті, хто прагне, але не може задовольнити свої культурні та духовні потреби; і ті, хто щодня зустрічається у витверезниках з людьми, які весь вільний від роботи час проводять за пляшкою, доміном, біля блакитного екрана, на рибалці, або в пошуках сильних емоцій в парках, на вулицях в бездумному, безцільному блуканні.

Я – робітник. Часто проживаю по гуртожитках, працюю на різних будовах та в різних районах України. Я живу і працюю з молоддю та людьми середнього віку, і саме про їхній вільний час хочеться поділитись своїми думками в цьому дописі.

Що я вважаю вільним часом робітника?

1. Час від моменту закінчення робочої зміни до початку наступної зміни.

2. Час, відведений на обід (у нашому тресті одна година).

3. Час, коли ми не працюємо з якихось причин (відсутність матеріалів, знярядь праці, організаційний неполадок, наприклад, оформлення нарядів, неможливість виконувати роботу через те, що там працює інша бригада, нормативні відпочинки в процесі роботи – "перекур", вільні хвилини в процесі виконання своєї роботи).

4. Вихідні дні – свята, відпустки, хвороба.

Вільний час робітник використовує як сам знає та вміє, і ніхто не може робити якихось приписів, наказів, чи розпоряджень щодо його використання. Так було, так є, так має бути і так буде. Будь-яке насильство в цьому праві приведе до насильного, а то й активного опору з боку тих, кому будуть наказувати, вимагати, змушувати. Отже, залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного і корисного, як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства.

Що зараз пропонується трудящим у вільний від роботи час? Як ставляться трудящі до пропонуванних заходів? (Обмежуюсь тільки культурно-освітніми та розважальними заходами й можливостями їх задоволення).

1. Телевізор. Його мають майже всі трудящі. Біля його блакитного екрана просиджують по багато годин денно і робітники, і школярі, і дошкільнята, й інтелігенти. Але чи можна сказати, що це чудо техніки суттєво змінило на краще моральне лице суспільства? Культурний та освітній рівень людей? Чи збагатив він їхній духовний світ? Чи розкрив він перед своїми глядачами історію, сучасні проблеми, перспективи та шляхи до прийдешнього? На мою думку, цього не сталося. І чим далі, тим частіше чуєш, що люди тижнями не включають телевізора, бо "нема чого дивитись". Під час "прокурів" тільки й чути розмови про футбол, рідко про окремі епізоди з кінофільмів, про "шпівнів", і ні разу не доводилось чути, щоб хтось обговорював лекцію, новини, побачені по телевізору або почуті по радіо.

Є мабуть над чим подумати працівникам радіо та телебачення. Очевидно, було б доцільно обговорити цю проблему і на сторінках газет і перед телеглядачами та радіослухачами. Треба б послухати, чим живуть, чого хочуть, до чого прагнуть трудящі. Та розповісти на цю тему є що і нашим письменникам, і науковцям, і рядовим громадянам. Найгірше ж бачити, що марно пропадають зусилля сотень тисяч працівників радіо та телебачення, і мовчати.

2. Кіно. На жаль і на сором, і сьогодні в кіно дуже часто ходять аби згаяти час, не знаючи, що будуть дивитись, яку втіху чи насолоду одержать від перегляду фільму, що нового, потрібного та вартісного винесуть з нього. Та й де можна довідатись про проблеми, що піднімаються в фільмі. Чи ж можуть молоді подивитись

фільми минулих років за рекомендаціями своїх батьків, учителів, старших товаришів? Учителі радо рекомендували б переглядати фільми за творами класиків літератури, що вивчаються за шкільною програмою, батьки рекомендували б своїм дітям ті фільми, що їх зворушили в юності і тим самим через цей вид мистецтва відшукали б шлях до сердець своїх дітей, розкривали б перед ними свої уподобання, свої помилки, свій світогляд. А це ж так необхідно. А де зараз можна подивитись хоч би такі фільми, як "Тарас Шевченко", "Наймичка", "Захар Беркут", "Чистеє небо", "Білий птах з чорною ознакою", "Вінченцо Белліні" та ін. Треба чекати може й цілих десять літ поки хтось поставить в план якийсь із давніх фільмів і то з касових міркувань.

А як довідатись про зміст фільму, на який юнак хоче повести дівчину чи сам бажає подивитись. Анотацій нема, журнали про кіно дають матеріал про фільми, які йтимуть в якомусь селі через 2-3 місяці, через два роки, або й ніколи не йтимуть. Чи в змозі дитина, хоч їй і 19-20 літ тримати в пам'яті або вести журнал, щоб не прогавити одного з сотень фільмів, що його треба б подивитись? Ні. Не може. І тому ходять не щоб подивитись якийсь конкретний фільм, а просто йдуть в кіно.

А можна ж би в межах області чи навіть одного міста давати атестацію та рекомендації на фільми, що йдуть сьогодні, йтимуть протягом найближчого тижня чи місяця. Можна продавати такі анотації в кіосках, школах, книгарнях, в кінотеатрах по 1 коп. за 2-4 штуки, вивішувати на видних місцях.

3. Художня література. Це найбільш ефективний засіб впливу на свідомість, духовний та культурний розвиток людини і суспільства в цілому. Чи забезпечується попит трудящих на корисну, вартісну книгу? Треба відверто сказати: Ні! Чи знайде книголюб, якому сьогодні 17-18 літ, твори Г. Тютюника, В. Симоненка, І. Драча, Ю.

Опільського та навіть і такі, що недавно виходили, як "початок" К. Басенка, "Марія" С. Іщенко, "І будуть люди" А. Дімарова та інші? Вони розійшлися (часто як "нагрузка" до книги, перев'язаної червоною стрічкою), і коли буде друге, третє, десяте видання – ніхто не знає. Та навіть "Кобзар" Т. Шевченка ніде не можна купити. Чому? Це ж і задоволення попиту трудящих, і гроші, і піднесення культурного рівня, і піднесення моральних якостей людей. Коли ж людям, а особливо молоді пропонують тільки залежаний товар, обов'язково знецінюється і вся книжкова продукція та ще й виховується зневага до книги, до літератури взагалі.

4. Лекції. Лекційних зал взагалі дуже небагато. Лекції проводяться рідко, особливо у великих залах. Тематика лекцій також обмежена вузьким колом тем. Великі аудиторії збирають хіба що міжнародні проблеми та наукові або технічні для спеціалістів. Рідко можна побачити оголошення про цикли лекцій на теми моральні, мистецтва, літератури і т. д. Але це тема товариства "Знання". Мої ж колеги-робітники лекцій не відвідують або дуже мало відвідують. Про це докладніше могли б сказати соціологи.

Палаці культури, клуби, червоні куточки, музеї обслуговують мізерну кількість трудящих у відсотковому відношенні. Художня самодіяльність перестала бути масовою, а працює з напівпрофесіоналами. Чому?

Про всі ці мої "чому?" годилося б запитати і керівників культурних закладів, і керівників підприємств, палаців культури, клубів, комсомольських вожаків, начальників житлово-комунальних установ, учителів, робітників, селян, молодь.

Навряд чи можна знайти метод чи правило, яке в однаковій мірі задовольнило б і науковців, і інженерів, і робітників, і селян всієї України, області чи навіть одного міста. Почати можна б з окремого заводу чи села, окремого

навіть будинку чи гуртожитку, в залежності від того, що є з традицій, кадрів, матеріальних можливостей, приміщень тощо.

Почати можна б з того, щоб зібрати людей і запитати: "Чого ви хочете? Чого бракує у вашому житті? Що ви готові зробити, щоб вам жилося краще? Що ви вважаєте за необхідне змінити і як саме?" Я переконаний, що люди сказали б багато корисного, важливого і самі без приказів зверху знайшли б дорогу до культурного життя, потяглись би і до культури і до науки, і до самовдосконалення. Багато хто, особливо молодь, поміняла б пляшку на музичний інструмент, книгу, лекцію, пензель, туристський похід чи на щось інше, що збагачує, а не збіднює духовний світ людини, як сьогоднішні уподобання (горілка, доміно, бешкетництво і т. п.). Тільки ж не треба планів роботи, наглядачів, казенних організаторів.

Я не ідеаліст, і не думаю, що все зробиться за три дні чи навіть три роки, але тих, хто ще не став алкоголіком, хто прагне справжнього, достойного людини життя, треба сьогодні ж забезпечити можливістю вести таке життя.

Для цього потрібно: дати можливість працювати в бригаді, де всі однаково відносяться до роботи; жити з тими, чиї інтереси та уподобання сходяться; організовуватися в земляцтва, громади, товариства, клуби, гуртки і т. д.

5. Перерва на обід. Це ціла година часу, який може бути використаний для прийняття їжі (10-15 хв.), а решта на читання газет, слухання музики, перегляд короткометражних кінофільмів, лекції, читання брошур та книг, теж доміно, більярди і т. п. в залежності від рівня інтелекту, бажань та уподобань кожного трудівника. А нині абсолютна більшість робітників простоює в черзі в їдальнях, дуже часто навіть за рахунок робочого часу, бо за годину, відведена на обід, багато хто не встигає достоятись в черзі та пообідати. Я спостерігав таке на будівництві

Ладжинської, Запорізької, Вуглегірської, Курахівської, Слов'янської її та Старобешевської ДРЕС, в Краматорську, на Машинобудівному заводі в м. Дружківці, на Машинобудівному заводі ім. 15-ти ліття ЛКСМУ в м. Донецьку, а також в їдальнях м. Харкова. Кажуть, що не краще і на інших підприємствах та будовах. Було б добре, якби по цьому питанню сказали своє слово працівники громадського харчування, профспілки, молодь та ін.

Я ніяк не можу збагнути, що дає самообслуговування. В багатьох їдальнях стоять десятки незайнятих столів, а люди в три-чотири ряди товпляться біля роздачі, сваряться, матюкаються, потихеньку крадуть те, що скраю лежить, розповідають вголос масні анекдоти, перевертають підноси з їжею, встановлюють і порушують чергу, теоретизують: жива чи не жива повинна бути черга, можна займати на цілу бригаду чи не можна, розглядають принади жінок та дівчат, що бігають по кухні, тягають п'ятивідерні каструлі, готують страви. Невже це можна назвати відпочинком взагалі, а культурним тим більше? В таких чергах стоїть і значна кількість інженерно-технічних працівників, господарських та профспілкових діячів. Не доводилося бачити тільки директорів підприємств, але, мабуть, і вони бувають, бачать і знають, що робиться в їдальнях під час обідніх перерв.

В окремих їдальнях для окремих цехів обід організовано, ставлять на столи і люди швидко, спокійно, без черги приймають їжу і можуть справді відпочити. Таке я бачив в ресторанах для інженерно-технічних працівників.

Бачив я швидко і культурне обслуговування в одному з будинків відпочинку в м. Одесі, де за першим столом, в точно зазначений час на попереднє замовлення вам швидко, культурно і гігієнічно поставлять перед вами страви. Є, мабуть, ще їдальні, де прекрасно поставлено обслуговування трудящих, і їх досвід треба б поширювати.

Щоб для послуг трудящих були організовані якісніші умови культурного відпочинку, крім доміно і карт, я не бачив. Хіба що один раз під час обідньої перерви на Слов'янській ДРЕС грав симфонічний оркестр Донецької філармонії та в майстерні Старобешевської ДРЕС стоїть більярдний стіл.

Можна б організувати цикли півгодинних лекцій з музики, прослухування музичних творів з відповідними коментарями, лекції з живопису з демонстрацією діапозитивів, огляд кінофільмів, що демонструються на екранах міста, огляди літературних новинок, лекції про мораль, право, демонструвати короткометражні документальні та художні фільми тощо.

Лиш незначна частина робітників постійно має можливість безперервно виконувати свою роботу, але не про них мова. Більшість же в зв'язку з ремонтом верстата, відключенням електроенергії, відсутністю заготовок, роботами по забезпеченню техніки безпеки та безлічі інших причин не можуть виконувати свою роботу. І таке трапляється на кілька хвилин чи годин, а то й на кілька днів. І часто ніхто в цьому не винен. А робітник мусить бути на своєму робочому місці, хоч нічого й не робить. В рядах простоїв не буває. Робітник, не маючи що робити, коротає час, виготовляючи щось нікому не потрібне, аби була видимість роботи. Відкрити книгу – це вже злочин, порушення трудової дисципліни. А чому? Адже це розумне, що підносить культурний та професійний рівень. В силу різних причин бувають дні, тижні, а то й місяці, коли з цілком законних причин нема фрахту робіт, і десятки робітників не мають чого робити, але мусять в брудному одязі вкупі проводити 8 годин, нічого не роблячи. Простою не буває, безробіття нема, а непродуктивних затрат робочого часу дуже багато, і таке неробство часто важче, ніж звичайна, нормальна, привична

робота. Воно важке і в фізичному, і, особливо, психологічному плані.

Нарешті є ряд професій чи робіт, які дозволяють, при забезпеченні найкращого технологічного процесу, і книгу почитати і полежати, і поспати навіть, але окремі начальники вважають сам факт відкриття книги злочином. Можна займатися будь-якими теревеннями, анекдотами, чим завгодно, тільки читати не можна. Навіть безплатні відпустки на час, коли нема роботи, заборонені. А чому? Це ж вигідно і для трудящих, і для виробництва.

Про вихідні дні я багато писав на початку статті. Відпустки проходять дуже погано. Кудись поїхати можна, є багато музеїв, чудових куточків природи, театри, виставки тощо, які недоступні трудящим протягом цілого року. Подивився б під час відпустки, це ж так необхідно всім, а особливо дітям з їх жадобою до знань, нових вражень, історії та іншого. Але ж поспробуй поїхати. Якщо владнаєш з квитком на поїзд чи літак, то не матимеш де переспати. Готелі заповнені, інших помешкань нема і залишається ночівля під відкритим небом, а це далеко не всім по силі, і люди проводять відпустки в домашніх роботах, за доміном, пляшкою, біля блакитного екрана.

При хворобах, що не заважають розумовій роботі, час використовується далеко не завжди розумно і з користю, бо значну частину часу проводять в чергах біля кабінету лікаря.

Висновок. Вільний час трудящих – це не лише час для відновлення сил для завтрашнього трудового дня, а й час для інтелектуального розвитку, час для піднесення культурного та освітнього рівня трудящих – і цей розвиток повинен би стати в центрі уваги як самих трудящих, так і інтелігенції, на совісті якої лежить відповідальність за прийдешнє.

*Сільські проблеми*³³

Слушно, хоч може й з запізненням на кілька десятиліть, "Літературна Україна" поставила на обговорення сільські проблеми.

Ці проблеми вже давно турбують самих селян. З боєм дивляться вони на запустіння села, втрату природної любові до праці на землі, занепад моралі та культури на селі. Не байдужі ці проблеми й значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані постійною нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, з примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції. Не байдужі вони й пресі, яка часто передає матеріали про нестачу робочої сили, поганий обробіток землі (прополка, збирання врожаю, особливо овочів, фруктів, картоплі, буряків, кавунів та динь і т.д.), про нестачу робітників на тваринницьких фермах.

Безперечними, на мою думку, є переваги колективного господарства над індивідуальним. Це – економія часу і витрат на одиницю одержаної продукції, можливість застосування потужної техніки,

³³ На суді О.Тихий сказав, що це чорновик, забракований ним варіант статті до газети «Літературна Україна», яка закликала читачів взяти участь у дискусії на цю тему, підняту в статті І. Лободи під такою ж назвою, опубліковану в «Літературній Україні» 29.10.1974. Частково опублікована під назвою «Сьогодні колгоспи нагадують кріпацькі лятифундії» в газетах «Свобода» (США), № 190, 22.08.1979, та «Америка. Український католицький щоденник» (Філадельфія, США), № 121, 25.08.1979. Тут публікується за фотокопією з машинопису, що зберігається в архіві вид-ва «Смолоскип» у Києві.

можливість кращої організації виробничої діяльності, більше можливостей для навчання та виховання дітей з вивченням на ділі всього циклу сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, незрівнянно кращі умови для культурного дозвілля, як то самодіяльність, тривалі мандрівки та походи молоді, поїздки до театрів, музеїв, на концерти та вистави...

Чому ж все-таки село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вимирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні, з усіма вигодами, будинки? Чому повмирало багато хуторів та маленьких сіл? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилась на злу мачуху, від якої тікають їхні діти в найми до міста? Чому люди, зокрема, молодь, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть у гуртожиток, у лімітки до міста, де протягом 5 літ навіть прописки не обіцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15 – 17 літніх своїх правнуків, якби подивилися на їхнє життя? Хіба такої долі вони бажали їм, вступаючи до колгоспу? Адже вони думали, що земля наша, продукти нашої праці теж наші, ми погано жили, а наші діти, а тим більше внуки та правнуки, житимуть краще, зовсім добре. Тобто менше працюватимуть, більше кращих продуктів своєї праці споживатимуть, за свою працю на священній землі, политій кров'ю та потом багатьох поколінь наших предків, матимуть змогу купувати більше й кращих промислових товарів, набуватимуть знання, житимуть не лише хлібом насущним, плодитимуться і радітимуть своїй щасливій долі. А що вони побачили б?

1. Що їхні діти та внуки самотньо доживають віку на пенсії 12 – 18 крб. на місяць, без дітей та внуків, що роз'їхались по всьому СРСР, з єдиною надією, що, може, син чи донька, як вже [не] зможуть ходити, забере до себе в двокімнатну квартиру на 5-му чи 9-му поверсі, де не побачиш ні чистого, ясного неба, ні деревця чи листочка, не почуєш співу парубків та дівчат, як колись бувало, не почуєш звичного гавкання собак чи жаб'ячих концертів. Тільки стіни та блакитний екран, якого і в селі дивитися не дивина.

2. Що нащадки їхні працюють не менше, а більше, ніж вони працювали. Ні вихідних, ні свят, ні відпустки, до того ж у мазуті, в болоті, в пиляці. Колись дядько виїздив у поле на зорі. Орав. Потім жінка приносила гарячий сніданок. Коні чи воли паслися, а господар дрімав чи спав під бричкою. Таким же був обід. Дитя наглядало за кіньми.

3. Що їдять погано, бо або ні з чого, або ніколи приготувати, бо працюють у колгоспі чи радгоспі всі: і жінки, і чоловіки, і діти. Одні на постійних роботах, інші на гектарах та присадибних ділянках, біля власної худоби, прадідівськими знаряддями та методами заготовляють корм для власної худоби та возять його на мотоциклах або возиках. І всім є робота, всі зайняті від зорі до зорі, а то й уночі працюють. І за що? Яку мають перспективу? І чи буде кінець такій роботі, хоч би не собі, а дітям та внукам? Кінця не видно. Ніщо не вказує, що в майбутньому буде інакше.

4. Що лаються безбожно, гидко, страшно. Може, ще не так, як у місті, але, напевно, скоро доженуть.

5. Що нема тих, що колись були, весіллів, хрестин, вечорниць.

6. Що нема вбрання, зробленого своїми руками, зі смаком, у душі тисячолітніх традицій народу.

7. Що не відрізниш хлопця від дівчини і т.д., і т.п.

Споконвічними прагненнями селян були:

1. зібрати якомога більший урожай;
2. подбати, щоб на другий рік було що збирати, тобто поліпшувати свою землю, реманент, робочу худобу тощо;
3. використати найкраще знаряддя праці, щоб при найменших затратах одержати найбільше продукції;
4. вчитися використовувати найкращі сорти, бо станеш жебраком;
5. сіяти те, що потрібно для себе і для базару;
6. прикупляти всього, що вигідне;
7. якщо господарювання не принесе прибутку, здати землю в оренду чи продати;
8. якщо господарювання в даній місцевості безперспективне, підшукати краще місце.

Все спонукало селянина до думання, обчислень. Кожен думав про своїх нащадків і дбав по їхню долю.

Тепер же селянинові залишається робити, що наказують, і за сумлінність лише трохи більше, ніж сусід, та, якщо повезе, орден, або тікати з колгоспу чи радгоспу, якщо є паспорт, або працювати так, щоб вигнали. А оскільки працювати нікому, то виганяють неохоче, і він роками байдикує, п'є і ніскілочки не зацікавлений у роботі. Нема потреби думати й про нащадків, бо цілком очевидний процес розвитку сільського господарства показує, що кількість робочих рук, потрібна для обробітку землі, стає меншою, номенклатурні працівники та спеціалісти стали довічними і, отже, якщо хлопець чи дівчина закінчить с-г вуз, їм нема надії одержати навіть через десяток літ роботу за фахом у рідному селі і треба їхати не додому, а туди, куди пошлють, і вже на новому місці отаборяться на все життя.

Колгоспи, при всій своїй демократії, не можуть приймати таких рішень, щоб побудувати якийсь цех переробки своєї продукції, якусь госпрозрахункову майстерню, будівельну бригаду чи щось, що дало б

заробіток не використовуваній у даний момент робочій силі, щоб поліпшити матеріальне становище своїх членів. Усе це робиться обласними, республіканськими, а найчастіше всесоюзними (*нерозбірливо*) органами. А де ж їм урахувати потреби якогось далекого колгоспу?

Проблеми навчання та виховання дітей. Всім відомо: рівень підготовки сільських учителів нижчий, ніж міських, обладнання спортзалів, кабінетів гірше, ніж у містах. Музпрацівника чи художника годі й шукати в селі, а якщо пришлють, то такого, що в місті вже все зробив.

Преваги міста над селом:

Все можна купити, правда, черги, нестача. Але коли нема в одному, другому, п'ятому гастрономі – знайдеш у десятому, а все ж таки знайдеш. А в селі взагалі не купиш.

Є різні школи: фізико-математичні, з англійською мовою викладання, для недорозвинених дітей, є музичні салони, ізостудії, палаци піонерів, спортивні школи. Правда, відсоток дітей, що там вчаться, мізерний, але вони є, і селянин думає, що його чадо буде там вчитися. А не бешкетуватиме в парках, на вулицях, як це часто буває. Є кілька кінотеатрів, і можна вибрати фільми для перегляду, а в селі тільки те, що привезуть за планом, складеним якимось начальником без будь-якого врахування потреб селян та їхніх дітей.

Є палаци культури, театри, концертні зали. Що вони охоплюють дуже скромний відсоток жителів міста – то інша справа, але вони є. Селяни могли б їздити "по культуру" до міст своїм автобусом, возити дітей, але не їздять і не возять. Чому? Очевидно, тому, що нема коли їздити, весь час працюють, а, по-друге, тому, що не навчені жити інтелектуальним життям.

У місті робітник, посварившись із начальником, може перейти на інший завод, поїхати до другого міста, поїхати в село. Селянинові ж залишається тільки терпіти і чекати, коли начальника-бюрократу виженуть. Податися нікуди.

Паспорта нема, на роботу нікуди не візьмуть, а судити за дармоїдство, бурлакування можуть, і люди терплять до першої, хай і не найліпшої, нагоди втекти до міста, в гуртожиток, у лімітчики.

У селі все на виду: і мораль, і розпуста, і неохайність, і прагнення прожити коштом чужої праці. У місті простіше. Там все прикрито чотирма стінами його (її) "шпаківні". Люди роками живуть, не знаючи навіть по імені своїх найближчих сусідів. А це теж приваблює якусь частину людей із села (не кращих, звичайно).

Розв'язати проблему села можна в двох планах.

План перший:

Село повинне давати мільярд пудів зерна, певну кількість молока, м'яса, шерсті і т. д. та ще робочу силу для міста. Для цього досить дати селянам більшу зарплату, отже, більше мотоциклів, автомобілів, горілки, п'ятиповерхові будинки з туалетом – і вплив з села стане меншим, але не припиниться. Приблизно такий план пропонує І. Лобода.

Можна віддати землю в оренду китайцям, неграм, німцям чи американцям – і проблема одержання необхідної кількості, навіть більше продукції, буде розв'язана.

Можна не видавати паспортів селянам, у тім числі й тим, що закінчили школу та відбули службу в армії. Але то було б не чим іншим, як кріпосним правом.

Можна, нарешті, обробляти землю працею ув'язнених або солдатів, але то було б рабством.

Схоже на те, що розв'язання проблеми села в цьому плані було б нелюдям, антигуманним.

План другий:

Хай селяни стануть господарями свого життя, своєї праці, повноправними власниками продуктів своєї праці, незалежними організаторами виробничого процесу, відпочинку, духовного життя. При такому розв'язанні

проблеми селянин буде зацікавлений у роботі, матиме стимули не лише матеріальні, і не лише на сьогоднішній день. Він вчитиме і дітей своїх любити землю, любити свій колектив, рідну природу та культуру. І діти перестануть мріяти про втечу до міста. Непотрібними стануть всякі інспектори та інструктори-наглядачі, яких зараз так багато осіло в містах та районних центрах, подалі від села та селянської праці.

"На початок 20-го століття в Полтавській губернії налічувалося 1,4 мільйона чоловік "зайвого" населення... Середній вік колгоспника в області становить 42 роки, а в багатьох господарствах сягає 50", – пише І. Лобода. Чому?

До революції при злиденному житті були багатодітні сім'ї, селяни вірили в кращу долю, вірили в свої здібності удосконалити господарство і жити людському. Тепер же нема віри, селяни не почувають себе господарями землі та продуктів своєї праці, не вірять у кращу долю своїх дітей, ніж їхня власна доля. Тому вони тікають з села, виряджають своїх нащадків до міста на муки, поневіряння. З великим болем виряджають дівчат, бо в місті їх чекає і глум, і згвалтування, і тимчасове одруження (так тепер у місті, за уявленням селянина), і тяжка, незвична праця... І чужа мова. І все ж виряджають, бо що чекає її вдома, на селі? Одні хлопці одружуються десь далеко за місцем служби в армії, інші тікають до міста. А яка ж доля чекає дівчину? Героїчна праця на фермі чи в полі та довічне дівоцтво... А кого ж зачарує така доля?

Часто говорять і пишуть про доганяння селом міста. Я не дуже то розумію, що треба доганяти? Якщо забезпечення продуктами та промисловими товарами, то тут не доганяти треба, а просто усунути дискримінацію села. Багато ж у чому, на мою думку, містові треба б доганяти село (мораль, збереження традицій та обрядів народу, а також нашого найдорожчого скарбу – мови).

Отже, замість того, щоб доганяти, треба, щоб:

1. селянин не змушений був усе краще й цінніше з надбань своєї праці віддавати містові, а щоб у першу чергу користувався сам;

2. сільські крамниці одержували з торговельних баз не лише те, чого в місті не хочуть купувати, а все, що потрібне;

3. селянин не їздив до далекого (культурного) міста купити хліба, м'яса, кавуна чи огірка, як це має місце тепер, а щоб міг купити в себе на селі і не по міській ціні, а по собівартості, адже це продукт його праці, його поту та мозолів;

4. одержував за свою працю не те, що залишиться після сплати податків, продажу державі, оплати дорогих (високооплачуваних) начальників, а справді згідно зі своєю фізичною та розумовою працею;

5 не був навічно прикріплений до землі та колгоспу, до якого добровільно, чи не дуже добровільно, вступив ще його прадід, а щоб міг стати одноосібником, якщо йому те здається кращим, організувати чи вступити до меншого колгоспу і т.д. Адже сьогоднішні колгоспи дуже нагадують латифундії, а селяни звичайнісіньких робітників на них;

6. знав, що колгосп – то його та його дітей майбутнє, що він не стане радгоспом, якимось підсобним господарством чи ще чимось, як то бувало раніше;

7. не боліла душа за те, що з чийогось наказу буде викорчований молодий плодоносний сад (як нерентабельний), а поряд на чудовій землі, відрізаний від присадибних ділянок, десятиліттями стоятимуть розсадниками бур'янів чагарники. А таке ж можна спостерігати в кожному селі на значних площах.

Зневага до села з боку влади, безправність господаря землі – селянина, тридцятитисячники 30-х та 50-х років, з

їхніми диктаторськими повноваженнями, підірвали авторитет землеробської праці. "Перша заповідь – хліб державі", укрупнення, реорганізація їх у радгоспи, переходи на грошову оплату – вбили в хлібороба почуття господаря, знецінили творчі зусилля селянина, перетворили його на звичайний придаток землі, яким є робоча худоба чи машини.

Серйозне обговорення поставленої проблеми, очевидно, допоможе знайти правильний шлях до того, щоб зробити українську землю, українське село щедрою люблячою рідною матір'ю для своїх дітей, а не злою мачухою, яким воно є сьогодні.

*343262, Донецька область, Костянтинівський р-н, хутір
Іжівка,
Тихий Олексій Іванович*

Тихий О. (?)

Ви і ми³⁴

Так уже споконвіку ведеться, що від покоління до покоління передаються інстинкти, звички, матеріальні та духовні цінності в людей. Перші три передаються і тваринами. І чим нижчий їх тип, тим досконаліше вони входять в плоть та кров. Людина ж окрім всього має ще й духовні цінності, як-то: мова, віра, певні національні традиції, обряди, національні страви, музика, танці і т.п.

Саме національна специфіка народів робить їх оригінальними, своєрідними, неповторними. Саме національно-особливе є тою часткою загальнолюдської духовної скарбниці, якою пишаємося ми всі і своїм внеском пишається кожний окремий народ. Так було, так

³⁴ Стаття, приписана О. Тихому. На суді він заперечив своє авторство. Русначенко Анатолій. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с. (О. Тихий «*Ви і ми*» с. 557 – 561)

є, тільки так і може бути завжди в майбутньому. Прагнення до найбільшого свого внеску є тим незамінним стимулом до духовного розвитку кожного окремого народу і всього людства в цілому. Розвиток національної культури сприяє розвитку світової культури, занепад бодай найменшого народу в його культурному поступові є непоправним злом для всієї світової культури. Смерть найменшого народу (духовна смерть, втрата ним своєї національної мови, культури, традицій) – тяжка втрата для всього людства.

Нема великих народів і малих народів. Були і є народи-завойовники і поневолені народи, народи, що з випадку чи щасливої долі в своєму матеріальному та культурному розвитку вийшли вперед, і такі, що в силу різних причин, у першу чергу гноблені іншими народами, відстали в своєму розвитку, а інші, використовуючи своє панівне становище, використовуючи матеріальні та духовні скарби поневолених народів, на якийсь період виходили вперед. Колись могутні держави з високою культурою занепадали, перетворювались на другорядні, третьорядні або й зовсім зникали. Згадаймо Стародавній Єгипет, Вавілонію, Ассірію, Золоту орду, Стародавню Грецію та Рим, Вірменію, нарешті Польщу, Китай, Індію. А чим були в той час Франція, Англія, Московія, Америка, що нині загрожують водневими бомбами, нав'язують світові свою культуру, свій спосіб життя, свої моди, свій авторитет, свої ідеї?

Тяжко уявити собі людство, яке говорить одною мовою, одягається за одною модою, співає однакові пісні, танцює однакові танці під одну й ту ж музику, живе в однакових будинках. Таке людство було б потворою найгіршого гатунку. І, звичайно ж, такого ніколи не станеться, як не сталося протягом такої вже довгої історії людства. Жоден народ не прагнув до своєї духовної, а тим більше фізичної смерті. Кожний народ борвся і бореться

за своє життя, і якщо багато з них зникли або занепали, то тільки з волі завойовників, внутрішніх чвар, зради панівних верств, що продавалися чужинцям за шмат гнилої ковбаси. Шляхом фізичного знищення вмерли чи вмирають американські туземці (індійці), австралійські аборигени. Інша смерть у шотландців, ісландців, гунів, готів, народів, що населяли теперішню територію РСФСР. Вони асимілювались, втратили свої національні риси (деякі ще в донаціональний період розвитку, інші зовсім недавно, як наприклад, шотландці, зрадником яких, зокрема, був всевітньо відомий філософ Давід Юм). Така ж доля чекала народи Російської імперії, зокрема, слов'янські (український, білоруський, польський). Для такої мети висувалися різноманітні теорії братності, спільної коліски, великості одних та малості інших народів, спільності мети, отечества, віри, відмирання націй, культур та мов, інтернаціоналізм. Для цього підшукувались, а то й просто фальсифікувались аналогії, окремі сучасні процеси, справжня вигадана загроза "меншим братам" з боку інших народів чи держав, заохочення зрадників свого народу чинами, матеріальними благами, хрестами, орденами, золотими зірками та іншим непотребом на зразок горілки, тютюну, брязкалець тощо.

Але народи живуть, бо кожний народ безсмертний. Навіть вже мертві народи часом вражають живих величчю своїх творінь, зразками суспільного та громадського життя. Нема Стародавньої Греції, старогрецька мова стала мертвою, але живі ще й досі щедро черпають з її джерел. Впала Римська імперія, мертвою стала її латинська мова, але ще довго з її джерел черпатимуть мудрість живі мови і народи. Така ж доля випала й іншим імперіям, що претендували на світове панування. Не минуть, очевидно, такої долі й сучасні та майбутні претенденти на світове панування.

Наш український народ ніколи не прагнув до

завоювань інших народів. Історія не знає діяча, який би претендував на якийсь престол чи прагнув до завоювань чужих земель. Очевидно, це є одною з рис національного характеру, якою ми можемо пишатись. Український народ нікому, жодному народові не нав'язував своєї віри, культури, мови, способу життя. Кращі представники України поширювали цивілізацію, культуру, віру мовою тих народів, куди кидала їх лиха доля, зокрема, серед російського в 17–18 століттях. Український народ щедро ділився своїми матеріальними та духовними скарбами з сусідніми народами, спочатку союзниками, а потім гнобителями, як то Польща та Росія, які по праву "старшого брата" користувалися нашими землями, її надрами, працею українського народу. А понад те ще й насаджували свою віру, свою "велику мову", своїх начальників, свої "вищі закони".

Наш народ від часів Київської Русі – народ бездержавний. Ми не мали самоврядування, не були господарями у своїй хаті, не мали голосу ні в польській, ні в російській державі. Нас як народ терпіли, бо не могли знищити фізично (дуже багато було нас), але в жодного з гнобителів не було найменшого старання сприяти нашому розвитку чи добробуту. Так було, так є. Україна поставляла Петербургові та Москві своїх співаків, композиторів, учених, письменників, а тепер ще поставляє інженерів, агрономів, лікарів та інших спеціалістів, а натомість одержує всяких начальників, колоністів, надзирателів, що зневажають народ, відверто, нахабно проводять політику асиміляції, тобто духовного знищення українського народу.

Цілі століття нас мордували, проводили політику колонізації, русифікації, мадяризації, онімечення, а ми все ж таки залишилися українцями, зберегли свою прадідню мову, свої традиції, свою пісню, своє національне обличчя. В кожний історичний період від українського народу

відпадала якась його частка, що переходила на службу свого гнобителя, свідомо чи несвідомо ставала зрадником свого народу. Але часи міняються. Міняються і темпи асиміляції. Якщо в минулому асимілювалися тільки представники панівних верств українського народу, то з поширенням освіти в кінці минулого століття почалася масова асиміляція через школи та інші навчальні заклади, через різні державні установи, літературу, театр.

Революції 1917 року пробудили національну свідомість українського народу в особі його інтелігенції. Почався ренесанс (відродження) українського народу, почалася боротьба за утвердження духовних скарбів народу серед найширших верств. До цього прагнули всі політичні та громадські партії та організації України: соціалісти, революціонери (есери), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська комуністична партія (УКП-боротьбисти), буржуазні партії, Комуністична партія (більшовиків) України (КП/б/У). Остання як складова частина РКП/б/. Почався бурхливий розвиток української культури на основі народної української мови. З'явилися українські газети, книги, клуби, школи, переходили на українську мову установи, органи влади, законодавство.

Всі політичні партії та громадські організації були розгромлені. Залишилася тільки КП/б/У, яка активно проводила політику українізації всіх ланок політичного, громадського та господарського життя на Україні. Старші покоління ще пам'ятають той процес. КП/б/У дбала не лише про культурний розвиток українців, але забезпечувала і культурний розвиток національних меншостей на Україні, в тім числі і російської національної меншості нарівні з німецькою, єврейською, польською, молдавською, болгарською, грецькою та іншими. РКП/б/, сподіваючись світової пролетарської революції, роблячи все для найскорішого її приходу,

зовсім не дбала про забезпечення культурного розвитку національних меншостей Росії, в тім числі 7 мільйонів українців, що проживали на її території.

КП/б/У, залишившись єдиною політичною силою на Україні, виходячи з теоретичних засад В.І.Леніна, нехтуючи єдинонеділимською практикою РКП/б/, докладала всіх зусиль, щоб забезпечити вільний розвиток українського народу. Було прийнято ряд прекрасних декретів, постанов та рішень партії, що повинні були стати фундаментом наступного розвитку українського народу. Протягом 20–30 років було проведено величезну роботу по українізації, зокрема і вищих навчальних закладів.

Після того як виявилися марними сподівання на світову пролетарську революцію, ВКП/б/ посилила свої зусилля на внутрішньому фронті. Були ліквідовані кращі представники КП/б/У та почалася політика русифікації на Україні. Керівні посади в партії та уряді були віддані запеклим шовіністам типу Кагановича³⁵, Хрущова³⁶, Молотова³⁷ і под. Почалася русифікація армії, партії, вищих навчальних закладів, наукових установ, промислових підприємств та всього життя на Україні. Кращі представники українського народу або покінчили життя самогубством (Скрипник³⁸, Хвильовий³⁹), або їх

³⁵ Каганович Лазар (22 листопада 1893, Кабани — 26 липня 1991, Москва) — радянський партійний і державний діяч. Злочинець, один з організаторів геноциду українців 1932—1933 років

³⁶ Хрущов Микіта (*17 квітня 1894, Калинівка — † 11 вересня 1971) — перший секретар КПРС (1953–1964), Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964),

³⁷ Молотов Вячеслав - (псевд., справжн. прізвище - Скрыбін; 25.2.(9.3).1890 -8.11.1986)- радянський партійний та державний діяч.

³⁸ Скрипник Микола (*25 січня 1872, Ясинувата — † 7 липня 1933, Харків) — радянський партійний і державний діяч.

³⁹ Хвильовий Микола (*13 грудня 1893, Тростянець — †13 травня 1933, Харків) — український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози.

постріляли (Затонський, Ю.Коцюбинський⁴⁰, І.Якір⁴¹ та ін.), багато закінчили свої дні на каторжних роботах в таборах, ще інших перевели на іншу роботу (Г.І.Петровський⁴²). Так була розгромлена КП/б/У. Залишились одні лакузи та наслані для проведення русифікації росіяни.

Так були ліквідовані рештки політичної, культурної, економічної (господарської) не тільки незалежності, а й будь-якої автономії. Україна стала, як і при царизмі, тільки одною з провінцій Росії, без будь-якої навіть тіні незалежності. Її суверенітет залишився тільки в першій статті Конституції УРСР: "Українська РСР є соціалістичною державою робітників і селян". Що ж залишилося від тієї держави сьогодні?

Хочемо ми того чи не хочемо, але мусимо оглядатись назад, аналізувати дії та їх наслідки наших далеких та не дуже далеких предків, а тут є над чим подумати. І це треба не для того, щоб проклясти їх, не для красного слівця, а для науки, щоб не впасти в їхні помилки, не повторити їхніх промахів тепер і в майбутньому. Ми не судді своїм предкам, ми можемо і повинні тільки вклонитися їм за їхню працю, звитягну боротьбу з усякими ворогами українського народу, що загрожували йому зброєю, асиміляцією, нав'язували себе в старші брати і, треба сказати справедливості ради, вже не одне століття таки добре їздять на шії меншого брата. Чому ж так вийшло? Хто тому виною? Що тому причина? Це суттєві питання, і, звичайно, не вичерпати їх в такій коротенькій записці.

⁴⁰ Коцюбинський Юрій (25 листопада (7 грудня) 1896, Вінниця — 8 березня 1937) — український радянський партійний і державний діяч.

⁴¹ Якір Йона (*15 серпня 1896 — †11 червня 1937) — радянський військовий діяч, командарм 1-го рангу, один з головних військових керівників у боротьбі за встановлення радянської влади в Україні

⁴² Петровський Григорій (22 січня (4 лютого) 1878, с. Печеніги Харківської губернії — †9 січня 1958) — радянський державний і політичний діяч, один з організаторів Голодомору.

Може, з часом знайдуться фахівці, що дадуть на них відповідь. А я обмежусь кількома реченнями.

До Богдана Хмельницького весь український народ боронив свої вольності, віру та мову, звичайно ж, під проводом своїх митрополитів, гетьманів та всієї інтелігенції. Церковна унія, зрада народіві частини панівних верств і духовенства розкололи український народ на два табори, а саме: зрадники, що прийняли католицтво або унію, "вищу" польську культуру, мову, звичаї, зокрема звичай їздити на своєму ж братові. Становили вони мізерну частку українського народу, але користувалися підтримкою держави, війська, панівної в Польщі католицької церкви. Другий табір – козацтво, селянство, значна частина вірного православ'ю духовенства, частина козацької старшини, переважно на Запорозжжі. Та не завжди перемагає фізична чи військова сила. Ні польське військо, ні всемогутня сила католицької церкви, ні зрада панівної верхівки українського народу не змогли подолати духу народу. Народ український продовжував нерівну боротьбу і шляхом повстань, і через пасивний опір своїм поневолювачам. Кращі представники українського народу бачили, що воля народу не зломлена, що він готовий до активної боротьби з поневолювачами. Богдан Хмельницький підняв народ на боротьбу проти Польщі і переміг. Не дивлячись на те, що сили були далеко нерівні. Переможена Польща пропонувала нові умови співжиття, але українці вже не мали віри. Україна відхилила пропозиції турків та татар про єдність чи союз, бо інша віра, історична ненависть до мусульман і своїх напасників. Залишилася Росія.

З Росією був укладений військовий договір, згідно з яким Україна мала своє самоврядування, жила за своїми законами, вела своє господарств цілком самостійно. Російські царі підступом, обманом, зрадами і невиконанням своїх зобов'язань згідно з Березневими

статтями чим далі, тим більше втручалися у внутрішні справи України і через сто літ вже цілком не зважали на свої зобов'язання і встановили своє безроздільне панування на українській землі. Пізніше вигаданий був термін воз'єднання. І цьому випадку не обійшлося без зрадників, що пішли на службу ворога свого народу – російських царів. Була заборонена українська мова, ліквідовано самоврядування, а замість виборних гетьманів Україною почали правити царські сатрапи та українські зрадники. Москва та Петербург забирали всі інтелектуальні сили українського народу, і він залишився майже виключно селянським, бо навіть робітники та ремісники в містах швидко русифікувались.

І все ж таки наш народ вижив. Не зломила його ні тяжка праця, темнота (неосвіченість), ні кріпацтво, заведене Московськими царями, відсутність інтелігенції, яка повністю пішла на службу царям.

Архів Управління СБУ по Донецькій обл., спр. 31729 фп, т.8, арк.391-394.

Тихий О. Романюк В.⁴³

Історична доля України

Лист українських політв'язнів

Спроба узагальнення

Сьогодні, на протязі порівняно невеликого відрізка часу, який ми пережили, видно, що національне відродження 60-70 рр. залишить помітний слід в історії нашого народу.

Початок 60 рр. – період перших паростків національного пробудження по тяжким моральним і фізичним лихолітті, яке пережила Україна в 30-40 рр.,

⁴³ **РОМАНЮК Василь** (09.12.1925 – 14.07.1995). Член ОУН, УГГ, Патріарх Київської і всієї України - Русі.

коли з нечуваною, дикою жорстокістю придушено будь-які прояви національного духу.

Декілька десятків дисидентів 60 рр. були тими ясними променями серед кромішньої темряви, котрі показали, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе.

Уже сотні, а може, й тисячі іншодумців у 70-х рр. підхопили, як прапор, їх зусилля до духовного і культурного піднесення цілого народу. Під словом "дисидент" розуміється людину, котра змагає до поліпшення становища в будь-якій ділянці життя і відверто висловлює свої думки і переконання. Це не тільки політв'язні.

Ми не вважаємо дисидентами всіх незадоволених наявним станом речей (таких багато мільйонів), а лише тих, хто відкрито говорить про них. А втім, ця багатолика маса була ідейно аморфною, політичне безбарвною і мала спонтанний характер.

Досі не створено ні одного документу, який, хоч би в загальній формі, висловлював більше чи менше загальні ідеї хоча б маленької групи українських патріотів. Настав час голосно сказати про те, що нас переслідують і жорстоко карають за переконання, але і конкретно заявити про наші прагнення й ідеї, пориви й цілі.

Інтенсивність дисидентського руху в 70 рр. є наслідком посиленого натиску на національну культуру і повороту до сталінських методів боротьби з іншодумцями – беззаконня, репресії, безрозсудна жорстокість, повна погорда до громадської думки як всередині країни, так і в цілому світі. З цих причин нетяжко передбачити дальші виступи в обороні національних прав і свобод. Отже, нові репресії, нові хвилі арештів.

Але сповільнити руху неможливо репресіями. Жертви запалюють, а не спопеляють серця. Українці повинні б, накінець, мати право свobodно жити на рідній землі, користуватися рідною мовою, обстоювати національні

традиції, побільшувати усю духовну спадщину, одержану від предків, захищати від осквернення свої національні святощі.

Московський шовінізм виправдує проведення духовного геноциту проти нашої нації марксизмом-ленінізмом у формі сталінського більшовизму – найпотворнішої і найбільше реакційної ідеї сучасности.

Ситуація, яка склалася на Україні, зобов'язує всіх українських патріотів, як на батьківщині, так і поза її межами, взяти на себе моральну відповідальність за долю нації. А оскільки репресії і кривавий терор можуть перекинутися й на інші народи, ми несемо відповідальність і перед усім людством.

Настав час заявити про наші намагання і зобов'язання, які накладає на нас звання борців за громадські права. Ми – демократи. Для нас вищими принципами громадського і національного співжиття є Загальна Деклярація Прав Людини ООН, пакти і документи ООН про суверенність і незалежність націй і народів.

Ми відмежовуємося від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти. Для нас противні і несприйнятливі всі види тиранії, диктатур і нехтування правами будь-яких націй і народів, ігнорування Прав Людини. Нам близьке і зрозуміле прагнення всіх народів до незалежності, підтримка цих прагнень демократичними країнами і ООН.

Ми проти: підтримки боротьби за незалежність танками і ракетами, нав'язування колишнім пригнобленим народам певних ідеологій, диктатур, способу життя; незалежності, яка завойовується ціною мільйонів жертв, братовбивчих воєн, мільйонів емігрантів, мільйонів політ'язнів.

Ми вдячні всім народам, урядам, партіям і поодиноким громадським діячам в усьому світі за підтримку боротьби за незалежність народів, зокрема українського. У першу чергу ми вдячні народам, громадськості і урядові США і Канади.

Ми віримо, що зусиллям самого українського народу при моральній підтримці інших народів СРСР, у тому числі і російського, народів демократичних країн і ООН, Україна швидко здобуде незалежність і займе належне їй місце в колі великих демократичних країн світу.

Історична доля України

Україну протягом ряду сторіч вважала царська бюрократія невід'ємною складовою частиною Росії, її самобутности, державности, культури, традиції, мови – офіційно не признавали, будь-які прояви національного життя забороняли. Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але, паралельно із злиттям, постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом "навіки разом" з Росією.

Україна – країна з більше чим тисячолітньою історією. Українські племена, нарід, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний склад, антропологічні ознаки, які відокремлюють їх від інших народів, у тому числі і слов'янських.

Різноманітні назви і самоназви українців: русичі, черкаси, козаки, русини, рутенці, малороси (і навіть образлива кличка: хахли), не заперечують нашої самобутности, не зменшують нашого права на існування як окремої нації, нашого обов'язку розвиватися і вносити свій вклад до загальнолюдської скарбниці духовного і культурного життя планети.

Україна була могутньою державою під назвою "Русь" або "Київська Русь". У відмінності від інших держав того

часу вона не мала агресивних прагнень, не мала плянів світового господарства і поширення території коштом земель інших народів.

У складі литовської держави українці не були пригнобленим народом, свobodно господарювали на своїй землі, множилися і свobodно розвивали свій дух і свою культуру. Українська літературна мова була офіційною державною мовою того часу.

Після об'єднання Литви з Польщею за спиною українського народу почалося економічне гноблення, спроби заступити православ'я католицизмом і нав'язати польську мову. Це призвело до загальнонаціональної боротьби під проводом Б.Хмельницького.

Український народ здобув повну перемогу, і Б.Хмельницький уклав союз з московським царем у 1654 р. на основі березневих угод. Статті договору московський уряд постійно порушував, а цар Петро I ігнорував їх повністю, чим Україна була перемінена в одну з провінцій Російської імперії. Україна втратила цілу автономію, адміністративну самоуправу (міста – Магдебурське право), економічну незалежність.

Українська церква попала в залежність від московського патріярха. Указом Петра I заборонено українську мову в церкві і в науці.

Внаслідок лютневої буржуазно-демократичної революції 1917р., в якій не останню роль відіграли українські політичні партії і поодинокі революціонери-українці, зформувалась Українська Народна Республіка на чолі з Центральною Радою, як автономна держава демократичної Росії.

21 січня 1918 року УНР проголосила себе незалежною соборною українською державою. Внаслідок громадянської війни і воєнної поразки Україна була проголошена соціалістичною республікою з більшовиками на чолі – складовою частиною РКП (б). 30 грудня 1922 р.,

згідно з договором про створення СРСР, Україна входила в його склад як суверенна національна держава.

Кожна з соціалістичних республік залишалася суверенною щодо економіки, культури, науки, освіти. Для загальної боротьби проти зовнішніх ворогів об'єдналися військові сили (національні військові формації під союзним командуванням) і дипломатія.

ВКП(б) на чолі зі Сталіном до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів, зліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі і національну армію.

Розкулачування, штучний голод 1933 р., війна з фашистською Німеччиною і післявоєнні репресії, зокрема в західних областях, коштували українському народові біля 17 мільйонів жертв.

Українці – один з найбільше свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила прихованих українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії.

Україна мусить стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем розвитку освіти, науки, національною за суттю, змістом і формою культури державою.

Кожній людині, групі людей, підприємству, селу, кожній територіальній одиниці повинні бути забезпечені можливості свобідно і без обмежень користуватися громадянськими, соціальними і політичними правами, собі на користь і нікому на шкоду.

Щоб Україна була в мирі і дружбі з усіма державами планети, обмінювалась з усіма народами в галузі матеріального виробництва, науки і культури.

Щоб Україна щедро і гостинно могла приймати в себе громадян всіх країн світу, а її громадяни могли відвідувати країни на всіх континентах.

Щоб громадян виховувала сім'я, школа, церква, суспільство, а не вулиця, концлагер, тюрма.

Можливі форми опору

Кожний чоловік, група людей, поодинокий народ керуються певними нормами моралі. Ми, українські політв'язні, уся вина котрих полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, відстоювання прав людини і свого народу, вважаємо доцільним і абсолютно необхідним для рятування від духовного і культурного знищення такі норми поведінки для українця (ки):

– Уживання тільки рідної мови на рідній землі і цим укріплення себе і свого народу.

– Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.

– Відмовлятися від навчання в школах і інших навчальних заведеннях з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, здаючи екстерном.

– Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на праці, у громадській діяльності, на вулиці.

– Не відвідувати театру, кіна, концертів на російській мові, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується до теле – і радіопередач.

– Стримуватися від горілки, лихословлення, курення тютюну.

– Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користі (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модерними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіянами, на яких ніхто не грає).

– Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а помагати людям, що попали в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальні умови для освіти і розвитку творчих завдатків і т. д.

– Відмовлятися від праці в установах, навчальних заведеннях, громадських організаціях, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.

– Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

– Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу – 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі і в сільському господарстві.

– Не виїжджати на роботу поза межі України.

– Відстоювати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

– Виявляти і оголошувати які б це не були порушення закону, від кого вони не виходили б.

Пропоновані вище форми опору політиці і практиці бюрократії, спрямовані на духовне і культурне знищення української нації, не передбачені жадним законом як злочин.

Одначе бюрократи і КДБісти можуть переслідувати за них звільненням з праці, шельмуванням на зборах, пониженням на посаді і в зарплаті, залякуванням, а іноді і судовою розправою. Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити дрижачою твариною,

турботами шлунку, вирощувати дітей, безрідних дітей ХХ сторіччя?

У випадку, коли хто-небудь із адміністрації, партійних, комсомольських чи профспілкових діячів, міліція, прокурори, КДБ – цікавляться вашими переконаннями, поглядами, друзями, художніми смаками і т.п. – це слід розглядати як обвинувачення або спробу при вашій допомозі обвинуватити кого-небудь іншого. У таких випадках:

1) Не давати ніяких вияснень до пред'явлення конкретного обвинувачення, санкціонованого прокурором.

2) Не давати ніяких свідчень, у тому числі і позитивних, щодо осіб звинувачених в іншодуманні, релігійних переконаннях, націоналізмі. (Це не стосується звинувачень в убивстві, грабежі, хуліганстві і шпіонажі).

3) Не вірити в чесність, порядність і законність дій слідчого, не перевірявши Карно-Процесуальний Кодекс.

4) Не боятися кари і навіть смерти за неіснуючий злочин, бо така кара звеличує покараного і показує тисячам і мільйонам людей правдиве лице катів.

5) Не виторговувати зм'якшення кари шляхом приниження, наговорів на себе або звинувачення інших людей.

6) Відмовлятися від будь-яких розмов без запису в протоколі допиту свідка, точно з повною відповідальністю з законом конкретного обвинувачення.

7) Підозрілий КДБістами вже практично присуджений засуджений. Усі дальші дії – прокурорський нагляд, суд – пуста формальність.

8) Підозрілий, обвинувачений, підсудний мають право знати закони. Треба вимагати, вивчати і використовувати потрібні статті КК і КПК з коментарями. Загальну Деклярацію Прав Людини, Конституцію.

9) Всі відповіді на питання слідчого записувати власноручно. У протоколах записувати всі порушення закону слідчими, прокурором і іншими органами.

10) Кожне порушення закону слідчим, прокурором і ін. оскаржити у всіх інституціях.

11) Відстоювати свої переконання, складені на письмі, або відмовлятися від них, не даючи жадних підстав для підозріння в одностумстві або співпраці будь-яких осіб, у тому числі ворожо настроєних супроти вас.

12) На судовому засіданні спростовувати обвинувачення, вказувати на порушення закону слідчими, прокурорами і ін., оскаржувати перед усіма інстанціями, відмовлятися від послуг адвоката, котрий признав доказаною вину підсудного, тоді коли сам підсудний винуватим себе не визнає. Підсудний має право довірити свою оборону будь-кому із родичів або юристів з інших країн.

"Кожний, хто йде служити народові, тим самим надіває на себе терновий вінець" – М. Драго.

Терновим вінцем для того, хто, так само як ми, піде служити своєму народові, може бути концлагер, тюрма, заслання у Сибір. Це довгі роки поза межами вітчизни, ґрати, колючий дріт, каторжні роботи, провокації КДБ, намагання принизити людську гідність, позбавлення зв'язку зі світом і зносин з рідними, обмеження можливості користуватися літературою, голод, карцер.

Відомі всім із кінофільмів, матеріалів художніх творів страхіття і злигодні політичних каторжників до 1917 року були б найбільшим благом для сьогоднішніх в'язнів совісти.

Багато несе свій хрест уже не перше десятиріччя. Всі ми – смертники. Без боротьби за законність, за Права Людини, за право нашого народу на життя ми не маємо надії не тільки на життя, гідне людини, але і на існування

без ґрат і дроту. Ми дотримуємося таких норм етики ув'язнених:

1) Постійно працювати над підвищенням свого інтелектуального рівня, набувати знань в улюблених галузях науки, ділитися з іншими ув'язненими і рідними своїми знаннями, займатися творчою працею.

2) Дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

3) Вбачати в кожному ув'язненому рівного собі мученика, не пригноблювати, не ображувати, а намагатися допомогти, якщо можеш, або оборонити у випадку несправедливого нападу на нього адміністрації, КДБ або аморальних в'язнів, войовничих стукачів чи свідомих рабів адміністрації.

4) На випадок утисків кожний явочним порядком переходить на статус політв'язня, якого до нинішнього часу не признає влада в СРСР.

5) Недопустимі які б це не були випадки проти інших політв'язнів за ознакою раси, національності, мови, переконань і віри. Презирства і ганьби заслуговує лише та людина, котра чинить зло іншим політв'язням співпрацею з КДБ і адміністрацією.

6) Бійки і наклепи один на одного, намагання нав'язати кому-небудь свою волю – огидні явища і недопустимі в середовищі політв'язнів.

7) Політв'язні, згідно з законом, перебувають окремо від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом повинно відкидатися без усяких компромісів.

8) Політв'язень – совість нації, і тому його поведінка, спосіб життя, мораль...*(не чітко – Вид.)*.

Досвід показує, що й один у полі воїн. Будь-який арешт, трус, навіть просто виклик до КДБ або прокуратури за іншодумання збуджують думку багатьох людей, показуючи, що відважне, правдиве слово знаходить відгук у серцях сотень, а іноді і тисячів і більше чесних людей, що слово для КДБ страшніше від найдосконаліших військ,

сучасної воєнної техніки, водневої і невронної бомби. До людей, які, переборовши страх, говорять рідною мовою, відстоюють права свого народу на життя, свободу, традиції, культуру, економічний розвиток, порядні і чесні громадяни відносяться з пошаною.

Будь-який суд (розправа), не зважаючи на всі заходи засекречення, не залишаються таємницею, їх широко обговорюють на Україні і далеко поза її межами.

Не треба порушувати законів. Вистачить користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР, і цим робити корисне для українського народу діло відродження, розквіту і волі України.

*Мало нас, але нічого,
Більше буде рік за роком.
Пітьма висить не назавжди
Над замученим народом.*

(Павло Грабовський)

Олекса Тихий, член Української Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод

Василь Романюк, священник

Нотатки Олексі Тихого

Волчик Є. ТПД і виховання

Розмова "Жиця" з професором Єжи Волчиком керівником Головного Правління Товариства Друзів Дітей.

Щораз виразніше використовується бачення розвинутого сучасного соціалістичного суспільства. У формуванні такого бачення основну роль повинно зробити виховання. Про те, яка роль Товариства Друзів Дітей у вихованні молодого покоління питаємо керівника Головного Правління професора Єжи Волчика.

– *Товаришу голова, вихованням в нашій країні займаються численні установи і організації. Чим займаються тепедовці? (ТПД – Товариство Друзів Дітей).*

– Специфічною рисою виховної діяльності тепедовців є добровільний характер праці, що носить ознаки системності. Для прикладу, учитель займається дитиною-учнем, допомагає йому в школі, співпрацює з його батьками. Бувають, однак, ситуації, коли вчителеві потрібна допомога і тоді, власне, на допомогу приходять ТПД. А є то різноманітна праця, наприклад, організація підвозу до шкіл, заняття в клубах, організація сніданків і т.п. Коротко кажучи, тепедовці то люди, яким добро дитини не є чужим і які вміють коштом свого вільного часу працювати для дітей. Останнім часом дуже розвинулась індивідуальна праця з родиною. Стало звичним говорити: "Де ніхто не може, там тепедовець зможе". Є наші діячі в батьківських будинках (квартирах), і в школах, і в дворах, і в робітничих селищах. Прагнемо середовище проживання перетворити в середовище виховання. Необмежені є в зв'язку з тим можливості нашої діяльності.

– Говориться про те, що Товариство Друзів Дітей виробило власні, цікаві методи роботи. В чому вони полягають?

– Внаслідок нашої специфічної діяльності, того постійного прибуття з допомогою і радою туди, де є прогалина, де хтось про щось забув, щось недобачив і де дитині погано, є, очевидно, особливі методи роботи. Найважливіші з них полягають у : створенні дітям таких виховних ситуацій. Дякуючи яким, природним способом проявляється бажання до розваг, до праці для себе та інших.

Далі, на розвитку опікунської діяльності далекій від філантропії (благодійність, допомога й покровительство нужденним). Прикладом можуть бути різноманітні способи нав'язування контакту з сім'єю. І знову ж, не підтримка, а планова діяльність з метою зміни точки зору батьків щодо власних дітей. То не бесіди, а

справжня допомога, порада, діяння, то часті відвідини домівок, спільне опрацювання виховних методів, то знання, досвід і добрі побажання.

І, нарешті, то правильне розуміння слів – дорослий друг дитини, а значить (отже) опіка і партнерство – то єдність дій людей різних поколінь.

– Товариство готується до свого 7-го з'їзду. Під якими гаслами будуть проходити обговорення?

– З'їзд ТПД відбувається в часі підготовчих робіт, пов'язаних із з'їздом ПОРП, і тому дискусія тепедовська буде елементом загальної дискусії. Будемо говорити про виховання молодого покоління, будемо думати над тим, як удосконалити та організувати процес виховання, аби виховати людину добру, яка своїми позиціями, знаннями и бажанням до праці сприятиме розвиткові соціалістичного суспільства. То є основне гасло з'їзду і основне гасло праці нашої організації. Такий висновок зробили всі воєводські ТПД. На з'їзді, який триватиме 16-17 листопада зробимо також підсумки й оцінку праці, а доробок є чималий.

Ми вже майже мільйонна організація. Від 1971 року кількість осередків виросла на 7 тисяч, в тім числі на селі на 4 тисячі. Розбудова організації не становить мети самої по собі, а спрямована на пошуки нових ініціатив і форм діяльності. Займаємось організацією відпочинку літнього та зимового, як для дітей здорових, так і таких, які через стан здоров'я не можуть поїхати на типові колонії та табори. Творимо клуби, дитячі ясла, садки, майданчики для ігор, і сільські дитячі ясла. Прагнемо поширювати педагогічну культуру серед батьків. Тут мушу ствердити, що Товариство виробило модель роботи, яка може надихнути навіть школи. Полягає вона у тому, що, працюючи з малими групами батьків, зуміємо залучити їх у фарватер нашої праці, показати можливості роботи, навчити любити дитину.

– Чим буде займатися ТПД у найближчому прийдешньому?

– Дотепер наше Товариство, як правило, розв'язувало нагальні проблеми (питання), що не терплять відкладання, проводило ніби виховно-опікунські рятувні заходи. Тепер ми готові до проведення разом з тим широкої профілактичної діяльності. Хочемо запобігати, а не лише лікувати. З того приводу найгострішою стає необхідність якнайранішого діагностування. Організуються, таким чином, осередки при дитячих яслах, дитячих садках та початкових школах. Тепедовці придивляються, вивчають, а все для того, щоб кожна дитина могла досягти (домогтися) успіхів у школі. Адже шкільний успіх є першим успіхом людини в суспільному житті. З аналізу виховної ситуації в країні випливає, що питання відповідного використання вільного часу дітей та молоді є величезною істотною справою не лише для Товариства, а й для органів освіти. З цього приводу мусимо зробити ще більший наголос на розбудові дворових, клубних і т.п. самоуправлінь.

Іншими важливими справами Товариства будуть: справа вирівнювання (ліквідації) диспропорції між містом і селом для того, щоб гарантувати всім дітям можливості гармонійного розвитку; багатші, ніж дотепер, форми опікунської праці з дітьми занедбанними у розумінні виховання, відхиленнями у розвитку та обуреними; дітисироти та залишені батьками. Для цих останніх в порядку експерименту будуємо маленьке дитяче село в Білгорово.

Розмовляла Гражина Ролицька
Газета "Жице Варшави" № 264,
15-16 листопада 1975 р. ст. 1-2

Переклав О.Тихий.

343262 м. Дружківка п/в Ол.-Дружківка

хутір Їжевка

Тихий Олексій Іванович.

СЛОВО РІДНЕ, МОВО РІДНА**Статті та нотатки Олекси Тихого****Тихий О.*****Роздуми про українську мову та культуру в
Донецькій області***

Хто не знає свого минулого, той не вартий і майбутнього. Хто не шанує визначних людей свого народу, той сам не гіден пошани. (М. Рильський)

Донецька область займає територію, на якій кочували, змінюючи одні одних скити, сармати, авари, болгари, племена салтівської культури, печеніги, торки, половці, хозари, татаро-монголи.

В добу Київської Русі князі влаштовували походи на кочові племена, досягали берегів Дону та Азовського моря і вже в той час мали вплив на наші землі.

Після татаро-монгольської навали, феодального роздроблення та ослаблення Київської Русі територія Донецької області протягом кількох століть залишалась малозаселеною, була диким степом, де кочували різні орди, що входили до складу Кримського ханства. Войовничі кочовники на диких степах випасали худобу й часто через них заради грабежів та ясиру нападали на Україну, Польщу, Молдавію та Московську державу.

У XVI столітті за Дніпровськими порогами оселяються козаки. Це українська молодь, що йшла в дикі, незаселені місця захищати рідний край від нападів кримських татар та підлеглих їм орд, що кочували в дикому степу та на Північному Кавказі. Козаки жили кошем, вибирали собі отамана і щоб відомстити татарам та ради здобичі (козацький хліб), робили напади на Крим та інші міста по узбережжю Азовського та Чорного морів. Відвага, героїзм, військова доблесть козаків оспівана в

тисячах народних, пісень, в думках і художніх творах українських та іноземних письменників та митців.

Уже в XVI, а особливо в XVII столітті, на території нашої області появляється багато сторожових постів (паланок) запорозьких козаків, як наприклад: Зайцівська, Ясинуватська, Домаха, Першаківська, Бахмутська, Святогорівська та інші. Спочатку там протягом літа несли сторожову службу безсімейні чоловіки, а згодом почали селитися сім'ями, утворюючи хутори. І з роками таких поселенців-козаків було щораз більше. Основними рисами наших предків були волелюбність, безстрашність, сильна любов до України, свого народу та його віри, заради яких вони ризикували життям і долею своїх дітей. Тяжка була доля полонених. Бранців-чоловіків приковували до весел на галерах, жінок та дівчат продавали в рабство та гареми, а з хлопчиків робили яничарів (рабів-воїнів) кримських ханів та турецьких султанів. Хлопчиків-бранців учили військовій справі, прививали ненависть до всіх народів, а особливо до рідного, любов до мундира, нагород та похвал з боку начальства.

Запорожці вважали себе вояками польських королів, а після успішної війни Богдана Хмельницького проти Польщі та періоду у підданстві Московської держави на основі березневих статей 1654 року, – вояками Московських царів. Але запорожці не визнавали над собою ніякої (нічиєї) влади і становили незалежну військову республіку.

Після посилення польського гніту на Правобережній Україні в XVII столітті почалося масове переселення українських селян на незайняті території, що були землею Московської держави. Люди селилися слободами і теж зазнавали руйнувань та полону від різних кочових орд. Після з них були утворені Слобідські козацькі полки. Частина колишньої Слобідської України входить до складу Донецької області (Слов'янський,

Краснолиманський, Артемівський р-ни). Частина області колись входила до складу земель Війська Донського (Амвросіївський, Тельмановський, Новоазовський р-ни).

Після обмежень Петром I та знищення Катериною II Гетьманщини (самоврядування на Україні згідно договірних умов з царем Олексієм Михайловичем), а потім і знищення Запорозької Січі, московські царі надавали дворянські права та привілеї колишній козацькій старшині, закріпачували селян – землеробів (посполитні) та козацьку бідноту. Царі роздавали землі запорожців своїм фаворитам, військовій знаті, переселеним з Криму грекам, німецьким колоністам (звільняючи останніх від будь-яких податків на 50 літ та військової служби назавжди), переселеним євреям, сербам, амністованим розкольникам.

Запровадження кріпосного права, посилення гніту, податки, малоземелля викликали бунти, особливо серед бідноти, котра зокрема приймала участь в селянських війнах під проводом Степана Разіна – Бахмутського отамана Кіндрата Булавіна. Але ні утиски, ні сваволя поміщиків не перешкодили нашим волелюбним предкам передавати від покоління до покоління чарівні українські пісні, казки, думи, обряди, традиції і наш найдорожчий скарб – мову.

У другій половині XIX ст. починається бурхливий розвиток промисловості в Донбасі. У пошуках ліпшої долі сюди на заробітки тягнуться тисячі людей, особливо з перенаселених центральних губерній Росії. Міста нашої області стають в основному російськими. Але на шахти та заводи йшла й частина обездоленого безземельного українського селянства. Капіталісти та царські чиновники не дбали про культуру та освіту трудового люду. Шкіл було дуже мало – і ті російські, німецькі та єврейські. Українське населення мусило або русифікуватись, або залишатись без будь-якої освіти. Але і в той тяжкий час не

вмерли почуття національної гордості і культура українців у Донбасі.

З перемогою Жовтневої революції був ліквідований як економічний, так національний гніт усіх народів Російської імперії. Вільні українці в Донбасі одержали рівні права з росіянами. Тобто, українські школи, театри, газети, клуби та хати-читальні, хори, драмгуртки тощо.

Період культу особи дещо уповільнив розвиток української культури, зокрема в Донбасі. Особливо відчутні були репресії проти діячів української культури, вчителів, письменників. Тепер вони реабілітовані і повернені народові.

Кто не принадлежит своему Отечеству, тот не принадлежит и человечеству. *(В. Г. Белинский)*

Нині Донецька область належить до суверенної національної держави робітників і селян – Української РСР. В області проживає 4.9 мільйонів чоловік. З них 2.7 мільйонів українців (55.1%); 1.9 мільйонів росіян (38.8%); 107 тисяч греків (2.2%); 73 тисяч білорусів (1.5%); 2.4% інших національностей. Оскільки в області проживає понад 10% всього населення республіки, її питома вага як в промисловості, так і в сільському господарстві та культурі дуже висока. Всім відомі досягнення області в галузі матеріального виробництва, а про культуру, мову та освіту хочеться поділитись своїми думками в цій статті.

Є в області 4 державних драматичних театри, один оперний та одна філармонія. В кількісному відношенні це дуже мало. 1 лиш незначний відсоток людей може користуватись послугами великого мистецтва. До того ж всі театри російські і за мовою, і за духом. Отже, корінне (тубільне) населення зовсім позбавлене мистецького життя. Палаці культури, клуби, палаці піонерів теж уникають української тематики і мови. Є велика мережа кінотеатрів, але в жодному з них не демонструється жоден

фільм українською мовою. Мова телепередач та радіо в області також на 80-90% російська.

В науково-дослідних установах, вузах, технікумах, державних установах, на підприємствах та залізницях також зреклися української мови повністю чи майже повністю.

Школи – основні заклади формування громадян у виробничому, культурному і патріотичному плані. А в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Артемівську, Горлівці, Жданові, Донецьку, а може і в неназваних мною містах, українських шкіл зовсім немає. Всі дитячі садки та ясла чомусь російські. А в містах же проживає понад 2 мільйони тих, що називають себе українцями. А багато українців соромляться навіть називатись "плебейською" національністю своїх предків. І ці два мільйони українців дивляться кінофільми і телепередачі, читають книги та газети російською мовою, вчать дітей в дошкільних закладах, школах та вузах чужою їм мовою.

Політика Радянського Союзу в національному питанні – рівноправність, дружба, суверенітет...

В радянському Союзі відбувається вільний розвиток національних мов. Кожна людина має цілковиту свободу говорити, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо навчання тих чи інших мов. (Основи наукового комунізму).

Чи можна говорити про рівноправність 2 мільйонів українців, понад 100 тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар та інших національностей у нашій області, якщо вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин це ж ще не рівноправність.

Дружба ґрунтується на взаємній симпатії, взаєморозумінні, взаємодопомозі. Чи можна говорити про дружбу, коли значна частина вчителів області зневажливо

ставиться до української мови, дивиться на українців як на щось відживаюче, неповноцінне, не вчить їхньої мови, не боліє за їхнє теперішнє та майбутнє, а навпаки, заохочує українців до асиміляції, денаціоналізації чи, як іноді говорять, злиття націй.

Сьогодні дуже багато людей без сорому кажуть: "Які там ми українці, ми – перевертні, "хахли". "Я українець, но не люблю українського язика". "А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, аби хороший був". "Я знаю українській язик, всьо понімаю, а розговарівать і читать не могу". "А для чого він нужний як всьо, візде по-руському". "Я вообщє не понімаю, к чему сейчас націоналізм (мав на увазі українську мову), еслі вся література на руском язике".

Ніхто силою не віднімає в українців Донбасу, як і в жодної іншої нації чи народности СРСР, рідної мови. І уряд, і партія за її всебічний розвиток...

Той не марксист, той не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності нації і мов, не бореться з усяким національним гнітом, або нерівноправністю. Це безперечно. (В. І Ленін)

Пожалуй, нет человека, который не испытывал би неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов и прадедов, родной культуре, к своему языку, своим традициям и обычаям. (Л. И. Брежнев)

Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і, в першу чергу, ви, письменники, повинні берегти і розвивати. (П.Шелест)

Зрікатись рідної мови презирливо і аморально. (О. Гончар)

Як же убого виглядають у світлі цих висловлювань люди з поглядами на рідну мову, що приведені вище, батьки, що приводять семилітню дитину до школи і

кажуть: "Запишіть у руське", учителі, яким байдуже якою мовою викладати математику, хімію чи іноземну мову (аби побільше годин), працівники органів народної освіти, що без жаху, а часом і з радістю підписують накази чи розпорядження про перехід школи на російську мову викладання.

Скажена травля українського народу Польщею, цісарською Австро-Угорщиною та російським царатом (тюрма народів) не змогла знищити народу. Не допомогли цьому ні Унія, ні Валуєвські циркуляри. То невже ж в епоху розквіту націй, національних культур, національно-визвольних рухів у всьому світі мають щезнути 2.7 мільйонів українців Донецької області?

Багато десятиліть царські чиновники та їх прихвостні з українського панства твердили: "Не было, нет и быть не может". На весь інтелігентний Київ тільки 4 родини говорили українською мовою (Лисенко, Косачі, Старицькі, Литецькі), а в Донбасі може і того менше. Але чиновники та прихвостні пішли в небуття і згадуються тільки як кати народу, а народ жив, живе і житиме. Та чи дозволяє тверде переконання в безсмерті народу залишатись байдужими до очевидного процесу асиміляції – ні, не дозволяє. Бо така байдужість – свідоме гальмування культурного розвитку нації, бо зі знищенням мови знищуються всі культурні надбання народу, потенціальні уми, таланти, генії. І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови? Частина наших талантів та геніїв служила іншим народам, зокрема російському (Феофан Прокопович, Гоголь, Короленко, Скліфосовський, Остроградський, Репін, Корольов), італійському (Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга), польському, німецькому та ін. А скільки їх загинуло, не розвинувшись?

Как это необходимо, чтобы человек з детства чувствовал аромат родной земли и аромат родной

речи. (З брошури Г. Л. Могилевської "Познання прекрасного" Пед. ф-т, Л, 6, 1971 р.).

Буквально в останні роки в Кіндратівській сільській 8-річній школі ставало все менше і менше учнів, бо в кількох кілометрах від села розташоване місто Дружківка і учні переходили до Дружківських шкіл (бо вони російські). Контингент учнів катастрофічно падав, і школа опинилась перед загрозою закриття. Органи освіти постановили зробити її російською. І зразу стало втричі більше учнів. А ті 60 чи 70 учнів, що вчилися українською мовою, та їх батьки? Може, вони збунтувалися? Може, вимагали для себе законного права вчитись та вчити своїх дітей рідною мовою? Може, перевели дітей до сусідньої української школи? Нічого такого не сталося. Чи не схоже це на Шевченкове: "Німі на панщину ідуть..." Німі зрікаються національної гордості, національного **лиця**.

В селищі Мала Іллінівка (м. Артемівськ) проживає не більше 2-5% неукраїнського населення. А школа російська. І стала такою в останні 5-6 літ. Діти вдома і на вулиці говорять українською мовою, а в школі російською. У племінника-шестикласника в зошиті прочитав: "Побудуйте трикутник за углом и двумя сторонами". Питаю, невже так можна? Каже: "Так диктував учитель". І не дивно. Бо ж може він 20-30 літ говорив: "побудувати трикутник за кутом", а тут, раптом, треба заробляти гроші вже російською мовою. А це ж нелегко не лише дітям.

Що ж набудуть такі вихованці? Краси та величі творинь Пушкіна, Тургенєва чи Достоєвського вони не збагнуть, бо нікому не дано відчутти те, що не впливає з цілого життя, кожноденного вживання і думання, що не є музикою душі. А на Шевченка, Нечуя-Левицького, Лесю Українку, а тим більше В.Стефаніка чи М. Черемшину, діти дивляться як на іноземних. Бо батьки та бабусі говорять на місцевому діалекті на теми далекі від ідей письменників та й у їх лексиконі далеко не всі слова класиків

літератури. До того ж батькам часто "всьо равно яким язиком балакать". Ось і залишається вихованим та навченим таким робом людям їсти, спати, працювати, споглядати телевізор (байдуже що, аби не опера, симфонія чи п'єса), почитувати романи (щоб взнати піймають, чи не піймають шпіона, розлюбить чи не розлюбить і т. п.), дивитись "хороші" кіна ("отдыхательние" і "переживательние"), футбол. А чим же таке життя відрізняється від тваринного? Адже і тварини працюють (коні, воли, ішаки тягають вантажі, собаки гавкають, коти ловлять миш, корови дають молоко, вівці шерсть, і т. п.), сплять, вибрикують, чистяться, часто дивляться з цікавістю за грою чи бійкою інших тварин. А ми ж прагнемо виховати свідомого, мислячого, культурного будівника майбутнього. Чи ж можна тут обійтись без рідної мови?

Радянський Союз – багатонаціональна держава і кожний служить їй як росіянин, грузин, естонець, киргиз, українець чи білорус, а не як мамлюк, яничар, безбатченко-космополіт, перевертень чи хахол, чорномазий, косоглазий чи звер.

В кого не болить душа за рідну землю, за свій народ – не любить нікого й нічого, той живе лише для того, щоб натоптати черево. Не можна бути патріотом Радянського Союзу, якщо не є патріотом свого народу, який дав тобі життя, створив культуру, традиції, обряди, мову.

Земле рідна!..

Хто тебе любов'ю обкраде,

Хто твої турботи обмине,

Хай того земне тяжіння зрадить

І з прокляттям безвість проковтне.

В. Симоненко

Сьогодні українська мова в Донецькій області є другорядною, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття. Але вона ще звучить по радіо, телевізору, в кіножурналах, в піснях під час випивок.

Теперішнє ж покоління вчилося в українських школах, знає українську мову, тільки не говорить нею, бо дехто (може, один із 100 чоловік) не вчив, не знає її.

А що ж буде через 20-30 літ? Ким стануть сьогоднішні діти, що від коліски чують тільки суржик та російську мову, в школі вивчають українську як іноземну? Невже наші діти та внуки під час переписів будуть записувати себе: "Національність – совецький, українського проісходження, родной язык – донбаскій"?

Негр як ознаку приналежності до свого племені може показати колір шкіри, узбек чи киргиз – очі. А на що ж вкаже українець? Вже сьогодні можна почути серед робітників: "Здесь нет України. Покажи мне хоть одного настоящего украинца". Таке становище веде до занепаду культури, хоч шкіл стає чимраз більше і діти вчать більше років. А може ж привести і до гайдамаччини?

Українці, що великими масами живуть в Краснодарському краї, центральних районах Росії (Курська, Белгородська, Волгоградська області), Алтайському краї та інших районах Росії майже асимілювались і в них лишилися українськими тільки прізвища. З точки зору тих українців, що прагнуть тільки задовольнити черево, з точки зору американця чи француза, який і не знає, що є там десь якісь українці чи білоруси, для якого весь Радянський Союз – Росія і, нарешті, для росіянина, що є тільки ходячим шлунком, байдуже те, що асимілювались кілька мільйонів українців (стали руськими українського проісходження, чи українцями – а рідна мова російська) чи стали американцями польського чи російського походження. Але тим, хто думає про майбутнє, про культуру, про прогрес людства, байдуже бути не може.

Очевидно, що сьогоднішнє становище в галузі культури та освіти в Донецькій області веде до асиміляції українського корінного населення (2.7 мільйони чоловік).

Для усунення ненормального становища, що склалося в області в останні десятиліття і веде до асиміляції годилося би:

1. Видати масовим тиражем по найдешевшій ціні збірку висловлювань (типу "Цікаві бувальщини", "Музиканти сміються" чи "Золотые россыпи"), про українську мову та мову взагалі, про Батьківщину, про Україну, визначних людей минулого і сучасних.

2. Видати книгу, що вчила б як буквар грамоті любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі. Якщо такої книги нема, оголосити конкурс.

3. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевим діалектом, не говорили суржиком, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу (в першу чергу), без свідомого творення добра – це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо.

4. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

5. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести курс чи предмет, українською чи російською ("мені однаково").

6. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, так як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, чи хочуть встромити руку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, нерозумінню. Постійно доводити, що: "Все на світі можна вибирати, сину, не можна вибирати тільки Батьківщину" (В. Симоненко).

7. Запропонувати іншу роботу вчителям, що чванливо кажуть: "Українській мові – це теляча мова" (слова директора української (!!!) школи); "Я не знаю української мови, він мені не потрібен і взагалі не потрібен" (чув від багатьох вчителів).

8. Щоб у книгарнях працювали люди, які б знали свій товар, уміло рекомендували покупцеві, замовляли б не лише ходовий товар (про шпигунів та любов), а й високохудожню, патріотичну літературу. Щоб кращі здобутки українського красного письменства виходили не 30-тисячним тиражем (один примірник на 1000-1500 чоловік), а поезії 8 тисяч (один примірник на 5000 чол.), а мільйонними тиражами. А скільки їх, таких працівників книгарень та бібліотек, що взагалі не читають і трьох слів по-українськи зв'язати не можуть!

9. Щоб працівники музеїв, у тім числі народних, розкривали правдиву історію народу, його боротьбу за життя, боротьбу проти всіх поневолювачів та експлуататорів. І знову ж, як може бути працівником музею людина, що не знає або зневажливо відноситься до мови народу, велич та історію якого вивчає та показує відвідувачам? А як часто доводиться таке зустрічати.

10. Щоб преса, радіо, телебачення систематично, дохідливо доносили до кожного громадянина культурні, наукові, технічні досягнення українського народу. Наші здобутки не найбільші в світі, але вони повинні бути для всіх нас найдорожчими, бо вони наші, наша слава, наша гордість.

11. Щоб закон у судовому порядку позбавляв громадянства Української РСР кожного, хто зневажає Україну, український народ, українську мову. Щоб суд з найширшим сповіщенням громадськості виносив вирок – громадську догану тим, хто з необережності чи несвідомо так чи інакше діяв на шкоду українському народові.

12. При влаштуванні на роботу, скороченні штатів,

наданні квартир, прийомі до вузів та технікумів надавати перевагу місцевим жителям.

13. Ганьбити тих місцевих жителів (хоч би і росіян за національністю), що співають пісню "Россия – родина моя", адже це нісенітниця. Росії як імперії давно нема. На її місці Радянський Союз – добровільне об'єднання народів. Як же розуміти того, хто живе в Донеччині, на Україні, а батьківщиною має Росію? Емігрантом чи окупантом? Як би подивились на індуса чи канадця, який твердив би, що його батьківщина Англія (на тій підставі, що Індія та Канада входять до співдружності)?

14. Щоб Донецьке радіо та телебачення вели передачі тільки українською мовою і транслювали б Київ та інші українські радіо та телецентри. Для трансляції з Москви годилось би мати окремі, подібні до "Маяка", центр та канал.

15. Щоб на вулицях та дорогах місцевого значення всі надписи, лозунги, вказівні знаки були написані українською мовою.

16. Щоб українські кіностудії та кінолюбители зняли серії фільмів під назвою "Скарби української культури" (наприклад: "Церковна архітектура", "Заповідники, ботанічні сади та парки України", "Історичні пам'ятники та фортеці", "По залах музеїв України" і т. п.). Забезпечити такими стрічками всі школи та передавати по телевізору, як зараз передається з Москви чи не найлюбиміша у найрізноманітніших телеглядачів передача "Клуб кінопутешествий".

У багатьох країнах національно-визвольні рухи проходили і проходять під гаслами "Америка для американців", "Індія для індусів" і т. п. Чи підійшло б гасло "Донбас для українців"? – Ні. Бо Донбас уже півстоліття – невід'ємна складова частина суверенної України. В Донбасі значний відсоток жителів інших національностей, що живуть тут протягом багатьох, іноді

багатьох десятків, поколінь. Такими є греки, росіяни. Донеччина давно стала їхньою батьківщиною, іншої вони не знають. Багато з них вважають рідною мовою українську, а серби взагалі втратили свою національну приналежність. Кожна людина вправі будь-де зберігати своє національне лице, свою мову, культуру, традиції, прагнути і мати змогу повернутись на землю своїх предків. Все це повинні мати і неукраїнці в Донеччині. Але вони не можуть мати права, їдучи на возі українського народу, робити йому зло, зневажати його, своїми вчинками та поведінкою продовжувати віджилі та давно засуджені шовіністичні тенденції. Політика царів сприяла шовіністичній діяльності кожного великороса, від титулованого чиновника чи технічного спеціаліста до некваліфікованого робітника чи селянина включно. Зараз же для цього нема жодних підстав.

Кожна людина має право говорити в кругу сім'ї, з своїми одноплемінцями рідною мовою. Годилось би заохочувати створення греками, білорусами, росіянами, євреями, татарами та іншими представниками національних меншин у Донбасі національних суспільно-культурних товариств з метою вивчення рідної мови, культури та історії свого народу, взаємодопомоги тощо. Сприяти їм шляхом надання приміщень, засобів для друкування газет чи листів і т. п., як то з успіхом робиться для нацменшостей в Польщі, Чехо-Словаччині, Канаді та інших країнах.

Всі середні школи, технікуми, ПТУ, вузи повинні б стати українськими. Початкову ж освіту діти росіян, греків, білорусів, євреїв, татар та інших можуть одержувати рідною мовою з паралельним вивченням української.

Вивчення російської мови починати не з 2-гої класи, а з 5-6-ої класи, коли дитина в основному вже знатиме рідну мову. Іноземну мову зробити необов'язковим

предметом, щоб вивчали лише ті, хто хочуть і можуть вивчати її так, щоб могли читати і говорити.

Сьогодні можна часто почути в робітничому середовищі: хохол, кацап, чорномазий, звер. І це не викликає в людей обурення, гніву чи навіть осуду. Годилось би суворо карати будь-яку дискримінацію та образи людей за їх національну приналежність.

Погане знання української мови в Донецькій області (так і російської теж) зумовлене, на мою думку, такими причинами:

1. Розвінчаною нині Сталінською концепцією про відмирання мов і що колись буде єдина в світі мова, яка не буде ні російською, ні...

2. Майже насильницьке перемішування спеціалістів, коли випускників українських вузів направляли в Росію та інші республіки, а на Україну присилали спеціалістів з інших республік. І часто українці назавжди залишались за межами України, а росіяни назавжди на Україні.

3. Гнилим переконанням багатьох людей, що "риба шукає де глибше, а людина де лучче". Тобто, що людина живе і працює там, де більше платять, де краща природа чи клімат, де дешевші овочі, фрукти, м'ясо. А прислів'я годилось би доточити словами "якщо в людини риб'ячий мозок".

4. Двомовне навчання починається з другої класи – і формальне вивчення мов, особливо української.

5. Погана мова газет, радіо, шкільних підручників, учителів.

6. Що багато хто думає, що українською мовою звучать тільки сміховинки та пісні, а не знає, що існує велика українська література, що на українську мову перекладено безліч творів світової класики, твори класиків марксизму-ленінізму, написано та перекладено тисячі праць з усіх галузей науки, техніки, філософії, мистецтва. Нема на світі такого, чого не можна було б

сказати чи написати українською мовою.

7. Нерозуміння учнями, батьками та й учителями того очевидного факту, що не можна вивчити чужої мови, не вивчивши як слід рідної.

Автор статті народився і виріс у донецькому селі. Вчився в Дніпропетровську, Одесі, Москві. Працював учителем, будівником, вантажником та кваліфікованим робітником на заводі. Зараз працює слюсарем-монтажником на будівництві електростанцій. Відбув рік у Володимирській тюрмі та 6 років у Мордовських таборах. Злочину ніякого не вчинив. Чимало подорожував, здебільшого по Україні. Скрізь і з усіма на Україні я говорив українською мовою, в тім числі з росіянами і не зустрічав осуду чи зневаги за це. Скорше симпатії і, зокрема, тих росіян, які не можуть говорити по-українськи і навіть мало розуміють. Цей власний досвід в якійсь мірі свідчить про підсвідоме шанування права кожного українця користуватись рідною мовою.

В одній установі в місті Дружківці мені сказала зав.: "К нам поступило 4320 заявлений и только одно Ваше по-украинськи, и я же Вам ничего не говорю". Пізніше вона назвала мене націоналістом за вимогу видати документ українською мовою. Але зразу ж відчула, що сказала не те і схаменулась. Розійшлись по-людськи, без образ.

Багато з тих, кого доводиться запитати щось на вулиці чи в установі, не розуміє окремих слів і без гніву, доброзичливо просить сказати, що значить незрозуміле слово по-російськи. Багато хто пробує підтримувати розмову українською мовою, але не виходить через брак лексичного матеріалу. І лише одиниці із сотень вбачають в цьому націоналізм, не маючи найменшого поняття, що воно таке. Адже кожній скільки-небудь грамотній людині відомо, що національна гордість, любов до землі дідів та прадідів, любов до рідної мови не має нічого спільного з націоналізмом.

Я не говорю, як те робили нацисти в Німеччині, царські держиморди, польські ксьондзи та магнати, поодинокі росіяни, на жаль, і тепер (весь Советський Союз – зто Россия), що українською мовою говоритиме весь світ, вся Росія, чи Польща. Але для мене, для кожного українця мова має стати святинею, найдорожчим скарбом. А для кожного з національних меншостей обов'язково її знати, хоч і не вважати святинею, якою для нього має бути його рідна мова. Так же записано в законах, так говорять письменники, визначні діячі партії, партійні документи. Цією статтею хотілось би:

1. Пробудити в своїх земляків українців свідомість приналежності до окремішнього українського народу, одного з багатьох братніх слов'янських народів (росіяни, білоруси, болгары, серби, словенці, словаки, чехи, поляки).

2. Розбудити приспану любов до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого, щоб прекрасним стало майбутнє.

3. Закликати кожного українця до свідомої праці на користь рідного народу, Батьківщини, України.

4. Звернутись до кожного неукраїнця області з закликом: "Будьмо братами! Шануйте, поважайте мову, культуру, традиції народу, на землі якого живете, хліб якого їсте".

Автор проти будь-якого примусу у вивченні мов, у тім числі й рідної української. Хай все буде добровільне, але щоб кожний знав, що без знання української мови перед юнаком чи дівчиною будуть закриті двері вузів та технікумів України, виключені керівні посади в установах та підприємствах, робота в бібліотеках, книгарнях, музеях, школах та дошкільних закладах України та скрізь, де працівник має справу з людьми. Такі заходи підняли б авторитет мови і вона зайняла б таке місце, яке й належить її по праву суверенності республіки. Від цього ніхто нічого не втратив би, а у виграші були б усі, в тім

числі росіяни та інші національні меншості області, а також українська культура, культура Радянського Союзу та світова культура.

Автор усвідомлює, що написав слабо аргументовано, може, без достатнього логічного зв'язку і переконливості, привів мало яскравих фактів, але думає: краще хай буде хоч це, ніж нічого. Хочеться, щоб стаття зіграла роль хоч слабенького сигналу тривоги у зв'язку з ненормальним становищем з мовою та освітою в Донецькій області. (Хоч, мабуть, годилося б бити в усі дзвони). Сподіваюсь, що на цю статтю відгукнуться журналісти, вчителі, юристи, мовознавці та інші спеціалісти, розроблять тему з науковою аргументацією, з посиланням на документи, історію, доповнять, поправлять помилки та огріхи автора.

З місяць тому я закінчив роботу над цією статтею і почав пошуки, де б надрукувати її на українській машинці. Поїхав до міста Дружківки. Висить об'ява "Машинописные работы". Зайшов. Запитав. Сказала машиністка: "Пожалуйста: 12-13 коп. за страницу". А коли сказав, що українською мовою, заявила: "Что Вы, у меня русская машинка. Если бы несколько строчек, это еще можно было бы, а такой объем мне не под силу".

Таке ж саме мені сказали в "Бюро добрих послуг" в м. Краматорську. У Слов'янську мене майже звинуватили в тому, що я так "чисто" говорю по-українськи ("Здесь никто так не говорит"). Машиністка (очевидно українка) сказала: "Зачем мне это нужно. По-русски я напечатала бы за час, а по-украински мне мало сидеть три часа, а то и больше". Я запитав, а де ж можна надрукувати? "Поезжайте в Москву, там и напечатают". Пішов до редакції Слов'янської районної газети "Комуніст". Там сказали, що машиністка тільки одна і навіть для себе не встигає друкувати. Порекомендували звернутись в педагогічний інститут. Зайшов у суд. Там подивились на

мене, як на іноземця, і сказали традиційне: "Что Вы? На украинском не печатаем". В педагогічному інституті теж сказали, що машинки російські.

Ці мої ходіння теж свідчать про те, що українська мова в Донецькій області стала другорядною, приреченою на злиття. Добрі послуги роблять тільки російською мовою. 30 грудня 1971 року дав струм енергоблок Слов'янської ДРЕС на 800000 квт. Був мітинг. І я, як монтажник, був на ньому. Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою, ніби це було не на Україні, а десь в Росії. Це теж свідчить про другорядність, нижчість української мови в Донецькій області.

2.01.1972 р.

Тихий

Моя адреса: 343260 Донецька область, м. Дружківка-5, хут. Іжевка *Тихий Олексій Іванович*

Зараз у відрядженні: м. Слов'янск, с. Миколаївка.
Гуртож. IV. к. 30.

Тихий О.

*Слово рідне, мово рідна*⁴⁴

В Донецькій області зовсім нема або майже нема українських шкіл та дошкільних закладів, не демонструються художні кінофільми українською мовою, в тім числі українських кіностудій. Бібліотекарі, працівники книгарень, музеїв, палаців культури не знають української мови або зневажають її. Установи та підприємства послугуються тільки російською мовою. Отже, практично проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі.

⁴⁴ Редакції газети «Радянська освіта» / "Слово і час", 1991, №4

Франко вважав, що німецькі школи на Україні (в районах, що входили до складу Австро-Угорщини) приносять більше шкоди, ніж користі. Я не зустрів, щоб хтось виступав проти цього твердження.

"Как это важно, чтобы человек с детства чувствовал и аромат родной земли, и аромат родной речи". (Цитую за брошурою Могилевської "Познание прекрасного"⁴⁵).

Ян Амос Каменський, поділяючи школи на етапи, давав такі назви:

1. Материнська школа;
2. Школа рідної мови (7–12 літ);
3. Латинська школа (13–18 літ);
4. Академія та мандрівки (18–24 роки).

Л.М.Толстой, К.Д.Ушинський М.І.Пирогов стояли за навчання рідною мовою.

За навчання рідною мовою боролися всі кращі представники українського народу: Т.Шевченко, М.Коцюбинський, М.Вовчок, Б.Грінченко, М.Драгоманов, Л.Українка та інші.

В Радянському Союзі державними мовами є всі мови союзних, автономних республік, автономних областей. Російська мова вивчається добровільно, а мова союзної республіки – обов'язково. Так написано в "Основах наукового комунізму", в постанові ЦК КПРС про святкування 50-річчя утворення СРСР. Пам'ятається, що пропозиція М.С.Хрущова зробити вивчення національних мов необов'язковим, а за бажанням батьків, не знайшла підтримки – проти неї виступили в пресі діячі освіти різних республік, в тім числі й УРСР. І слушно, бо те було б порушенням суверенітету союзних республік, бо давало б право тим, хто не хоче вчити національної мови союзної чи автономної республіки, говорити російською.

45 45 Познание прекрасного Галина Львівна Могилевська
Знание, 1971. 79 стор

Російська мова за царату була єдиною державною мовою імперії. Інші народи були просто інородцями, їх мови були приречені на винищення. Після революції постали суверенні радянські республіки, що згодом утворили СРСР. Конституція СРСР гарантувала й гарантує їхній суверенітет. Російська мова, як і література та мистецтво, в силу свого панівного становища в імперії, була розвиненіша й більш поширена, а тому й після утворення СРСР стала мовою міжнаціонального єднання. І, як писав В.І.Ленін, вона не потребує, щоб змушувати людей інших національностей вивчати її з-під палки. Але вона не може замінити рідну мову інших народів та народностей, і ніхто не прагне до того.

Тяжко уявити собі доктора наук, письменника чи діяча мистецтв, що не володіє однією чи кількома мовами світу, переважно великих народів, тобто тими мовами, якими видаються праці з тих наук, в яких працює вчений чи мистецтвознавець. Так же безглуздо було б уявити собі інженера, агронома чи лікаря без знання російської мови, бо він не міг би знайомитися з працями чи досвідом своїх колег в Росії, інших союзних [республік] чи перекладами на російську мову (коли нема потреби чи можливостей перекладати твори на мови всіх народів СРСР) творів іноземної літератури. Але рядовий робітник, селянин чи ремісник може обійтися тільки рідною мовою, хоч знання чужих мов і не буде йому зайвим.

Але тяжко собі уявити людину без знання рідної мови. Як боляче слухати, коли син чи дочка говорять з рідною мамою чи татом різними мовами! Часто такі діти дивляться на рідних звисока, бо вони, бачте, темні, відсталі, а він "мужицькою" мовою говорити не хоче. Іноді навіть батьки з гордістю дивляться на своїх дітей, що вони такі "культурні", що навіть говорять по-російськи, чого "ми не досягли".

Часто без сорому кажуть: "Які там ми українці, ми – перевертні, хахли!"; "Я українець, но не люблю українською язика"; "А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, якби хорошим був"; "Я знаю українській язик, всьо понимаю, а

разговарівать і читать не могу"; "А для чого він нужний, як всьо, візьде по-руськомому"; "Я вообщє не понімаю, к чєму сєйчас націоналізм (мав на увазі українську мову), єслі вся літєратура на русском язике".

"Той не марксист, той навіть не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом або нерівноправністю. Це безперечно" (В.І.Лєнін).

"Пожалуй, нет человека, которнй не испытывал бы неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов й прадедов, к родной культуре, к своему язнку, своим традициям й обычаям" (Л.І.Брежнев).

"Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати" (П. Шелєст).

"Зрікатись рідної мови принизливо і аморально" (О. Гончар).

На моїх очах українські школи стали російськими. І зараз стають. В Часів-Ярі, де я вчився в 5–7 класах, було дві середніх школи з українською мовою викладання, і одна [з] російською. Початкові й семилітні, очевидно, українськими (даних не маю). Тепер всі російські. Школи, в яких я працював учителем, були українськими, а тепер одна напівросійська, а друга повністю російська. Десяток літ тому сестра закінчила українську школу, а тепер в тій же школі вчаться племінники вже російською.

В Костянтинівні, Дружківці, Артемівську, Слов'янську, Горлівці, Жданові, а, може, й в не названих мною містах Донецької області, українських шкіл нема зовсім. В Донецьку, кажуть, є одна (на один мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими. Я задавав і задаю собі питання: чому? Відповідь одна: так бажають батьки і діти. А чому так бажають? Бо

технікуми, ПТУ, вузи, армія, підприємства, лікарні, крамниці, установи послуговуються російською мовою.

Чи нормально це? На мою думку, ні. Адже німці теж без батога пішли за Гітлером, італійці за Муссоліні і т. д. І поплатились. І батьки, і самі діти поплатяться за свій вибір. Вони не винні, бо не знають, що творять. А не знають, бо цьому питанню мало приділяється уваги, особливо газетами, радіо, телебаченням. Я, наприклад, не чув жодної передачі і не читав у газетах закликів і остерог від подібної тенденції яка суперечить і Конституціям УРСР та СРСР, і марксизму-ленінізму, і просто людяності.

Часто говорять і між собою, і на батьківських зборах: "Зачем этот украинский? Дитё из-за него не хочет учиться". Часто українську мову та літературу (на Україні!) викладають російською мовою. І закінчує юнак або дівчина 8 чи 10 класів, і трьох слів зв'язати по-українськи не може. На того, хто говорить рідною мовою, говорять "бендер, хахол", сміються та вважають за неука, хоч він може знає втричі більше за того, хто сміється.

В Донецькій області проживає 4,8 мільйона чоловік. З них 2,7 млн. українців (56,5%), 1,9 млн росіян (37,6%), 107 тисяч греків (2,2%), 73 тис. білорусів (1,5%), 2,2% інших національностей. З 2,2 млн. неукраїнців лише кілька сот тисяч приїхали в Донбас протягом останнього десятиліття, а решта живуть тут протягом кількох поколінь, всі вчили українську мову, і для них вона не є і не може бути зовсім незнайомою. Але [для] українців же, корінного населення, російська мова рідною бути не може. Пригадуються слова С. Воробкевича:

*Слово рідне, мово рідна,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.*

Отже, люди, що йдуть за потоком, хто зрікається рідної мови, щоб окремі кретини не назвали їх хахлами чи бендерами, стають безсердечними, з каменем замість серця,

людиноподібними тваринами, робочою худобою, їх лиш умовно можна назвати людьми. Я не суджу їх, не ображаю, бо вони не знають, що чинять. А ось інтелігенція, особливо вчителі та працівники органів освіти, письменники, журналісти, діячі культури не можуть, на мою думку, йти за потоком, а повинні активно втручатись в культурне життя, дбати про мораль, патріотизм отих рабів німих, на сторожі біля яких Т. Шевченко поставив слово, живу мову народу (гнучку, багату, мелодійну, чудову).

Донецька область становить понад 10% всього населення України, її питома вага дуже велика, і занедбання рідної мови та культури веде до занепаду всієї України. Про все це я поділився своїми думками в статті до редакції газети "Радянська Донеччина".

Що ж до освіти, то я подавав такі пропозиції:

1. Перевести всі вузи, технікуми, ПТУ, школи на українську мову викладання. Дошкільні заклади та молодші класи шкіл можуть, а може, й мусять, бути рідною мовою для дітей росіян, греків, євреїв та ін.

2. Вивчення російської мови починати не з другого класу, як тепер, а з 5-го – 6-го, коли дитина вже в основному знатиме рідну мову.

3. Видати масовим тиражем книгу чи брошуру типу "Цікаві бувальщини" чи "Музиканти сміються", де були б зібрані висловлювання, поезії, статті тощо про рідну мову, Україну, Батьківщину визначних людей минулого і сучасних авторів, та книгу, яка вчила б, як буквар грамоті, любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі.

4. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевими діалектами, не говорили суржилом, щоб послідовно, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних

устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу є віль, вартий лише того, щоб його запрягали в ярмо.

5. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

6. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести предмет чи курс, українською чи російською ("Мені однаково").

7. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, хочуть встромити ручку в острік, кислоту чи вогонь по незнанню, не розуміючи небезпеки. Постійно доводити, що "все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину" (В. Симоненко).

8. Запропонувати іншу роботу вчителям, які чванливо кажуть: "Український язык – це теляча мова", – слова директора української (!) школи. "Я не знаю українського языка, он мне не нужен и вообще не нужен" (чув від багатьох вчителів).

Липень 1972 року

Тихий О.

Думки про рідний донецький край

Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 років від народження. Вчився в радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Викладав у школі, сидів у тюрмах і таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що це хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну

гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Який я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1) Я – українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я громадянин СРСР, і як "советский человек", і, передусім, як українець, я – "громадянин світу", не як безбатченко-космополіт, а як українець.

Любіть Україну, як сонце любіть,

Як вітер і трави, і води.

В годину щасливу і в радості мить

Любіть і в годину негоди.

В. Сосюра

Люблю свою Донеччину. Її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт. Любив завжди, люблю і сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови...

2) Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносила його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів.

3) Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина, бо, бачачи кривди рідного народу, примітивізм життя

людей, усвідомлюючи грікі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців, задовольняюся ситістю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працьовитих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натоптування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилося б кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом. В.І.Ленін у різних працях з національного питання називав тих росіян, хто зневажливо ставився до розвитку національних культур, мов, імперіалістами, негідниками, вихованими в дусі найпідлішого хамства, катами, лакеями царизму, великоруськими шовіністами. А представників малих, гноблених Росією народів, що прагнули, на шкоду рідній мові та культурі, запроваджувати російську – великоруськими держимордами.

Я – інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального добробуту та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі неповинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить в міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і

український народ, зокрема його частка – донбасівці, вносив свою лепту в скарбницю світової культури...

Мова – одна з основних ознак нації. Мова – фундамент культури. Рідна мова – найдорожчий скарб народу, підвалина інтелекту, основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Вмирає мова – вмирає культура. Вмирає культура – припиняється прогрес. Історію починають творити нерони, бісмарки, мусоліні, гітлери, сталіні, маодзедуни. А яка то історія – всім відомо.

Сумно і моторошно стає на душі при аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського. Українські театри позакривались, і ніхто за ними не сумує. Самодіяльність молоді зводиться до гітари, слухання електромузичних інструментів у ресторані, на танцмайданчику, в запису на магнітофонну стрічку. Люди майже ні в що на вірять – ні в Бога, ні в комунію. Забули старі й не дуже старі традиції та обряди, щезли вечорниці, коляди, щедрівки, купальські пісні тощо. А що лишилося? Бездумне сидіння біля блакитного екрана, ходіння в кіно, пляшка, розмови без кінці про футбол, заробітки, мотоцикли, лотереї, цинічні сексуальні бувальщини.

У чоловічому товаристві процвітає лайка – незважаючи на вік та родинне оточення. Часто син гне на батька триповерховим матом і одержує відповідь у тому ж ключі...

А в людей розумової праці, людей із освітою, в інтелігентів які клопоти? Чим вони займаються у вільний від роботи час? Найкраще я знаю вчительський цех. У них перевірка зошитів, ходіння до батьків відстаючих учнів із проханням посилити контролі" (примушувати вчити уроки, заборонити ходити в кіно та дивитись телевізор, не дозволяти читати книжки не за програмою), домашне

господарство, хатні роботи, "підвищення ідейного рівня та ділової кваліфікації".

У технічної інтелігенції та працівників науково-дослідних установ робота часто триває й після кінця робочого дня, зокрема, проводяться обговорення виробничих проблем. Технічна інтелігенція та науковці зайняті читанням численних журналів, газет, сидять біля блакитного екрана, за шаховою дошкою... Зараз модно знати усе на світі. І які звірі та птахи водяться на найвіддаленішому острові, версії про смерть Гітлера, чи були у нього двійники, співчувати долі Нікоса Теодоракіса, Анджелі Девіс, знати, що є навіть пташине молоко... Усе знати. А для чого? Відповідь одна: "А як же? Треба знати". І голосуючи за резолюцію "Свободу Анджелі Девіс!", "Свободу і незалежність народу Анголи!" чи "Свободу Бангладеш!", люди з освітою, керівники підприємств чи установ не помічають того, що коїться поруч: умирає рідна мова, інтелектуально калічаться мільйони людей, у тому числі вони самі та їх рідні діти. І ніхто, ніколи, ніде не порушує цих проблем. Чому? Через брак знань? Не думаю. Невміння логічно мислити? Не віриться. Найскоріше через оте всезнайство, через масовий потік розважальної інформації, через не вміння зосередити свою увагу на живому конкретному ділі, через байдужість до долі рідного народу.

Схоже на те, що сьогоднішній інтелігент розтринькує свою енергію та знання для натоптування власного черева та на втіху бюрократів і чиновників, на погибель своїх годувальників – українських трударів серпа та молота. Тяжко повірити, що хтось із інтелігентів думає, що стипендію, професуру, аудиторії та лабораторії їм, колишнім студентам, дав якийсь корифей усіх наук чи група мудрих мужів. Адже кожен розуміє, що то матеріалізована праця селян, робітників, працівників сфери послуг. Внесок українських трударів був і є чи не

найбільшим у цілому СРСР. І за ті жертви, що їх приніс український трудовий люд (добровільно чи примусово – немає ніякої різниці), інтелігенція, у тому числі українською походження (українською її не назвеш, бо їй чужими стали українська культура, традиції, мова) платять йому зневагою, презирством.

Мабуть, ніколи раніше українська інтелігенція в цілому не була такою чужою та відірваною від трудящих (робітників та селян), як це можна спостерігати у нас на Донеччині сьогодні.

Тяжка була доля робітників та селян на Україні до революції. Вони працювали в полі від зорі до зорі, народжували, годували та виховували по 8–12 дітей, передавали нащадкам надбання попередніх поколінь. Нелегка була й праця робітників. Я не збираюся ідеалізувати минуле, але то є факт, що народ жив не хлібом єдиним, творив пісні, танці, казки, легенди, яких і набралось у мас сотні тисяч. У роки мого дитинства ще живі були вечорниці. Тихого літнього вечора можна було чути пісні дівчат та парубків у моєму рідному хуторі Їжівці, доносились вони до мого вуха й із сусідніх сіл – Клинового, Віролюбівки, Олексієвого-Дружківки. Щодо праці, то сьогоднішні колгоспники працюють не менше, коли не більше. Праця на колгоспному полі чи фермі на присадибній ділянці, біля власної худоби, птиці, ходіння чи їзда на базар, купування, діставання, будівництво... Усе практично забирає весь час, і для інтелектуального життя, навіть для відпочинку, його залишається обмаль. Робітники переважно затрачають менше фізичних зусиль, але робота, черги, переїзди теж забирають багато часу і тому культурний рівень як у селі, так і в місті стає все нижчим: пісні не почути, хіба що на весіллі, хрестинах чи проводах у солдати після чарки. Палаці культури, клуби тільки демонструють кінофільми та іноді влаштовують танці. Молоді в селах майже немає.

Може, я не в змозі побачити великих зрушень, піднесення культурного рівня народу, колективної відповідальності, патріотизму, високих моральних якостей трудящих та інтелігенції? Може, я дивлюсь на життя через чорні окуляри? Багато разів ставив свої спостереження, думки, під сумнів, шукав помилки у висновках, що викладені в цих замітках, і не знаходив виправдання баченому, не зміг уявити собі райдужного майбуття. Усе, що стосується культури в сьогоднішньому житті, мені здається беззмистовним, безглуздим. А майбутнє уявляється трагічним та пустим.

А, може, так і треба? (Кожен за себе, а Бог, з'їзд чи пленум за всіх). Може, це є логічним шляхом розвитку культури на Донеччині на сьогодні? Так ні ж. Не може так бути...

Я не вірю в богообраність будь-якого народу, не вірю у великість народів та мов, не вірю в злиття народів, не вірю, що через 10, 100 чи 500 літ мого українського народу не буде. Як інтернаціоналіст я щиро бажаю богообраному народові (єврейському), великому російському та всім іншим народам всього світу жити на рідній землі, працювати на благо своїх народів, підвищувати кількість науковців до 15, 20 чи 50 відсотків. Хай кожний народ допомагає іншим, у тому числі моєму українському, але не шляхом "інтернаціоналізації" Донеччини, не шляхом злиття націй, направлення в Донбас спеціалістів з Ленінграда чи Новосибірська, а українських спеціалістів у Казахстан чи на Урал.

У мільйонів людей не може не пробудитися цікавість, розуміння, а потім і свідоме праця на ниві піднесення рідкої культури, почуття Людської гідності та національної гордості. Я вірю, що така свідомість неминуче прийде в мою Донеччину. І хотілось би, щоб це сталося якомога швидше.

Українська мова – не вигадка буржуазних націоналістів, не польська інтрига, не результат чи прояв антикомунізму. Це мова живого 40-мільйонного народу. І, на жаль, тепер, в епоху розквіту націй та національних культур, часто насильно впроваджуються слова, що не відповідають нормам української мови. Наприклад: площа, площадка, процент, ботинки, лимон, дев'ять годин десять хвилин, кофе натуральне, носки чоловічі і т. д., у той час, як є майдан, відсоток, черевики, цитрина, десять на десяту, кава, шкарпетки. Боротьба за чистоту мови для українців Донеччини, де надзвичайна різноманітність зайшого елемента набуває особливого значення, і повинна б стати основою в боротьбі проти асиміляції.

Основою ж культури будь-якого народу, повторюю, є його рідна мова. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки поневірянь, принижень, декретованих знищень, зневаги, у Донеччині служить зараз лише незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Українська мова цілком витіснена з вузів, науково-дослідних установ. Не чути її на підприємствах, у школах, дитячих садках численних міст. Зникає вона навіть уже і в селах. Чи можна при такому становищі говорити про розквіт, культуру? Свобода і культурний рівень народу – основа прогресу, справжнього людського життя...

У часи свого панівного становища в імперії російська мова була поширена серед інородців і служила знаряддям для знищення "собачьих наречий". Тепер же в СРСР нема загальнодержавної мови, нема обов'язку вивчати російську мову (вона вивчається добровільно). Російська мова є тільки знаряддям порозуміння естонця з вірменином, якута з молдаванином. Вона потрібна для того, щоб заощадити кошти і не перекладати якусь наукову працю з української на киргизьку мову чи з англійської на 100 мов народів СРСР, якщо та праця зацікавить всього 10–15 спеціалістів

у кожного народу. Знання російської мови дозволяє швидше й ширше знайомитись із надбанням у галузі науки, культури, мистецтва різних, особливо малочисельних народів СРСР. Твердження, що російська мова краща, вища, більша, могутніша за українську, литовську, киргизьку чи аварську – це шовінізм. А такі твердження досить часто трапляються в газетах, по радіо, не кажу вже про їх побутування в розмовах, зокрема в нас, на Донеччині,

У нашому регіоні, наскільки я знаю, університет та всі інші вузи послуговуються російською мовою. Чи нормально це? Очевидно, що ні. Кожна окрема людина вправі вибрати собі мову і місце проживання, але мовою університету, вузів мусить бути мова суверенної держави, якою є Україна, Естонія, Італія чи яка інша країна.

Людей, що живуть на Донеччині і зневажають український народ, можна порівняти з колоністами і плантаторами, якими були, наприклад, іспанці чи англійці в Америці, Індії, Австралії в XVII ст., німці, болгари, греки на землях запорізьких козаків, у тім числі на Донеччині (з ласки Катерини II у XVIII ст.)...

Я за те, щоб українські хлопці та дівчата вчилися у Москві, Тбілісі, Ризі, у Парижі чи Лондоні. Хай би знали різні народи, їхні мови, культури та несли свої надбання рідному народові, як то робили Т.Шевченко, М.Лисенко, І.Франко, Расул Гамзатов, Ганді, Хо Ші Мін та багато інших передових діячів українського та інших народів. Вони пізнавали чужу, часом вищу, культуру, щоб нести свої знання рідному народові, підносити його культурний, суспільно-політичний та науково-технічний рівень.

Я й за те, щоб у донецьких вузах навчалися росіяни, грузини; в'єтнамці, юнаки та дівчата інших народів. Це зближує народи, взаємозбагачує їх. Але вони у вузах Донеччини повинні вчитись українською мовою. Тільки тоді вони одержать не лише знання за фахом, а й пізнають

наш народ, його культуру, його звичаї та понесуть свої знання про Україну своїм народам.

Тільки жалюгідним покидькам байдуже, де жити, кому служити. Вони за гроші готові продати і рідну неньку. Справжній патріот, навіть коли він не живе на своїй землі, служить своєму народові, боліє його болями, зичить йому безсмертя і в міру сил та можливостей працює для нього. Яскравим прикладом цього можуть служити вірмени всього світу, особливо їхня інтелігенція.

Не можна собі уявити, щоб англійський уряд чи будь-хто відкрив у Лондоні французькомовний чи німецькомовний університет чи вуз, в Іспанії – англійський, в Москві чи Ярославлі якийсь неросійський. А в Донеччині всі вузи (підкреслюю – всі!) – російськомовні...

Виховувати свідомих громадян і патріотів на чужомовній основі – це те ж саме, що зводити будову на ліску без фундаменту. Будова може розсунутись на самому початку будівництва, або й рухнути після його завершення, заваливши своїм камінням і тих, хто в ній житиме, і сусідів.

Навчання в школах повинно вестись рідною мовою дітей. Це відстоювали всі видатні педагоги світу. Хто, коли вважав, що для дітей краще вчитись чужою мовою? Зараз у Москві, Ленінграді та інших містах є спецшколи з англійською мовою викладання. Але ні один учитель тих шкіл не скаже своїм учням, що російську мову можна вчити абияк, можна її не знати. Чув, що є такі спецшколи і на Україні. Частина предметів викладається англійською мовою, частина російською, а українська вивчається як предмет. Чи багато знатимуть випускники таких шкіл з рідної мови? Мабуть, дуже небагато, або й нічого.

А найстрашніше, мабуть, становище в дитячих садках Донеччини. У містах усі вони, наскільки я знаю з розмов із батьками, вчителями, виховательками, – російськомовні.

Чому? Відповідь: "Так хочуть батьки". Дитина від колиски втрачає найдорожче – рідну мову. І не може чинити опору. Коли доросла людина свідомо вибирає собі місце роботи, проживання чи мову, часто на шкоду своєму інтелекту чи здоров'ю, робить це якоюсь мірою за власним бажанням. Вона може зупинитись, змінити свій вибір, чинити опір у разі примусу. А дитина нічого не може. Цей процес схожий на інтелектуальну кастрацію. Тут щось подібне до того, як вихолощують молочних поросят чи бичків, щоб одержати з них більше м'яса. Із них виростуть люди байдужі до всього людського, виростуть шукачі об'яв; "Требуются рабочие. Зарплата 200–300 руб., "Объявляется конкурс на замещение вакантной должности... кандидат, доктор наук". І інтелектуальний кастрат за дрібну монету зрадить свій народ, покине батьківщину, позбавить батьківщини рідних дітей, усе покине, йому все одно, кому служити, аби мати більше матеріальних благ, посідати вищу посаду, заслужити орден чи медаль.

Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, і в комсомолі, і через літературу, кіно, телебачення. А на Донеччині сходи цих зерен безжалісно, по-варварському знищуються, і виростає а душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво)...

Українці, що народились і виростили на Донеччині, соромляться признатися, що вони українці, соромляться говорити українською мовою, бо їх називають "хохлами", "бандерами"... Ні, таке становище не має нічого спільного з інтернаціоналізмом...

Я не хочу асимілюватися, не хочу стати безбатченком. Я не хочу, щоб асимілювались росіяни, греки, татари, євреї. Хай кожний народ живе на своїй землі, творить у міру своїх сил культуру, множиться і діє

на користь всього людства, у братній співдружності (а не як держиморда). Я категоричною проти "добровільної" асиміляції українців, зокрема моїх земляків-донбасівців...

Історія – найдійовіший, найефективніший засіб формування національної самосвідомості, національної гордості. Особливо багата патріотизмом, лицарством, звитяжною боротьбою, демократизмом, республіканськими традиціями історія нашого народу. Історія ж українського народу поки що недоступна не лише молоді, а й спеціалістам, зокрема вчителям. Хочеться сподіватися і вірити, що незабаром вийде правдива, наукова історія України, історія Донеччини, історія кожного міста, а той села. Можна думати, що матеріали вже підібрані, опрацьовуються. Свідченням того є 4-томна "Радянська енциклопедія історії України" "Історія міст і сіл УРСР", зокрема Донецької, Луганської областей та інших...

Донеччина – це шоста частина всього населення Української РСР. Її культурний та національний розвиток може послужити або гарним прикладом для всієї України в разі її нормального розвитку, або ганебним, холероподібним, коли й інші райони підуть шляхом байдужості до національної культури та мови. І в другому випадку ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав, хто в догоду череву забув, якого він роду-племені, зрадив свій народ, а чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову, культуру, традиції, обряди. Зараз проявляється дивовижна, можна навіть сказати злочинна байдужість у питаннях мови та культури, самі в тій царині людських взаємовідносин, куди віками було спрямоване вістря ганебної моралі польської шляхти, католицької церкви, російського царизму.

Ми не можемо задовольнятися формулою "народ не помиляється", народ хоче російськомовних шкіл, вузів,

начальників чи кондукторів у трамваях тощо. Шляхом пропаганди та агітації ми повинні боротися за утвердження людської гідності і національної гордості.

Національна питання на Донеччині, на мою думку, не розв'язане. І розв'язане воно буде лише тоді, коли кожен українець буде свідомий того, що належить до свого народу, для нього живе, за нього бореться. Коли кожен чужинець поставить перед собою запитання: "Хто він? Для чого він на донецькій землі? – Колоніст? Заробітчанин? Емігрант? Незамінний бажаний спеціаліст чи нахлібник – дармоїд на шиї "братнього" народу?" Коли кожен, хто прийшов непрошений на чужу землю, буде поважати український народ, або нехай перебирається на свою батьківщину. Коли доброзичливі щодо українського народу чужинці на Донеччині матимуть свої національно-культурні товариства, газети, книги рідною мовою, дитячі садки та школи (російські, грецькі, білоруські, вірменські та ін.). Прикладом для нас може служити Закарпатська область, де мадяри, румуни, росіяни мають свої школи, гуртки самодіяльності тощо. Прикладом можуть служити і товариства, які мають українці Польщі, Чехословаччини, Канади та інших країн.

Зараз газети, радіо, інші засоби інформації закликають кожного активно втручатись в громадські справи, боротись із хуліганством, пияцтвом. Я вважаю, що національна безликість, моральна порожнеча, тваринне життя – хвороби незрівнянно тяжчі від алкоголізму чи пияцтва і в значній мірі є причиною останніх. Тому вістря пропаганди та агітації повинно бути спрямоване в першу чергу проти них. А якраз цього нема ні в газетах, ні по радіо, ні в літературі.

Олексій Іванович Тихий.
Вчитель. 1972 рік

Тихий О.***З передмови до книги "Мова-народ"***

... Тема про мову та її значення в житті народу практично невичерпна (в житті духовному, мистецькому, виробничому і т.д.). Ми і не претендуємо на це. Ці висловлювання зібрані у вільний від основної роботи час. Вважаючи, що вони можуть бути корисними для людей, укладач вирішив подати їх до друку.

Книга у першу чергу адресується вам, товариші вчителі української мови та літератури, а вже через вас учням та їх батькам. Думається, що в ній знайдуть щось корисне і люди, не зв'язані зі школою, особливо інтелігенція. Раніше виходили подібні книги, як то: "Золотые россыпи" (Одеса), "Это интересно знать" (Донецьк), "Музиканти сміються", "Цікаві бувальщини" (Київ, по три видання кожна) та багато інших. Щось подібне мали на увазі і ми.

Хочеться думати, що книга якоюсь мірою сприятиме піднесенню авторитету української мови як серед українців, так і серед інших, що часом мають на неї неправильні, міщанські, а то й шовіністичні погляди. Думається, що в книзі є матеріали, які спонукають до думання, співставлення, аналізу.

*Олекса Тихий
Хутір Іжєвка Донецької області, 1976р.*

Тихий О.***Подання на рецензію рукопису "Мова-народ"***

Зав. Кафедрою української мови
Донецького Державного у-ту
Лимаренкові В.С.
Хохлової Лисавети Олександрівни
Тихого Олексія Івановича

Ми уклали книгу, що складається з висловлень великих людей про мову та національне життя, а також поезій, уривків з художніх творів.

Укладаючи прагнули дати широкому читачеві, в першу чергу вчителям мови та літератури, матеріал про місце, значення, красу та роль мови в житті народу, висловлювання класиків марксизму-ленінізму про національне питання, трохи про патріотизм, інтернаціоналізм та статистичні дані, в більшій чи меншій мірі зв'язані з мовою.

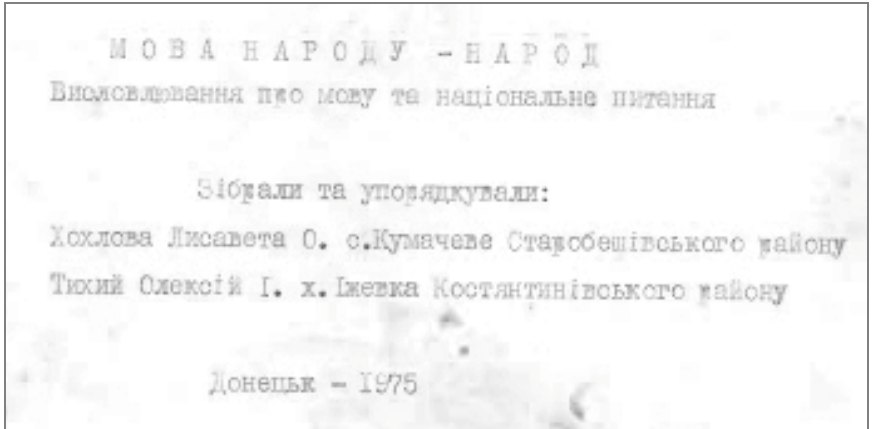
В першій редакції з книгою познайомилися вчителі української мови та літератури А. Гордієнко (Донецьк, СШ № 1, О.В.Кошман (Донецьк, СШ 20), В.Куриленко (м. Артемівськ, ВШ №22) та інші.

Врахувавши побажання, ми дещо скоротили та упорядкували матеріал. Просимо очолювану Вами кафедру прорецензувати нашу роботу та порадити на як її видати.

2 червня 1975.

Тихий.

Титульна сторінка машинопису книги "Мова-народ":

М О В А Н А Р О Д У Н А Р О Д
Висловлювання про мову та національне питання

Зібрали та упорядкували:
Хохлова Лисавета О. с. Кумачеве Старобешівського району
Тихий Олексій І. х. Іжівка Костянтинівського району

Донецьк 1975

Відгуки на рукопис книги "Мова-народ"

Гордієнко А.

Відгук

На мою думку, книга дуже корисна. Вражає титанічна праця упорядників-збирачів.

Особливо цінними є:

1. документи КПРС та закони про мову;
2. висловлювання про мову;
3. статистика;
4. вірші про мову.

Вчитель зможе використати ці вірші і на уроці, і на гуртках, і на вечорах.

Окремі положення з книги можна буде використати у 8 кл., де за новою програмою вивчається розділ "Загальні відомості про укр.. мову".

Але не всі цитати з розділу по національному питанню зрозуміло, бо вони вирвані з тексту, очевидно, перед ними потрібна якась передмова.

А як бути із Сталінім? Вислови про мову, про національне питання – позитивні, а як же його розмова з Довженком?

Очевидно, вчителеві все самому доведеться розтлумачувати?

А коли дитина сама буде читати – виступає двоїстість особи... !

Назва книги хороша!

А. Гордієнко.

Донецьк. СШ №1

Кошман О.

Про рукопис книги "Мова-народ".

Через брак часу автору цих рядків не довелося провести детального аналізу рукопису, тому мова йтиме тільки про загальні враження від знайомства з матеріалом.

Авторами проведена неймовірно велика і копітка робота по збиранню цінних матеріалів, що стосується питання мови і національного питання.

Весь рукопис складається із цитат, виписаних із творів різних авторів.

Підібраний матеріал – цінна вартість рукопису, що витікає із щирого бажання авторів подати допомогу викладачам української мови.

Є зауваження.

Матеріал в основному присвячений історії України та її мові, а це не погоджується з назвою рукопису "Мова – народ".

Відсутні заголовки розділів. Зміст є, але така подібність системи не є послідовною, так як в деяких випадках вона порушується.

Наприклад, поряд з цитатами афористичного типу (стор. 252, рядок 12) наводяться цілі уривки з книг із діалогами (стор. 256).

При такій збірній формі побудові книги, на мій погляд, повинен переслідуватися якийсь загальний єдиний замисел, який міг би забезпечуватись відповідним підбором літ-ри. Якщо ж автори намагались дати декілька ліній, то в такому випадку матеріал повинен ділитися на частини, розділи.

Доречно було б наголосити, яку ж точку зору підтримують укладачі.

Книга могла б тільки виграти в результаті більш старанного і ретельного, ціле направленого і обдуманого

матеріалу, що відіграло б позитивну роль при розгляді рукопису редактором.

Робота ніскільки не постраждала б, якби автори випустили деякі цитати.

І все ж таки не можна не захоплюватись дуже вдалим сторінками рукопису, які можуть бути зразком при доробці книги типу "Золотые розсыпи".

Хочеться, щоб рукопис став книгою, яка так потрібна і необхідна нам, вчителям української мови.

Прикладіть ще енергії, сили і терпіння і книга буде.

З повагою

Ольга Григорівна Кошман

Вчитель української мови і літ-ри СШ № 20

м. Донецька

28/I-75 р.

Куриленко В.

Відгук

Шановні товариші, автори цієї книги!

Я познайомилася з вашою книгою. Вона зацікавила мене своїх незвичайним змістом. Згодна з думкою, що книга ц я дасть можливість вчителю відкрити перед учнями невичерпне джерело багатства рідної мови. Як учитель української мови, я б охоче користувалася книгою в своїй роботі. Дуже багато цінних думок про рідну мову, ро силу слова.

Раджу надрукувати її.

В. Куриленко

м.Артемівськ

ВШ № 22

Нотатки Олексі Тихого
Бойко П.⁴⁶ Культура мови⁴⁷
(лекція)

А тепер уже можна почати поезією. Поезією і в буквальному, і переносному розумінні. Переносному тому, що "речь есть самая высшая и самая сложная психическая способность человека, это есть венец всей нашей психики, она есть зеркало души, отражение всего духовного и телесного мира человека. Речь воплощает все ощущения, чувства, представление, понятие, идеи и мысли в словесные образы". І через те я зараз звернуся, перед тим як говорити про силу і красу мови, щобто про культуру усного мовлення, звернуся до якоїсь всевишньої сили словами видатного поета і скажу:

Подай душі убогій силу,
щоб огненно заговорила,
щоб слово пломенем взялося
і людське серце розтопило.

(Т. Шевченко).

Як парость виноградної лози плекайте мову,
пильно і неустанно політь бур'ян,
чистіша від сльози вона хай буде

(М. Рильський).

І померла мати, і прийшла біда до хати,
і батько, щоб розряти дрібненьких діток своїх
прикликав малярів до своєї хати,
і приїхали малярі з далекої сторони,
змалювали рідну матір на білій стіні.
Змалювали очі, змалювали брови,
та не змалювали тихої розмови.

⁴⁶ Петро Бойко - диктор Київського радіо. 21.лютого 1971

⁴⁷ У фонотеці центральної лекторію м. Харкова записано так:
«Языковая культура речи»

(Народна пісня)

Ось якраз про те, що треба робити, щоб слово було спроможне розтоплювати людські серця, про те чому слово людське треба плекати, як щось живе, плодоносне, як парость виноградної лози, повсякдень і повсякчас, і чому досі земля, планета, людство не дало такого художника, такого артиста, такого митця, який би спромігся змалювати материну мову, навіть при наявності таких які змальовують очі, брови, образ живої матері, при наявності звуковідтворюючої, звукозаписуючої апаратури, чому досі немає такого майстра, який би спромігся змалювати мову, ось такі речі ми якраз і поговоримо протягом усієї нашої розмови. А в першій частині нашої розмови будемо говорити про один із аспектів усної мови, який залишається поки-що у порівнянні з іншими у тіні, якось про це хоч і пишеться, але не так густо, не так часто, як про інші проблеми культури і мови. Відомо, що поняття культури мови дуже широке, і воно вбирає у себе не тільки слововживання, не тільки стиль, синтаксис, орфографію, орфоепію. Дослідники і пропагандисти культури мови зупиняються здебільшого на цих питаннях. Я сьогодні буду говорити про один із аспектів мови, повторюю який поки що залишається в тіні, а саме про ставлення, про ставлення до мови, бо ви знаєте без мене прекрасно, що все те, що людство має на землі, і зроблене своїми руками, все те що навіть нас зараз оточує в цьому залі, усе те народилось є чийхось бажань, з чийхось хотінь, із ставлення людей, певних категорій людей, певних професій, до світу і до потреб людини на землі. Отже ми, як люди усномовної професії, люди які покликані серцем, громадянським і партійним обов'язком, бути не тільки пропагандистами усього прекрасного, що є у нашій прекрасній радянській дійсності, в науці, в культурі, а люди, які повинні стояти на сторожі слова, і як парость виноградної лози, плекати мову, теж повинні і самі знати, і повинні пропагувати

правильне ставлення до мови. Я у деяких аудиторіях вдаюся до такого засобу: кажу: "Оце у мене в руках пакунок, – і питаю у аудиторії – скажіть, будь ласка, як ви мені порадите його нести, мені треба доставити його звідси в N-ний пункт. Як ви порадите мені нести його – отак дуже обережно, ніби свічку, дивлячись під ноги, щоб не зашпортнутись, не зачепитися, щоб руками ні до чого не доторкнутися, чи я можу вільно нести, поклавши в портфель, у кишеньку, у папку, під пахву взяти – як мені нести?" І повинен Вам сказати, що багато людей відповідають, зразу правильно, майже за Козьмою Прутковим: "Зри в корень". Вони так і кажуть: "Треба знати що в тому пакунку". Але немало людей, які кажуть: "Ну так как Вам удобнее, так и несите". А я тоді питаю їх: "А що, як у цьому пакунку лежать дорогоцінні ампули, доставлені з якоїсь рідкісної далекої лабораторії, і від того цілими я їх доставлю, чи побитими, туди куди їм треба, залежить – житиме чи не житиме та людина, для якої доставлені, ці ампули. Чи можу я їх нести так, як мені це зручно, "как мне удобно", чи ні, безперечно ні. Я повинен їх нести так, як їм зручно, як вони вимагають, щоб залишитися цілими". Товариші. Чому я виділив саме цю частину поняття – культура усного мовлення, ставлення до мови? Для того, щоб було зрозуміло зразу, для того, щоб не здаватися вам суб'єктивним, що я маю якусь особливу пристрасть. До речі, я її маю, але цілком професійну пристрасть до слова. Я вам зразу наведу слова, думки із дуже авторитетних джерел. Одним із таких, на мою думку, авторитетних джерел є "Литературная газета" московська. Там чорним по білому написано: "Почему мы миримся со скудностью, серятиной и фонетическим безобразием нашего языка?" Ми можемо у дужечках, про себе, у нашій хаті сказати: і навіть лекторської мови – "лекторского языка", – повторюю: "Почему мы миримся со скудностью, серятиной и фонетическим безобразием лекторского

языка, мы, считающие себя самими передовыми людьми в мире. По какому праву выбрасывается на задворки могучая классическая речь, созданная целыми поколениями величайших умов. С такой же быстротой, как и русский язык, обюрочрачивается, осуконивается прекрасный, поющий, богатейший по своей образности, язык украинский. Почти все языки нивелируются под испорченный русский язык." Он воно що. А може, письменники перебільшують? Їм, знаєте, властивий нахил до гіперболи. У їхній художній діяльності. Давайте глянемо у науковий якийсь трактат. А відомо, що науковці – це люди фактів, фактології, фактографії. Давайте подивимося, що науковці по цьому приводу кажуть. Візьмімо перший випуск "Вопросы культуры речи" (вісім випусків видав "Институт языкознания Академии наук СССР") і там прочитаємо: "Усилия советских языковедов должны быть направлены на то, чтобы ликвидировать ошибочное, но имеющее хождение среди широчайших кругов населения, представление о языке и о факторах, влияющих на языковую нормализацию". Тобто і вчені кажуть, що зусилля радянських мовознавців. А ми повинні для себе читати "зусилля лекторів" крім. Як носіїв високих зразків усного мовлення, повинні бути спрямовані на те, щоб ліквідувати помилкові погляди, судження про мову. І про ті фактори, які впливають на мовну нормалізацію. Ось яка річ. Бачите, справа серйозна. Через те ми повинні мати не менш серйозну методологічну платформу, з якої ми будемо виходити в усіх наших подальших міркуваннях, в усіх наших подальших викладах. Авторитетів таких наукових теоретичних і правильних нам не бракує. Ну скажімо, першим авторитетом таким є Карл Маркс. І вся спадщина цього основоположника наукового комунізму говорить нам про те, що на Землі немає поганих народів, отже, немає і поганих мов. Той самий Карл Маркс любив повторювати латинське прислів'я "Ти стільки разів

людина, скільки ти знаєш мов" Енгельс був інтернаціоналістом на ділі. Він не тільки декларував інтернаціоналізм, цебто дружбу і взаємо любов між народами, а він в дії був інтернаціоналістом, він виявляв на кожному кроці свою любов до інших народів, до інших націй. Енгельс був поліглотом. Він вивчав іноземні мови, і знав їх близько двадцяти, як відомо.

В.І.Ленін говорив, що людство прийде до комунізму через якнайповніший розквіт націй. А нікому не може уявлятися розквіт націй без розквіту національних мов. В.І. висунув гіпотезу, що людство прийде до однієї мови, але він казав, що це може статися е швидко після перемоги диктатури пролетаріату у всепланетарному масштабі.

Паустовський, видатний російський прозаїк, відзначений найвищою нагородою – Орденом Леніна, писав: "Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. Вона шкідлива самою своєю суттю, бо її байдужість до мови говорить про цілковиту байдужість цієї людини до минулого, сучасного і майбутнього свого народу. Тут необхідно сказати, що радянський народ, вирощений і виплеканий комуністичною партією, найвищою і найсправедливішою політикою нашої партії, безперечно, весь інтернаціональний. Найбільшим здобутком жовтневої революції і генія Леніна є дружба народів. Це наша гордість, це наша сила і це той зразок величезний, яким ми є для інших народів, для інших націй. І саме у дружбі народів, насамперед. І, звичайно, у нас немає міжнаціональної не те що ворожнечі, а навіть неприязні немає. Але, товариші, якщо подивитись на те, як ми живемо, як ми ставимося до тих мов, з яким стикаємося щодня, у своїй виробничій практиці і в побуті, то часом можна запримітити дуже і дуже незрозуміле, або швидше незбагненне – чому так? І, власне, тоді знову звертаємося до тих слів з "Літературной газети": "Почему мы миримся

со скудностью, серятиной и фонетическим безобразием нашего языка?" Товариші, залишаючи на хвилинку цю думку, щоб потім до неї повернутися, я знову хочу з'ясувати ще деякі речі не стільки для того, щоб поповнити якомсь ваші знання (ви це прекрасно знаєте без мене, не збираюся Америк відкривати), але для повноти, для якоїсь композиційної цілісності того, що хочу викласти, – я хочу звернутися до ось якої речі і щоб нагадати дещо Вам.

Багато людей "неправильно относятся к языку", мають "неправильне взгляды", висловлюючись словами одного збірника "Вопросы культуры речи", тому що не знають ціни мові. Що ж таке мова? А мова, товариші, – це найбільший здобуток людства. Найцінніший витвір. Багато людство має зараз у себе своїх винаходів, своїх витворів. Якщо б я попросив вас зараз збудити свою уяву, напружити пам'ять, щоб ви згадали всі оті досягнення людства, які воно досягло, відколи йшло від печерного дикуна до людини двадцятого століття, то ви б мені назвали дуже і дуже багато речей. Ви б мені насамперед сказали про крем'яну сокиру первісних людей, ви сказали б і про колесо, про електрику, про приручений вогонь, а потім про той вогонь, який людина сама навчилася добувати, ви б мені сказали про великі і величні єгипетські піраміди, піраміди, які дивували, дивують і дивуватимуть світ, ви б мені назвали винайдення електрики, розщеплення атому в Харкові, це теж сходинка у цивілізації від дикунства до космосу, ви, нарешті, назвали б апарати ті, які сьогодні літають у космос, але, товариші, з жодним з названих, а точніше, жодний з названих і не названих, а той, який ви можете уявити собі витвір людини, не може зрівнятись за своїм значенням, за своєю силою з мовою. Чому? Тому, що мова – це той засіб, який допоміг людині відділитися від тваринного світу. Ми всі пам'ятаємо слова Енгельса про те, що людину створила праця, але забуваємо про другу частину цієї формули –

праця і мова. Тому, що мова, будучи комунікативним засобом, засобом спілкування між людьми, є тим дивовижним здобутком, який зробив людину суспільною істотою, тобто, завдяки, тільки завдяки мові створилося людське суспільство. Можна сказати, що якби мова зникла, перестало б існувати людське суспільство. Мова – це також засіб мислення. Отже, якби не мова, людина не могла б і мислити, отже, ніякі досягнення науки і культури були б немислимі, так, як і будь-яка цілеспрямована людська діяльність. Мова, також – це той дивовижний акумулятор, всеосяжний, який здатний вбирати в себе і вбирає всі найостанніші, всі, всі від найдавніших до найостанніших досягнень людства в себе. Будь-який виріб – це сума досвіду багатьох людей, які працюють в тій чи іншій галузі. Складніший витвір – більше людей, більше фахівців бере участь у створенні його, отже, цей витвір акумулює в собі більшу суму досвіду.

А мова, товариші, – це, повторюю, такий акумулятор, який акумулює в собі, збирає в собі досвід усіх людей в усі часи їхньої життєдіяльності на планеті. Отже, дитина, народжуючись сьогодні і засвоюючи мову, стає людиною двадцятого століття, минаючи складнощі оті формації, які пройшло людство, ідучи від печери до космосу.

Звідси впливає той висновок незаперечний, та істина, яка повинна бути для всіх громадян сьогодні аксіомою щодо мови: мова – це найбільша святиня людства, і отже, вона вимагає до себе священного ставлення. Мова як суспільне явище.

А тепер повернемося до тієї думки, яку я залишив і обіцяв до неї повернутись. До того, як ми ставимось до тих мов, з якими зустрічаємося щодня. У нашому вжитку, як правило, це дві мови ,хоча зараз дуже багато людей вивчає іноземні мови, і це прекрасно, це знамення нашого часу. Це підтвердження того, що наші люди прагнуть до

всього кращого і пам'ятають ту істину, що скільки ти знаєш мов, стільки ти раз людина. Але, товариші, повторюю, що у побуті нашому виробничому, і сімейному побутовому, ми здебільшого зустрічаємося з двома мовами. Як же справа із ставленням до цих мов? Давайте знову починати з кореня. Перед тим як відповісти на питання як нести, як поводитись, треба знати, що це таке. Знову-таки дозволю собі нагадати відомі вам істини, що таке російська мова і що таке українська мова. Російська мова – що це за мова і як до неї треба ставитись. От що. Російська мова – це мова міжнаціонального спілкування в Радянському Союзі. Тобто, якщо ти знаєш російську мову, то ти рівний і рідний на будь-якому клаптику Радянської землі. Куди б ти не потрапив, – якщо ти знаєш російську мову, ти завжди будеш своєю людиною. Тебе зрозуміють, тебе привітають, тебе пригорнуть. Уже тільки за одне це російської мови не можна не любити, не можна не шанувати, не можна не схилитися перед нею, не можна, безперечно, її не знати. Російська мова, товариші, – це також та мова, якою існує велика оригінальна і перекладна художня і технічна література наукова. Повторюю: і перекладна, і зауважую принагідно, що жодною мовою світу сьогодні не перекладається з інших мов літератури з найрізноманітніших галузей, скільки перекладається російською мовою. Отже, оволодіваючи російською мовою, людина робить практично доступними для себе всі найостанніші досягнення людського розуму планети. І за це російської мови не можна не знати, не оволодівати нею, не схилитися перед нею. Російська мова також – це та мова, якою залишили свої творіння такі велетні людського духу, праці і краси як Ленін, Плеханов, Достоевський, Толстой, Пушкін, Лермонтов, цей перелік можна було продовжити ще і ще, але його можна завершити словами Маяковського, відомими всім: "Да будь я и негром преклонных годов, и то без унынья и лени я русский бы

вучил только за то, что им разговаривал Ленин". І з приємністю повинен вам сказати, що таких диваків, які б не знали російської мови, які б віднікувались від неї чи зневажали – таких я не зустрічав.

А українська мова, – що це за мова? Українська мова, товариші, – це найбільша національна святиня українського радянського народу. Так, як усяка мова для всякого народу. Українська мова – це атрибут суверенності, державності УРСР, подібно до того, якими атрибутами є прапор Української республіки і її герб.

Отже, українська мова не тільки заслуговує, а і вимагає шанобливого, уважного до себе ставлення. Всяка зневага, неповага до української мови свідчить про неповагу цієї людини до народу, до державного прапора, до герба, до суверенності УРСР, засновника і члена ООН. Уже тому української мови не можна не любити, не можна неприхильно ставитись до неї.

Українська мова – це також мова, якою існує велика оригінальна і перекладна наукова і художня література. Іще давно-давно великий росіянин Чернишевський сказав: "Имея такого поэта, как Шевченко, украинская литература не нуждается ни в чьем благосклонном к себе отношении". Принагідно зазначу, що перший підручник з граматики української мови 1918 року випустив не українець, а саме росіянин – Павловський. Я його ставлення до української мови наведу вам трішечки нижче, пізніше.

Українська мова, товариші, – це та мова, якою читав книжки, в еміграції перебуваючи і готуючи полум'я революції, в якому згоріла пізніше тюрма народів, Романівська імперія, – читав книжки українською мовою Ленін. Ленін виписував українських авторів за кордон і читав їх.

Українська мова – це та мова, до якої був уважний В.І.Ленін, про що свідчить такий факт красномовний –

сьогодні у Кремлівському кабінеті Леніна НАН етажерці біля робочого столу Ілліча серед двох потрібних книжок, які потрібні були Ленінові щодня, стоїть чотири томний словар української мови Бориса Грінченка.

Українська мова – це також та мова, якою існує література, залишена такими велетнями людського духу як гігант Шевченко Тарас, як титан Франко Іван, як велет не зрівняна ні з ким, ніде і ніколи Українка Леся.

І для того, щоб могли читати твори цих геніїв в оригіналі, безперечно, можна скористатися можливістю оволодіти українською мовою і пишатися тим, що ти зробив це. Зрештою, і про українську мову можна сказати словами Маяковського: "Разучите эту мову, эта мова величава и проста: "Чуєш, сурми заграли, час розплати настав".

Про українську мову говорили здавна усі ті люди з усіх світів, яким довелось побувати на Україні. Ось я вам обіцяв навести слова Павловського: "Коротко скажу, что несколько лет живучи в Малой России, довольно мог примениться к национальному характеру жителей. Я нашел в них что-то приятно меланхолическое. Они имеют природную вникательность, остроту, склонность к музыке и способность к пению. Хлебосольество и простота нравов составляют их существенные свойства. В делах справедливы, в намерениях основательны, любят опрятность и чистоту, работают тихо, но прочно, к наукам расположены, кажется, с природы".

Російський подорожній Лапшин⁴⁸ у тому часописі, який виходив у 1816 році в Харкові, "Украинский Вестник", писав: "Если гении этой страны обратят внимание на малорусский язык и образуют оный (чуєте, тоді ще треба було говорити про "образование" українського языка), тогда малороссияне во славе ученых

⁴⁸ Лапшин Іван (1870-1952) - російський філософ, психолог

произведений своих, может быть, будут состязаться с просвещеннейшими народами Европы". Відомо, що сьогодні Україна, безперечно, змагається з "просвещеннейшими народами Європи".

Славнозвісний в літописах науки професор Потебня, тобто той професор, який працював і жив на тій землі, на якій ви трудитесь, ґрунтовно висловився, що всі українські бажання, які минають мову, збудовані на піску. Одночасно ірландський вчений Давід⁴⁹ теж каже: "Кожний народ повинен берегти свою мову ще більше, ніж свої кордони, бо мова – головна його оборона далеко більшої міцності, ніж усі її фортеці". Ви подивіться, як це добре в'яжеться з тим, що проголошено на зорі Радянської влади – жодної привілеї в декреті ленінському, жодної привілеї для жодної мови, жодної привілеї для жодної нації.

Але, на жаль, таких диваків, які зневажливо ставляться до української мови, зустріти можна. Від чого це? Де вони беруться? Від чого у нас є ще, крім цих двох мов, які я назвав у побуті – української і російської, – ще є третя мова, третя абракадаберна мова. Третя калічена мова. Не українська вона і не російська. Бо там половина або третина українських слів, половина або третина російських слів. Оце те, з чим уже зовсім не можна, зовсім ніколи, ніяк і ніде не можна миритись Ні про яку культуру усного мовлення, ні про яке мистецтво ораторське, ні про яку лекторську майстерність говорити не можна, коли ми не будемо долати оцих ось покручів, оцього бур'яну. Звідки, повторюю, воно береться? І в чому полягають неправильні погляди, поки що ми говорили про правильні погляди на мову і на мови.

Неправильні погляди, товариші, не культивуються нічим іншим, а тільки народжуються і підтримуються

⁴⁹ Давід Рікардо (*18 квітня 1772, Лондон — †11 вересня 1823, Гатком-Парк) — англійський економіст, класик політичної економії, послідовник і одночасно опонент Адама Сміта...

міщанством. А відомо, що міщанство завжди було вороже до всього прекрасного, відомо, що міщанство було завжди неосвічене, навіть маючи вищу освіту і вважаючи себе культурним. Бо міщанин – це та людина, що дивиться тільки на те, що перед його носом, вибачайте на грубим слові. Те, що стосується його годівниці, по-російськи "кормушки", і більше нічого. Такі люди, низької культури загальної, дивляться на російську мову не як на велику мову великого народу, не як на мову Леніна і Паустовського⁵⁰, а як на "гарадської язык". Вони так і говорять: "Ти що, в городі живйош і до сих пор не разговариваєш по-руському? Я вже давно, і какось льогше даже по-руському".

Такі люди дивляться на українську мову як на щось другосортне, як на таке, що властиве людям невисокого інтелекту, людям, які не здатні піднятися до вершин людського інтелекту. Це мова села, це мова колгоспу. Чи ж має це щось спільне з нашими уявами про дружбу народів і про справжній інтернаціоналізм? Абсолютно ніякого.

Отака неохайність у мові свідчить, як підкреслював Горький, про неохайність політичну, у політиці. У чому конкретно виявляється отаке неправильне ставлення до російської і української мови? Кілька прикладів.

Не знаю, як у Харкові, мені такого не було ще, але в інших місцях, в інших містах було. Заходжу в магазин. Це в Києві. З своєю колегою однією, – Клопотун Ольгою Іванівною. Узяв свої покупки, чекаю її біля дверей, а вона носила кілька копійок доплати продавцям. Потім вона до мене підходить і говорить:

- Ви чули, що продавці між собою говорять?

⁵⁰ Костянтин Паустовський (*19(31) травня 1892 — †14 липня 1968) — радянський російський письменник, прямиий нащадок гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного по батьківській лінії

- Та ні, я ж далеко був.
- Ты смотри, прилично одет, и по-украински разговаривает.

Такий, наприклад випадок у магазині. Тітка літнього віку у плюшовій куртці, видно, з села. Підходить до каси, каже: "Карбованець сімдесят три копійки". Звідти: "Что?" "Один карбованець сімдесят три копійки". "Руб семдесят три?" "Так, так". "Так бы по-человечески и сказала". Тітка бере решту дрібних грошей, одслоняє полу курточки, щоб покласти в кишеньку жакетика, в неї на грудях Золота Зірка Героя Соціалістичної праці. Вона все знає, все вміє зробити, щоб у магазині було що продавати, і було що купувати, і звернулася своєю мовою, а міщанка, яка нічого не знає, крім того, що крутити касу і грубити звідти, дозволяє собі такі неподобства, свої дикунські виходки.

Дехто скаржиться часто не на те, що він не знає якоїсь мови, і через те не спроможний висловитись нею, висловити те, що хоче, а скаржиться на мову, каже, що мова якась не така, інша. Ну от, наприклад, одна така попалась у троллейбусі (я був свідком, теж їхав у тому троллейбусі). Дама сидить і розглядає київські вивіски українською мовою. Ей очень смешны эти вывески. И она острит все время по этому поводу на пол-троллейбуса, смеется. "Это что такое гузики, гузики что такое?" Едем дальше. "Это что? Пе-ру-кар-ня. Это что, пекарня, да?" З нею ніхто не розмовляє, не входить в суперечку, видно, що нема з ким говорити. Нарешті від'їжджаємо від площі Толстого, їдемо до вулиці Саксаганського. З лівого боку там є магазин "Чоловічі капелюхи". Вздріла вона ту вивіску: "Фу, какое ужасное слово. Капелюхи" А я вже опинився аж біля неї. Думаю, ну що ж, "раз человек пришел в ужас, надо как-то помочь". То я звертаюсь до неї, але по-російськи, щоб їй було все зрозуміло. Кажу: "Простите, а чем же это слово навело на вас ужас?" "Ну

что, не слышите, что ли, звучит-то ужасно. Капелюхи". Кажу: "Так-таки и не слышу. Ну раз вы пользуетесь, это не лучший способ знакомиться с языком братского народа, перевирать слова и смеяться над ними. Но коль уж вы пользуетесь этой методой, позвольте и мне воспользоваться ею же. Тогда мы будем на равных, и посмотрим, если уж что-нибудь ужасно, так что ужасно. Это означает по-русски – шляпы. Вслушайтесь: ш-ш-шляпа, ш-ш-шляпа. А по-украински как-то даже грациозно звучит: капелюх, капелюх, капелюх. И вообще, дорогая, не следует смеяться, "дерзко презирать земли чужой язык и нравы". Так делали Дантесы⁵¹. А братья так не делают".

Не знаю, може, їй потім пояснили, хто такі Дантеси, я вийшов з тролейбуса, але маю цілковиту певність, що вона більше не сміялася.

І останній приклад з цього букета, з цього паноптикуму дикунів, ось який, це вже активний такий, активний, який навіть у політику силкується вклинитися.

Був я у відрядженні в Донецьку. Поселили мене в готелі в номері на дві особи. Сусіда я вже там застав. Кажу: "Добрідень".

- Здравствуйте.
- Де це моє місце?
- Вот это, пожалуйста.
- Спасибі.

Поклав свої речі я, пішов у місто, знайшов друга, провів решту дня у нього. А потім пішов у театр, в який приїхав рецензувати нову виставу, подивився виставу, зробив необхідні записи. Повертаюсь у готель, дивлюсь – стоїть розкладне ліжко і ще третій чоловік у нашому номері. Я зрозумів, що готель переповнений, не було де

⁵¹ Жорж Шарль Дантес (д'Антес) (5 лютого 1812, Франція — 2 листопада 1895, Німеччина) — французський монархист, офіцер-кавалергард. У 1830-і роки жив у Росії. Відомий як людина, що смертельно поранила на дуелі О. Пушкіна.

дітись людині, думаю, а що ж таке, якби мені не було де переночувати. Я спокійно кажу "Добри вечір". Він мені відповідає "Доброго здоров'я". А той, що вдень був: "А ми с вами уже виделись". Я кажу, "то я знаю, що ми бачились, через те вітаюся з новою людиною". "И вообще, почему вы все время на украинском?" "А ви ж, – кажу, – чому весь час російською мовою?" "А потому, что я другого не знаю". Кажу: "Якби, виходить, знали, то говорили б. От, – кажу, – я знаю, тому і розмовляю". "Вы националист". "Як казав пан Возний, – не мудро, не хитро і недорогим коштом". Ну, Ваша реакція говорить про те, що і Вам стало зрозуміло, що цій людині нічого доводити не треба. А я ще закріпив таку деталь. Він належав до таких людей, про яких є той короткий анекдот. Прийшов дядько до лавки і каже: "Ганно, налий мені двадцять грамів горілки" "Що?" "Двадцять грамів горілки, кажу". "Та що це ви смієтесь з мене. Що це вам допоможе?" "Яке твоє діло. Влий. Це мені для запаху, а дурості в мене своєї вистачить". Так от я закріпив, що для запаху він десь чогось смикнув, решта в нього з дому була. І кажу спокійно: "Ви теж націоналіст". "А я ж чому?" Кажу: "А я ж чому?" "А потому, что вы все время на украинском". Кажу: "Що виходить, ви російський націоналіст, тому що ви весь час російською мовою. Чи ви думаєте, що російський націоналізм – це щось краще, ніж український. І то погань, і то погань". Він тільки рота роззявив. А потім я переходжу на російську мову, "дабы ему все понятно было" і кажу: "А теперь разрешите вас спросить, кто вам дал право так меня оскорблять? Только на том основании, что я пользуюсь государственным языком суверенного социалистического государства, основателя и члена ООН, вы меня называете националистом, вы знаете, что означает это слово? Это слово означает фашист, убийца, гад, насильник, кровопийца, мародер, живодер, кто хотите, а вы меня так называете только потому, что я пользуюсь

языком своего народа, вы кто такой, вы где учились, чему, как, кто вас воспитывал?" "А ты знаешь, какая у меня рана?" – виголосив він. І потім до третьої години ночі лаяв останніми словами, що він був у війну поранений, а я ще не доріс, щоб бути пораненим.

Вранці в нього вистачило совісті не підніматися, поки ми не пішли з номера з тим новим чоловіком. Він очима так лежав до стіни весь час. Вдень я був у кімнаті, він зібрався від'їздити. Зібрався, не йде, бачу, хоче щось сказати. "Вы извините, я вчера малость лишнего наговорил". Я кажу: "Якби ви мене образили, я б, може, і вибачив вам, а оскільки ви образили мій народ, Україну, то тієї вини я з вас не зніму, так з цим ви звідси й поїдете. Хочете, щоб я про вас думав краще, ніж уже подумав? Справді, скажіть, хто ви такий, звідки?" "Моя фамилия Супруненко. Я инженер, в Москве работаю". Су-пру-нен-ко.

П'ять хвилин – у мене новий сусід.

- Здравствуйте.
- Доброго здоров'я, – кажу.
- Мы с вами здесь будем жить?
- Так, зі мною.
- Как номер, ничего, тихий и спокойный?
- Так, все гаразд. – А сам собі думаю, – власне,

продовжується те ж саме, він – російською, я – українською. Думаю: з цим треба поговорити за дня, щоб на ніч ця розмова не залишалася. Через те спілкуюся з ним українською, він мені відповідає російською. Але ніхто не дратується, ніхто не сердиться. Я через те прямо його питаю: "Скажіть, будь ласка, вас не дратує те, що я говорю українською мовою?"

- Нет, нисколько, вас же не раздражает то, что я на русском?

- Ні, – кажу, – теж. А , – кажу, – ви все розумієте, що я кажу?

- Конечно, все. Отдельных слов я, может быть, не понял бы, если бы вы называли отдельные слова. Но так, в общем речевом потоке, по смыслу я все понимаю. А почему вы спрашиваете?

Кажу: – Голубе, дайте відповіді ще на двоє запитань, потім я вже поясню. Скажіть, хто ви такий, і звідки ви.

- Ну родом я из Рязанской области. Работаю в Москве инженером.

Ось вам будь ласка. Російський, справжній російський друг, товариш і брат, рязанський хлопець, який працює інженером в Москві, приїхав на Україну, він радий можливості почути одну з найспівучіших мов світу. Він через те спілкується, тому що всякий слов'янин зрозуміє слов'янина. Приїхав же Супруненко, почув рідну мову і зразу знайшов ворога у тому, хто говорить своєю мовою. Як тут не згадаєш слів Леніна з його останніх праць, уже продиктованих перед смертю і виданих окремою брошурою, як вам відомо, про те, що "обрусевшие инородцы, – так він писав, маючи на увазі Орджонікідзе, – обрусевшие инородцы всегда пересаливают по части истинно русского патриотизма". Ось такі речі. Отже, міщанство породило навіть філософію. Одному не звучить, другому не забезпечує, третьому важко, четвертому – не вигідно, і так далі, і так далі, і так далі.

А політика партії вимагає іншого. І через те у вашій цій аудиторії можна сказати – отак приїжджаєш і, не будучи представленим людям, часом можеш почути таке запитання: "А вы что, инструктор ЦК, что по-украински разговариваете?" Значить, інструкторові ЦК треба говорити по-українському, іншим – не треба.

Отже, ставлення до мови, поки ми не будемо переборювати інертність міщанського ставлення до мови, доти будемо чути суржик, і доти будемо викликати нарікання і доти будемо себе питати "почему мы миримся

со скудостью, серятиной и фонетическим безобразием обывательского языка".

Що в людині все повинно бути прекрасно – і обличчя, і душа, і помисли, і наміри, і мова. Завжди мова. Ви подивіться, як гарно одягаються радянські люди сьогодні. Ви подивіться у селі, де колись ходили у полотняних штанах, у полотняних спідницях, пофарбованих бузиною, та після війни люди ходили ще так, і сам ваш лектор, оцей, що оце виступає перед вами зараз, мав таке нещастя. А ви подивіться сьогодні, – веселка, райдуга. Прекрасний одяг, прекрасне взуття скрізь, і на заводі, і на фабриці, в селі, в колгоспі і радгоспі, скрізь, і ми вже знаємо, що як тільки людина зустрічає одна одну і десь там на плечі якась ниточка чи що, перший же зустрічний зніме цю ниточку і скаже: "це що, якась блондинка, чи якийсь блондин", так не пропустить, бо так неохайно ходити. Коли ж лектор приїжджає чи приходять кудись виступати і звертається до організатора, подивившись на годинник, каже: "Ходьом, начньом". То йому ніхто нічого не каже. А він не те що ниточку поклав собі на плече, він три реп'яхи посадив: "Ладно, ходьом, начньом". І отак, в реп'яхах, іде до слухачів. Бо треба було сказати якщо російською мовою "Ладно, поїдем, начнем", "поїдемте, начнем", а українською мовою треба сказати так: "Гаразд, ходімо, почнемо". Обов'язково любити, треба поважати кожнісінький звук нашої мови. Обов'язково треба шанувати кожнісіньке слово. Поет-філософ, поет-комуніст Максим Рильський сказав: "кожне слово – це людина". А Станіславському спотворені слова нагадували скалічених людей. Він казав: "Коли я чую слова з неправильно вимовленими звуками, мені уявляються люди з по викрученими руками, ногами, сплющеними головами", і так далі, і так далі.

Отже, з тим треба безперечно повсякдень, повсякчас боротися скрізь і завжди. Треба нашим слухачам прищеплювати, на яку б ви тему лекцій не читали, прищеплювати смак до доброї мови. До гарного слова, до гарного порівняння, бо ви знаєте, як Горький розказував про одну недоречність, яка сталася у морському надвечір'ї. Вода тиха, тиха, спокійнісінька, ані хвилечки, ані зморщечки, тільки ледь вона ворушиться, щоб ніби трішки показати, що вона ніби дихає. І десь за гори спадає сонце, і оцією живою гладінню кольори такі неповторні, барви на тони і півтони, і оцією живою гладінню, казково прекрасною, іде корабель, як лебідь білий, навздогін сонцю. І каже автор, такі чари сильні цього надвечір'я були, що люди ані поворухнуться на палубі, ані обізвуться один до одного. І каже, хто його знає, може б, чари не були такі сильні і такі всевладні, якби трішечки осторонь від людей, попереду, не стояла якась жінка, гарна-гарна станом своїм. Волосся так ніжно і м'яко спадало на плечі її. Але раптом вона повернулася і промовила: "Хух, как я взопрела". І все. Вона поламала, порвала все те, що, здавалося б, їй непідвладно. Тому що в цей момент треба було їй сказати, що вона "взопрела". А скільки таких "взопрелостей" у нашому побуті є, і навіть у лекторській практиці.

Товариші, дуже важливо пам'ятати те, що для нас, лекторів, мова – це не тільки засіб спілкування, це не тільки окраса лектора – добра мова, мова – це також наш робочий інструмент. Це той засіб, яким ми щодня впливаємо на мозок і на душу, на розум і на почуття людей. А коли так, то можна скористатися медичною термінологією і сказати, що слово людське – це наш скальпель. Отже, треба, щоб цей скальпель був завжди чистий, щоб він був гострий, щоб він саме був призначений саме для тієї операції, яку ми хочемо зробити, бо ми дотикаємося до мозку і до серця людського. І треба,

щоб рука наша була теж умілою, дужою і чистою теж. Щоб ми не заплямували тієї мови, якою ми користуємося, чи то російську, чи українську, щоб ми її не збіднили, а навпаки, збагатили своїм розумом, своїм розумінням світу, і своєю любов'ю до людей, до тих, яких ми прийшли, до тієї теми, яку ми взяли для того, щоб пояснити, щоб щось принести людям у ній, і до того буття, яким є наше радянське життя, наша радянська дійсність.

Це все є головною умовою, або передумовою оволодіння мистецтвом усного слова. Мистецтво усного слова, уже будучи мистецтвом, говорить нам про те, що навчити мистецтву слова, як і всякому мистецтву, не можна. Відомо, що давні автори обіцяли в книжках, заголовками, що купуйте – і ви будете майстрами, ви будете ораторами, ви вмітимете сперечатись, і так далі, і так далі. Купуйте самоучитель такий-то, самоучитель такий-то.

Ми схильні вважати, а пізніші дослідники уже казали, що риторика лякали так страшенно, риторика справді – це наука, але така наука, що не зробила ще жодної людини оратором. Ми не будемо брати таких крайностей. Ми тільки скористаємось тією істиною, що мистецтву слова, як і всякому мистецтву, навчити не можна, але навчитися можна. Це передбачає активне ставлення кожної людини, кожного, хто захоче оволодіти будь-яким мистецтвом, у тому числі мистецтвом слова, активне ставлення до того, що він собі обрав.

У чому полягає мистецтво усного слова? В чому полягає культура усного мовлення і лектора, і будь-якого промовця? Безперечно, насамперед у використанні того, в естетичному вигляді того матеріалу, яким він оперує.

Звукова мова – це вже естетичне явище саме по собі. І це вже емоційне явище саме по собі. Власне звукова мова виникла через наявність емоцій у людини. І коли вже людина говорить, то вона переживає, безперечно, якісь

почуття. Будь-які звуки свідчать про те чи інше почуття людей. Треба тільки робити так, щоб усе те, що зринає з наших уст, було дійвовим, і було прийнятним у людському розумінні прекрасного й розумного.

Це, звичайно, вимагає і правильного слововживання, правильного наголошення, правильної артикуляції, дикції, орфоепії, і так далі. І так далі, про що не раз говорять в усіх посібниках, в усіх статтях, в усіх методичних розробках, присвячених питанням культури мови. Я повторюю, сьогодні ставив на меті собі з'ясувати один із аспектів, один із елементів цього поняття – культура мови, ставлення до мови. Отже, коротко підсумуємо:

Мова – це найбільший здобуток людства. Найбільша святиня людства. Всяка національна мова для всякого народу – це найбільша національна святиня.

Інтернаціоналізм полягає в тому, щоб любити всі мови і всі нації. Справжній інтернаціоналізм. На землі немає поганих народів, отже, немає поганих мов. Ти стільки разів людина, скільки ти знаєш мов. Справжня культура мовлення – це свідчення високої політичної свідомості людини, лектора, доповідача, будь-якого оратора і будь-якого громадянина.

Сьогодні володіти літературною мовою по-справжньому, будь-якою, – це свідчення того, що людина справді високої культури. І справді високого політичного рівня.

Ось цим можна вважати коротко вичерпаним те, що я хотів сказати у першій частині. Свідомо залишаю більшечко часу для того, щоб відповісти на запитання. Я відчуваю, що вони будуть.

Вишня Л. Плекаймо рідну мову

УНИКАТИ ОДНОМАНІТНОСТІ

Прикрою вадою і в друкованому тексті, і в усній мові є повторення одних і тих же слів. Зрозуміло, ми маємо на увазі не ті повторення, які є стилістичним прийомом, що до нього свідомо вдаються для підкреслення, зосередження уваги на тому чи іншому моменті змісту, а ті, які є наслідком недбалості автора чи промовця. Наприклад: "Цих показників удалось добитися вже цього року, і основною передумовою цих успіхів був перехід на нову технологію".

Щоб позбутися набридливих повторень, треба або усувати, опускати однакові слова там, де це не позначиться на змісті, або замінювати їх синонімами, – словами, що мають таке саме чи близьке значення. Багата українська синоніміка може запропонувати цілий ряд слів. Вибирай, яке тобі треба, щоб і точною і чіткою, і виразною, і милозвучною була твоя фраза.

Збагатити словниковий запас можна за допомогою словників і не тільки синонімічних⁵², а й звичайних перекладних – українсько-російського та російсько-українського.

Нарешті, повторювані слова можна замінити займенниками /він, вона, такий та ін., залежно від потреби/.

Конкурс знавців української мови

Які, на вашу думку, слова у названих нижче реченнях краще замінити синонімами і якими:

1. *Письменник неодноразово бував в нашій країні.*
2. *Ще вісім років тому кожен міркував, що космічні*

⁵² В оригіналі після слова «синонімічних» йде /«такого словника у нас, можна сказати, немає»/. Далі - по тексту.

мандрівники можуть бути тільки героями фантастичних романів.

3. А він тоді говорить до учнів ...

Відповіді на запитання, надруковані 26/12/1975

1. У першому реченні зміст тлумачиться двояко: Семінарів проводиться багато – тільки за минулий рік аж п'ять; семінари проводяться рідко – лише торік, нарешті спромоглися провести їх п'ять разів.

Щоб внести ясність слід сказати: "За один тільки минулий рік проведено ..."

2. Тут узагалі недопустиме переінакшення думки: це можна зрозуміти так, наче слід прагнути до зменшення ... економії матеріалу.

Все стане на свої місця, якщо перед словом "економія" додати пропущений прийменник "для": для зменшення матеріалів і для економії матеріалів.

"Радянська Донеччина" 23/01/1976 року

"СЛОВЕСНА РОЗКІШ"

Так сказав про словниковий склад української мови А.В. Луначарський.

Показником багатства, розвиненості й гнучкості мови справедливо вважають синоніми – слова, різні за звуковим складом, але близькі за значенням. Скарби української синоніміки уміють використовувати справжні майстри художнього слова, добрі знавці його. М.Т. Рильський, наприклад, розглядав багатство синонімів як одну з питомих ознак мови взагалі й особливо підкреслював, що "вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід'ємна риса справжнього майстра". Навіть в усних своїх виступах поет-академік, немов чарівник, відкривав перед слухачами завісу стерильно-літературних звичних слів, фразеологічних шаблонів і синтетичних штампів, демонструючи свіже, запашне руно

мови. Поетова думка вражала розмаїтістю барв і відтінків, яких він надавав словам. Виявляється можна вживати не тільки "корисний", а й "пожиточний", не тільки "співзвучний", а й "суголосний", не тільки "дошкульний", а й "діткливий", не тільки "принижений", а й "упосліджений".

Мовно-синонімічна культури кожного з нас повинна виростати із любові до своєї рідної мови, із постійної уваги до неї, з вивчення законів її розвитку, її словникового багатства, Синонімічні ресурси української мови допомагають передусім уникати набридливого повторення одного і того ж слова, бо це робить твою мову і твою думку незрозумілою й невиразною.

Вживаючи синоніми треба дотримуватись таких порад:

1. Треба вибрати таке слово, яке точніше характеризує явище чи дію, предмет чи особу, підкреслюючи в них потрібну рису. Наприклад, у синонімічному ряді вражати, дивувати, приголомшувати, потрясати дієслово "дивувати" означає вражати незвичайністю, рідкістю; "приголомшувати" – вражати дуже сильно; а "потрясати" – вражати незвичайно, до глибини душі.

Так само синонімічні іменники "здобуток", "досягнення", "завоювання", маючи спільне значення "позитивний результат роботи, діяльності", розрізняються тим, що слово "здобуток" має трохи вужче і конкретніше значення ніж іменник "досягнення" й вживається переважно тоді, коли йдеться про надбання у якійсь творчій роботі, науці, техніці, а іменник "завоювання" – за значенням вужчий і стосується головним чином тільки досягнень у техніці й науці.

2. Слід вибрати таке слово, яке найбільше підходить до стилю твоєї мови, твоєї розповіді, твого виступу.

Серед синонімів є слова загальноновживані /їх можна використовувати в усіх випадках/ і слова співвіднесені з якимось певним стилем /урочистим, поетичним, розмовним, діловим, фамільярним тощо/. Наприклад, іменники "захисник" і "оборонець" можна завжди вживати, а синонім до них "поборник" – тільки в урочистому мовленні; загальноновживані "зрозуміти", "збагнути" і розмовні "второпати, "розшолопати".

3. Слова не тільки називають предмети, події, а й оцінюють їх, виражаючи позитивне чи негативне ставлення до них.

Негативним змістом, наприклад, наповнене слово балакати, ще виразніша негативна оцінка у словах базікати, пащекувати, верзти, торочити, молоти, плескати, патякати тощо.

Позитивне емоційне забарвлення /принаймні в певних умовах/ мають дієслова "мовляти", "промовляти", "гомоніти".

Слово – одяг наших думок. Нехай вони будуть завжди красивими і ясними, а думки добрими і розумними.

Конкурс знавців української мови

Пропонуємо дві пари синонімічних слів: "благородний" і "шляхетний", "галузь" і "царина".

Дайте відповідь:

Яке спільне значення об'єднує кожну пару?

Чи є у кожній парі якась різниця в значенні і вживаності?

Відповіді на запитання, надруковані 16/01/1976

1. Стилістично недоречно вжитий прислівник "неодноразово", який надає реченню канцелярсько-протокольної сухості.

2. Дієслово "міркувати" не завжди синонімічне дієсловом "думати" і "гадати". У цьому реченні

"міркувати" не має свого словникового значення: заглиблюватися в що-небудь. Тут треба: "думав", "гадав" /вважав/замість "міркував".

3. Слово "говорити" не в усіх випадках може замінити слово "казати". Значення "передавати зміст повідомлюваного" має дієслово "казати". Слово ж "говорити" вживають частіше із значенням "спосіб чи якість висловленого, здатність". Тому в цьому реченні слід вжити слово "каже".

* * *

Правильні відповіді прислали:

Н. Кушка /м. Макіївка/. Я. Гомза/ ст. Очеретине/,
К.Сковородникова / Красноармійський район/.

"Радянська Донеччина" 30/01/1976 року

ЯКОМУ СЛОВУ ВІДДАВАТИ ПЕРЕВАГУ

В українській мові трапляється чимало випадків, коли позначення одного й того ж явища чи предмета вживається українське й іншомовне слово. Наприклад, "нісенітниця" – "абсурд", "земельний" – "аграрний", "ввіз" – "імпорт", "зрощування" – "іригація", "спілка" – "асоціація", "ознака" – "симптом" та інші.

Різниця між такими словами, звичайно, не змістовна, значеннева, а стилістична – запозичені слова характеризують, як правило, мовлення книжне, офіційне чи спеціальне, а українські властиві побутовому, звичайному мовленню.

Але між ними можуть бути і деякі відмінності у значенні, які частіше стосуються масштабності чи значимості явища. Так, різниця між словами "спілка" й "асоціація" полягає в тому, що друге називає більше об'єднання, часто міжнародного характеру.

В інших випадках іншомовне слово має ширше значення, як, зокрема, "сервіс" порівняно з

"обслуговуванням", "обслуговування побутових потреб населення". Так само й "екземпляр" у сполученні зі словами "книжка", "журнал", "альманах", "газета", "плакат" виступає як абсолютний синонім до "примірник". Однак у значенні "представник ряду однакових або однотипних предметів" уживається тільки "екземпляр".

А от у назві "промисловий" – "індустріальний", навпаки, більш містке значення має "промисловий". "Промисловий" відноситься до процесу виробництва і поєднується з конкретними іменниками, а "індустріальний" – до техніки і поєднується з абстрактними іменниками: "промислова нафта", "промислові відходи", "індустріальні методи будівництва". Крім того в термінологічних сполученнях в галузі економіки вживається лише "промисловий": "промисловий капіталізм", промислова революція, промисловий переворот".

Конкурс знавців української мови

1. У якому випадку віддавати перевагу слову "інвентар". А в якому "реманент"?

2. Чи є відмінність у значенні або вживанні між словами "процент" – "відсоток", "всесвіт" – "космос"?

Відповіді на запитання, надруковані 30/01/1976

а) Слова "благородний" і "шляхетний" вживаються кожне в двох значеннях: називають найкращі духовні якості людини, її характеру, світлі, високі прагнення, наміри і наслідки людської діяльності, а також мають значення "людина дворянського походження" /дещо застаріле/.

В обох цих значеннях слова можуть вільно заступати одне одного, але слово "благородний" вживається ще у термінологічному значенні: "благородна мета".

б) Іменники "галузь" і "царина" мають спільне значення "певна ділянка виробництва", наука" і т. ін..

Різниця між цими синонімами у вживаності: слово "галузь" – загальноновживане, а його синонім "царина" експресивніше, виразніше, можливо тому, що рідше вживається; воно, так би мовити, поетичніше.

* * *

Г.Сема /Донецьк/, Л.Наседкіна /Мар'їнський район/, Г.Корнієнко, Є.Кушка /обоє з Макіївки/, Я. Гомза /ст. Очеретине/, В. Іщенко /м. Київ/, К.Сковороднікова /Красноармійський район/.

"Радянська Донеччина" 21/03/1976 р.

"ВАЖКІ" СУФІКСИ

У дієсловах іншомовного походження в українській і російській мовах часом вживається суфікс –ир, -ір. Наприклад: укр. "солірувати" – рос. "солиловать", укр. "гравірувати" – рос. "гравировать", укр. "репетирувати" – рос. "репетировать". Кожна з цих мов має свої особливості. Специфікою української є втрата цього суфікса в окремих словах: "компрометувати" /рос. – "компрометировать", "санкціонувати / рос. – "санкционировать"/.

Однак в частині дієслів уживання цього суфікса ще не усталилося, про що свідчать матеріали словників. Так Українсько-російський словник /у шести томах) слова "бравірувати", "крейсувати", "масажирувати", "сортирувати", "шокірувати", "флектирувати" вживає з суфіксом –ир, -ір.

Російсько-український словник 1968 року видання ці слова наводить вже без суфікса: "бракувати", "крейсувати", "масажувати", "сортувати", "шокувати", "флактувати, відбиваючи цим самим сучасну мовну практику. Цей же словник рекомендує паралельне вживання деяких дієслів із суфіксом –ир, –ір і без нього.

Отже тенденція сучасного літературного мовлення, яку відбиває Російсько-український словник, – уникати в названих дієсловах суфікса -ир, -ір.

Послідовно зберігається паралельне вживання дієслівних форм під впливом омонімії, коли треба розрізнити значення слів із суфіксом –ир, -ір і без нього, що ми маємо, зокрема, у співвідносних формах: "буксирувати" /брати на буксир/ – "буксувати" /обертаючись стояти на місці/ і подібне.

Конкурс знавців української мови

1. Перекласти українською мовою і визначити значення слів "лидируют" і "пикируют".

Відповіді на запитання, надруковані 21/03/1976

1. Слова "інвентар" і "реманент" є абсолютними синонімами, коли йдеться про сільськогосподарське знаряддя. В інших випадках вживається тільки "інвентар": медичний інвентар, шкільний інвентар .. "Інвентар" = це також опис чого-небудь.

2. "Процент" і "відсоток", маючи абсолютно однакове значення, розрізняються вживаністю: перше належить до активного словника, а друге має відтінок застарілості.

"Всесвіт" у Словнику Української мови має три значення:

а/ уся система світобудови;

б/ земна куля з усім, що на ній є;

в/ населення всієї землі.

"Космос" збігається зі словом "всесвіт" у першому значенні. У двох останніх не вживається.

* * *

Першими правильні відповіді надіслали: Я. Гомза/
/ст. Очеретине/, В Іщенко /м. Київ/,
К.Сковороднікова /Красноармійський район/.

"ХИТРИЙ" ПРИЙМЕННИК

Прийменник "по" один з найбагатших значеннями. Так, відзначено, що прийменник "по" тільки з місцевим відмінком вживається в 16 різних конструкціях та 5 – із знахідним відмінком. Щоправда цю багатозначність часом штучно розширюють, вживаючи конструкції з "по" там, де їх без шкоди можна /і навіть краще/ було б замінити, вживаючи інші прийменники.

Та, на жаль, нерідко конструкції з "по" /особливо на сторінках газет і журналів, у передачах радіо й телебачення/ перетворюються на штампи, які кочують із тексту в текст. Наприклад, "заходи по ...", "комітет по ...", "заняття по ...

А тим часом ці конструкції можна замінити.

Наприклад, після слів "Заходи", "рекомендації", "настанови", "завдання", "допомога", "семінар" краще вживати прийменник "щодо", ніж "по": "розроблені рекомендації щодо поліпшення /з/ цього питання/ а не – по цьому питанню/"; "завдання щодо місячного /а не по місячному/ виробітку"; "подає технічну допомогу щодо/в справі/ впровадження ..." /а не по впровадженню/".

Коли йдеться про слова "комітет", "відділ", "управління", "рада", "гурток" тощо, то після них добре вживати форму родового відмінка відповідного іменника або прийменникове словосполучення "у справах". Наприклад, "комітет преси /у справах преси/"; "райвідділ соціального забезпечення", оптово-роздрібне об'єднання торгівлі взуттям"; "ательє пошиття одягу"; "гурток іноземної мови" / вивчення іноземної мови/"; гурток /для/ вивчення історії КНРС".

Слова ж "змагання", "заняття", "залік", "іспит", "директиви", "фахівець /спеціаліст/", "нарада", "майстер", "чемпіон" і подібні вимагають переважно прийменника "з

/із/", "зі", рідше – без прийменника: "змагання з легкої атлетики", "заняття з цивільної оборони", "директиви з п'ятирічного плану", "нарада з цього питання", "чемпіон із стрибків".

У деяких конструкціях замість "по" краще вживати прийменники "про", "через", "за": "дебати про п'ятирічний план", "зауваження до цієї книги", "відпустка через хворобу", "10 градусів за Цельсієм", "перевірити ціну за прейскурантом".

Конкурс знавців української мови

У наведених нижче словосполученнях прийменник "по" вжито неправильно. Відредагуйте їх:

1. Що зроблено у групі обслуговуваних мною колгоспів ПО впровадженню досягнень науки.
2. Продавати По підвищених цінах.
3. Книга є посібником учнів технікумів ПО спеціальностях ...
4. Книга допоможе працівникам сільського господарства їх роботі ПО підвищенню культури зернового господарства.

Відповіді на запитання, надруковані 26/03/1976

"Лидировать" – "лідиувати" /йти першим у якому-небудь змаганні, бути лідером/.

"Пикировать" – а/ "пкірувати" /на великій швидкості знижуватися майже вертикально вниз – про літак.;

б/ "пкірувати" /пересаджувати рослину в молодому віці за допомогою кілочка – піки/.

"Радянська Донеччина" 02/04/1976 р.

Мова має не лише комунікативні, а й естетичні якості. Ще античні філологи приділяли увагу милозвучності мови. Термін "милозвучність", однак, стосується не мови, мовлення. Які ж звукові елементи створюють милозвучність української мови?

Передусім це специфічне для української мови чергування прийменників "у", "в", та сполучників "і", "й". Чергуються "у"- "в" та "і"- "й":. Це чергування відбувається:

1. Між приголосними, щоб уникнути їх збігу, вживається "у", "і": "участь у змаганні", "сніжних і льодових видів спорту".
2. Між голосними – "в", "й": "була в Одесі", "Ольга й Андрій".
3. Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними "в", "ф" вживаємо "у", а перед "у" – "в": "сядемо у вагоні", "зїхались в Умань".
4. На початку речення звичайно вживається частіше /особливо перед приголосними/ "У" і завжди – "і": "у тім садку", "в Олесі була мрія", "іде боротьба за врожай".
5. Тільки "і" вживається при зіставленні понять: "дні і ночі", "батьки і діти", "правда і кривда".
6. У багатьох випадках чергуються початкові "в" в "у" /часто префіксальні і /рідше/ – "і"- "й": "удова" – "вдова", "уже" – "вже", "учитель" – "вчитель", "у"/"в"/давати, "у"/"в"/бивати, "у"/"в"/держати, "у"/"в"/кладати, "у"/"в"/пасти, іде йде. Тут рекомендується вживати слова з "у" чи "в" / "і"- "й"/ залежно від характеру закінчення попереднього слова: "вона вчителька", "він учитель".

Не чергуються початкові "в-у" в словах, що вживаються тільки з "у" або тільки з "в" /влада, удари тощо/, в словах, де залежно від "у" чи "в" змінюється їх значення: /вклад, уклад, вправа-управа і т.д./

Конкурс знавців української мови

Перед нами два приклади з творів Т.Г.Шевченка:
1. Шубовствь в воду ... 2. Другую паличку у Йвася

...

Спробуйте пояснити, чим умотивоване таке
"порушення" милозвучності.

Відповіді на запитання, надруковані 02/04/1976

1. Що зроблено в групі колгоспів, які я обслуговую, щодо впровадження досягнень науки.
2. ... продавати за підвищеними цінами.
3. Книга є посібником учнів технікумів із спеціальностей ...
4. Книга допоможе працівникам сільського господарства в їх роботі над підвищенням культури зернового господарства.

* * *

Першими правильні відповіді надіслали:

Я. Гомза / ст. Очеретине/, В Іщенко /м. Київ/,
К.Сковороднікова /Красноармійський район/ та інші.

"Радянська Донеччина" 16/04/1976 р.

ПРО НАГОЛОС

Усне мовлення завжди супроводжується певною мелодикою, одним з обов'язків елементів якої є різні види наголосу і передусім словесного. Наголос в українському слові, можна сказати. Свавільний, бо завдає багато клопоту, особливо тим, хто прагне досконало оволодіти майстерністю усного мовлення. Функції українського наголосу різноманітні: від нього значною мірою залежить точність, неоднозначність висловлюваної думки, він здатний змінювати значення слова і його граматичну форму.

Порушення літературних норм наголошення буває з різних причин: вплив діалектів української мови, вплив інших близько споріднених слов'янських мов, вплив

професійних жаргонізмів, суб'єктивне сприймання деяких слів мовцями і т. ін..

Найвагомішою є смислорознювальна функція наголосу. В основі лежить різномісність наголошення слів. Таких слів у кожній мові багато. Є вони і в українській: "білізна" – "білизна", "деревіна" – "деревина", "заклад" – "закла́д", "крédит" – "креді́т", "обід" – "обІд", "кóлос" – "колóс" і багато інших.

Значна кількість слів має по два наголоси без змін значення: "пóмілка", "Ясн́ій", "но́вій", "віконáння", "доповІдач", "весня́ній" та інші.

У деяких словах норми наголосу ще не зовсім усталилися / "сивІти" – "сивітИ", "черствІти" – "чЕрствіти", "старІти" – "стАріти" та ін./ Подібні слова вимовляються з подвійним наголосом. Та особливо прикро від того, що вже встановлені і давно закріплені норми наголосу щоразу порушуються в практиці живого мовлення мовцями-невігласами й недбайлами.

До найпоширеніш

1. Неправильне наголошення числівників – "одИнадцять" /замість "одинаДцять"/, "чотИрнадцять" /замість "чотирнаДцять"/, "сімдЕсят" / замість "сімдесЯт"/, "вісімдЕсят" / замість "вісімдесЯт"/.

2. Іменників на "-ання" – "визнання", "вигнання", "завдання" / замість- "визнАння", "вигнАння", "завдАння".

3. У ряді окремих іменників – "єрЕтик" / треба "єретИк"/, "кілометр" / треба "кіломЕтр"/, "прЕдмет" / треба "предмЕт"/, "центнЕр" / треба "цЕнтнер"/, "дорА" / треба "дрОва"/, "подрУга" / треба "пОдруга"/, "спина" / треба "спИна"/ і багато інших.

Конкурс знавців української мови

Нижче ми подаємо низку слів з подвійними наголосами. Знайдіть серед них ті, у яких наголос розрізняє їх значення. Доведіть, що ви маєте рацію.

Людський, приріст, переїзд, лежанка, вигода, замазка, прошу.

Відповіді на запитання, надруковані 16/04/1976

1. У першому прикладі нагромадження приголосних звуків підкреслює енергію, силу висловлення, а також швидкість, миттєвість дії.

2. У другому – Кобзар за допомогою повторення "у" та приголосного "й" на початку власного імені усунув небажаний какафонічний /немилозвучний/ збіг звуків. Якби цей рядок мав вигляд цілком "причесаний" / "другую паличку в Івася"/ не шевченківський був би вірш.

* * *

Першими правильні відповіді надіслали: Я.Гомза / ст. Очеретине/, В Іщенко /м. Київ/, К.Сковороднікова /Красноармійський район/, Ф.Плахотнюк /Костянтинівка/ та інші.

"Радянська Донеччина" 14/05/1976 р.

Тихий О.

Тарас Шевченко про мову⁵³

Висловлювання з листів та творів

Шевченко закоханий у красу української мови, її словесну розкіш, чудову співучість, невичерпний гумор, її свободність від усякої граматичної неволі; він є закоханий у розкішні та влучні метафори і порівняння народної творчості, що творилась протягом цілих віків; він є закоханий в історичні козачі форми побуту – а втім, часом все те є в зневазі. Не тільки солдатський чобіт режиму Миколи I топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція соромиться свого мужицького виговору та силкується замінити свою чудову мову каліченим, недомовним, напівмосковським наріччям. Шевченко немов почув, що насильство уряду та зрада рідній мові більшої частини української інтелігенції позбавлять його музу правної аудиторії, що презирство до мови, яку він так шанував, стає на дорозі між ним і його народом. Ось через що Шевченко-літератор підтримував Шевченка-громадянина в його націоналізмі.

А.Луначарський, Великий народний поет"

(Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови", ч. 2, Київ -1961р., ст. 274)

Ох, гірко признатись, а приходиться сказати, що ми нічого не зробили. Ми тишили себе і забавлялись іншими порівняннями, розтрачували свої сили на інші заміри і нічого не зробили ні задля слави покійного, ні задля своєї рідній

⁵³ Олекса Тихий. *Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упорядник Олекса Тихий, післяслово Осипа Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с*
Кометар Людмили Огневої

мови, якій так нелукаво слугував, так високо її підняв і уславив поміж людьми...

На 32 роковини Т.Г.Шевченка

Микито, рідний брате!⁵⁴

Минуло вже більш як півтора року, а я до тебе не написав ні півсловечка. Вибачай, голубе сизий, так трапилось. Скажу щирю правду, не те, щоб ніколи було або що, а так собі ні се ні те, ще раз вибачай... Воно, бач, і так і не так, а все-таки краще, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово рідне. Серце ніби засміється, коли знаєш, що там діється... А сам, як тільки получиш моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласка, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому.

Бо москалі чужі люди⁵⁵,

Тяжко з ними жити:

Немає з ким поплакати,

Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласкав, – а не по-московському...

Не забудь же, зараз напиши письмо – та по-своєму.

1839, ноября 15 дня, С.Петербург.

Т.Шевченко, твори в 10 томах, т.6, ст.15-16

Брате Микито⁵⁶, треба б тебе полаять, а я не сердитий. Нехай буде так, як робиться. Бач за що я хочу тебе лаять, чом ти, як тільки получив моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що письма з грішми пропадають – а в друге, за те, що я твого письма не второпаю, чорт зна по-

⁵⁴ *Микито, рідний брате!* - лист до М.Г.Шевченка, 15.XI.1839
Шевченко Микита Григорович, (1811 — бл. 1870) — старший брат Тараса Шевченка.

⁵⁵ *Бо москалі чужі люди,* – з поеми Т.Шевченка «Катерина»

⁵⁶ *Брате Микито.* - лист до М.Г.Шевченка

якому ти його скомпонував, не по-нашому, не по-московському – ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським...

Скажи Іванові Федьорці⁵⁷, нехай він до мене напише письмо окреме – та тільки не по-московському, а то і читать не буду – кланяйся йому.

Санкт-Петербург, Марта 2 – 1840.

Т.Шевченко, т.6, ст.17-18

... Спасибі вам і панові Артемовському⁵⁸ за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше.

8 декабрия 1841.

Переписав оце свою "*Слепую*"⁵⁹, та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, ще я ще сповідаюся кацапам, черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-Богу, лихо. Це правда, що окрім бога і чорта в душі нашій єсть ще

⁵⁷ Скажи Іванові Федьорці... — Федьорка Іван Пилипович — сусід родини Шевченків у с Кирилівка

⁵⁸ ... Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. – лист до Г. Ф.

Квітки-Основ'яненка

Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778 — 1843) — український письменник.

Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790 — 1865) — український поет.

⁵⁹ *Переписав оце свою «Слепую», та й плачу над нею, який* – лист до Я. Г.

Кухаренка.

Кухаренко Яків Герасимович (1799 — 1862) — український письменник і етнограф.

Задум написати поему «Слепая» виник у поета, очевидно, в процесі роботи над п'єсою «Слепая красавица», про яку він сповіщав Г. Ф. Квітку-Основ'яненка в листі від 8 грудня 1841 р. (див. примітку до цього листа). Але тоді «Слепая» не була надрукована, тривалий час її не включали до збірки творів і після смерті поета. Вперше її опубліковано в журналі «Киевская старина» (1886. — № 6. — С. 310 — 338).

щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом. Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в землю – не хочеться, дуже не хочеться мені друкувати "Слепую", але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені.

С.П. 1842 – 30 сентября.

Т.Шевченко, т.6, ст.24

Спасибі вам⁶⁰ і за ласкаве слово про дітей моїх "Гайдамаків". Пустив я їх у люди, а до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може, й там над нами сміються так, як тут москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки

поет, то мені більше нічого й не треба. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може, й раньше, коли впораюсь. Тільки не ту, що вам писав, а іншу, помосковському скомпоновану. Щоб не казали москалі, що я їх языка не знаю.

С.Петербург, 25 января 1843

Т.Шевченко, т.6, ст.27

Ще ось що, чи я вам⁶¹ розказував, що я хочу рисувать нашу Україну, коли не розказував, то слухайте... На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша⁶² проситиму,

⁶⁰ *Спасибі вам* – лист до Г.С.Тарновського 25.І.1843

Тарновський Григорій Степанович (1788 — 1853) — український поміщик.

⁶¹ *Ще ось що, чи я вам* – лист до Й.М.Бодяньського

Бодяньський Осип Максимович (1808 — 1877) — український та російський філолог, історик, письменник і перекладач.

⁶² *Куліш Пантелеймон Олександрович* (1819 — 1897) — український письменник, критик, історик, фольклорист, етнограф і перекладач.

а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, ви писать три листочки в год. Тільки по-нашому – щоби ←-тямили безглузді кацапи.

6-8 травня 1844. С.Петербург.

Т.Шевченко

Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красотою прикметні, вдруге – як теперішній народ живе, втретє – як він колись жив і що виробляв; із теперішнього биту посилаю вам одну картину⁶³ для штампу, а ще три будуть готові у августі, а в год буде виходить 16 з текстом, а текст исторический будете ви компоновать, бо треба, бачте, по-нашому або так, як єсть в літописах.

29 іюня 1844. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.32-33, т.6, ст.32

Давно ворухиться в мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язык "Слово о Полку Ігоря"...

Вонми гласу молення моего, друже мій єдиний⁶⁴, пришли мені текст "Слова о полку Ігоря", а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те "Слово", переведено на наш задушевний, прекрасний язык.

14 апреля 1854. Новопетровське укріплення

Привітай, друже мій єдиний⁶⁵, оцього уральского козачину⁶⁶, з ним я познайомився не дуже давно, він мені тоді здавався добрим чоловіком і щирим уральским козаком, може,

⁶³ із теперішнього биту посилаю вам одну картину для штампу - -

Шевченко надіслав О. Бодяньському офорт «Судня в селі рада»

⁶⁴ *друже мій єдиний* - лист до А.Й.Козачковського

Козачковський Андрій Осипович (1812 — 1889) — лікар. Працював у Переяславі, лікував Шевченка, коли той був там.

⁶⁵ *Привітай, друже мій єдиний* - лист до, Й.М.Бодяньського.

⁶⁶ *оцього уральського козачину* - Савичева Микиту Федоровича (1820 — 1885) — офіцера Уральського козачого війська, з яким поет познайомився в травні 1852 р. у Новопетровському укріпленні

тепер зіпсувався у вашій білокаменній. Ось ще він у тебе попросить для мене "Слово о полку Ігоря" Максимовича⁶⁷ або Шишкова⁶⁸, дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка завурушилась перевести його, те "Слово", на наш милий, на наш любий український язик.

1854, 1 мая. Новопетровське укріплення.

Т. Шевченко, т.6, ст.87

Мой милый, мой добрый Зигмунт⁶⁹! Благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу раз благодарю тебя. Рад бы я отвечать тем же сердцу милым словом, но я так запуган, что боюсь родного милого звука.

6 квітня 1855. Новопетровське укріплення

Т. Шевченко, т.6, ст.98

Прислав мені із Пітера⁷⁰ курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу "Записки о Южной Руси", писану нашим язиком... Такої доброї книги на нашому язичу ще не було друковано.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

Т. Шевченко, т.6, ст.130

⁶⁷ *Максимович Михайло Олександрович (1804-1873)* — історик, філолог, етнограф, ботанік, поет, перший ректор Київського університету ім. Т.Г. Шевченка.

⁶⁸ *Шишков Олександр Семенович (1754-1841)* - російський письменник, військовий і державний діяч. Президент Російської академії, філолог і літературознавець. Адмірал

⁶⁹ *мой добрый Зигмунт!* – лист до З.Сераковського
Сераковський Зигмунт Гнатович (1826 — 1863) — учасник польського визвольного руху

⁷⁰ *Прислав мені із Пітера* – лист до Я.Г. Кухаренка

А Куліша як побачиш⁷¹, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як "Записки о Южной Руси", я ще зроду не читав... Живо й просто вилита стареча мова.

22 квітня 1857. Новопетровське укріплення

Т. Шевченко, т.6, ст.133

Добре, дуже добре ти зробив⁷², що надрукував "Чорну раду" по-нашому. Я її прочитав і в "Руській беседі", і там вона добра, але по-нашому лучче.

4-5 декабря 1857. Нижній Новгород

Т. Шевченко, т.6, ст.155

Навчи ти мене⁷³, будь ласкав, що мені робить з руськими повістями? У мене їх десятків коло двох набереться. Затопити грубу – шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони мені дуже потрібні. Порадь, будь ласкав, що мені робить?

26 январа 1858. Нижній Новгород

Т. Шевченко, т.6, ст.165

А тепер я захожусь сердиться на тебе⁷⁴, отамане, наш батьку кошовий! Мабуть, ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що зовеш мене закадишним другом. Чи ж чути було коли-небудь еж християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть, ти, батьку, забув нашу християнську мову і доценту побусурманився?

1859. 17 січня. С.Петербург .

Т. Шевченко, т.6, ст.189

⁷¹ *А Куліша як побачиш, то поцілуй його за мене* – лист до А.М.Маркевича Маркевич Андрій Миколайович (1830 — 1907) юрист, музикант-аматор

⁷² *Добре, дуже добре ти зробив* – лист до П.О.Куліша

⁷³ *Навчи ти мене* - лист до П.О.Куліша

⁷⁴ *А тепер я захожусь сердиться на тебе*, - лист до Я.Г.Кухаренка

Шкода, що твої⁷⁵ хлопці написали до мене чорт-зна по якому; вони хоч би у Прісі⁷⁶ вчилися писать по-людському.

15 мая. 1860. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.211

Я оце заходився жениться⁷⁷, то мені, бач, і тут треба гроші: а вся надія на "Основу" та на "Кобзаря"⁷⁸. Будуще подружжє моє зоветься Ликеря⁷⁹ – крепачка, сирота, така сама наймичка, як і Харитя.⁸⁰, тільки розумніша од неї, письменна і по-московському не говорить.

22, 25 августа. 1860. С.Петербург

Т. Шевченко, т.6, ст.216

Воскреснем ли когда от чужевластья мод?
 Чтоб умный, добрый наш народ
 Хотя по языку нас не считал за немцев.
А. Грибоедов "Горе от ума"

Випускаю оце в люде другого "Кобзаря"⁸¹ свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная...

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю: ляхи дрюкують, чехи, серби, болгары, черногори, москалі – всі дрюкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило.

Чого се ви так, братія моя?

⁷⁵ *Шкода, що твої* - лист до В.Г.Шевченка.

Шевченко Варфоломій Григорович (1821 — 1892) — троюрідний брат Т.Шевченка та його свояк (молодший брат Т.Шевченка Йосип був одружений із сестрою В.Г.Шевченка Мотроною)

⁷⁶ ... у Прісі –Прися дочка В. Г. Шевченка

⁷⁷ *Я оце заходився жениться* – лист до В.Г.Шевченка

⁷⁸ *надія на «Основу» та на «Кобзаря»* - журнал «Основа» та книга «Кобзар»

⁷⁹ подружжє моє зоветься Ликеря - Л.Полусмакова

⁸⁰ *Харитя* — Х. В. Довгополенко. Кріпосна князя Лопухіна, з якою поет хотів одружитися

⁸¹ *Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого...* — Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»

Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів?⁸² Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо?... Кричать о єдиной славянскої літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться у слав'ян!⁸³

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чешську, сербську або хоч і нашу?...

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя⁸⁴, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта⁸⁵, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії – і свого язика не знає: а Вальтер Скотт в Еденборге, а не в Шотландії – а може, і це було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц⁸⁶ усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода⁸⁷ таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

⁸² Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? — Мовиться про те, що в російській критиці не раз з'являлися відгуки на видання українських творів, в яких твердилося про «безперспективність» розвитку української літератури. З великодержавних позицій українським письменникам радили писати російською мовою. Шевченко відкидав ці «поради» як безпідставні, й такі, що дезорієнтували українських письменників.

⁸³ Кричать о единой славянской литературе, а не хотят і заглянуть, що робиться у слов'ян! — Тут і далі Шевченко викриває облудність слов'янофільських гасел про створення єдиної слов'янської культури й літератури. Говорячи далі про польську, чеську, сербську, українську літератури, він підкреслює необхідність вивчення, дослідження в кожній з них того, що відтворює правду життя, потреби вільного національно-суспільного культурного розвитку слов'янських народів.

⁸⁴ *Гоголь Микола Васильович (1809, — 1852)* - український російськомовний прозаїк, драматург, поет, критик, публіцист

⁸⁵ *Скотт Вальтер (1771 — 1832)* — англійський письменник

⁸⁶ *Борнц — Роберт Бернс (1759 — 1796)* — шотландський поет ХІХ ст

⁸⁷ *Сковорода Григорій Савич (1722 — 1794)* — український просвітител, філософ і поет

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався до народу та не прислухався до язика, бо може, його не чув у колисці од матері, а Гулак-Артемовський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним панством. Нехай би вже оті Кирпи – гнучкошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміяли свою добру, рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придаток ще і – вьдодали.

Чому В.С.Караджич⁸⁸, Шафарик⁸⁹ і інше не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слав'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

1847, марта 8, Седнев

Нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель.

Т. Шевченко, "Близнецы"

Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
"Де ты здесь узялся?"
"З України". – "Так як же ты
Й говорить не вмиєш
По-здешнему?" – "Ба ні, – кажу,
Говорить умію,
Та не хочу"

⁸⁸ *Караджич Вук Степанович (1787 — 1864)* — сербський філолог, історик, етнограф і фольклорист, діяч сербського національного відродження

⁸⁹ *Шафарик Павел-Йосеф (1795 — 1861)* — чеський і словацький філолог, історик, діяч чеського й словацького відродження

А меж ними і землячки
 Де-де проглядають.
 По-московській так і ріжуть,
 Сміються та лають
 Батьків своїх, що змалечку
 Цвенькать не навчили
 По-німецькій – а то тепер
 І кисни в чорнилах!
 П'явки! П'явки! Може, батько
 Остатню корову
 Жидам продав, поки вивчив
 Московської мови.
 Україно! Україно!
 Оце твої діти,
 Твої квіти молодії,
 Чорнилом політі.
 Московською блекотою
 В німецьких теплициях
 Заглушені!.. Плач, Україно
 Бездітна вдовице

Т. Шевченко, т.1, ст. 251-252!⁹¹

І Коллара⁹² читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Танка⁹³,
 І в слав'янофілі⁹⁴
 Так і претесь... І всі мови

⁹⁰ *Штовхаюсь я; аж землячок* - з комедії «Сон» («У всякого своя доля»)

⁹¹ *А меж ними і землячки* - з комедії «Сон» («У всякого своя доля»)

⁹² *Коллар Ян* (1793 — 1852) — чеський і словацький учений і поет, який послідовно обстоював ідею єднання слов'янських народів.

⁹³ *Танка Вацлав* (1791 — 1861) — чеський філолог і поет, діяч чеського національного відродження. Обстоював ідею слов'янського єднання.

⁹⁴ *Слов'янофіли* — представники одного з напрямів суспільно-політичної думки Росії 40 — 50-х років XIX ст.

Слав'янського люду -
 Всі знаєте. А свої
 Дастьбі... Колись будем
 І по-своєму глаголить,
 Як німець покаже
 Та до того й історію
 Нашу нам розкаже,-
 Отойді ми заходимось!...

Т. Шевченко, т.1, ст. 353⁹⁵

Єсть у мене щирий батько⁹⁶
 (Рідного немає)-
 Дасть він мені раду з вами,
 Бо сам, здоров, знає,
 Як то тяжко блукать в світі
 Сироті без роду;
 А до того – душа щира,
 Козацького роду,
 Не одцуравсь того слова,
 Що мати співала,
 Як малого повивала
 З малим розмовляла;
 Не одцуравсь того слова,
 Що про Україну
 Сліпий старець, сумуючи,
 Співає під тином.

Т. Шевченко, т.1, ст.80-81

Ну що б, здавалося, слова⁹⁷ ...
 Слова та голос – більш нічого,

⁹⁵ *І Коллара читаєте* – з поеми «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні живущим моє дружнєє посланіє»

⁹⁶ *Єсть у мене щирий батько...* з поеми «Гайдамаки» — Йдеться про Григоровича Василя Івановича (1786 — 1865) — історик мистецтва та естетики, професор Академії мистецтв.

⁹⁷ *Ну що б, здавалося, слова...* – з вірша «Ну що б, здавалося, слова...»

А серце б'ється – ожива
 Як їх почує!.. Знать от бога
 І голос той і ті слова
 Ідуть меж люди!..
 ... Матрос
 Таки земляк наш з Островної
 На вахті стоя,
 Журився сам собі чогось
 Та й заспівав, – звичайно, тихо,
 Щоб капітан не чув, бо з лиха
 Якийсь лихий, хоч і земляк,
 Співа матрос, як той козак,
 Що в наймах виріс сиротою,
 Іде служити в москалі!..

Т. Шевченко, т.2, ст. 85

...Ради їх⁹⁸
 Людей закованих моїх,
 Убогих, нищих... Возвеличу
 Малих отих рабів німих!
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово.

Т. Шевченко, т.2, ст. 289

В ком нет любви к стране родной⁹⁹,
 Те сердцем нищие навеки,
 Ничтожные в своих делах
 И суетны в ничтожной славе.

Т. Шевченко, т.3, ст. 66

⁹⁸ ...Ради їх – з вірша «Подражаніє 11 псалму»

⁹⁹ В ком нет любви к стране родной – з драми «Никита Гайдай»

Колись будем
 І по-своєму глаголать.
 Як німець покаже
 Та до того й історію
 Нашу нам розкаже, –
 Отоді ми заходимось!..
 Добре заходились
 По німецькому показу
 І заговорили
 Так, що й німець не второпа
 Учитель великий,
 А не те, щоб прості люде.
 А гвалту! а крику!

Т. Шевченко "І мертвим, і живим, і ненарожденим..."

Кому ж її покажу я,
 І хто тую мову
 Привітає, угадає
 Великеє слово?
 Всі оглухли – похилились
 В кайданах... байдуже...
 Ти смієшся, а я плачу,
 Великий мій друже.
 А що вродить з того плачу?
 Боголова, брате...
 Не заревуть в Україні
 Вольнії гармати.

Т. Шевченко "Гоголю"

Тойді, як, Господи, святая
 На землю правда прилетить
 Хоч на годиночку спочить,
 Незрячі прозрять, а кривие,

¹⁰⁰ Додано Людмилою Огневою

Мов сарна з гаю, помаинуть,
 Німим отверзнуться уста;
 Прорветься слово, як вода,
 І дебрь-пустиня неполита,
 Зцілющою водою вмига.
 Прокинеться...

Т. Шевченко "Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)"

Не нарікаю я на Бога,
 Не нарікаю ні на кого.
 Я сам себе, дурний, дурю.
 Та ще й співаючи. *Орю*
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
 Колись-то будуть.

Т. Шевченко "Не нарікаю я на Бога"

5 жовтня 1860 р., Петербург.

П'явки! п'явки! Може, батько
 Остатню корову
 Жидам продав, поки вивчив
 Московської мови.
 Україно! Україно!
 Оце твої діти,
 Твої квіти молодії,
 Чорнилом політі.

Т. Шевченко "Сон (У всякого своя доля...)"

...Молю, ридаючи, пошли,
 Подай душі убогій силу,
 Щоб огненно заговорила,
 Щоб слово пламенем взялось,
 Щоб людям серце розтопило,
 І на Україні понеслось,
 І на Україні святилось
 Те слово, Божеє кадило,
 Кадило істини. Амінь.

Т. Шевченко "Неофіти". 1857

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.
Т. Шевченко "Марку Вовчку"¹⁰¹.
Февря 17. СПб.". 1859

А где причина этой несамосознательности, этой безнравственной несамосознательности? Известно где, в школе. В школе нас всему научат, кроме понимания своего милого родного слова.

*Т. Шевченко, Повість "Прогулка...",
Новопетровське укріплення*

¹⁰¹ Марко Вовчок (справжнє ім'я: Марія Олександрівна Вілінська; * 10 (22) грудня 1833, маєток Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії — †28 липня (10 серпня) 1907, Нальчик) — українська письменниця.

Тихий О.

Словник невідповідних нормам Української літературної мови слів

Від упорядника

Цього "Словника невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)" Олекса Тихий укладав поміж першим і другим ув'язненням – між 1964 і 1977 роками. У машинописі, що зберігся завдяки професорові Василю Скряпці (вже покійному) та філологам Інні Філіпповій і Вікторові Барішполеві, він доведений до літери "М" включно. Ймовірно, що був зібраний матеріал і до літери "Я", але його доля невідома.

Після виходу з друку 2009 р. "*Словника мовних покручів*" знайшлася ще одна авторська сторінка (с. 75) машинопису зі словами на літеру "Н". Окрім того, з'явилися охочі доповнювати цей унікальний твір. Тому зважуємося перевидати його разом з доповненнями, розміщеними окремо.

Наші втручання у "Словник ..." мінімальні: складання і виділення умовних скорочень, виправлення явних помилок, заповнення пропусків (у квадратних дужках), введення літери г. У машинописі автора деякі споріднені слова подані гніздами. Щоб полегшити їх пошук, розміщуємо всі слова за абеткою. Тому з'явилися слова на літеру "С", хоча знайдений машинопис закінчувався словами на літеру "Н".

.Отже, блукав цей Словник 40 років, але не застарів і не втратив своєї актуальності. Адресований він, як писав Олекса Тихий, "вчителям, школярам, а також тим, хто занедбав рідну мову або втратив контакт із нею"; "кожному, хто хоче говорити правильно й красиво".

Від укладачів ¹⁰²

Укладачі прагнуть дати кожному, хто хоче говорити правильно й красиво, найбільш поширені нелітературні слова з подачею правильних відповідників. Матеріалом для словника є, в основному, живе мовлення, а також періодична преса, радіо, телебачення.

Існують певні категорії – культури нації, культури мови та загальної культури людини – і визначаються вони найбільшою мірою рівнем розвитку та широтою вживання літературної мови народу.

Вживання того чи іншого слова, користування літературною мовою, діалектом чи суржилом, вибирання мови (якщо мовець знає їх кілька) для спілкування з певними групами людей є особистою справою кожного мовця. Але народові зовсім не байдуже, як його діти говорять і говоритимуть.

Нікому не спаде на думку обурюватись бідністю або засміченістю мови селянина чи робітника похилого віку, який не здобув навіть початкової освіти. Але якщо нівечить чи зневажає рідну мову вчитель, агроном, лікар чи інженер, у кожного виникає цілком законне почуття обурення і зневаги до такого фахівця, про яких цілком слушно сказано: **дикун, аморальна людина**.

З певних причин багато людей занедбали рідну українську мову або втратили контакт з нею (в Донецькій області останніх 750 тисяч). Найбільше сприяло цьому процесові міщанське ставлення до мови, відсутність дошкільних закладів, шкіл та вузів, де б навчання та виховання проводилось українською мовою, нерозуміння значення та ролі мови в житті народу та людини.

¹⁰² О. Тихий мислив словник як колективну працю, вона обривається на середині, як і життя автора.

Навчити правильної літературної мови, дати школярам та всім, хто може і хоче володіти словесною розкішною рідною мовою, покликані, в першу чергу, школа та наші письменники. В умовах двомовності (а точніше, тримовності, бо багато людей говорять суржилом, сумішшю української та російської мов) з явною домінантою російської (телебачення, радіо, преса, школи з російською мовою викладання) нелегко навіть освіченій людині уникнути чужих слів, покручів, кальок. А тим більше важко це для дітей з їхніми психологічними особливостями та бідністю лексики.

Запозичення слів з інших мов є закономірним процесом і має місце чи не в усіх мовах світу. Але до української мови протягом багатьох століть насильно вводили чужі її нормам слова, витісняючи споконвічні українські. Цим займалися офіційні й неофіційні представники панівних народів (поляки, німці, росіяни та ін.), а також свої зрадники, що пророкували рідній мові коротке життя й забивали „останнього цвяха” в труну української мови та самого українського народу. Та їм не судилося поховати.

Народ український та його мова живе і житиме вічно!

Принципи побудови словника

На першому місці ставиться невідповідне нормам української літературної мови слово: спотворене слово – *стулка, бомага*; калька – *дорослішати, воображало*, чужі слова – *башковитий, любопитство*; запозичені слова, що ввійшли в літературну мову – *ануляція, безбідно*.

На другому місці ставляться слова, що відповідають нормам української літературної мови.

На третьому місці – слова, на основі яких, за тритомним російсько-українським словником, підбирались слова-покручі.

Побудований за такою формою словник дасть можливість кожному легко перевірити себе, чи правильно він говорить, чи нема кращого, більш відповідного в даному контексті, слова.

Словник не є нормативним і не розрахований на науковців, редакторів, письменників. Він адресується вчителям, школярам, а також тим, хто занедбав рідну мову або втратив контакт з нею.

Укладачі не дають різних форм слова. З цілого гнізда беруть лиш одно-два найхарактерніших слова. Відчуваючи неповноту даних у пропонованому словнику, читач звернеться до академічних словників чи спеціальних праць з мовознавства.

Словник не є науковою працею, не відкриває чогось нового й майже повністю укладений за тритомним Російсько-Українським словником АН УРСР видавництва „Наукова думка”, Київ – 1970 р.

Українська абетка

Аа, Бб, Вв, Гг, Гг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її,
Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу,
Фф,
Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, ь, Юю, Яя

Умовні скорочення

анат. – анатомія
астр. – астрономія
бот. – ботаніка
буд. – будівництво
воєн. – воєнне
геол. – геологія
геогр. – географія
грам. – граматики
держ. – державний
зоол. – зоологія
і т.д. – і так далі
і т.п. – і тому подібне
карт. – картярське

мн. – множина
муз. – музика
обл. – обласне
орн. – орнітологія
присл. – прислівник
розм. – розмовне
рос. – російський
спец. – спеціальне
спорт. – спортивне
текст. – текстиль
техн. – технічне
укр. – український
хім. – хімія
церк. – церковне

Словник невідповідних нормам Української літературної мови слів

(чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)

<p>Покруч, чуже слово, калька, запозичене слово</p>	<p>Слова, що відповідають нормам української літературної мови, діалектизми, запозичення</p>	<p>Російське слово, за значенням якого підбиралися покручі, чужі слова, кальки, запозичення</p>
--	---	--

А

абсурд	беглуздя, нісенітниця, дурниця, абсурд	абсурд
авоська	сіточка, сітка	авоська
агонія	конання, агонія	агония
ад	пекло	ад
адрес	адреса	адрес
аїр, айр	лепеха, татарське зілля, айр	айр
аїст, аїст	лелека, черногуз, бусел, бузько	аист
акуратний	охайний, чепурний, акуратний	аккуратный
алий	червоний, яскраво-червоний, ясно-червоний	алый
алмаз	діамант, алмаз, (інструмент) алмаз	алмаз
алтар, алтарь	вівтар, олтар	алтарь
аляпувато	незграбно, недоладно, грубо, неоковирно	аляповато
амбар	комора, гамазея, шпихлір, сипанець, шопа, амбар	амбар

антимонії	теревені, ляси, баляндраси, баляси (точити, правити і т.д.)	антимонии
ануляція	скасування, ануляція	аннуляция
анютині	братки, братчики	анютины
глазки		глазки
аплодирувати	плескати в долоні, аплодувати	аплодировать
аплодисменти	оплески, аплодисменти	аплодисменты
арест	арешт	арест
арестант	в'язень, арештант	арестант
армяк	сіряк, сірячина, свита, свитка	армяк
аромат	пахощі, аромат	аромат
ароматний	запашний, духмяний, запахущий, запашистий, ароматний, ароматичний	ароматный
артачитись	опиратися, пручатися, упиратися, комизитися, коцюбитися, норовитися, баскалитися	артачиться
атеїст	безбожник, атеїст	атеист
ахінея	нісенітниця, дурниця, казна-що, ахінея	ахинья

Б

баба	жінка, молодиця, баба, (<i>техн.</i>) баба, (ручна) довбня	баба
бабочка	метелик	бабочка
багатообразно	різноманітно	многообразно
багряно род-ний	порфіроносний, порфірородний	багряно род-ный
багульник (<i>бот.</i>)	багно (<i>бот.</i>)	багульник
бадя	цебер, цебро, баддя	бадья
баз	загорода, обора, кошара, подвір'я, двір, баз	баз

баклушник	ледар, ледащо, ледащиця, байдич	баклушник
балагур	балясник, баляндрасник, базіка, базікало, жартівник, жартун	балагур
балбес	бельбас, бецман, телепень, бовдур	балбес
балуватися	пустувати, дуріти, балуватися	баловаться
баранка	бублик	баранка
барахло	мотлох, ганчір'я, барахло	барахло
барахтатись	борсатися, вовтузитись, войдуватися	барахтаться
барашковий	смушковий, смушевий	барашковый
барбос	мурло, барбос	барбос
барин	пан, панок, підпанок, полупанок	барин
бариня	пані, панія*	барыня
баришня	панна, панночка, панянка	барышня
бархат	оксамит, бархат	бархат
бархатці	чорнобривці	бархатцы
барщина	панщина	барщина
басня	байка, вигадка	басня
баста	годі, край, досить, амба	баста
бастувати	страйкувати, бастувати	бастовать
батрак	наймит, батрак	батрак
батюшка, батя	тато, татко, батько, (до співбесідника) голубе, батеньку, нене, ой лишенько, ой леле; (священик) панотець, батюшка	батюшка
бахвал	хвалько, хвастун	бахвал
бахрами, бахрома	торочки, тороки, бахрома	бахрома

башка	голова, макітра, довбешка, баняк	башка
башковитий	тямущий, кмітливий, з головою	башковитый
башня	башта (<i>воєн.</i>), вежа, стражниця	башня
баюкати	колисати, люляти	баюкать
бедро	стегно, кульша, клуб	бедро
безалаберно	безглуздо, безладно, безтолково	безалаберно
безбідно	заможню, у достатку, безбідно	безбедно
безвредно	нешкідливо, безневинно, невинно	безвредно
безвременно	дочасно, передчасно	безвременно
безграмотний	неписьменний, неграмотний, безграмотний	безграмотный
безграничний	безмежний, необмежений, безкрайї, безкрайній, безбережний, безберегий, широкополий	безграничный , безбрежный
безділля	неробство, ледарство, гультьяїство	безделье
бездна	безодня, провалля, прїрва, безоднява, хлань, відхлань, безліч, сила-силенна, сила	бездна
бездушний	нечулий, безсердечний, безжалісний, безжальний, немилосердний, немилосердий, лютий, бездушний	бездушный
беззаботний	безтурботний, безклопїтний, безжурний, нежурливий, безсумний	беззаботный
беззахитний	беззахисний, безборонний, безоборонний, безпорадний, безрадний	беззахитный

безцвітно	безбарвно	бесцветно
безмозглий	безмозкий, безмізкий, безглуздий, безтямний, нетямущий	безмозглый
безнравствен- ний	аморальний, неморальний, розпутний, розпусний, безпутний	безнравствен- ный
безобидний	необразливий, некривдний, невразливий, невинний, безневинний	безобидный
безобразний	бридкий, потворний, неподобний, обурливий, огидний, огидливий, паскудний, поганий, жахливий, поганючий, шпетний	безобразный
безобразник	бешкетник, шибеник	безобразник
безоговорочн о	беззастережно, без застережень, безсуперечно	безоговорочн о
безопасний	безпечний	безопасный
безопасно	безпечно	безопасно
безопасность	безпека, безпечність	безопасность
безоружний	беззбройний, неозброєний	безоружный
безоснователь -ний	безпідставний, необґрунтований	безоснователь -ный
безподобно	незрівнянно, чудово	безподобно
безпокоїти	турбувати, непокоїти, тривожити, клопотати	безпокоить
безполезно	некорисно, непотрібно, марно, марне, даремно, даремне, дарма, надаремно, надармо, школа заходу, марна річ	бесполезно
безпомічно	безпорадно, безпомічно, безрадно, непорадно,	беспомощно

	безвладно	
безпорочний	безвадний, бездоганний, чесний	беспорочный
безпорядок	безладдя, безлад, нелад, розгардіяш, колот, гармидер	беспорядок
безпощадно	нешадно, безпощадно, немилосердно, немилосердо	беспощадно
безпремінно	неодмінно, обов'язково, конче, доконче, доконечно, доконечне, безпремінно	беспременно
безперервно, безпереривно	безперервно, безупинно, невпинно, ненастанно, безугавно, без угаву	бесперервно
безпризорник	безпритульний	беспризорник
безпристрас- ний	безсторонній, неупереджений	беспристраст- ний
безразлічний	байдужий, байдужний, байдужливий, збайдужілий, збайдужнілий, індеферентний	безразличный
безропотно	не ремствуючи, покірливо, покірно, безмовно	безропотно
безсознатель- но	несвідомо, позасвідомо, без тямки, не в тямку, без тямку	бессознатель- но
безстидниця	безсоромна, соромітниця, безстидниця	бесстыдница
безумний	божевільний, шалений, безумний, страшений, надзвичайний, навіжений, причинний	безумный
безумовний	безумовний	безусловный
безуспішно	невдало, даремно, даремне, надаремно, надаремне, марно, марне, надармо	безуспешно
безустанно	невпинно, безупинно, без упину, ненастанно,	безустанно

	безперестанно, безперестанку, невгамовно, непогамовно, непогамовано, невтомно, безустанно	
безхитрісний	нехитрий, нелукавий, щирий, немудрий, простий	бесхитрост- ний
безцінний	неоцінений, малоцінний, безцінний	бесценный
безшабашно	відчайдушно, одчайдушно	бесшабашно
безщотно	незліченно, незчисленно	бессчетно
белена	блекота	белена
белиберда	нісенітниця, нісенітниці, дурниця	белиберда
бережно	дбайливо, обачно, бережно	бережно
беременность	вагітність	беременность
бешено	скажено, шалено, люто, розлючено, осатаніло, знавісніло	бешено
биль	минуле, колищнє, старовинне, бувальщина	быль
бистрий	швидкий, скорий, прудкий, моторний	быстрый
бити баклуші	байдикувати, байдувати, бити байдики (байди, баглаї), м'яти ханьки	бить баклуши
битон	бідон	бидон
бідняга	бідолаха, бідолашний, бідака, неборак, сіромаха, безталанний, сердега	бедняга
бідовий	спритний, моторний, меткий, жвавий	бедовый
бідокур	бешкетник, пустун, шибеник, збиточник	бедокур
бідствувати	бідувати, поневірятися,	бедствовать

	бідкатися	
білет	квиток, картка, (держ. скарбниці) білет, (вовчий) білет	билет
білльо	білизна	белье
благovidний	гожий, пригожий, миловидний, пристойний	благovidный
благовоспита ний	вихований, гречний	благовоспита нный
благоговіння	побожність, шанобливість, благоговіння	благоговение
благодарити	дякувати	благодарить
благодетель	благодійник, доброчинець, добродій, добродійник	благодетель
благородний	шляхетний, благородний	благородный
благосклонно	прихильно, доброзичливо, ласкаво	благосклонно
блесна	блешня, блешня	блесна
близнеці	близнюки, близнята	близнецы
близорукий	короткозорий	близорукий
блик, блік	поиск, відблиск, скалка	блик
блин (блини)	млинець (млинці)	блин (блины)
бобиль	бурлага, нетяга, бездомник	бобыль
бодрий	бадьорий	бодрый
боєспособ- ність	боєздатність, боєспроможність	боєспособ- ность
бойкий	жвавий, моторний, меткий, спритний	бойкий
бокал, бакал	келих, чара, бокал	бокал
болван	дурень, бовдур, лобур, телепень, йолоп, бевзень, (статуя) бовван	болван
боліти	хворати, хорувати, нездужати, недужати, слабувати	болеть

болотистий	багnistий, болотяний, болотистий	болотистый
болтати	(язиком) базікати, молоти, теревенити, цвєнькати, ляпати, верзти, варнякати, п'ятякати, розп'ятякувати, плєскати, пащекувати, (ногами) дригати, (рідину) бовтати	болтати
больниця	лікарня, шпиталь	больница
больно	боляче, прикро, тяжко	больно
бормотання	бурмотіння, мимрення, буботіння, бурмотання	бормотанье
боров	кабан	боров
боров (<i>буд.</i>), боровок, буравок	лежень, лежак	боров
боязнь	страх, острах, пострах, опаска, побоювання	боязнь
брак	шлюб, одруження, подружжя, (зіпсована продукція, товар) брак, вибірки	брак
бревно	колода, деревина	бревно
бред	марення, маячення, верзіння, нісенітниця	бред
брезгать, брезгувати	гидувати, бридитися; гребувати	брезгать
брем'я	тягар, вага**, ноша	бремя
бриліант	діамант, бриліант	бриллиант
бросати	кидати	бросать
брюзлий, брюзклий	брезклий, обресклий	брюзглий
брюки	штани, брюки	брюки
брюхастий,	череватий, пузатий	брюхатый

брюхатий		
бугор	пагорб, горб, бугор	бугор
будущий, будучий	майбутній, прийдешний, наступний	будущий
букашка	комашка, кузька	букашка
булавка	шпилька	булавка
бумага, бомага	папір, документ	бумага
бунтовщик, бунтівщик	бунтар, бунтівник	бунтовщик
бурки	валянки, повстяники	бурки
бурлити	вирувати, бурувати, буяти, шумувати, клекотати, нуртувати, бурлити	бурлить
буси	намисто, дутки, буси	бусы
бутилка	пляшка, сулія, сулійка	бутылка
бутузити	лупити, лущювати, дубасити, молотити, чухрати, духопелити	бутузить
буханка	паляниця, хлібина, буханець	буханка
буян	бешкетник, забіяка, буян	буян

В

важний	важливий, важний, поважний, значний, статечний, величний, пишний, пихатий, бундючний, гордий, добрячий	важный
вакансія	вільне місце, вакансія	вакансия
валандатись	гаятися, баритися, воловодитися, вовтузитися, валандатись, швендяти, байдикувати, тинятися, гайнувати (час)	валандатъся
ванька- встанька	іванець-киванець, іван- покиван	ванька- встанька

варяжки	рукавиці, рукавички	варежки
васильок	(синій) волошка, (запашний) васильок, (рогатий синій) сокирка	василек
ваяння	ліплення, різьба, різблення, різьбярство	ваяние
вброд	бродом, убрід	вброд
вверх	вгору, угору, уверх, догори, нагору, наверх	вверх
вверху	вгорі, угорі, нагорі, наверху	вверху
ввиду	зважаючи на, з огляду на, у зв'язку з	ввиду
вволю	досхочу, уволю, донесхочу	вволю
вв'язуватись	устрявати, утручатися, уплутуватись, ув'язуватись	вв'язываться
вгиб	угин	вгиб
вгорячах	зопалу, згарячу, згаряча	вгорячах
вдалі, вдалеке	удалині, у далечині, віддалік, віддалеки, віддаля	вдали, вдалеке
вдвоє	удвічі, удвоє, у два рази	вдвоє
вдобавок	на (у) додаток, додатково, до того ж	вдобавок
вдохновення	натхнення, захват, піднесення	вдохновение
вдребезги	ущент, на (у) дрізки, на (у) друзки, на гамуз	вдребезги
вдруг	раптом, враз, нараз, коли, коли це, нагло, зненацька, притьмом, притьма	вдруг
вдумчиво	вдумливо	вдумчиво
вердикт	присуд, вирок, вердикт	вердикт
верениця	низка, плетениця, ряд, рядок, ключ	вереница
вереск	верес (<i>бот.</i>)	вереск
верзило	здоровань, здоровило	верзила

верстачок	верстатик	верстачок
верф	корабельня, верф	верфь
верхом	верхи, на охляп	верхом
веселка, весьолка	копистка, мішалка	веселка
весілля	веселощі, розваги, забава, весілля (<i>укр.</i>) – свадьба (<i>рос.</i>)	весельє
веєр	віяло, вахляр	веєр
вежливий	ввічливий, гречний, чемний, звичайний	вежливый
вероятность, вірогідність	імовірність, правдоподібність, можливість	вероятность
взамін, взамен	натомість, замість того, затомість	взамен
взаправду	справді, насправжки, насправжки	взаправду
вздор	дурниця, нісенітниця, абищо, верзіння	вздор
взискання	стягнення, правлення, справлення, стягання, стягування, покарання, кара	взыскание
взрив	вибух, висадження, підривання, руйнування	взрив
взросліти, дорослішати	підростати, ставати дорослим	взрослеть
взятка	хабар	взятка
виборочно	вибірково	выборочно
вibraковка	вibraкування, vibраковування	выбраковка
виговор	догана, вимова, говірка	выговор
вигода	користь, пожиток, вигода	выгода
вигружати	вивантажувати, розвантажувати	выгружать
видвиженець	висуванець	выдвиженец
видвижний	висувний	выдвижной

видвинутий	висунений, висунутий, виставлений	выдвинутый
видворить	виселити, (множина) повиселяти	выдворить
видержаний	витриманий, видержаний, стриманий, додержаний, складений	выдержанный
видержка	витримка, володіння собою, самовладання, витриманість, витривалість, видержка	выдержка
видох	видих	выдох
видумка	вигадка, видумка, вигад, витівка, примха, забаганка	выдумка
видьоргуван- ня	висмикування, виривання, витягання, вибирання	выдергивание
вижарки	вишкварки, шкварки	выжарки
вижатий	вичавлений, вижатий, видавлений, видушений, вигнічений, викручений, віджатий, витиснений, витиснутий, випхнутий	выжатый
вижигання	випалювання, випалення, випікання, випечення	выжигание
вижидання	чекання, вичикування, очікування, чатування, вижидання	выжидание
вижимало	жмикрут	выжимала
визваний	викликаний, прикликаний, спричинений, породжений, збуджений	вызванный
виздоровляю- чий	який (що) видужує (одужує), видужуючий, одужуючий	выздоровляю- щий
визов	виклик, викликання, прикликання	вызов
викараскати-	видратися, видертися,	выкарабкать-

ся	видряпатися, зідратися, здертися	ся
викатчик	викатник	выкатчик
виключити	вимкнути, виключити, відключити (щось)	выключить
виковирюван ня	виколупування	выковырива- ние
викормлюван ня	вигодовування, годування, годівля	выкармлива- ние
викорчовка	викорчовування, корчування, викорчування	выкорчовка
викройка	викрійка	выкройка
вилчений	вилікуваний, вигоєний	вылеченный
вилка	(столова) виделка, (штепсельна) ви́лка, (в шахах) ви́лка	вилка
вимагатель	вимагач, здирник, здирця; дерій, шантажист	вымагатель
вимерший	вимерлий, який (що) вмер	вымерший
вимишлений	вигаданий, вимишлений	вымышлен- ный
вимоїна	вимивина, водомий, водорий	вымоина
виновник	винуватець, провинник, провинець, причинець	виновник
виносливий	витричалий, терплячий	выносливый
винуждать	змушувати, вимушувати, примушувати, присилувати, приневолювати	вынуждать
випивший	який (що) випив, підпилий, підпитий, напідпитку, підхмелений, під чаркою	выпивший
виписка	виписування, передплата, передплачування, цитата, виписка (напр., з книги)	выписка

випригнути	виплигнути, вистрибнути, вискочити	выпрыгнуть
випукло	опукло, виразно, чітко, яскраво, випукло	выпукло
випутуватися	виплутуватися, розплутуватися; виборсуватися, вимотуватися	выпутываться
виругать	вилаяти, вибатькувати	выругать
висвободити	вивільнити, звільнити, визволити	высвободить
виск	верещання, скавуління, вищання, виск, скавучання, скавчання, скиглення, скімлення, скигління, кувікання,	визг
висказаний	висловлений, вимовлений, виговорений	высказанный
високомеріє	зарозумілість, бундючність, гордовитість, пихатість	высокомерие
високомірно	зарозуміло, бундючно, гордовито, згорда, пихато, пихливо	высокомерно
високопарно	пишномовно, високомовно	высокопарно
високо уважає-мий	вельмишановний, високошанований, високоповажний, високоповажаний	высокоуважае -мый
високуватий	зависокий	высоковатый
висосаний	висмоктаний, виссаний	высосанный
вистріл, вистрел	постріл	выстрел
витрезвитель	витверезник	вытрезвитель
виходка	витівка, вихватка, вибрик	выходка
вичислення	вилічення, обчислювання,	вычисление

	обчислення, вирахування, вилічування	
вищитаний	вилічений, вирахований, обчислений, вичислений	высчитанный
віки	повіки, віка	веки
віковічно	одвічно, відвічно, предковічно, віковічно	вековечно
він'єтка	візерунок, він'єтка	виньетка
вісьма	вельми, дуже, надто	весьма
вітвистий	гіллястий, гільчастий, гількуватий, галузистий, широковітий, широкогіллястий, розложистий	ветвистый
вітерок	вітерець, вітрець, легіт	ветерок
вітіюватий	кучерявий, барвистий, квітчастий, закрутистий, пишномовний, красномовний, хитромовний	витиеватый
вітренник	вітрогон, вертихвіст, жевжик, шалапут, вертипорох, гонивітер, баламут, баламута	ветреник
вічно	завжди, завжди, довічно, довіку, віковічно, одвічно, відвічно, поки світа й сонця, вічно, повсякчас, повсякчасно, раз у раз	вечно
включать (в список)	заносити, занести, включати (до списку, в список), записувати	включать
включити (двигун, світло...)	увімкнути, включити	включать
вкратці	коротко, стисло, коротенько	вкратце

вкусно	смачно, смаковито	вкусно
влажний	вологий, зволожений, воложистий, вогкий, змокрілий, вільготний	влажний
вмиг	миттю, умить, враз	вмиг
вміняти в обов'язок	зобов'язувати (кого), ставити за обов'язок (кому)	вменять в обязанность
вмісті	разом, укупі, сукупно, укупочці, укупці, поспіль, посполю, гуртом	вместе
вначалі	спочатку, на початку, спершу, сперш	вначале
внезапно	раптово, нагло, знагла, прикро, враз, несподівано, зненацька	внезапно
внушати	навіювати, навівати, викликати, вселяти, підказувати, прищеплювати	внушать
внятий	виразний, зрозумілий, ясний, розбірливий, розбірний, чутний	внятый
вовіки	довіку, повік, повіки, вік, поки віку (життя), ніколи	вовек, вовеки
воврем'я	вчасно, в пору, до речі	вовремя
вовсю	щосили, з усієї сили, з усіх сил, що є сили (сил), щодуху, що є духу	вовсю
вовчанка	вовчак, вовчий лишай	волчанка
водка	горілка, оковита, (хім.) царська водка	водка
водоворот	вир, водоверть, чорторий, коловерть, нурт, нурта, водокрут	водоворот
водойом	водойма, водоймище	водоем

водопровод	водогін, водопровід	водопоровод
водорозділ	вододіл	водораздел
водоснабже- ніє	водопостачання	водоснабже- ние
водохранили- ще	водосховище, водоймище	водохранили ще
воєнврач	військлікар	военврач
возведення	зведення, виведення, підведення; піднімання, підіймання, спорудження, будування, збудування, побудування, ставлення, мурування, піднесення	возведение
возвеличення	звеличення, звеличання, звеличування	возвеличение
возврат	повернення, повертання, вороття, поворот	возврат
возглас	вигук, поклик, оклик, окрик, покрик	возглас
воздух	повітря, (<i>церк.</i>) воздух	воздух
воззваніє	відозва, звернення, воання, благання, звертання	воззвание
воззреніє	погляд, переконання	воззрение
возле	побіля, поблизу, коло, біля, побіля, край, окрай, під, попід, при, попри, обіч	возле
возмездіє	відплата, віддяка, кара, покара, помста, нагорода	возмездие
возміщати	відшкодовувати, оплачувати, покривати, повертати, вертати, надолжувати, компенсувати	возмещать
возможно	можливо, як можна, якомога, по можливості, по змозі	возможно
возмутитель	підбурювач, підбурник, бунтівник, баламут, баламута,	возмутитель

	порушник	
возня	метушня, вовтуження, шамотня, тяганина, шпортання, клопіт, клопоти, морока	возня
возрадуватися	зрадіти	возрадоваться
возраст	вік, літа	возраст
возчик	возій, хурник, возильник	возчик
вой	виття, завивання, квилення, скиглення, голосіння	вой
войлок	повсть, повстина	войлок
войлочний	повстяний, повстяний, повстинний	войлочный
волшебник	чарівник, чародій, чародійник, чаклун, характерник	волшебник
вольничати	сваволити	вольничать
воняти	смердіти, тхнути, нести, воняти	вонять
вонь	сморід	вонь
воображало	чванько, зарозумілець, зарозуміла людина	воображала
воображеніє	уява, уявлення	воображение
воодушевлен- ня	натхнення, поривання, піднесення, порив, запалення, захват, залення, запалювання, запал	воодушенле- ние
воплощення	втілення, втілювання	воплощение
воплъ	зойк, крик, лемент	воплъ
вор	зłodій, злочинець, крадій, лиходій	вор
воронений	воронований, (сталь воронована)	воронённый
воронка	лійка, вирва (яма)	воронка
ворот	комір, (техн.) коловорот,	ворот

	коловоріт, корба	
воротило	верховод, верховода, ділок	воротила
ворчливий	буркотливий, воркотливий, вуркотливий	ворчливый
воспитаний	вихований, викоханий, виплеканий, випещений, вигодуваний	воспитанный
вспоминання	спогад, спомин, згадка, споминка, споминок	вспоминаие
восприпятств увати	перешкодити, стати на перешкоді, не допустити, не дозволити, заборонити	воспрепятство -вать
восстановити	поновити, поновити, відбудувати, підбурити, підняти, настроїти	восстановить
восхвалення	вихваляння, звеличення, звеличання, звеличування, величання, похвала, похвальба	восхваление
восхитітельно	прекрасно, чудово, чарівно	восхититель- но
ВОТ	от, ось	ВОТ
впадина	западина	впадина
вперегонки	наввипередки, наперегони	вперегонки
впереді	спереду, поперед, попереду, попереду	впереди
вперекор	наперекір, всупереч	вперекор
вперехват	перехоплюючи рукою, напереріз, навперейми	вперехват
впитувати	убирати, усмоктувати, усотувати	впитывать
впівп'яну	напідпитку, під чаркою	вполпьяна
вплав	плавом, уплав	вплавь
вплотну	впритул, щільно, дуже близько, бузпосередньо, як	вплотную

	слід, по-справжньому	
вполне	цілком, сповна, сповна, уповні	вполне
впопихах	поспішаючи, хапаючись, похапки, похапцем, поспіхом; з поспіхом, за поспіхом, спохвату	впопыхах
впрочим	а втім, втім, але, проте, а проте зрештою	впрочем
впусту	даремно, даремне, надаремно, надаремне, надармо, марно, марне, попустому, на вітер	впустую
вражда	ворожнеча, ворогування, ворожість	вражда
врач	лікар, лікарка	врач
вращати	обертати, вертіти, крутити	вращать
вред	шкода, шкідливість, вада	вред
вредний	шкідливий, вадливий	вредный
временами	часом, часам, іноді, інколи	временами
временно	тимчасово, дочасно	временно
врем'янка	тимчасова споруда (хата, грубка, драбина, дорога тощо)	времянка
врозлад	у незгоді, недружно, різноголосо, безладно, не в лад	вразлад
врозплох	зненацька, несподівано	врасплох
врозрядку	врозбивку, розбивкою, розрядкою, врозрядку	вразрядку
вросипну	врозтіч, вросип	врассыпную
врозумительн о	зрозуміло, ясно, переконливо, повчально, напоумливо	вразумитель- но
врозумляти	напоумляти, напучувати, напучати, на (добрий) розум наставляти, переконувати	вразумлять
врозь	нарізно, різно, урізнобіч,	врозь

	порізно, по одному, поодинці, у різні боки	
всадник	вершник, верхівець	всадник
всемирний	всесвітній	всемирный
всемірно	всіляко, усякими (усіма) способами (засобами), всемірно, всебічно, всесторонньо	всемерно
всеоб'ємлю- щий	всеосяжний, всеохоплюючий, всеобіймаючий	всеобъемлю- щий
всесокрущую- щий	нищівний, всепереможний, всерозтрошуючий	все сокрушаю- щий
всеціло	цілком, цілковито	всецело
всечасно	повсякчас, повсякчасно, безнастанно, постійно	всечасно
всігда	завжди, завжди, завсіди, завсіди, повсякчас, повсякчасно, усякчас, завше	всегда
вскользь	побіжно, мимохідь, між іншим	вскользь
вскорі	незабаром, невдовзі, скоро, швидко, незабавки, незабавом, небавом, неподовзі	вскоре
всліпу	наосліп, осліп, сліпма, всліпу, сліпцем	вслепую
вслух	уголос, голосно	вслух
всмятку	некруто, рідко	всмятку
всплошну	суцільно, поспіль, щільно, підряд, уряд, геть увесь, геть чисто весь	всплошную
встрьопка	прочухан, прочуханка, нагінка, натруска	встрепка
втайні	потай, потайки, потайно, потайком, потаємно,	втайне

	потаємне, потаємці, таємно, у глибині душі	
в'юга	завірюха, віхола, хуртовина, хуга, хуговій, сніговій, сніговиця, сніговійниця, сніжниця, завія, хурделеця, хурдига, метелиця	вьюга
в'юнок (<i>бот.</i>)	березка, берізка, повій, повійка	вьюнок
в'яз	в'яз, берест	вяз

Г

гадалка	ворожка, ворожбитка	гадалка
гадити	паскудити, гидити, каляти, поганити	гадить
гадкий	гидкий, бридкий, паскудний	гадкий
гадось	гидота, гидкість, гидь, бридота, негідь, погань	гадось
гаєчний	гайковий	гаечный
газопроводчик	газопровідник	газопроводник
галдьож	галас, галасування, гамір, шваркіт	галдеж
галстук	краватка, галстук	галстук
гвоздодер	лапа, лапка, обценьки	гвоздодер
гвоздь	цвях, гвіздок	гвоздь
генезис	походження, генеза, генезис	генезис
гігант	велетень, велет, гігант	гигант
гідросамольот	гідролітак	гидросамолет
глава	розділ, глава	глава
главар	ватажок, ватаг, ватаг, ватажко, проводир, привідець	главарь
главенство	зверхність, верховенство, верховодство, панування,	главенство

	провід	
главенствува- ти	мати зверхність, панувати, старшинувати, очолювати, стояти на чолі	главенство- вать
главврач	головний лікар, головлікар	главврач
гладити	гладити (когось, щось рукою), прасувати (білизну, сорочку тощо)	гладить
гладіолус	косарик, гладіолус	гладиолус
глаз, глаза	око, очі	глаз, глаза
глиба	брила, глиба, груда, грудوماха	глыба
глинобитний	вальковий, вальковий, валькований, глинобитний	глинобитный
глотати	ковтати, глитати, лигати	глотать
глоток	ковток	глоток
глумлення	глум, знущання, глузування, кепкування	глумление
глуpecь	дурень, дурний, кеп	глупец
глупість	дурість, глупота, глупство, безглуздість, нісенітність, дурниці, дурниця, пусте, дарма	глупость
глупо	по-дурному, нерозумно, безглуздо, нісенітно, безглуздя	глупо
глупувати	придуркуватий, дурнуватий, дурненький, недоумкуватий, пришелепкуватий, пришелепуватий, прителепкуватий, благуватий, досить таки безглуздий (нісенітний)	глуповатый
гнуcно	мерзотно, мерзенно, огидно, огидливо, паскудно	гнуcно
гнушатися	гребувати, гребати, гербувати,	гнушатся

	гидувати, цуратися, гордувати, ганьбувати	
гов'ядина, гав'ядина	яловичина, волове м'ясо, воловина	говядина
гоготання	гелготання, гелготіння, гелганя, герготання, герготіння, гегекання, джеркотання, джерготання, гоготання, гоготіння, реготіння, реготіння	гоготанье
годний	придатний, годящий, догідний, згідний, здалий, здатний, годний	годный
годовщина	річниця, роковини	годовщина
голенище	халява	голенище
голінь (<i>анат.</i>)	гомілка, голінка	голень
голкообраз- ний	голкоподібний, голковидний, голкуватий	иглообразный
головастик (<i>зоол.</i>)	пуголовок, ополоник	головастик
головокружи- тельний	запаморочливий, запаморочний, карколомний, морочливий	головокружи- тельный
головомойка	нагінка, прочухан, прочуханка, натруска	головомойка
голодання	голодування	голодание
голольод	ожеледь, ожеледиця, слизота, голомороззя, голоморозиця, голоморозь	гололед
голосище	голосисько, голосина	голосище
голослівно	безпідставно, голослівно	голословно
голубизна	блакить, голубизна, голубінь	голубизна
голубовод	голубівник	голубовод
голубоглазий	блакитноокий, голубоокий	голубоглазый

горбиль	обапол	горбыль
горбун	горбань, горбатий, горбач	горбун
горбушка	окраець, окрайчик, цілушка	горбушка
горделиво	гордовито, гордівливо, погордливо, спогорда, погірдно, гордливо	горделиво
гордитися	пишатися, величатися, гордитися, високо нестися, гонорувати, фудулитися, гордувати	гордиться
горемика	бідолаха, бідолашний, бідолашна сірома, сіромаха, сердюга, сердешний, сердешна, горопаха, нетяга, неборак, неборака, небіж, небіж, небога, побіденник, сарака	горемыка
горизонт	обрій, небокрай, крайнебо, небосхил, горизонт, видноколо, виднокруг, виднокрай, виноколо	горизонт
горісно	гірко, тіжно, тужливо, сумно, болісно	горесно
горлопань	горлодер, горлань	горлопан
горний	гірський, верховинний, горовий, гірничий	горный
горніст	сурмач, сурмар, горніст	горнист
горно- металургіч- ний	гірничо-металургійний, гірничо-металургічний	горно- металурги- ческий
горноробочий	гірник	горнорабочий
горняк	гірник	горняк
город	місто	город
горшечний	горшковий, горщечковий,	горшечный

	гончарний	
гостиниця	готель, отель, гостиниця	гостиница
гранений	гранований	граненный
границя	кордон, межа, границя, рубіж	граница
граніння	гранування	гранение
гребішок	гребінець, гребінчик	гребешок
гривна	гривня	гривна
гроб	труна, домовина, гріб	гроб
гроздь	гроно, кетяг, кім'ях, китиця, брость	гроздь
грозити	погрожувати, загрожувати, пригрожувати, страхати, грозити	грозить
громкий	голосний, гучний	громкий
громоздитися	громадитися, нагромаджуватись, накопичуватися, моститися, умощуватися	громоздиться

З

загажений	загіджений, запаскуджений, спадкуджений, споганений, запоганений, закакаляний, зіпсований, попсований	изгадженный
загострять	заточувати, загострювати	заострять
залог (граматичне)	стан	залог
залюбуватися	замилуватися, залюбуватися	залюбоваться
замазувати	замазувати, замащувати, замурзувати, шпарувати	замазывать
замазуля	замазура, замазуха, замурза, мурза	замазуля
заманчиво	принадно, привабливо, привабно, принадливо,	заманчиво

замараний	заманливо, зладливо, знадно, вабливо, вабно; спокусливо замазаний, позамазуваний, забруднений, покаляний, заплямлений, заплямований, сплямлений	замаранный
замарашка	замазура, замазуха, замурза, мурза	замарашка
замерзший	замерзлий, який (що) замерз	замерзший
замертво	як мертвий, як неживий	замертво
замечтаться	замріяться, замаритися	замечтаться
замизганий	забруднений, затасканий, замизканий	замызганный
замислення	задум, замисел	замышление
замислуvато	мудро, хитро, мудревано, хитромудро, вигадливо	замысловато
заміститель	заступник, замісник	заместитель
замітка	зазначка, позначка, нотатка, замітка	заметка
замітливий	кмітливий, спостережливий, примітливий, помітливий, замітливий	заметливый
замітний	помітний, примітний, визначний, значний, відомий, прикметний, прикмітний	заметный
замітно	примітно, помітно	заметно
замічательно	напрочуд, на диво, надзвичайно, незвичайно, чудово, знаменито, славне, дивне	замечательно
замічений	помічений, примічений, підстежений, спостережений, зауважений, замічений	замеченный
замухришка	(таке) миршаве, миршава	замухрышка

людина (тварина), нечепура,
нечупара

замямлити	замимрити, зам'ятися	замямлить
занавіс	завіса, запона, запинало	занавес
занемогати	занедужати, заслабнути	занемогать
занімаються	займатися, заходитися, поратися, розважати	занимаются
занімівший	який (що) занімів, занімілий, затерплий, понімілий, стерплий, потерплий, замлілий	занемевший
заноза	скалка, колючка, скіпка, скіпа, скабка	заноза
занузданий	загнуздани	занузданный
занятно	забавно, цікаво	занатно
заоблачний	надхмарний, захмарний, понадхмарний, прозахмарний	заоблачный
заодно	спільно, разом, одностайно, у згоді, заодно, разом, разом, за одним заходом, за одним разом	заодно
заорать	загорлати, зарепетувати, загорланити, загвалтувати, закричати, загримати, криконути, гримнути	закричатъ
запаковка	запаковування	запаковка
запаковщик	пакувальник	запаковщик
запакостити	запаскудити, запоганити, запакостити	запакостить
запачкати	забруднити, побруднити, замазати, закаляти, покаляти, скаляти, уробити, задрипати, забовтати, забродити	запачкать
запеленати	сповити, повити	запеленать
запертий	замкнений, зачинений,	запертый

	защеплений, замкнутий, защепнутий, закритий, засунутий	
запівало	заспівувач, заспівувачка, заспівач, заспівачка, заводій, заводіяка	запевала
заплошати	захиріти	заплошать
запоганити	запаскудити, запоганити	запоганить
заподліцо	урівень	заподлицо
запомнити	запам'ятати, зятямити, узяти в тямки, зазнати	запомнить
запотівший	який (що) запітнів (спітній, потів), запітнілий, спітнілий, запотілий, який (що) запрів, запрілий	запотевший
запоясать	підперезати	запоясать
заправило	призвідник, призвідець, призвідця, верховод, ватажок, привідець, привідця, заводій, заводіяка, орудар	заправила
заправський	справжній, справдешній	заправский
заправщиця	заправниця	заправщица
запрет	заборона, заказ	запрет
запретити	заборонити, заказати, не веліти, не звеліти, поборонити	запретить
запригати	заплигати, застрибати	запрыгать
запруда	загата, гребля, гатка, гать, перегата, гата, тама	запруда
запружений	загачений, заповнений, захряслий, запруджений	запруженный
запугати	залякати, налякати	запугать
запутано	заплутано	запутанно
запущений	занедбаний, занехаяний, запружений, задавнений,	запущенный

	відпущений	
зап'яніти	сп'яніти, оп'яніти	запьянеть
зап'янствува- ти	запити, запиячити, розпиячитися	запьянство- вать
зап'ятнаний	заплямлений, заплямований, сплямлений	запятнанный
зарані	заздалегідь, завчасно, завчасу, наперед, загодя, заздалегоди, завгодя	заранее
зарвавшийся	який (що) зарвався	зарвавшийся
зарево	заграва, заграва	зарево
зарешочений	загратований	зарешетчен- ный
заржавівший	який (що) заіржавів (заржавів), заржавілий, поржавілий, іржаний, ржавий	заржавевший
зариблять	зарибнювати, зариблювати	зариблять
зарниця, зірниця	блискавиця, спалахи, сполохи, сполох, зірниця, уранішня	зарница
зароптять	почати ремствувати (нарікати), заремствувати	зароптять
зарослі	чагарники, хаші, зарості	заросли
заросший	який (що) заріс, поріс, зарослий, порослий	заросший
заря	зоря, світанок, світання, зірниця	заря
засада	засідка, засада	засада
засвіркати	заблискати, заблискотіти, заблищати, заблистіти, замиготіти, замигтіти	засверкать
засвітло	завидна, засвітла, завидка, повидному, повидну, за сонця	засветло
засилка	засилання	засылка
засипщик	засипальник	засыпщик

заскорузлість	зашкарублість	заскорузлость
заскулити	заскиглити, заскавучати, заскавчати, заскавуліти	заскулить
заслюнявлен- ний	заслинений	заслюнявлен- ный
засовіститись	засоромитися, застидатися	засовеститься
засол	засолювання, засолення, засіл	засол
засорення	засмічення, засмічування, запорошення, запорошування	засорение
застивання	застигання, холонення	застывание
застигнутий	захоплений, застуканий, заскочений, застигнути	застигнутый
застирати, застірати	запрати	застирать
застіклення	скління, засклення	застекление
застінок	катівня	застенок
застінчиво	соромливо, сором'язливо, сором'язно	застенчиво
застісняться	засоромитися, зніяковіти	застесняются
застой	застій	застой
застройка	забудова, забудівля, забудовування	застройка
застройщик	забудовник	застройщик
застрявший	застряглий, який (що) застряв	застрявший
застужений	застуджений	застуженный
затараторити	затарохтіти, затарахкотіти, зацокотіти, заляскотіти, затуркати, затуркотіти, затуркотати, затурчати	затараторить
затасканий	заношений, затыганий, заяложений, затасканий	затасканный
затвердівший	який (що) затвердів, затверділий, затужавілий, задубілий, забучавілий,	затвердевший

	забучавілий, стужавілий	
затемно	до світання, до світанку, до світу, смерком, присмерком, затемна	затемно
затилок	потилиця, (<i>техн.</i>) затилок	затылок
затим (<i>присл.</i>)	потім, потому, далі, відтак, затим	затем
затія	витівка, вигадка, замір	затея
зато	зате	зато
затонувший	який (що) затонув, затонулий	затонувший
затопати	затупати, затупотіти, затупотати, загупати, загупотіти, залопотіти, залопотати, затупцювати, затупцяти, зачалапати, зачapati	затопотать
затопляємість	затоплюваність	затопляемость
затормозити	загальмувати, почати гальмувати	затормозить
заточеніє	ув'язнення	заточение
затошнити	занудити, замлоїти, почати нудити	затошнить
затошцати	захлянути, захляти, охлянути, охляти	затошцать
затрепетати	затрупотіти, затріпотати, затремітіти, затрепетати, затріпатися, замерехтіти, заблищати, замиготіти, замайоріти	зетрепетать
затронуті	зачепити, торкнутися, порушити	затронуть
затронутий	зачеплений, зайнятий, поручений	затронутый
затрудненіє	скрута, скрутне становище,	затруднение

	скрутний стан, труднощі, утруднення	
затруднітель- но	важко, трудно, скрутно, незручно	затруднитель- но
заулибатися	почати посміхатися, посміхатися, заусміхатися	заулыбаться
заунивно	тужливо, журливо, сумно, сумовито, смутно	заунывно
заупрямитись	зноровитися, згедзатися, згедзкатися, упертися, затягтися, затнутися	заупрямиться
заурядний	рядовий, звичайний, пересічний, посередній, буденний, абиякий	заурядный
заусениця	задирка (на пальцях), задирка, (при гарячому штампуванні) облой, зайвий метал, (при литві) рубчик	заусеница
зафальшивити , зафальшувати	почати фальшувати (фальшивити)	зафальшивить
зафорсити	почати задаватися (пишатися), почати хвалитися (хвастатися, хвастати), захизуватися	зафорсить
захандрити	занудитися, занудити світом, захандрити	захандрить
захватити	захопити, загарбати, забрати, узяти, запопасти	захватить
захламляти	захаращувати, засмічувати	захламлять
захлебнутися	захлинутися, похлинутися, заходитися	захлебнуться
захлопнути	закрити, зачинити	захлопнуть
захолусний	глухий, закутковий, закутній	захолустный
захоронення	поховання	захоронение
захоронити	поховати, похоронити,	захоронить

	сховати, схоронити, заховати і сховати (щось)	
захохотати	зареготати, зареготіти, зареготатися, захихотіти	захохотать
захрамати	закульгати, закривіти, зашкутильгати, зашкандибати	захромать
захудалий	зубожілий, підупалий, занепалий, здрібнілий, миршавий, незначний, абиякий, зачучверений, зачучверілий	захудалый
захудалість	зубожіння, занепалість	захудалость
зацапать	зловити, піймати, спіямати, схопити, загарбати, заграбастати	зацапать
зачасту	часто, часто-густо, часто й густо, частенько	зачастую
зачахлий	який (що) зачахнув (зачах), зачахлий, змізернілий, змарнілий, помарнілий, засохлий, захирілий, вмиршавілий, заниділий; зачучверений, зачучверілий	зачахлый
зачеркнутий	закреслений	зачеркнутый
зачєм	нащо, навіщо, для чого, чого, чому, чом	зачем
зачихать	почати чхати, зачхати	зачихать
зачот	зарахування, залік	зачет
зачотка	залікова книжка	зачетка
зашагати	закрокувати, піти, заходити, рушити, попрямувати, попростувати, почимчикувати, зацибати, поцибати	зашагать
защита	захист, захищення, захищення, заступництво	защита

захитник	захисник, заступник, оборонець,	защитник
защолка	клямка, засувка, заскочка	защелка
збіситися	сказитися, розлютуватися, розлютитися, розлютіти, роззлоститися, роздратуватися, оскаженіти, розмордуватися, осатаніти, посатаніти, знавісніти	взбеситься
збудоражений	схвильований, розбурханий, стривожений, стурбований, потурбований, сколошканий	взбудораже- ний
збучити	відлупцювати, відлупити, віддубасити, віддухопелити, дати прочухана (прочуханки, нагінки, натруски, кладу, кучми)	взбучить
звено	ланка, (в ланцюгові) кільце	звено
звізда	зірка, зірниця, (обрядове) звізда, зоря	звезда
звірськи	по-звірячому, по-звірськи, по- звірському, звіряче, як звір, стращенко	зверски
звукосочета- ніє	звукосполучення	звукосочитан іє
зданіє	будинок, будівля, будова, кам'яниця, камениця	здание
здороватись	вітатися, здороватися, здоровкатися, ручкатися, чоломкатися	здороваться
здохший	який (що) здох, здохлий	издохший
здраво	розумно, розсудливо, тверезо	здраво
здравомисліє	розсудливість, поміркованість, із здоровим розсудом (глуздом), здорового розуму	здравомыслиє

(глузду)

здравотдел	відділ охорони здоров'я	здравотдел
зело	вельми, дуже	зело
землекоп	грабар, копач, землекоп	землекоп
землеробство	хліборобство, рільництво, землеробство	земледелие
земляніка	суниці	земляника
зеркало	дзеркало, люстро, свічадо, верцадло	зеркало
зеркальце	дзеркальце, люстерко, люстеречко, свічадко	зеркальце
зернодробил- ка	зернодробарка	зернодробил- ка
зернохрани- лище	зерносховище	зернохрани- лище
зжарений	заражений, засмажений, спечений, посмажений, позасмажений, попечений, спряжений, пощкварений	изжаренный
зиб	брижі, хвилі	зыбь
зівака	роззява, гава, зівака, роззявляка	зевака
зівати	позіхати, гави ловити, гавити, зівати	зевать
зіпун	сіряк	зипун
злійший	найлютіший, лютий	злейший
злобно	злісно, злобливо, злостиво, зсатаніло, злобно	злобно
зловіще	зловісно, лиховісно, зловороже	зловеще
зловонно	смердюче	зловонно
зловредно	шкідливо, дуже шкідливо	зловредно
злодей	лихоодій, підступник, злочинець, харцизяка, харциз;	злодей

	вража душа	
зложелатель	злзичливець, ворог, злобитель	зложелатель
злонаміренно	зловмисно	злонамеренно
злопихатель	злостивець	злопыхатель
злополучіє	безголів`я, безголов`я, нещастя, лиха доля, недоля	злополучие
злословіє	лихослів`я	злословие
злосно	злісно	злосно
злоупотреб- лять	зловживати	злоупотреб- лять
знам`я	прапор, знамено, корогва, хоругва	знамя
знасилування	згвалтування, присилування, примушування, примушення	изнасилова- ние
знасильнича- ти	згвалтувати	изнасиловать
знатно	добре, чудово, знамените, здорово	знатно
знаток	знавець	знаток
значимість	значущість, значення	значимость
значить	виходить, отже, значить	значит
значкіст	значківець	значкист
зной	спека, спекота, вар, жар	зной
зов	заклик, поклик, гукання, кликання, гуканина, окрик, оклик, запрошення	зов
золоудалення	золовидаляння, золовидалення	золоудоление
зонтик	парасоль, парасолька, зонтик	зонтик
зорко	пильно, проникливо, зірко	зорко
зрачковий	зіничний	зрачковый
зрачок	зіниця, чоловічок	зрачок
зриватель	підривник, висадник,	взрыватель

	детонатор	
зривоопасний	вибухонебезпечний	взрывоопасный
зривчатка	вибухівка, вибухова речовина	взрывчатка
зримо	явно, видимо, зримо	зримо
зросходуванн я	витрати, витрачення	израсходован ие
зросходуванн я	витрачений, потрачений, зужитий, зужитковий	израсходован- ный
зря	даремно, даремне, марно, марне, дарма, по-пустому, по- дурному, дурно	зря
зубрьожка	зубріння, товчення, зубряччя	зубрежка
зуд	сверблячка, свербіж	зуд
зудіння	сверблячка, свербіж	зудение
зуммер	зумер	зуммер
зуродований	знівечений, понівечений	изуродованный

И

искрогаситель	іскрогасник	искрогаситель
истолкування	тлумачення, витлумачення, відгадування	истолкование

І

і так	отже, таким чином, тож, отож	итак
іва	(біла) верба, (біла) лоза, (плакуча) верба	ива
ігнорувати	нехтувати, знехтувати, ігнорувати, зігнорувати	игнорировать
іго	ярмо, неволя, тягар, кормига, іго	иго
ігриво	грайливо, пустотливо, жартівливо, жартливо, жваво, моторно	игриво

ідентично	тотожно, ідентично	идентично
іждівенець	утриманець	иждивенец
із`ян	вада, дефект, хиба, збиток, шкода, гандж	изьян
із`ясняться	висловлюватися	изьясняться
ізбавитель	рятівник, визволитель, визвольник, порятівник	избавитель
ізбігання	утикнення, ухиляння, обминання, оминання, цурання	избегание
ізбранник	обранець, вибранець	избранник
ізваяння	скульптура, статуя	изваяние
ізверг	недолюдок, недолюд, нелюд, кат, звір, недолюдок	изверг
ізвергнутий	вивержений, викинений, вивержений, викинутий, випорснутий	извергнутый
ізвещеніє	сповіщення, сповіщання, оповіщення, повідомлення	извещение
ізвиниться, звиниться	просити вибачення (пробачення), попросити вибачення (пробачення) перепросити, вибачитися, перепроситися, вибачитися, пробачитися	извиниться
ізвіненіє	вибачення, пробачення, перепрошування, перепрошення, перепросини	извенение
ізвініть	вибачити, пробачити, пробачати, простити, дарувати, подарувати	извинить
ізвращать	перекручувати, перевертати, викривляти, спотворювати, порушувати, псувати, розбещувати	извращать

ізвращенно	перекручено, викривлено, спотворено	извращенно
ізв'ясткування ня	вапнування	известкование
ізгиб, згиб	вигин, заворот, закрут, згин, залом, злам, закрутина	изгиб
ізгнанник	вигнанець	изгнанник
ізгородь	огорожа, загорожа, горожа, загорода, огорода, тин, пліт	изгородь
іздалека	здалека, здалеку, здаля, віддалік, віддалеки	издалека
іздатель	видавець	издатель
ізделіє, зделіє	виріб	изделие
іздівательство	знуцання, глузування, глумування, глум, наруга, збиткування	издевательст- во
ізжога	печія, печійка, згага, зага	изжога
ізледователь	дослідник	исследователь
ізлишество	надмірність, надмірне, вживання, надуживання	излишество
ізлом	злам, перелом, залом, злом	излом
ізлюблений	уподобаний, улюблений	излюбленный
ізмельчений	здрібнений, подрібнений, покришений, потовчений, розкришений, роздрібнений, стовчений	измельченный
ізмена	зрада, зрадництво	измена
ізмєнник	зрадник, перекинчик, зрадливець	изменник
ізмєритель	вимірник, вимірювач	измеритель
ізмивательств- во	знуцання, потування, збиткування, поштуркування, глузування, кепкування	измывательств во
ізмишлять	вигадувати, вимудровувати,	измишлять

	коверзувати, змислити	
ізмощеніє	виснаження	измощение
ізморозь	паморозь, приморозь, заморозь, наморозь, поморозь	изморозь
ізморось	мряка, мжичка, мгичка, мигичка	изморось
ізмотування, змотування, ізнанка	вимотування, виснажування, висотування виворіт, спід, зворотний бік, зворотня сторона, спідкап	изматывание изнанка
ізначально	споконвічно, одвічно, первісне	изначально
ізнеможення	знемога, знесилля, знесилення	изнеможение
ізнос	знос, зношення, спрацювання	износ
ізобличать	викривати, виявляти, обвинувачувати, звинувачувати	изобличать
ізостудія	образотворча студія	изостудия
ізощрьонно	витончено	изощренно
ізрідка-зрідка	зрідка, коли-не-коли, вряди- годи, подеколи, десь- колись, подекуди, де-не-де, де- де, десь-не-десь, десь-колись	изредка
ізрікать	прорікати, промовляти, вирікати	изрекать
ізрядно	неабияк, добре, непогано, порядно, чимало	изрядно
істрадатися	настраждатися, вистраждати, змучитися, намучитися, перемучитися	исстрадаться
ізувечити	покалічити, скалічити, знівечити, понівечити	изувечить
ізувір	бузувір, недолюдок, нелюд, недолюд, (запеклий) фанатик	изувер
ізумітельно	напрочуд, на диво, дивовижно	изумительно

ізу́мленіє	подив, здивування, здивовання, дивування, зачудування, зачудовання, зчудування	изумление
ізу́мруд	(мінерал) смарагд, (окремий кристал) ізу́мруд	изумруд
і́зцарапаний	подряпаний, обдряпаний, подертий, подраний, роздряпаний, передряпаний	исцарапанный
і́зящно	вишукано, витончено, гарно, гоже, добірно, елегантно, граціозно, зграбно	изящно
і́кота	гикавка, ікавка	икота
і́кри	литки	икры
і́л	мул, намул, глей	ил
і́люзія	омана, ілюзія	иллюзия
і́менно	саме, якраз, власне, властиво, і́менно	именно
і́міти	мати	иметь
і́мпозантний	величний, показний, і́мпозантний	импозантный
і́мпозантно	велично, і́мпозантно	импозантно
і́мущий	заможний, маючий, і́мущий	имущий
і́наче	і́накше, по-і́ншому	иначе
і́нвалід	каліка, і́нвалід	инвалид
і́ндюк	і́ндик	индюк
і́ндюшка	і́ндичка	индюшка
і́нженерша	і́нженерка	инженерша
і́нжир	смоковниця, смоківниця, смоква, фігове дерево, і́нжир), (плоди) і́нжир, фі́га	инжир
і́ноземець	чужоземець, чужинець, і́ноземець	иноземец

інок	чернець	инок
інородний	чужорідний, сторонній	инородный
іностранець	чужоземець, чужинець, іноземець	иностранец
іноязичний	чужомовний, іншомовний, іномовний	иноязычный
інструкторша	інструкторка	инструкторша
інтенсивний	напружений, посилений, інтенсивний (Деркач)	интенсивный
інтересно	цікаво, інтересно	интересно
інформірува- ний	інформований, поінформований	информирова н-ный
інфракрасний	інфрачервоний	ифракрасный
іск	позов	иск
ісказати	перекручувати, викривляти, спотворювати, калічити, скривити, кривити, перекривляти, перекривлювати, викривляти	исказать
іскання	шукання, шуканина	искание
ісключительн о	винятково, надзвичайно, виключно, тільки лише, лиш	исключительн о
ісковий	позовний	исковой
ісконі	споконвіку, споконвіків, споконвічно	искони
іскоса	скоса, скрива, (глянути) скоса, скрива, косо, зизом	искоса
іскренний	щирий, щиросердий, щиросердечний, щироседний	искренний
іскренно	щиро, щиросердо, щиросердно, щиросердечно, по-щирості, по-щирому	искренне
іскупленіє, скупленіє	покутування, спокутування, покута, спокута	искупление

іскуситель	спокусник	искуситель
іскусний	умілий, вправний, дотепний, удатний	искусный
іскусно	уміло, вправно	искусно
іскусвенно	штучно, фальшиво, роблено, удавано	искусственно
іскусство	мистецтво, штука	искусство
іскусствовед	мистецтвознавець	искусствовед
іскушеніє	спокуса, спокування, підкуса	искушение
іспитаний	випробуваний, перевірений, досліджений, зазнаний, звіданий, відчутий, пережитий	испитанный
іспитатель	випробувач, дослідник	испитатель
іспитательний	випробний, іспитовий, дослідний	испитательны й
ісповідь	сповідь	исповедь
ісполін	велетень, велет	исполин
ісполінський	велетенський	исполком
ісполком	виконком	исполком
ісполнитель	виконавець, виконувач, послухач	исполнитель
ісполняющий	який (що) виконує, виконуючий, виконавець	исполняют, исполняющий
ісполу	споловини	исполу
ісправлений	полагоджений, поправлений, виправлений, справлений	исправленный
іспражнення	кал, екскременти	испражнения
іспуг	переляк, перестрах	испуг
істець	позивач	истец
істий	справжній, справдешній, щирий	истый
істово	ревно, поважно, старано, побожно, ревне	истово

істок	початок, витік, джерело	исток
істочник	джерело, криниця, криничка, криниченька	источник
істошно	несамовито, нестямно	истошно
істощення	виснаження, виснажування, вичерпування	истощение
істребитель	внищувач, знищувач	истребитель
істукан	болван, статуя, ідол, бовдур	истукан
іступленіє	несамовитість, нестяма, нестям, нестямка, нестямок, нетяма, шал	исступление
істязаніє	мордування, катування, мучення, тортури, муки	истязание
ісходний	вихідний, початковий	исходный
ісходящий	який (що) виходить, вихідний	исходящий
італ`янець	італієць	итальянец
ітого	разом	итога
ітоговий	підсумковий	итоговый
ішак	віслук, осел, ослук, ішак	ишак

К

кабак	шинок, корчма, (<i>бот.</i>) кабак	кабак
кавардак	розгардіяш	кавардак
кавички	лапки	кавычки
кадка	діжка, кадуб, шаплик, бодня, діжа	кадка
каждий	кожний, кожен, кожнісінький	каждый
кажись	здається, неначе, наче	кажись
кажущийся	який (що) здається, (видається), який (що) ввижається (привиджується), гаданий, уявний, позірний	кажущийся
казатись	здаватися, видаватися, ввижатися, привиджуватися	казаться

казачество	козацтво	казачество
казначей	скарбник, скарбничий, підскарбій, казначей	казначей
казнити	страчувати, стратити, карати, покарати, скарати, катувати, бичувати, карати	казнить
казнь	страта, смертна кара, кара, покарання, катування	казнь
казявка	кузька, комашка, кузка	козявка
кайма	облямівка, лямівка, обвідка, кайма, габа, смуга, окрайка, окравка	кайма
кайомочка	облямівочка, обвідочка, бережок, смужечка, кайомочка	каемочка
калійщик	гартівник, гартувальник	калийщик
каління	гартування, розжарювання, розпикання, смаження, пряження	каление
калітка	хвіртка	калитка
калякання	базікання, балакання	каляканье
каменедро- былка	каменедробарка	каменедробил ка
каменеломка	(бот.) ломикамінь	каменеломка
камиш	очерет, комиш, куга	камыш
каміньщик	муляр, каменяр	каменщик
каміщок	камінець, камінчик	камешек
канавокопате ль	канавокопач	канавокопате ль
каналія	шельма, шахрай, каналія	каналия
кандали	кайдани	кандалы
канитель	тяганина, морока, канитель	канитель
канун	переддень, передодень	канун
капель,	капання, капіж, краплі, каплі,	капель

копель	(спец.) капель	
капризник	вереда, вередун, вередник, вередузя, капризун, капризуля, вередій, вередуля	капризник
капризничати	вередувати, коверзувати, капризувати, комизитися, примхати, химерити, химерувати, гедзатися, гедзкатися	капризничать
каптілка	каганець, сліпачок, сліпушка, бликунець, гасниця, гасничка, гасник, гасівка	коптілка
каракуля	кривуля, карлючка	каракуля
карандаш	олівець	карандаш
караулити	вартувати, стерегти, охороняти, чатувати, караулити	караулить
карающий	який (що) карає, караючий	карающий
карман	кишеня, (техн.) карман	карман
карманний	кишеньковий	карманний
карманчик	кишенька	карманчик
кароглазій	кароокий	караглазый
картавити	гаркавити	картавить
карточний	картковий, (картярське) карточний	карточный
картошка	картопля, бараболя, бульба, картоха	картофель
картуз	кашкет, картуз	картуз
картюжник	картяр	картежник
каряво, коряво	кострубато, незугарно, неоковирно	коряво
касательно	відносно, про, щодо, стосовно	касательно
касатик	голубчик, голубонько, лебедик, любчик, любий,	касатик

	милий	
кастрюлька	кастрюлька	кастрюлька
каталажка	холодна, буцегарня, хурдига, каталажка	каталажка
катанки	валянки, валянци, повстяники, повстяки	катанки
катиш	балабушка, обрубок, колода, кругляк, галка	катыш
каток	ковзанка, каток, (<i>техн.</i>) коток	каток
катушка	коток, катушка	катушка
кафе	кав`ярня, кафе	кафе
кафель	кахель, кахля	кафель
кафельний	кахельний, кахляний, кахлевий	кафельний
кафтан	жупан, чумарка, кахтан	кафтан
качатися	гойдатися, колихатися, коливатися, хибнути, хитатися	качатся
качеля	гойдалка, гойданка, колиска, орелі	качели
качественний	якісний	качественный
качество	якість	качество
керосин, керосина	гас, керосин	керосин
кибитка	халабуда, кибитка	кибитка
києвлянка	киянка	киевлянка
кинотрон	кенотрон	кенотрон
кип`ятити	кип`ятити	кипятить
кип`яток	окріп, кип`яток, кипень, кип`яч	кипяток
кирпич	цеглина, цегла, (предмет, що має подібну форму) кирпич	кирпич
кирпичний	цегляний, цегловий, (зроблений з цегли)	кирпичный

	мурований, (завод) цегельний, або цегельня, (колір) цегляний, цеглистий, цеглястий	
кислородний	кисневий	кислородний
кікімора	мара, потвора, страховище	кикімора
кінецьний	скінчений, кінцевий	конечный
кінник, конник	вершник, верхівець, кіннотник, кіннотчик, кінник	конник
кінолента	кінострічка	кинолента
кінопльонка	кіноплівка	кинопленка
кіносіть	кіномережа, кіносітка	киносеть
кічитись	чванитися, хизуватися, пишатися, величатися, вихвалитися, бундючитися, фудулитися	кичиться
клад	скарб	клад
кладбище	цвинтар, кладовище, кладовисько, могилки, гробки, гробовище	кладбище
кладова	комора, кліть, спіжарня	кладовая
кладовка	комора, комірча, комірчина, хижа	кладовка
кладовщик	комірник, комірний	кладовщик
кладчик	муляр, кладільник	кладчик
кладь	поклажа, вантаж, клажа, кладь	кладь
клеветник	наклепник, обмовник, поклепник	клеветник
клеймлення	таврування, клемування, плямування	клеймение
клетчатка	клейковина	клетчатка
клевер	конюшина	клевер
клевета	наклеп, обмова, поклеп	клевета

клєщи, кліщі	обцєньки, кліщі	клєщи
клик	ікло	кльк
клинообраз- ний	клиноподібний, клинчастий, клинуватий, клинцюватий	клинообраз- ный
клинушок	клинок, клинець, клинчик	клинушек
клирос	крилас, півча	клирос
клокотать	клекотіти, клекотати, вирувати, шумувати	клокотать
клоп	блощиця, клоп	клоп
клоповник	блощичник, клопівня	клоповник
клочок	клаптик, жмутик, жмуток, віхтик	клочек
клубника	полуниці, полуниця	клибника
клюв	дзьоб, дзюб	клюв
клякса	(чорнильна) пляма, ляпка	клякса
клянчити	канючити	клянчить
клянчіння	канючення	клянченє
кляча	шкапа	кляча
кльов	клювання	клев
кльоцки	галушки	клецки
книгопечатан- ня	друкарство, книгодрукування	книгопечата- нє
кнут	батіг, пуга	кнут
княжество	князівство	княжество
кобель, кабель	пес, собака, (переносне) жеребець	кобель
кобенитися	комизитися, коцюбитися, приндитися, поровитися, кривлятися, ламатися	кобениться
кобчик	кібець, кібчик	кобчик
коварно	підступно, лукаво	коварно
коварство	підступність, підступи, підступ, лукавство	коварство

коверкати	псувати, ламати, нівечити, калічити, перекручувати, спотворювати	коверкать
ковиряння	колупання, копирсання, длубання	ковыряние
ковиряти	колупати, копирсати, длубати	ковырять
ковка	кування, підкування, підковування	ковка
коврига	хліб, хлібина, бухан, буханець, коровай	коврига
коврик	килимець, килимок, килимчик	коврик
ковровщик	килимник, килимар	ковровщик
ковьор	килим	ковер
коготок	кігтик, пазурець, пазурчик	коготок
кодась	колись, колись-то, якось	когда-то
кодiрування	кодування	кодирование
кожа	шкіра, шкура	кожа
кожаний	шкіряний, шкірений, шкуратяний	кожанный
кожевник	шкіряник, чинбар	кожевник
кождер	шкуродер	кождер
козачий	козацький, козачий	казачий
козирьок	дашок, козирок	козырек
козли	козла, передок, козли	козлы
козльонок	козеня, цапеня	козленок
кознi	підступи, заміри	козни
козочка	кізка, кізочка, кізонька, козуля	козочка
кой-де	подекуди, де-не-де, десь-не- десь, декуди, десь-колись, місцями, де-де, деінде	кое-где
койка	ліжко, койка	койка
койколи	іноді, інколи, коли-не-коли, часами	кое-когда

кой-хто	дехто	кое-кто
кой-що	дещо	кое-что
кой-як	абияк, як-небудь, якось, будь-як, деяк, с'як-так, так-сяк	кое-как
кой-який	деякий, абиякий, с'який-такий, такий-сякий	кое-какой
колдувати	ворожити, чарувати, чаклувати	колдовать
колдун	чарівник, чаклун, характерник, знатник	колдун
колесник	колісник, стельмах	колесник
колечко	каблучка, обручка, кільце, колечко, каблучечка, обручечка, перстенець, перстеник	колечко
колибель	коліска	колыбель
колибельна	коліскова	колыбельная
коліки	кольки	колики
коліти	клякнути, залякнути, дубіти, дерев`яніти, здихати	колеть
колія	колія	колея
колка	коління, колення	колка
колко	колюче, ущипливо, уїдливо	колко
колобродити	тинятися, вештатися, сновигати, снувати, никати, швендяти, сотатися, колобродити, колоброїти, штукарити, витворяти, пустувати	колобродить
колобродник	сновига, сновигайло, штукатур, пустун, колобродник	колобродник
колодязний	криничний, криничаний, колодязний	колодезный

колокол	дзвін	колокол
колоколенка	дзвіничка	колоколенька
колокольня	дзвіниця	колокольня
колокольчик	двіночок, дзвінок, дзвоник	колокольчик
колоновожа- тий	колоновод	колонновожа- тий
колпак	ковпак, очіпок	колпак
колушок	кілочок, кілок	колышек
колхоз	колгосп	колхоз
кольцо	каблучка, обручка, , перстень	кольцо
ком	грудка, жмут, клубок	ком
командирован ний	відряджений, командирований	командирован ный
командировка	відрядження, відряджання, командировка, командирування	командировка
командировоч -не	посвідчення про відрядження, командировочне посвідчення	командировоч ное
удостовере- ніє		удостовере- ние
командировочні	відрядні, командировочні	командировочные
командируван ня	відрядження, командирування	командирова- ние
командирува- ти	відряджати, відрядити, командирувати	командиро- вать
командую- щий	той, (що) командує, командувач, командуючий	командую- щий
коментарій	коментар, коментарій	комментарий
комічно	кумедно, комічно	комично
комкоть	м`яти, перемикати, бгати, жужмати, жмакати	комкоть
комкуватий	грудкуватий	комковатый
комок	грудка, грудочка, жмут,	комок

	жмутик, жмуток, клубок	
комплекція	статура, будова тіла, комплекція	комплексия
комплімент- щик	компліментник	комплимент- щик
компостиру- вання	компостування	компостирова ние
компот	узвар, компот	компот
конвейерщик	ковейерник	конвейерщик
конвоїрувати	конвоювати	ковоировать
коневодство	конярство	коневодство
конечно	звичайно, певна річ, звісно, адже ж, авжеж, аякже	конечно
конкурувати	конкурувати	конкуриро- вать
конопатий	веснянкуватий, коноплястий, ластатий	конопатый
коноплевод- ство	коноплярство	коноплеводст во
конопля	коноплі, конопина	конопля
консервіруваний	консервований	консервированный
консервіруван ня	консервування	консервирова- ние
конспектувати	конспектувати	конспектировать
констатирова ння	костатування	констатироват ь
конституиро- вання	конституювання	конституиров а-ние
консультирова ти	консультувати	консультиро- вать
контролізува ти	контролювати	контролиро- вать
конура	буда, халабуда, конура	конура
конфета	цукерка, цукерок, конфета	конфета

конфіденціаль но	конфіденційно	конфиденци ально
конфузливо	соромливо, сором`язно, сором`язливо, конфузливо	конфузливо
коньки	ковзани, коньки	коньки
конькобіжець	ковзаняр, конькобіжець	конькобежец
копальщик	копач, копальник	копальщик
копатель	копач, копальник	копатель
копити	збирати, складати, відкладати, збивати, нагромаджувати, накопичувати, копити	копить
копі	копальні, (однина) копальня	копи
копіруваль- ний	копіювальний	копироваль- ный
копірування	копіювання	копирование
копітливо	копітко, марудно, забавно	конотливо
копйю	спис, ратище, штих	копье
копна	копиця, копа	копна
копнитель	копнувач, копичник	копнитель
корабль	корабель	корабль
коректування	коректування, корегування	корректирова- ние
корективуван- ня,		
коренастий	кремезний, коренастий, окоренкуватий, осадкуватий, оцупкуватий, кряжистий, оклецькуватий	коренастый
користність	користолобство, корисливість	корыстность
користно	корисливо	корыстно
корка	шкірка, шкурка, шкаралупа, шкаларупина, шкаралуша, шкаралущина, шкаралюща, лушпайка, лушпина,	корка

	лушпиння, (про хліб, пиріг) скорина, скоринка, шкуринка	
корм`ящий	який (що) годує, мати- годувальниця	кормящий
кормилець	годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар	кормилец
кормилиця	годувальниця, годівниця, мамка	кормилица
кормити	годувати, харчувати, кормити	кормить
кормодобува ючий	кормодобувний	кормодобыва ющий
кормодробил- ка	кормодробарка	кормодробил- ка
кормушка	годівниця, кормушка	кормушка
кормчий	корманич, стерничий, стерновий, стерник	кормчий
коробок	коробка, коробочка	коробок
коротиш	коротун, коротай, куций, куцан, курдупель	коротыш
коротковолновий	короткохвильовий	коротковолновый
корточки	(сидіти) навпочіпки, напочіпки, карячки, накарячках, накарачках	корточки
корчемник	корчмар	корчемник
коршун	шуліка, коршак, шуляк, рябець	коршун
коряга	корч, коряга, коряжина	коряга
коряжистий	корчуватий, корчастий, корячкуватий, кордубатий	коряжистый
косач	(орн.) тетерук, тетерюк, тетеря, тетервак, тетерів	косач
косвенно	посередньо, побічно, скісно	косвенно
косний	кістяний	костный
косно	відстало, зашкарубло,	косно

	заклякло, задубіло, мляво	
косность	відсталість, зашкарублість, закляклість, задубілість, млявість	косность
косноязичіс	недорікуватість, недомовність	косноязычие
косоглазість	косоокість	косоглазость
косолапий	клишоногий, клишавий, незграбний	косолапый
косоротий	криворотий, косоротий	косоротый
косорукий	криворукий, косорукий	косорукий
костеніти	клякнути, залякати, дубіти, костеніти (робитися кісткою)	костенеть
костер, косьор	багаття, вогнище, огнище, ватра	костер
костиль	милиця, костур, костиль (стержень)	костыль
костний	кістяний	костный
косьор	(бот.) стоколос	костер
косьба	косовиця, косіння	косьба
котельщик	казаняр, котляр, котельник	котельщик
котировка	котирування	котировка
котомка	торба, торбина, торбинка, шанька, клунок	котомка
кофе	кава, кофе	кофе
кофейна	кав`ярна, кофейня	кофейня
коченіти	заклякати, клякнути, дубіти, коцюбнути, мерзнути, замерзати, коліти	коченеть
кочерьожка	коцюбка, кочережка	кочережка
кочка	купина, грудка	кочка
кочовка	кочування, кочівля, кочовище	кочевка
кошачий	котячий, кошачий	кошачий
кошельок	гаманець, гаман, калитка,	кошелек

	капшук	
кошмарно	страхiтливо, жахливо, кошмарно	кошмарно
кошолка	кошик, кошiль, кiш	кошелка
кощунство	блюзнiрство, кощунство	кощунство
краєвiдання	краєзнавство	краеведение
краєугольний	нарижний	краеугольный
крайне	надто, аж надто, дуже, конче, вельми, надзвичайно, до краю, украй	крайне
крановщик	кранiвник, крановик	крановщик
красавець	вродливець, красень, красунь, хорошун, гарнюк	красавец
красавиця	красуня, вродливиця, красуха, кряля, хорошуля, красунечка	красавица
красивенький	гарненький, гарнесенький	красивенький
красильщик	фарбар, красильник	красильщик
краска	фарбар, красильник, (множина) барви, кольори, рум`янець, краска	краска
краскопульт	фарбопульт	краскопульт
красний	червоний	красный
краснiти	червонiти, шарiти, шарiтися,	краснеть
краснобай	красномовець, балакун, базiка, базiкало	краснобай
красноречие	красномовство, красномовнiсть	красноречие
красочно	барвисто, кольористо, пишнобарство, яскраво, мальовниче	красочно
кратковремен но	короткочасно, недовгочасно, нетривало	кратковремен но
краткосроч- ний	короткотермiновiсть, короткостроковiсть	краткосроч- ный

крахмал	крохмаль	крахмал
краюха	окарець, скиба, скибка, партика, байда	краюха
кредитоспо- собний	кредитоспроможний	кредитоспо- собный
креслице	крісельце, кріселко	креслице
кресна, хресна	хрещена (мати)	крестная
кресник	хрещеник, похресник, [обл.] фін	крестник
крестець	(анат.) крижі, полукіпок, півкопи, хрестець	крестец
крести (карт.)	трефи, жир, трефа	крести
крещеніє	хрещення, (свято) Водохреща, Водохрещі, Водохреще, Хрещення, Йордань, Ордань	крещение
криводушіє	криводушність	криводушие
кривотолки	кривотлумачення	кривотолки
крижовник	агрус	крыжовник
крилечко	ганочок	крылечко
крильцо	ганок, рундук	крыльцо
криса	щур, пацюк	крыса
криша	покрівля, дах, стріха, покриття	крыша
кришка	накривка, кришка, покришка, віко, ляда	крышка
кріпильщик	кріпильник	крепильщик
кріпкий	міцний, сильний, дужий, цупкий, кріпкий	крепильщик
кріпко	міцно, кріпко, сильно, цупко, добре, дуже, вельми	крепко
кровать	ліжко	кровать
кровельщик	покрівельник, укривальник	кровельщик
кровізіляніє	крововилив	кровоизлия-

		ние
кровля	покрівля, дах, стріха	кровля
кровожадно	кровожерно, кровожерливо	кровожадно
кровоподтшок	синяк, синець	кровоподтек
кройка	кроєння, крій	кройка
кромка	пруг, пружок, крайка, окрайка, ребро	кромка
кромсання	шматування, краяння, паювання, кремсання, батування	кромсание
кромсати	шматування, краяти, чикрижити, паювати, кремсати, батувати	кромсать
кропітливо	копітко, кропітко, забарно, загайно, клопітно, клопітливо, метушливо	кропотливо
кроткий	лагідний, тихий, покірливий, покірний, смирний, сумирний, злагідний	кроткий
крохобор	скнара, дріб`язкова людина	крохобор
крохоборство	скнарність, дріб`язковість	крохоборство
круглосуточ- но	цілодобово, цілу добу	круглосуточ- но
кружевниця	мереживниця, мережниця	кружевниця
кружево	мереживо, мережка	кружево
кружечка	кухлик, кухличок, кварточка, коновачка, коновонька, карнавочка	кружечка
кружка	кухоль, кварта, кінва, коновка, канавка, карватка	кружка
кружок	гурток	кружок
крутизна	крутість, стрімчість, стрімчастість, круча, урвище, урвисько	крутизна

крушення	катастрофа, аварія, загибель, крах	крушение
крючоктвор-ство	крутіїство, крjючоктворство	крjючоктворст во
кряква	крижень, крижня, крижак, кряква	кряква
кстаті	до речі, до діла, до ладу, упору, вчасно, саме час, до шмиги	кстати
ктитор	титар	ктитор
кубок	(для вина) келих, келех, (<i>спорт.</i>) кубок	кубок
кувалда	молт, кувалда	кувалда
кувшин	глечик, глек, збан, джбан, жбан, дзбан, гладишка, банька, кухоль, кухва	кувшин
кудесник	чарівник, чаклун, характерник	кудесник
кудрі	кучері	кудри
кузнець	коваль	кузнец
кузниця	кузня	кузница
кукіш	дуля, фіга	кукиш
кукла	лялька, ляля	кукла
кукурудзозоводство	кукурудзівництво	кукурудзозовод ство
кукушка	зозуля, [(паровоз, <i>розм.</i>)] кукушка	кукушка
кульбаба	(<i>зоол.</i>) любочки	кульбаба
культя	кукса	культя
купол	баня, маківка, купол (про небо) шатро, склепіння	купол
кургузій	куций	кургузій
куриця	курка	курица
куролесити	колобродити, броїти, бешкетувати	куролесить

куропатка	куріпка, куропатка	куропатка
курчонок	курча	курченок
кусок	шматок, шмат, кусень, кусник, кавалок, грудка, клопоть, скиба, скибка, кусок	кусок
кутерма	розгардіяш, гармидер, колотнеча, веремій, шарварок, метушня	кутерьма
кутузка	холодна, буцегарня, коза	кутузка
кухарка	куховарка, кухарка	кухарка

Л

лабаз	гамазей, гамазея, гамазин, магазей, магазея, шпихлір, поміст; повітка, шіпка, шіпчина	лабаз
лавка	крамниця, склеп, лавка, ослін, лава	лавка
лагер	табір	лагерь
лад`я	човен, тура	ладья
ладишка	кісточка, щиколотка, щиколоток, щиколодка	лодыжка
ладно	добре, гарно, у злагоді, у згоді, ладно, до ладу, гаразд, згода	ладно
ладоня	долоня	ладоня
ладушки	ладки, ладусі, ладоньки, тосіньки	ладушки
лазейка	лазівка, пролазка, вилазка, викрут	лазейка
лазутчик	вивідач, вивідувач, лазутчик	лазутчик
лай	гавкання, гавкіт, гавк, гавкотня, брехання, валування, гвалтування	лай
лакіровка	лакування	лакировка
лакомий	ласий, сласний	лакомый

лакомка	ласунка, ласун, ласуха, ласій, ласійка, ласунець, ласунчик	лакомка
лакомо	ласо, сласно	лакомо
лакомство	ласощі, лагомила, лагоминка	лакомство
ламповщик	лампівник	ламповщик
ландиш	конвалія	ландыш
лапоть	личак, постіл, ходак	лапоть
лапта	гилка	лапта
лапушка	лапочка, ясочка, ясонька, зіронька, сердень, серденьтко, серденько, сердечко	лапушка
ларчик	скринька, шкатулка	ларчик
ласкать	пестити, пестувати, лащити, милувати, голубити, приголублювати, жалувати	ласкать
ласкут	клапоть, шматок, шмат, шматка, шматина	лоскут
ласточка	ластівка, ластівонька, ластівочка	ласточка
лаханка	цебер, ночви, вагани, нецьки, помийниця, ряжка, ряжа	лоханка
лахмач	кудлай, кудлань, кудлая, кудла, патлач, патлань, пелех, куйовда	лохмач
лачуга	хатина, халуца, халабуца	лачуга
лаяння	гавкання, брехання, валування, гвалтування	лаяние
лебедьонок	лебеденя, лебедя	лебеденок
лебезити	підлабузнюватися, лабузитися, підлещуватися, запобігати (перед ким), упадати (коло кого), стелитися (перед ким)	лебезить
лебьодка	(техн.) корба, лебідка	лебедка
легковесно	легковажно	легковесно

легкомисленість	легковажність, легкодумність	легкомысленность
ледник	(геол.) льодовик	ледник
лезвіє	лезо, лезво, жилетка	лезвие
лелеяти	пестити, викохувати, плекати, леліяти, тішити	лелеять
лента	стрічка, бинда, стожка, стяжка, кісник	лента
лентяй	ледар, валяка, нероба	лентяй
лепшошка	корж, коржик, перепічка; балабуха, балабушка	лепешка
лестно	утішно, похвально, приємно, схвально, принадно, підступно, лукаво	лестно
лепка, ліпка	ліплення	лепка
леса (буд.)	(буд.) риштування, риштовання	леса
лесниця	драбина, сходи, східці	лестница
леший	лісовик, гайовик, щезник,	леший
лещ	лящ, чабак	лещ
лжевчення	псевдовчення, облудне вчення, лжевчення	лжеучение
лжемистецтво	псевдомистецтво, лжемистецтво	лжеискусство
лжесвідчення	неправдиве (фальшиве) свідчення, лжесвідчення	лжесвидетельство
лжетолкування	псевдотлумачення, кривотлумачення	лжетолкование
лживий	брехливий, неправдивий, фальшивий, облудний, олудливий	лживый
ливень	злива, хлющ, хлюща, залива	ливень
лимон	цитрина, лимон	лимон
лисьонок	лисеня, лисенятко	лисенок

литійо	литво, лиття, виливання	литье
лихач	молодець, козак, зух, хват, лихач	лихач
лихо	хоробро, відважно, по- молодецькому, бадьористо, хвацько, жваво, моторно, браво, баско	лихо
лихоімець	хабарник, лихвар, здирник, зди́рця	лихоимец
лихорадити	почувати озноб, морозити, знобити трусити, тіпати	лихорадить
лихорадка	пропасниця, гарячка, лихоманка, трясця, трясучка; трясовиця	лихорадка
лихорадочно	гарячково	лихорадочно
лицеприятно	упереджено, несправедливо, не по правді, небезсторонньо	лицеприятно
лишній	зайвий, непотрібний, лишній	лишний
лійка	(посуд для поливання), поливалка, поливальниця, лійка	лейка
лікарство	ліки, лік	лекарство
лікбез	лікнеп	ликбез
лілія	лілея, лілія, (водяна) латаття	лилия
лісозаготовки	лісозаготівля	лесозаготовки
лісопитомник	лісорозсадник	лесопитомник
лісополоса	лісосмуга	лесополоса
ліфтърша	ліфтерка	лифтерша
лічити	лікувати, гоїти, лічити	лечить
лічно	особисто	лично
лоб	чоло, лоб	лоб
лоботряс	лобус, лобуряка, гультяй, гульвіса	лоботряс

ловкий	спритний, зграбний, меткий, удатний, зугарний, промітний, вправний, влучний, вдалий, зручний, вигідний, ловкий	ловкий
ловушка	пастка	ловушка
ловчити	викручуватись, хитрувати	ловчить
логово	лігво, лігвище, кубло, кублице, тирло, барліг	логово
лодирничення	ледарювання, байдикування, неробство	лодырничание
лодка	човен	лодка
лодочка	човник, човничок, перевізник,	лодочник
лож	неправда, брехня, лжа	ложь
ложбина	улоговина, балка, вибалок, діл, долина, видолинок, лощина, лощовина	ложбина
ложно	неправильно, невірно, помилково, неправдиво, фальшиво, удавано	ложно
ломоть	скиба, скиба, шматок, кусок, кусень, кусник, партика	ломоть
лопасний	лопатовий	лопасный
лопасть	лопаты	лопасть
лошонок	лоша, лошатко	лошонок
лужа	калюжа, баюра, калабаня, калабатина	лужа
лужайка,	лужок, галявина, галява, галявинка, галявка	лужайка
луження	лудіння, лудження, біління, білення	лужение
лук	цибуля, (зброя) лук	лук
Луна	(<i>астр.</i>) Місяць	луна
лунний	місячний	лунный
лупа	лупа	лупа

луч	промінь	луч
лучезарно	осяйно, світлосяйно, сонцесяйно, променисто	лучезарно
лучче	краще, ліпше	лучше
любезничання	упадання, залицяння, женихання, лицяння, зальоти	любезничанье
любезність	люб`язність, ласкавість, (мн.) милі речі	любезность
любий	будь-який, усякий, кожний, кожен, перший-ліпший, усяк, будь-котрий	любой
любовник	коханець, полюбовник, коханок, любас	любовник
любоznатель- ний	допитливий, цікавий, жадібний до знань, знаттєлюбний	любоznатель- ний
любопитство	цікавість, допитливість, зацікавленість	любопитсво
люлька	колиска, люля, люлечка, (для паління) люлька	люлька
лютик	жовтець	лютик
ляжка, ляжа	стегно	ляжка
лямзить	хапати, цупити	лямзить
ляси точити	теревені правити (розводити, точити і т.п.) баляси (ляси) точити, баляндраси правити, торочити, теревенити, баляндрасити	лясы точить
льгота	пільга, привілей, вільгота	льгота
льогкі	легені	легкие
льод	лід, крига	лед
льодишка	льодинка, крижинка	ледышка
льодник	льодовня, льодовник	ледник
льодокол	криголам, (робітник)	ледокол

льодоруб, кригору́б

льодоплав	льодоход	ледоплав
льоковод	льонар	леновод

М

магазин	крамниця, магазин, склеп	магазин
макушка	верх, вершечок, верхівка, маківка, макушка	макушка
малинівка	(орн.) вільшанка, берестянка, (напій) малинівка	малиновка
малиш	малюк, маля	мальш
малишня	малечя	мальшня
малоберцовий	(анат.) малогомілковий, малоголінковий	малоберцовый
малодушіє	легкодушність, легкодухість, малодушність	малодушие
малозамітний	малопомітний	малозаметный
малокрів`я	недокрів`я	малокровие
малолітка	недоліток, малолітній, малолітня, малоліток, малолітка	малолетка
мало-мальські	хоч трохи, хоч трошки, хоч якоюсь мірою, хоч у якійсь мірі, хоч почасти	мало-мальски
малообитає-мий	малозаселений, малонасений	малообитаемый
малоопитний	малодосвідчений	малоопытный
малопомісний	дрібномаєтний, маломаєтний	малопоместный
малопригод-ний	малопридатний	малопрыгодный
малоречивий	маломовний, небалакучий, небалакливий, неговіркий	малоречивый
малоумний	недоумкуватий	малоумный
малютка	маля, малятко, крихітка,	малютка

	кришечка	
мальчик	хлопець, хлопчик, хлоп`як (прислуга) хлопець, хлопчик, козачок	мальчик
мальчиковий	хлопчачий, хлоп`ячий	мальчиковый
марання	мазання, бруднення, каляння, плямування, мазюкання, ляпання, базграння, мазанина, базгранина	маранье
маратися	мазатися, бруднитися, поганитися, паскудитися, плямуватися	мараться
маркий	мазкий	маркий
мартишка	мавпа	мартышка
маршировка	марширування, крокування	маршировка
маслениця	масниця, маляна, маляниця	масленица
маслобойний	олійниця, маслоробний	маслобойный
масльонка	малянка, масельничка, масничка	масленка
мастахін	мастихін	мастихин
мастерок	кельма, кельня	мастерок
мастер	майсте, митець, майстерник, мастак	мастер
мат	матюки	мат
мати-й-мачуха	підбіл, мати-й-мачуха, мачушник	мать-и-мачеха
матрас	матрац, сінник	матрас, матрац
махонький	малесенький, манесенький	махонький
махри	стріпки, торочки, тороки, тороччя, китиці	махры
мачта	щогла	мачта
мачтовий	щогловий	мачтовый

машиністка	друкарка, машиністка	машиниствка
машин обуді- вельний	машинобудівний	машинострои- тельный
машиновед	машинознавець	машиновед
машино- строїтель	машинобудівник	машино- строитель
маяння	моріння, зморювання, мучення, поневіряння	маянье
маяти	томити, морити, мучити, зморювати	маять
мгла	імла, мла, мряка, курище	мгла
мгновенно	миттю, умить, за хвилину, моментально, раптово, раптом, враз, зненацька	мгновенно
мгновення	мить, момент, мент	мгновенье
мебель	меблі, мебля	мебель
медленно	повільно, поволі, помалу, гайно, поволеньки, повагом, неквапно, неквапом	медленно
медосмотр	медогляд	медосмотр
медработник	медпрацівник	медработник
медуница	медунка	медуница
мелочний	дріб`язковий	мелочный
мелькання	мигтіння, миготіння, мигання, блискання, майоріння, мелькання	мелькание
мельница	млин, вітряк	мельница
меншинство	меншість	меньшенство
мерещитись	ввижатися, привиджуватися, верзтися, мріти, мрітися	мерещиться
мерзавець	мерзотник	мерзавец
мерзавчик	восьмуха, восьмушка, половинчик, осьмуха, осьмушка	мерзавчик

мерзкий	мерзенний, мерзотний, паскудний	мерзкий
мерзотність	мерзенність, мерзотність, паскудство, мерзота	мерзость
мерин	кінь, мерин	мерин
мертвец	мрець, мертвяк, мертвець	мертвец
мертвецька	покійницька, трупарня, мертвецька	мертвецкая
металовед	металознавець	металловед
металолом	металобрухт, металолом	металлом
металоріжу- щий	металорізальний, металорізний	металлорежу- щий
метатель	кидальник, метальник	метатель
метательниця	кидальниця, метальниця	метательниця
метизи	металовироби, метвироби	метизы
метіль	завірюха, заметіль, метелиця, сніговій, сніговійниця, сніговиця, сніжниця, віхола, хуртовина, хуга, хуговій, завія, хурделиця, хурдига, хуртеча, метіль, хвища, замета	метель
мел	крейда	мел
мелоч	дріб`язок, дрібні гроші, дрібниця, дрібниці	мелочь
мечта	мрія	мечта
миг	мить, хвилинка, хвилина, хвилька	миг
мигання	кліпання, моргання, лупання, блимання, мигання, мигтіння, миготіння, мигання	мигание
мигом	миттю, умить, за хвилину, хвилиною, хвиличкою	мигом
мигрірування, мигрірувати	мігрувати	мигрировать

микатись	бідувати, горювати, поневірятися, злидарювати	мыкаться
мимольотно	швидкоплинно, перебіжно, побіжно,	мимолетно
мимоходом	мимохідь, між іншим, побіжно,	мимоходом
миндаль	мигдаль	миндаль
минута	хвилина, часинка, часина, (частина градуса) мінута	минута
мир	світ, всесвіт, (сільська община) громада, мир, згода, злагода	мир
мировий	світовий, всесвітній	мировой
миролюбивий	миролюбний	миролюбивый
мисленно	думкою, думками, у думці, у думках, мисленно	мысленно
мислимий	гаданий, уявний, можливий, імовірний, мислимий	мыслимый
мисль	думка, гадка, мисль	мысль
митаритись	поневірятись, бідувати, мучитися	мытариться
мишонок	мишеня, мишенятко	мышонок
мишця	м`яз	мышца
міжгородній	міжміський	междугород- ний
міжотрасле- вий	міжгалузевий	межотрасле- вой
міжпуття	міжколійя	междупутье
міліметровка	міліметрівка	милиметровка
мілкокалібер- ний	малокаліберний	малокалибер- ный
мільчення	дріблення, подрібнення	мельчение
мінірувати	мінувати	минировать
міроприємст-	захід	мероприятие

во

містком	місцевком	местком
мітка	знак, позначка, зазначка, відмітка	мета
міткий	влучний, вправний, цілкий	меткий
мішати	заважати, перешкоджати, мішати, розмішувати, мішати, колотити	мешать
мішочок	мішечок, клуночок, клумачок	мешочек
младенець	дитина, немовля	младенец
мнимо	уявно, вигадано, удавано, мнимо	мнимо
многогрішний	великогрішний	многогреш- ный
многожди	багато разів (раз), неорноразово	многожды
многообразіє	різноманітність, різноманіття	многообразие
многувато	забагато, багатенько, чимало, чималенько	многовато
могучий	могутній, потужний	могучий
модельщик	модельник	модельщик
мрамор	мармур	мрамор
мраморний	мармуровий, мармуровий	мраморный
мрачний	похмурий, похмурний, хмурний, хмарний, хмурий, понурий	мрачный
мрачно	похмуро, похмурно, хмуро, хмарно, понуро	мрачно
мститель	месник	мститель
мудрствуван- ня	мудрування, мудрощі	мудрствова- ние
мужественно	мужньо	мужественно
мужський	чоловічий	мужской

мужчина	чоловік, мужчина	мужчина
музикове́д	музикознавець	музыковед
мукомол	борошномел, мірошик, мельник, мукомел	мукомол
мульчу́вати	мульчувати	мульчировать
муравей	мурашка, мураха, муравка	муравей
мурлика́ння	муркотання, муркотіння, воркотання, воркотіння, мугикання, курникання, мурлика́ння	мурлыканье
мусор	сміття	мусор
мусорний	сміттєвий	мусорный
мусорник	сміттяр	мусорщик
муторно	тоскно, тужно	муторно
мутузита́	духопелити, колошматити, чухрати, товкмачити, гніздити,, товкати	мутузить
мучительний	болісний, болючий, тяжкий, нестерпний, лютий	мучительный
мучительно	болісно, боляче, тяжко, нестерпно, люто	мучительно
м`який	м`який, лагідний, делікатний	мягкий
м`ягло	м`яко, лагідно, делікатно	мягко
м`ягкосердеч- ний	мякосердний	мягкосердеч- ный
м`ямлити	мимрити, м`ятися (мнуся, мнешся)	мямлить
м`ятеж	заколот, бунт	мятеж
м`ятежник	заколотник, бунтівник, бунтар	мятежник
Н		
набат	сполох, набат	набат
набіг	напад, наскок, набіг, наїзд	набат
наблюдатель	спостерігач, спостережник,	наблюдатель

	наглядач, доглядач, дозорець	
набойщик	набивач, набивальник (текст.), вибійник	набойщик
наборщик	складач	наборщик
набросок	нарис, начерк, шкіц, ескіз	набросок
набряклий	який(що) набряк (набух), набряклий, набухлий	напухший
наваксити	наваксувати, наваксувати	наваксить
наверстать	надолужити	наверстать
навеселі	напідпитку, під чаркою	навеселе
навіс	накриття, намет, оберіг, шопа, навіс, піддашся, піддашок, дашок	навес
навоження	мана, иара, наслання, навоження	навождение
навоз	гній	навоз
наволок	оболонь, оболоння, береговина, пагорб, згірок, хмара, туман	наволок
наволочка	наволока, наволочка, пошивка, пошиванка, напірник, насипка	наволочка
нав'язчиво	невідчепно, нав'язливо, настирливо, причепливо, набридливо, улізливо	навязчиво
нагадити	напаскудити, понапаскуджувати, нагидити, позагиджувати, нашкодити, напоувати	нагадить
нагвинчений	нагвинчений, накручений	навинченный
нагиб	нагин, нахил	нагиб
наглядити	напрасувати, наглядити	наглядить
наглець	Нахаба, нахавник, зухвалець	наглец
нагліти	нахабніти, нахабнішати,	наглеть

ставати зухвалим

С

сколесити	об`їздити, з`їздити, об`їхати, виїздити, виходити, сходити	исколесить
скомкатися	зім`ятися, пом`ятися, перем`ятися, зібгатися, побгатися, зжумкатися	искомкаться
скореняти	викорінювати, викоріняти, скореняти	искоренять
скромсаний	покремсаний, скремсаний, покраяний, пошматований	искромсанный
спакостити	спаскудити, запаскудити, попаскудити, позапаскуджувати, зіпсувати, попсувати, спаскудити	испакостить
спаханий	зораний, виораний	испаханный
спачканий, запачканий	забруднений, побруднений, замазаний, помазаний, позамазуваний, замашений, помащений, закаляний, покаляний, зароблений, замурзаний, обмурзений, замазурений, забрьоханий, зашмарований, обгиджений, загиджений, опаскуджений, запаскуджений, попаскуджений	испачканный
спильчивість	запальність, гарячковість	вспильчивость
спідтишка	нишком, стиха, нишком-тишком, тишком-нишком, спідтиха, нищечком, знишка	исподтишка
сполнять	виконувати	исполняют
спользування	використання, використовувати	использование

споротий	висічений, відшмаганий	испоротый
спортити	зіпсувати, попсувати, знівечити, понівечити, перевести, пошкодити, ушкодити, розпаскудити, зурочити	испортить
спорчений	зіпсований, зіпсутий, попсований, знівечений, понівечений, пошкоджений, ушкоджений, збавлений, розпаскуджений, зурочений	испорченный
спохабити	спаскудити, розпаскудити, опошлити	испохабить
спуганий	зляканий, переляканий, наляканий, поляканий, перестрашений, сполоханий, сподошений, сполохнутий, схарапуджений	испуганный
стасканий	зношений, зтоптаний, підтоптаний, потріпаний, затсканий	истасканный
стопник	опалювач, грубник, топильник, [обл.] пічкур	истопник
стощалий	схудлий, охлялий, змарнілий, виснажений	истощалый

ПРИМІТКИ О.ТИХОГО

*бариня, панія – Уродив тебе Бог панією, та чорт забув калитку дати. (Укр. присл.)

**брем'я, вага – І, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співать. – Леся Українка.

Тихий О.

Лист Лимареву В.С.

Завідуючому кафедрою української мови

Донецького Державного університету
Лимареву Володимирові Семеновичу

Мені спало на думку укласти короткий словник невідповідних нормам української та російської мов слів, що широко вживаються в Донеччині в живому мовленні, а також іноді по радіо та періодичній пресі.

Думається, що такий словник був би корисним для кожного, хтл хотів би говорити правильно і красиво, зокрема люди з невисокою освітою та школярі, які в силу певних умов вживають слова-покручі, кальки, архаїзми та діалектизми з різних областей України та й не лише України. Великі, багатотомні словники не завжди можуть прислужитися їм, бо треба знати правильне літературне слово, а воно їм невідоме.

Словник можна буде побудувати за такою формою:

Неправил ь-не слово	З якої мови похо- дить	Правиль- но україн- ською мовою	Правиль - но росій- ською мовою	Значення того словав українській чи російсь- кій мові
баня	рос.	лазня	баня	рос -купел
батрак	рос.	наймит	батрак	
батракува ти	рос.	наймитуват и	батрачит ь	
больниця	рос.	лікарня	больниц а	
боліти	рос.	хворати	болеть	
білет	рос.	квиток, картка, білет	билет	білет держ. скарбниці, вовчий білет і т.п.
бумага, бомага	рос.	папір, документ	бумага	

блини, блинці	рос.	млинці	блини блинчики	
буханка	рос.	хлібина, палг'ниця	буханка	
брюки	рос.	штани	брюки	
вилка	рос.	виделка	вилка	вила/вилка /- вилы
врем'я галстук	рос. нім.	час краватка, галстук	время галстук	
горизонт	грец.	обрій, край неба і. т. д.	горизонт	
дзеркальц е	рос.	люстерко, дзеркальце	зеркальц е	
добиватис я (успіху, справедли вості, відповіді)	рос.	домагатися	добивать -ся	
жерсть	рос.	бляха	жесть	
землероб	рос.	хлібороб	земле де-лец	
крижовник	рос.	агрус	крыжов- ник	
ковъор	рос.	килим	ковер	
лемта, лента	рос.	стрічка	лента	
ножниці	рос.	ножиці	ножницы	
невестка / ніби	укр.	невістка	сноха	рос. – невеста
російське				укр.. – наречена
неділя	рос.	тиждень	неделя	укр. – неділя рос. –

				воскресен ье
надворе процент	укр. лат.	надворі відсоток, процент	на улице процент	
пояс	рос.	пасок, ремінець	пояс	пояс (геогр..)
роза спектакль	лат.	троянда вистава	роза спектакл ь	
сапожник	рос.	швець	сапожни к	
стулка, стуло	рос.	стілець	стул	
труба	рос.	димар, комин, бандур	труба	труба (хати, димова, муз., озм...)
утюг, отюг	рос.	прас, праска	утюг	
гладити	рос.	прасувати	гладить	гладити (дитину, кицю)
стирати, стірати	рос.	прати	стирать	

Така робота, як я побачив розпочавши збирання слів-покручів, одному не під силу, або дуже багато часу. Було б добре і корисно для заохочення до цієї роботи великого колективу, особливо вчителів-мовників, якби кафедра, очолювана Вами, схвалила таку роботу і прорецензувала її по закінченні для подання для друку. Про це і прошу Вас. З повагою Тихий Олексій Іванович 11.4.1975
343252 м.Дружеївка п/в Ол.-Дружківка, х. Їжевка

Горбачук В.¹⁰³

Спогад про Олексу Тихого

Бувають особистості, котрі з першого моменту знайомства з ними чимось приваблюють, викликають симпатію, бажання продовжити зустрічі, розмови, які запам'ятовуються через свою небуденність.

Мені, тоді (у 1976 р.) доцентомі педінституту (м. Слов'янськ Донецької обл.), у силу своєї професійної діяльності доводилося спілкуватися з великою кількістю людей – студентами стаціонару й заочного відділення, вчителями району й області (особливо під час проведення різних семінарів та курсів), іншими категоріями населення на обласних та республіканських конференціях, нарадах, однак обличчя співбесідників, теми розмов швидко забувалися. Але зустрічі з Олексою Тихим залишилися у пам'яті, хоч пройшло з тих пір уже немало часу.

Перша наша зустріч відбулась у 1976 р. У той період я викладав українську мову на факультеті підготовки вчителів початкових класів Слов'янського педінституту. Цей факультет знаходився в навчальному корпусі на вул. Калініна, 1 (нині тут педагогічний факультет). Добре пам'ятаю: закінчилась третя пара, виходжу з аудиторії №7 (на другому поверсі, біля деканату), а назустріч наближається інтелігентного вигляду незнайомиць:

– Ви Василь Тихонович?

– Я.

Попросивши пробачення, що турбує, відрекомендувавшись, він звернувся:

¹⁰³ Горбачук Василь Тихонович (27 квітня 1929, с. Міжлісся, тепер Березівського району Брестської області, Білорусь) — український мовознавець і дисидент, професор з 1990.

– Хотів би з вами поговорити, проконсультуватися. Справа в тім, що я працюю над словником російсько-українським...

– Та такі словники вже є, що ви тут нового відкриєте, зробите?

– Але ж такого, над яким я працюю, нема. Це словник покручів – слів російського походження, які вживаються місцевим населенням і не відповідають нормам української мови. Завдання словника – допомогти читачеві, перш за все вчителю, уникати їх.

– Гаразд. Після занять почуваюсь втомленим, та вже й обідати пора, спішу додому. Якщо маєте час, то ходімо разом, по дорозі поговоримо, розкажете про свій задум, роботу.

Жила тоді моя сім'я в невеликій двокімнатній квартирі на п'ятому поверсі в мікрорайоні Артема (пров. Парковий, 5, кв. 12). Від приміщення інституту і до моєї "хати" дорога далеченька – близько п'яти кілометрів.

Ця людина мені відразу сподобалась – приємний вираз обличчя, дуже хороше враження справляло прекрасне володіння моїм співбесідником українською мовою, що на Донеччині було неабиякою рідкістю, манера говорити розважливо, не перебиваючи партнера, відчувалась широка ерудиція, розум, за простим, ніби й банальним висловом вгадувався глибокий, вистражданий підтекст. У розмовах ми пройшли шлях непомітно. Говорили спочатку про звичайні речі, поточні новини, випробовуючи один одного – наскільки можна бути відвертим, поступово перейшли на болючі теми шкільництва, русифікації, не вживаючи політично гострих висловів. Яюсь несподівано опинились перед моїм під'їздом. Олекса став прощатися, однак я його вмовив піднятися і пообідати разом.

Після того ми зустрічались не в інституті – він заходив прямо до мене на квартиру, разів зо два навіть почував.

Зупинюсь на кількох моментах, важливих також і для розуміння тодішньої громадсько-політичної атмосфери. На квартирі критичних розмов про офіційну радянську політику не велося. Коли і йшлося про тодішніх верховодів чи "доленосні" рішення партії, то в констатуючому плані: ми добре знали, що стіни "мають вуха". Іншого характеру набирали розмови в тих випадках, коли ми опинялись у місцях, де була впевненість, що ніхто підслухати нас не зможе. Наш "посьолок" Артема розбудовувався, поряд із будинком, де я мешкав, були запущені ділянки, рештки лісових посадок. Я виходив, щоб Олексу провести до автовокзалу, ми звертали вбік, ніби навпростець, і це була нагода бути відвертішими.

Однак і в цьому випадку ми дотримувались неписаних правил обережності – уникали конкретики, якщо в ній не було практичної необхідності, щоб при непередбачуваному збігу обставин, якогось несподіваного випадку не навести можливих винюхувачів на небажаний слід. Наприклад, Олексій Тихий розповідав про існування в різних містах руху опору, здебільшого не називаючи прізвищ (крім відомих навіть з преси – Лук'яненко, Руденка, Григоренка), не розкриваючи, чим саме ті чи інші особи займаються. Розповідав про арешти, політичних в'язнів, боротьбу проти режиму.

Як значно пізніше мені стало відомо, були в нього досить близькі контакти з кандидатом технічних наук Григорієм Гребенюком, що жив у недалекому від Слов'янська Краматорську, та з учителем німецької мови в середній школі Ярославом Гомзою (село Очеретине біля Ясинуватої). Не пригадую, щоб він коли-небудь називав їх. Уже, здається, після загибелі Олексія Тихого у в'язниці вони несподівано з'явилися увечері до мене в гості, чим

видались мені досить підозрілими. Смішно нині згадувати: вони засиділись за вечерею та розмовами допізна, довелось залишити їх ночувати. Замкнувшись у сусідній кімнаті, ми з дружиною цілу ніч "не дрімали". Був такий час: один одного боялись.

Я зі свого боку не висловлювався ні про свої "предосудітельніє" знайомства, ні про те, що перебував під слідством. Не пригадую, чи розповідав, що був звільнений у Кіровограді з роботи за зв'язки з дисидентами, поширення самвидавської літератури і тільки через рік отримав дозвіл працювати на зрусифікованій Донеччині. Найчастіше йшлося про русифікацію, що швидкими темпами насувалась, про політичні умови, в яких важливо було вижити не лише заради біологічного існування, а й задля боротьби, що і як можна зробити корисного для нації в умовах її тотального нищення. Зрештою, багато з того, про що говорилось, відображено самим Олексієм Тихим у його опублікованій аж у роки незалежності в статті "Думки про рідний донецький край" (див. ж-л "Донбас". – 1991. – №1).

До речі, про словник. Це був розумно придуманий нібито невинний засіб встановлювати контакт з недостатньо відомими Тихому особами, а в разі позитивної реакції співрозмовника поглиблювати знайомство. Так можна було виявити коло прихильних до національної ідеї осіб і поступово залучати їх до організованої роботи. І ми, коли ближче познайомились, то про словник уже не говорили.

Під час одної з "прогулянок" Олекса розповів про звільнення з роботи його знайомої за контакти з ним. У зв'язку з цим ми домовилися: на випадок "викличуть", "займуться нами", заперечувати наше знайомого не варто. Про що говорили? Про словник та звичайні побутові речі. Коротше кажучи, узгодили, хто з нас і про що буде "признаватись".

Розмова ця виявилася пророчою – невдовзі довелося стати перед слідством. Ця домовленість мені дуже допомогла на допитах у КДБ, надавала впевненості. Але про це дещо пізніше.

Одного разу привіз Олекса віддруковану на машинці, переплетену книжку, досить велику за обсягом, – збірник висловлювань "класиків марксизму-ленінізму" та інших комуністичних верховодів про українську мову, різні постанови комуністичної партії та радянського уряду, цікаві матеріали з періоду "українізації" 20-х – початку 30-х років, інші офіційні документи. Він пообіцяв залишити її у мене на довший час, однак на другий день приїхав і забрав її – терміново виїжджав у Київ: хоче завести в інститут історії, щоб там дали свій відгук, можливо вдасться збірник видати (невже справді надіявся на це?). Жаль було з цим матеріалом розлучатися, не встиг я нічого звідти переписати, адже мені вже самому до цього часу вдалось дещо назбирати на цю тему, скласти свій збірник, частину якого довелось потім знищити, коли настала загроза обшуку. Було навіть дивно й приємно, що знайшлась ще одна людина, яка вийшла саме на цю дорогу. Олекса обіцяв дозволити поповнити мою колекцію із своєї праці, на жаль, не вдалося цим скористатись (зібрані й опрацьовані мною матеріали ввійшли в книжку "Барви української мови", надруковану в 1997 р. десятитисячним тиражем у видавництві Києво-Могилянської академії).

Як ми не ховались, "органи" виявили наші контакти. Сусідня з нашою квартира була до цього часу ще не заселеною. І ось невдовзі після одного з відвідин Тихого завітав до нас нібито з метою знайомства довготелесий суб'єкт досить підозрілої (можна сказати, характерної) зовнішності, оголосив, що отримав це помешкання. Вселився один, без сім'ї. Десь через день-два пізно ввечері просить пропустити його через балкон (балкони наші були

спарені) до себе, бо забув на роботі ключі. Таких "забувань" було кілька. Мета його відвідин не викликала ніяких сумнівів, оскільки щось подібне вже траплялось у моєму житті: ще в 1959 році я та Євген Сверстюк завітали в гості до доцента Київського університету Івана Бровка, говорили на літературні й історичні теми, допускаючи "відхилення від лінії партії", а в сусідній "нежилій" кімнаті "держпастирі" старанно фіксували говорене. Потім нашу зустріч кваліфікували як вчасно викрити спробу антидержавної змови. Отже, неважко було здогадатись, кого хоче цей "добродій" застати (як стало мені відомо пізніше, це був майор міліції П.Смольков). Чи не сподівались кагебешники піймати зловмисників "с полічним"? До речі, коли справа Тихого була завершена, то ні візитів, ні навіть "сусіда" цього не стало – квартира була надана сім'ї іншого працівника міліції, який і досі в ній проживає.

І ось у березні 1977 року мені довелось стати одним з об'єктів слідчих дій у справі Олексія Тихого. Коротко про деякі обставини, зв'язані з цією подією. Моя дружина (Лідія Дмитрівна) з нагоди жіночого свята (8 березня) відвідала батьків на Миколаївщині. Було вирішено забрати переховувані там мої записи, щоб затим переправити їх родичам у Київ, куди планувалось повезти сина-школяра на весняні канікули.

23 березня ввечері – дзвінок. Відчиняю двері. Заходить незнайомец: "Ви Горбачук Васілій Тіхонович?" – Я. – "Вас визивають в комітет государственной безопасности. Машина стоїт внізу". Кажу, що зберусь, одягнусь. Він вийшов. Як тільки двері за ним зачинились, я ухопив папку з "крамольними" матеріалами і мімікою запитую дружину – де сховати? Метнулись по квартирі – нема де! У цій гарячці блиснула думка: у ванні! Підклали в таз з білизною. На випадок чого – залити водою.

Вийшов. Підходжу до машини, що стоїть біля під'їзду, за кермом той, що викликав. Мовчки сідаю. Коли виїхали на дорогу, запитую, чого так пізно, адже робочий час закінчився? – "Ми працюємо влюбне время", – відповів. Тривожно на серці, здогадуюсь, що йтиметься про Тихого. А про що ще?

Заїжджаємо у двір Слов'янського КДБ (брама відчиненою була: чекали). Заходжу до вказаної кімнати. За масивного столу встає працівник, відрекомендувався: Анатолій Васильєвич. Пропонує сісти. Розпитує про роботу, умови праці, говорить, що був найкращої думки про наш інститут, вважав, що там усе добре, аж тут (подає мені папірець) виклик на завтра в Донецьк. – "У чому справа?" – запитує. Кажу, що не знаю, не здогадуюсь навіть.

Повертаюсь додому, вже смеркло. Дружина зустрічає злякано, запитливо. Виходимо "на прогулянку", оглядаємо ближчі кущі, ями – де сховати папку? Раптом завтра обшук? І як трапилось, що як на біду саме на цю пожежу привезли її? Хай би там, у селі, лежала ще кілька років. Можна все порвати, знищити. Але як підняти руку на свій труд? Якщо знайдуть – пропав, але якщо обшуку не буде, безмежно жалітимеш за знищеним. Повернувшись з прогулянки, до пізньої ночі відбирав, що можна лишити, а що ліквідувати. Залишене зіжмакали й поклали у відро для сміття.

Ніч, звичайно, була тривожною. Кілька разів перечитав адресовану на моє ім'я "Повестку" (яку зберігаю досі): "Вы приглашаетесь у Управление Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР по Донецкой области – город Донецк, ул. Щорса, дом №62 в кабинет к тов. Наговицину "24" марта 1977 г. К "1000" часам... При неявке свидетеля без уважительных причин он будет подвергнут приводу с одновременным применением других мер..."

О дев'ятій ранку прибув уже в Донецьк, знайшов вулицю Щорса, а на ній той будинок. Гарний сонячний ранок. Обмислюю можливі варіанти „діалогу”. Рівно о 10-ій заходжу, здаю черговому документи – паспорт і виклик. Каже зачекати.

У вестибюлі якийсь хлопчина (років 18-20), чимось схвилюваний, ходить з кутка в куток, про щось гарячково думає. На диванчику біля вікна сидять двоє літніх чоловіків. Підсідаю збоку, розгортаю газету й прислухаюся, про що говорять. "Скільки прожив на світі, а ще ніколи за політику не тягали", – каже один. І другий теж це підтверджує. Виявилось, вони обоє з Костянтинівки. Трохи далі сидить заввіділу української мови і літератури Обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів Валентина Євгенівна Протасова. Ми взаємно привітались, обмінялись якимись загальними фразами. У якій справі викликали, не знає. Помітив це якийсь суб'єкт і (по-українськи): – "То ви одне одного знаєте?" Вона тут же випалила: "Це викладач Слов'янського педінституту, кандидат наук". Він швиденько її забрав. Після цього я чекав своєї черги години півтори. "Товариш", що прийшов за мною, заводить у кабінет на другому поверсі (кудою випустили Протасову, я не помітив).

З-за столу піднімається середніх літ чоловік, відрекомендувався (по-українськи):

– Слідчий по особливо важливих справах Сімчук. Із Києва. А це мій колега (назвав чи прізвище, чи ім'я й по батькові – не пригадую, напевне, це був Наговіцин)... Сідайте.

Почали ніби невимушено й по-дружньому: де працюю, чи давно й звідки приїхав до Слов'янська (як ніби цього не знають), чому поміняв місце роботи, як працюється на новому місці і под. І, нарешті:

– Що ви знаєте про Тихого? Що про нього можете нам тут розповісти?

Хоч і чекав я такого запитання, але блискавкою промайнула думка, як виграти час на обдумування, щоб не ляпнути згарячу чогось зайвого? Як створити враження, що цієї людини нібито й не знаю. Як вдати з себе наївняка? Кажу:

– Це відомий український художник, часто репродукувалась у журналах його картина "Дорога до колгоспу"...

Спочатку вони ніби оторопіли, а потім перебили мою розповідь: не той їх Тихий цікавить!

– А-а, такий худорлявий? Якийсь учитель із села (поправляє: не вчитель, а пожежник). Он як? А мені не сказав про це. Далі розповідаю, як він підійшов до мене після лекції в інституті і звернувся з проханням проконсультувати його.

– А за чією рекомендацією? Чому саме до вас?

– Ні за чією. Говорив, що зайшов у деканат і запитав, як йому зустрітись із мовником, одержати консультацію. От вони й вказали на мене, як на такого, що читав лекцію поряд у сусідній аудиторії.

У своїх показаннях я тримався за словник не просто як утопаючий за соломинку, а як за добру колоду з надією, що вдасться впливти: мовляв, я не міг відмовити вчителєві, який просить консультації, до нас на кафедру звертається безліч учителєв. Крім того, і Міністерство освіти, і безпосереднє інститутське начальство орієнтує підтримувати якнайтісніші зв'язки з учителями, за цим показником навіть оцінюють нашу роботу. Що можна знайти поганого в тому, що людина складає словник?

– А ви знаєте, що це за словник?! Це націоналістичний словник! Передмову до нього ви читали?!

– Ні, не читав. Хіба була до нього передмова? Він мені її не показував (відчуваю прилив крові: адже кілька сторінок самого словника з цією передмовою заховані в мене вдома. Що буде, як зроблять обшук і знайдуть?!). Але ж я й не погодився на співробітництво. Ми з ним розійшлись у поглядах: я не схвалював його задуму.

Запитували, на які теми, крім словника, велись розмови (на звичайні. Хіба можна пригадати, про що вчора я говорив з випадковою людиною, а тут уже пройшло чимало часу?), що давав читати, чи давав "цитатник" (я вперше почув це слово, але здогадався, про що йдеться, попросив пояснити, що це таке? Подивились недовіжливо, все ж повідомили, що це тенденційно, з націоналістичних позицій підібраний збірник висловлювань про українську мову).

– Ні, не давав. Зрештою, якщо збірник такий, то чи міг Тихий звіритись мені, маловідомій людині? Вони обурливо: ми знаємо, що він багатьом підсовував цю шкідливу писанину, навіть у Київ повіз її розповсюджувати! (Як стало пізніше мені відомо, екземпляр цього "цитатника" зберігся добре захованим у Ярослава Гомзи.)

Коли напруга трохи спала, мою увагу привернув столик біля стіни, на ньому друкарська машинка якоїсь старої моделі, збоку стояла гвинтівка (чи мисливська рушниця) і ще щось.

– Це речові докази його злочинної діяльності, – зауважив Сімчук. – На машинці друкував антирадянські матеріали. Створював таємну організацію, збирав зброю, щоб підняти заколот. От ми хочемо й вияснити, наскільки ви причетні до цього.

Допит закінчився, дають підписати протокол (на кожній сторінці). Вискочив я з цього КДБ з полегкістю: ніяких вагомих звинувачень проти мене нема і, головне, ніде не проговорився, не зашкодив Олексі: показання

відбулись у межах "домовленостей" з ним. Пішов я необачно відразу в редакцію журналу "Донбас", де лежав мій матеріал про білоруського поета Максима Богдановича. Там сказали, що стаття позитивно оцінена й підготовлена вже до публікації (однак не була надрукована).

Наступного дня (тобто 25 березня, в суботу) викликають мене в Слов'янський комітет держбезпеки. Зустрічають тут той же Сімчук і начальник обласного слідчого відділу КДБ Мельніков. Очевидно, той донецький протокол чимось не задовольнив їх, чимось зацікавив: вирішили зробити додаткове, "поглиблене" дізнання. Сімчук, коли я зайняв указане місце, почав (українською мовою):

– Чого ви хвилюєтесь?

– Ні, я не хвилююся. – І справді хвилювання я не відчував.

– Та ви що, хіба я не бачу, що ви хвилюєтесь? Ви щось від нас ховаєте? Ви з нами не щирі! Чому?! Боїтесь відповідальності?! Ви назвали Тихого з Києва. Що ви про нього знаєте?

Думаю, чи не влип випадково в нову історію? Чи просто зондують: а раптом щось таємне в наших взаєминах криється? Справді, цього художника знаю лише за репродукціями його картин, назвав деякі з них, стисло їх охарактеризував.

Затим узялись за Сторчака: з якого часу ви з ним знайомі? Що про нього знаєте? Де зустрічався з ним, чи бував у нього вдома? І все це в грубій, прискіпливій, агресивній формі.

Цей момент мене вразив: звідки їм відомо про наші стосунки? Ніколи раніше мені його не шили! Чи не від І.І.Бологова це? [Кіндрат Маркович Сторчак – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту педагогіки в той час, коли я

там навчався в аспірантурі. Було цікаво з ним спілкуватись. Запам'ятався назавжди такий епізод: ідемо по Хрещатику, зайшла мова про Україну, про печальну її історію та перспективу. Він поклав руку на моє плече: – "Василу, ти ще житимеш у незалежній Україні". – Та ви що? Хіба не бачите, якими темпами і сплановано йде русифікація?! – "Погано, звичайно, але разом з тим у надрах системи наростають сили, які змінять цю ситуацію. Я ще раз підкреслюю: Україна буде незалежною". Його слова, аргументована впевненість так вразили мене, що досі пам'ятаю, де саме ця розмова відбулась у далекому 1955 році! Між нами завжди були доброзичливі й взаємнодовірливі стосунки]. Всіляко відхрещуюсь від нього. Мовляв, його відділ (української літератури) знаходився зовсім на іншому поверсі, ніж наш – методики мови, зацікавлення наші й сфера діяльності були цілком різними, та й вікова різниця була велика.

Потім Сімчук вийшов, а продовжив допит огрядний Мельніков, російською мовою. Запам'яталось його м'ясисте обличчя, опасиста, вгодована постать. Жестикуючи масивними ручищами, вкрай розлючений, він, перегортаючи листки, що лежали перед ним на столі, де були зібрані воєдино мої давні й сьогочасні "проступки", коментував ці "злочини", підкреслюючи їх тяжкість, антидержавність, злісний характер.

Коли я зауважив, що ніяких гріхів за останні роки не маю, то він обурливо: "Вы говорили, что вот эта недавняя история с Добошем – это только предлог, чтобы уничтожить украинскую интеллигенцию!" – Я такого не тільки не говорив, мені і в голову це не приходило! – "Бросьте! Кто вам поверит?! Это зафиксировано, есть подписи". [Блискавкою промайнуло: кому сказав?! Хто передав? Невже Микола Скиба? Пригадалось: ідемо з ним через парк до інституту. Проходячи повз пам'ятник невідомому солдатіві, заговорили чогось про Добоша –

українця з Бельгії, котрий у якійсь справі на короткий час прибув у Київ. Він нібито, за версією КДБ, став встановлювати шпигунські зв'язки з київською інтелігенцією. Я необережно бовкнув якраз наведену слідчим фразу. Скиба, зиркнувши на мене, промовив: "Може бути". На цьому ми перейшли на іншу тему].

Затим Мельніков почав копатись у давній-предавній історії (ще 1959 року), пов'язаній з Іваном Бровком та Євгеном Сверстюком. Констатував із задоволенням, що Бровко хворий (нібито залишилось йому жити недовго), а Сверстюк в ув'язненні. „Вони досі не роззброїлись”, – зазначив з притиском.

Нарешті слідчий озвучив і цілком несподіваний гріх, якого до цього часу мені ще ніде не інкримінували: зв'язок з білоруськими націоналістами (у моїй пам'яті промайнуло: газета "Літаратура і мастацтва", яку я кілька років перед цим передплачував, дискусія на її сторінках про катастрофічне становище білоруської мови; я написав на адресу редакції листа одному з дискутантів, схвалюючи його позицію, процитував рядки з "Погоні" Максима Богдановича: "Бийте в серця їх, бийте мечами, не давайте чужинцям бути!.." Невже цей "факт" занесений у моє досьє?).

– Мы хорошо вас знаем. И ваше место там (зробив виразний жест). Вы настоящий диссидент! Вы только случайно не угодили туда. Я удивляюсь, как это так получилось.

Висловлюючи своє крайнє здивування і обурення навіть, наскільки терпеливими і поблажливими виявилися каральні органи, Мельніков зазначив, що не пригадує, щоб за його більш ніж двадцятирічну практику роботи в слідчих органах така людина залишилась на свободі (він зробив жест рішучого наміру виправити таке жахливе упущення).

Тут я відчув: мабуть, усе, кінець. Пригадалися слова працівника Кіровоградського КДБ Василя Чорноморця, сказані ним мені на прощання (під час останнього "профілактикування"): "Ми вам дозволяємо працювати, але раджу вам – не ловіться. Там, у Донецьку, такі шовіністи, що як попадетесь, то з г...ом змішають". Цей змішає, думалось. Жестикулюючи, він впрошував: "Как это случилось: на всю Донецкую область всего один националист нашелся и вы с ним стакались?!" Згадався анекдот: начальник відділу держбезпеки послав опера на якісь збори слідкувати, чи не "засвітять" себе там антирадянщики. Після зборів приводить опер громадянина: "Привел врага" – доповів. – "Как же ты его так быстро обнаружил?" – "Враг не дремлет, – пояснив. – Этот тип внимательно слушал весь доклад, когда зал дремал". Так і тут – хотілося сказати – як можна було в дрімотному суспільстві не відчуті особистості? Вголос кажу: чиста випадковість, що він до мене звернувся.

– Кто ему вас порекомендовал?

– Думаю, що в деканаті, куди він звернувся. Краще його самого про це запитайте...

– Почему он именно к вам попал? Рядом в Горловке тоже есть пединститут.

Пояснюю, що в Горлівці в пединституті іноземних мов нема фахівця-україніста.

– Как это вы не разобрались в националистической направленности словаря?! Русские слова в украинском языке – это засорение?!

Щоб якось переконати Мельнікова, що в принципі не могло в мене бути з Тихим якоїсь підозрілої розмови, втаємничених стосунків, я обмовився: адже в чужакові завжди можна запідозрити провокатора!

– "А-а, вот оно что! – зарепетував він. – Он подумал, что ему подсадили петуха! Что было бы, если бы

не закралось такое подозрение? Вы пошли бы с ним на сближение!"

Ця його реакція мене втішила, якщо можна в описаній ситуації вжити таке слово.

Протокол допиту не вівся, запропонував написати пояснення. Коли я трудився над формулюваннями, якийсь їхній працівник почав заносити в кабінет пакунки і ящики пляшок (ого, подумалось, який апетит!). Мій мучитель, зголоднілий і спраглий, уже не затримував мене довго.

Повернувшись додому, дружині розповів дещо, переконуючи, що це чергова „профілактика”. А сам чекав... Понищив усе, за що могли б опричники "возбудить дело". Досі шкода деяких матеріалів. Мучило відчуття страшної самотності і беззахисності: до кого звернутись, з ким поділитись своїми тривогами, де, у кого сховати те, що не повинно було б пропасти?

Загадкою залишилась така деталь: моя дружина Лідія Дмитрівна подарувала Олексієві із "добрими побажаннями від автора" складений нею і виданий тоді Міністерством освіти УРСР методичний лист "Розвиток зв'язної мови учнів початкових класів" – так, отже, дивним чином цей авторський подарунок не фігурував під час слідства як "вещдок" злочинних зв'язків. Чи не знайшли, чи сам Тихий, відчуваючи близьку небезпеку, його знищив?

Більше мене в справі Тихого не викликали – ні на допити, ні в суд. На скільки Тихого засудили – теж досить довго не було мені відомо в цьому царстві безгоміння. Одного разу випадково в розмові один з моїх колег по роботі в інституті професор Анатолій Федь, у минулому партійний функціонер, постраждалий за переховування виданої в Торонто (Канада) книжки Юліана Мовчана "Про що варто б знати", назвав це прізвище.

– Цікаво, – кажу обережно, не розкриваючи свого знайомства з цією особою, – що ж це за людина? Чи це не той київський художник Тихий?

– Який художник?! Був тут у Дружківці вчитель, якого засудили за націоналізм.

Збереглась у моїй пам'яті кимось переказана (чи не Анатолієм Федем?) така історія: от заходить Олекса Тихий одного разу до голови райкому Носовського і каже: Що ж це у нас робиться? – А що саме? – запитує голова. – Та йде суцільна русифікація... – почав свою розповідь Тихий. – Зажди, я зайнятий, хвилинку... Запросив секретарку, наказав когось терміново покликати (як виявилось, начальника районного КДБ), а сам заглибився в папери. Запрошений незабаром зайшов, сів. Тоді Носовський, відірвавшись від документів: – Ну, говоріть, у якій справі ви прийшли? Тихий став розповідати... Послухав-послухав той "гість", підвівся, хлопнув Тихого по плечу: "Хватит! Пошли! Все ясно". Так після цього на Тихого завели справу. Але ж за це особливо багато „не пришиєш”, вирішили знайти компромат. Зробили обшук – "знайшли" зброю, яку йому підкинули, друкарську машинку, на якій той нібито друкував листівки та інші антирадянські матеріали й потім розповсюджував їх. Так упекли чоловіка в тюрму.¹⁰⁴

Наводжу цю розповідь, розуміючи, що вона може бути досить далекою від дійсних фактів, які до того ж переплутані, але це тоді була єдина звістка, що дійшла до мене, про таку непересічну особу після її арешту, суду, ув'язнення заслання. Ніхто з інших моїх знайомих у Слов'янську про суд, історію з Тихим, навіть його імені не чув. Як уміли „органи” вилучити людину з суспільства так, що й поголосу про неї не було, ніби взагалі вона не існувала! І головне – за що? Здавалося б, нічогісінько

¹⁰⁴ Розмова в райкомі була 1957 року; епізод зі зброєю – 1976 року.

протиправного навіть з точки зору їхньої, радянської конституції цей чоловік не зробив.

На початку березня 1979 року, зайшовши в якійсь справі в Донецький інститут удосконалення вчителів, зустрів я в коридорі В.Є.Протасову. привітались. Вона відразу ж відвела мене вбік і пошепки каже: "Все хотіла Вас побачити. В якій це справі Ви були там? Чи не в справі... [запнулась] Тихого?" Розповіла, що слідчий розпитував її і за мене. З наївним виразом обличчя запитує: хто він такий – той Тихий? – "Він працював пожежником, – відповіла, – а всім говорив, що вчителює. Шукав собі одностумців. Збирав висловлювання, матеріали про українську мову". – Що з ним? – "Посадили. Була обласна нарада активу, там повідомили, що Тихий займався ворожою діяльністю і засуджений за вчинені злочини". – Я чув, – кажу, – що Тихий нібито закінчив Московський університет, філософське відділення. – "То він не мовник навіть?" – Ні. – "А-а, то він націоналіст? Що заробив, те й отримав". Довго потім ця фінальна фраза вертілася в умі: чи шановна Валентина Єгорівна звичайнісінька собі *santa simplicitas*, плід пропаганди, чи камуфлює, остерігаючись мене (як і я її)?

Довго ще будь-який дзвінок у квартиру відбивався тривогою: чи не по мою душу? Одного разу підходить до мене на перерві секретарка деканату: вас викликає Зайченко (проректор з навчально-виховної роботи Слов'янського педінституту, у той час заміняв ректора, який був десь у від'їзді). Заходжу. Він офіційно, сухо:

– Вас викликає Слов'янський комітет держбезпеки, завтра слід з'явитись. Заняття у вас є?

– Є.

– Скажіть у деканаті, щоб замінили.

Уночі, звичайно, знову заснути не міг: чого, в якій справі? Виявилось, у справі доцента нашої кафедри Полякова (по доносу на нього, як потім підозрівали,

асистента Миколи Скиби). Інформатор підставив мене свідком крамольної розмови. Запевняю Петрова, „куратора” нашого інституту, що нічого підозрілого не чув.

До речі, дещо пізніше описаних подій, пов'язаних з Тихим, проректор з навчальної роботи в інституті доцент Олександр Григорович Зайченко (він мав широке коло впливових знайомих) в розмові з моєю дружиною одною фразою натякнув, що відвернув від мене і нашої сім'ї велике горе. Не захотів уточнити, яке і коли, як це відбулось. Пообіцяв, що розповість пізніше. На жаль, він невдовзі помер.

У кінці ХХ ст. ще така морозна, темна ніч! Полярне безгоміння! І диво: ніби й неочікувано рухнула тюрма, яка здавалась непорушною, довготривалою, міцною. Невільник, зневажуваний, таврований, замучений, стоїть тепер перед нами в образі героя, людини, гідної честі й наслідування, уособленням найкращої частини донбасівців. Донеччина пишатиметься в віках Олексієм Тихим, Іваном Дзюбою, Василем Стусом, родиною Світличних. А де ж їх гонителі й мучителі? Вони поки що не постраждали, користуються благами, наданими їм за виявлення і вилучення праведників з життя. Ті, що гноїли людей у тюрмах, у потилицю стріляли, підтримували й зміцнювали злочинний лад, мають великі пенсії, різні пільги. І досі вони та їхні діти палають ненавистю до національно свідомих українців. Але є суд історії, він розставить усіх на свої місця: кого в променях слави, кого в безодні ганьби.

*Свічка Олекси Тихого*¹⁰⁶

Нині вважається зазвичай, прикметою побуту і говорити, і писати, що хочеш, позаяк гласність і демократія, а зовсім недавно за відвертість "паяли строк". У психушці на Ігрні (Дніпропетровськ) на тумбочці під склом у чергового одного з коридорів лежав список "контингенту" – "Те, которые пишут". Провокативно говорили й моїй жінці: "У нас достаточно материала, чтобы дать вашему мужу три года". На що вона зреагувала гостро, по-фуріантськи: "Є – садовіть, нема – не морочте ні мені голову, і йому дайте спокій". Якось обійшлося. Щоправда, дід один говорив: "То не совєцький чоловік, що в тюрмі не сидів". А одна компетентна особа докинула мені як пересторогу: "На всіх, хто закінчив вуз, заведена справа". Кажу ж, обійшлося.

Олексу Тихого забрали у лютому 1957 р. У тридцять літ. Після ХХ з'їзду дехто повертався, на інших же кувались кайдани. Звірина тільки примружила око.

Суд перший. Мордовія. Як мені говорили наближено до вироку (сам не читав), О.Тихий "утверждал, что мы коммунизм не строим и что советская школа зашла в тупик", і написав про це листа до Верховної Ради УРСР "с призывами к свержению существующего строя".

7 років відбув Тихий сповна, "від дзвінка до дзвінка".

¹⁰⁵ Скрипка Василь Микитович, нар. 16 квітня 1930 р. в с. Базавлук біля Кривого Рога. Закінчив Дніпропетровський університет, аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М.Рильського АН УРСР (Київ), співробітник цього інституту; кандидат філологічних наук. Звільнений з роботи під час «чистки» академічних інститутів (1972). Працював учителем. З 1986 – професор кафедри української літератури Криворізького педінституту. Автор близько ста наукових праць. Помер 19.09 1997 у Кривому Розі.

¹⁰⁶ Слово і час, № 11 (383), 1992. – С. 34-35.

Не було в ньому чогось визивного, нахилу до екстремі, акцій. Але в ньому було щось таке, що ніяких пілг, ні заліків, ні полегші, ні милостей якихось годі йому було сподіватися. Він був звичайний – і не схожий на зека. Правдиво відзначив риси його особистості Ю.Кублановський у вірші, написаному 13.08. 1977 р., коли дізнався про другий арешт Тихого:

*Наезжал в столицу на день, на два:
покрутится в сутолоке пестрых стад.
Я любил простые твои слова,
ледяную волю и кроткий взгляд.*

Моє перше враження від О.Тихого було дуже приємним і таким залишилося. Земляк, з котрим я подружив на переломі 60–70 рр., порекомендував мою домівку своєму колишньому союзнику по Мордовії. Мешкав я тоді в Києві, тинявся поза Академією наук з 1972 року – з часу чистки, "шелестівщини", як я пояснював компетентним органам – випханий з далеко не "пістрявої (сірої) отари" науковців як невідповідний посаді, хоч мав звання кандидата наук, з півсотні статей у журналах наших та Чехословаччини, книжку і був доповідачем на VI Міжнародному з'їзді славистів у Празі.

Тихий тримався невимушено, розкуто. До нього дуже пасує кредо Бориса Харчука, коли оце читаємо: "Найліпше йти просто і правдиво" ("*Прапор*", № 6, 1990 р., с. 15). У ньому вгадувався дар педагога, хоча він ним був і за освітою. Почасти можна спостерегти фальш, коли дорослі спілкуються з дітьми, якась влізливість із нашого боку. Тихий же, як ото дядьки гомонять про види на врожай або чи буде дощ, розпитав мого старшенького про плоди освіти (у 3 класі), потім перевів розмову на музику, завваживши громіздкий, з австрійським імператором інструмент (купили в комісійному на Сіннім базарі за 110 крб.), підсів до піаніно і зіграв кілька етюдів. Світ тихий,

невечірній витав тоді в нашій хаті. Було це за рік до його другого арешту (5.02. 1977 р.).

Син Олекси Володимир згадує батька після Мордовії: "Завдяки тому, що там була гарна компанія (див. спогади Миколи Кучера "Півтора року з Барвінським", ж. "Україна", № 31, 1990 р.; *Також: Микола Кучер. Дубравлаг. Спогади, оповідання. – Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1996. – С. 5–11. – Ред.*), він пізнав багато нового, повернувся з безліччю ідей. Почав учити мене гри на баяні (граю й до цього часу), на скрипці, але вона не пішла, учив польської мови (сам читав і говорив нею), англійської – саме з його ініціативи я їздив у Краматорськ на заняття. Коли йому не дали можливості викладати історію, суспільствознавство як ідеологічно шкідливій людині, то він у вечірній читав фізику, астрономію і англійську мову".

Усіх племінників і племінниць Олекса розбурхував, примушував учитися, орієнтував у літературі й мові, купував книжки і роздавав, наприклад, "Собору" Гончара з десяток.

Заходився Олекса коло великої роботи, спрямованої на піднесення престижу української мови, власне, захопився 20 років тому справою, яка болить нині всій нації. По праці й результат: підготовлено рукопис на 390 сторінок, через 1,5 інтервала, під назвою "Мова – народ". Були позитивні відгуки з Донецького університету, від кафедри української мови і окремих осіб, з Інституту філософії АН УРСР. Рукопис пішов до видавництва "Радянська школа", звітти – до КГБ. На суді – фігурував як речовий доказ.

Ні іменний покажчик, ні науково виважена рубрикація – ніщо, здається, не віщувало біди. Але чорний рецензент знайшовся: Ілля Стебун. Довідка його "фахово" виважена, класично-доносницька: на перший погляд – дуже потрібна і гарно скомпонована праця, а на другий –

небезпечна, бо за гарною оболонкою ховається вороже нутро, шкідлива для національного розвитку українського народу Це – вирок, як і судовий у цій справі Олексі 10+5, розрахований на знищення особи.

Пропонований читачам "Словник" Олекса залишив у мене. Я його віднайшов оце аж, бо не зберігав дома з відомих причин – "чорний ворон" кружляв, та не за себе потерпав, а що пропаде праця. У машинописі бракує сторінок п'ять перед літерою "З". У сім'ї Тихого рукопис не зберігся. Але оскільки він виготовлений під копірку, то є надія, що в когось знайдеться ще примірник і зазначену прогалину вдасться заповнити. Очевидно, що Олекса мислив цей словник як плід цілого колективу і шукав, напевне, помічників, і не відмовив би, якби такий знайшовся, у співавторстві. А може у нього й був напарник? Загадка.

Ця робота не стільки відноситься до лексикографії, як ще до стилістики, до побутового усного слововжитку, та й до психології мислення, до культури взагалі, якщо під культурою розуміти й винародовлення та деградацію. Окремі спеціалісти несхвально поставились до "Словника" Олекси, мовляв, що це хибна позиція – починати з негативного. Олекса заперечував: "Та як ви себе виправите, допустивши похибку?". І він мав рацію.

Увесь промінився радістю Олекса, переповідаючи, як його земляки почали дбати про чистоту мови. Зачитував дописи з газети "Радянська Донеччина" (від 21.XI, 12.XII, 19.XII 1975 р., 16.01, 23.01, 30.01.1976 р.), оголошення в пресі "Конкурсу знавців мови" було гарною прикметою. Що було й для нього неабиякою допомогою. Хотів надати ширшого, республіканського резонансу. Ходив до лексикографів Інституту ім. О.Потебні¹⁰⁷. Та все

¹⁰⁷ Потебня Олександр¹⁰⁷ – 10(22).9.1835, с. Гаврилівка, Роменського повіту Полтавської губернії (тепер с. Гришине Роменського району Сумської обл.) — 29.11(11.12) 1891, Харків – філолог,

безуспішно. Отак у ті часи й поет Василь Охримович хотів у журналі відкрити куточок "Навколо слова". Заборонили. І, як мені переповів очевидець, В.Охримович тоді, розжарений до білого, втративши терпець, вигукнув, ні до кого: "Боятися! Слова бояться!! Щоб ви дітей своїх боялись!".

"Словник" Олекси Тихого проситься до ряду праць, започаткованих Б.Д. Антоненком-Давидовичем¹⁰⁸. (*Борис Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Рад. письменник, 1970. – 256 с. і подальші видання. – Ред.*)

Людам різних верств, професій, віку, будь-якого освітнього цензу подасть він практичну допомогу. Щоб далеко не ходити, згадаймо стиль мовлення на сесії Верховної Ради УРСР!

Світло духовності педагога, вченого, мужнього борця-патріота проходить через роки у наше сьогодні.

Кривий Ріг, 28 серпня 1990 року.

Філіппова І. ¹⁰⁹

“Як свисну, – віддасте...”

“...важко залишатися собою в бутті зарегульованому, тоталітарному. Та іншого не дано”.

Василь Скрипка

основоположник т. з. психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

¹⁰⁸ Борис Антоненко-Давидович (справжнє прізвище: Давидов; 5 серпня 1899, Засулля (тоді Полтавщина, зараз Сумщина) — 8 травня 1984, Київ) — український письменник, перекладач; дослідник проблем розвитку й культури української мови. Жертва Сталінських репресій, звільнений та реабілітований у 1957 року. Похований на Лісовому кладовищі.

¹⁰⁹ Філіппова Інна Миколаївна, нар. 1947 р. в Києві. 1965-71 рр. — філолог, редактор і журналістка

У цій історії дивним чином сплелися і поєдналися долі трьох непересічних людей. А почалася вона десь у середині жовтня 1990 року. Зателефонував Василь Микитович Скрипка, просив про зустріч, бо є, мовляв, нагальна справа. (Скрипку знала давно – від 1968 року працювала з ним в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН УРСР, а коли – як писав було сам Василь в есеї “Мій курікулом...” – “партійні парки” допряли нитку його долі до негайного вигнання із тої наукової установи, прибився він на рік до лівобережного київського ПТУ, де і я того часу працювала як викладачка української мови та літератури.)

А отож за якусь годину сиділи утрьох – Василь Скрипка, мій чоловік Віктор Барішполь та я – розглядали вміст теки, що її приніс Василь.

Він попрохав узяти її на тимчасовий сховок – там був машинопис праці Олекси Тихого, званої як “Словник” (докладніше про це – у статті В. Скрипки “Свічка Олекси Тихого”).

Мотивував своє прохання невлаштованістю побуту в гуртожитку для викладачів Криворізького педінституту (там викладав від 1986 року) та, попри розпал “перестройкі”, вірогідністю трусу в помешканні.

Того вечора Василь Микитович був дещо поквапливий, може, й знервований. Гадаю, через те, що його виправа до Києва не мала бажаного висліду: ніде не вдалося “притулити” матеріяли, зібрані в теці (крім “Словника” О. Тихого і статті В.Скрипки, там був оригінал світлини О.Тихого; лист за підписами Н. Тихої, Ірини та Марічки; два листи – звернення В. Скрипки до можливих видавців).

Прощаючись, він сказав: “Як свисну, – віддасте”. Інтонаційно – це був і вияв довіри, і наголос на важливості матеріялів, і такий-собі припис – зберегти теку

до слухної години. Роки минали. Василь Микитович не подавав вісток. Міркувалося, що, певне, мав копію цих матеріалів, то й десь надрукував чи, заклопотаний викладацькими і науковими справами, не мав змоги у нечасті приїзди до Києва забрати ту теку. Її, звісна річ, нікому не показували. Нам було доручено одне – зберігати її.

Випадково, аж 2002 року, дізналися, – Василь Микитович пішов із життя ще 1997 року. Проте й по цій неблаганній події навіть на думку не спадало, що тека – одна-єдина, принаймні “поміж людей”. Зрозуміло, припускали наявність “Словника” десь у спецархівах, але відповідні структури та їхні сховища – то вже й поготів – “не для людей”.

Отак чекала ця тека аж до весни 2004 року, коли почули з радіо “Свобода” передачу до 20-х роковин від дня смерті Олекси Тихого. Провадив її Тарас Марусик – розмовляв із Василем Овсієнком. Того вечора ми з чоловіком і вирішили, про всяк випадок, зголоситися: чого на світі не буває, а раптом тека – таки “в однині”?

Зустрілася і з Тарасом Марусиком, і з Василем Овсієнком

На цьому, власне, і закінчилося переховування теки, що її залишив нам Василь Скрипка.

І – останній, заключний епізод цієї драматичної історії. Рік 2004-й, Покрова. Цвинтар у селі Гатне, що під Києвом. Цього дня біля могили Валерія Марченка¹¹⁰, журналіста, перекладача та політв’язня, завжди і звідусіль чимало людей.

По панахиді коло могили стоїмо утрьох: мати Валерія – Ніна Михайлівна Марченко, я та ще якась не знайома мені пані. Раптом (і досі не знаю, чому) я й кажу: “І як далі бути з тими матеріалами Олекси Тихого, що

¹¹⁰ Валерій Марченко, (*16 вересня 1947 — †7 жовтня 1984) — український дисидент-правозахисник, літературознавець і перекладач.

зоставив Василь Скрипка, до кого ще звернутися?”¹¹¹ Жіночка, котра стояла поруч (а це була Людмила Родіонівна Огнева з Донецька), аж підхопилася. Запитання по запитанню, в них – і звично притлумлена гіркота, вагання і радість – невже таки “Словник” зберігся?!

Найвразливішим для мене було запитання стосовно Василя Скрипки. (Мушу туди, у засвіти, послати Вам, Василю Микитовичу, вибачення, але розмова зіскочила саме на таку колію.) І воно, те запитання, пролунало жорстко й недвозначно: “То що, Скрипка не запроданець? То він не віддав “Словника” до КДБ?”¹¹²

...Їдучи з цвинтаря додому, весь час верталася до думки, висловленої при початковій цієї розповіді: яким дивним чином спала підозра з Василя Скрипки та як скрунулася спіраль буття–небуття, прикликавши сюди, до Гатного, три одлетілі душі трьох непересічних людей – Олекси Тихого, Валерія Марченка та Василя Скрипки.

* * *

Вкотре перечитую автобіографічний нарис В.М.Скрипки “Мій курікулюм...”, видрукуваний у криворізькій газеті “Заграва” (чч. 7 та 8 за 1994 р.). Її, на наше прохання, приніс наймолодший із трьох синів Василя Скрипки – Роман.

Curriculum vitae перекладається з латини як “життєвий шлях”.

І знову відчуваю: щось ніби сплітається у дивовижний візерунок – звучання слова “курікулюм”, так

¹¹¹ Л. Огнева: було так: я запитала у І.Філіпової, чи є тут Василь Овсієнко – побратим О.Тихого - і пояснила, що розшукую рукопис «Словника» О.Тихого. Василь вже пішов, а пані Інна відкпила мені свою таємницю.

¹¹² Л. Огнева: Я навіть і не мала такої думки про людину, яку не знала. Якщо і пролунало щось подібне тому, про що згадає пані Інна, то тільки були слова захоплення та вдячності.

подібного до курликання журавлів у небокраї; рядки з нарису про час, коли Скрипку звільнили з Академії наук “за інакомисліє” – “Пішли дні поза академзоною. І стало тихо в небесах”; і остання його фраза за останньої нашої зустрічі: “Як свисну, – віддасте...”

Даруйте нам, Василю Микитовичу, що віддаємо так запізно.

Василь (?)¹¹³

До "Словника ..."

теревені	натякати
правити	
макушка (дерева)	вершечок, веховіття
крамниця, кооперація	

Курбацька І., Зенкевич В.

До "Словника ..." О.Тихого¹¹⁴

Покруч, чуже слово, калька, запозичене слово	Слова, що відповідають нормам української літературної мови, діалектизми, запозичення	Російське слово, за значенням якого підбиралися покручі, чужі слова, кальки, запозичення
болтати	цвенькати	болтать
валік	орчик, барок, валик, праник	валёк

¹¹³ м. Донецьк. 01.02.1976

¹¹⁴ м. Ясинувата. 2011 рік

верхівка	шпиль, вершина, верхів'я	вершина, пик
вихохуль	хохуля	выхухоль
войлок	повсть, повстина	войлок
возбуджати	під'юджувати, збуджувати, викликати, розпалювати, розпаляти, збурювати, підбурювати	возбуджать
давно	поготів, тим більше, тим паче	подавно
жердь	тичина, жердина, рубель	жердь
забіяка	шибеники, розбіяки	забияки
зазубрить	пощербити, вищербити, зазубити, зазубрити, визудити	зазубрить
зачинщик	призвідник, призвідець, заводій	зачинщик
кам'янка	чикалка	каменка
канун	переддень, передодень	канун
квашня	опара, діжа	квашня
кожем'яка	чинбар, шкіряник	кожевеник
копаться	порпатися, копатися, шпортати, шпортатися, довбатися, бабратися, куйовдитися	копаться
крильцо	рундук, Ганок	крыльцо
кустарник	чагар, чагарник, куші	кустарник
набекрінь	набакир	набекрень, заломить шапку
набрюшник	начеревник	набрюшник
навертати	навірчувати, накручувати	навёртывать

наговір	наклеп, обмова	клевета, наговор
надірватися	увередитися, надірватися, надсадитися, підвередитися, попідвереджуватися	надорваться
надмінність	пихатість, гордовитість, погордливість, зарозумілість, зневажливість, зневага	надменность
надушевлення, наснаження	наснага, запалення, запалювання	воодушевление, зарядка
надхрящниця	охрястя	надхрящница
нальот	осуга, наліт, напад	налёт
на низу	насподі, унизу, нанизу, сподом	внизу
наслаювати	нашаровувати, нашаровуватися	наслаивать
на сліпу	наосліп, навмання, осліп, на темні очі	втьмную
натравлювати	нацьковувати, підбурювати,	натравливать
наурочити	наврочити, зурочити	сглазить
начви	ночви, корито	корыто
невільно	несамохіть, мимоволі, мимохіть, мимовільно, несвідомо, позасвідомо, поневолі, вимушено	невольно, поневоле
недолями	невтямки, невдогад	невдомёк
незамовкаючий	неугавний, безугавний, неугамовний, нестихаючий, невщухаючий	неумолкаемый
обносити	обриштовувати	обносить
обойний	оббивальний,	обойный

	оббивний, шпалерний	
обоюдний	обопільний, взаємний	обоюдный, взаимный
обпалувати	обсапувати	опаливать
обсалювати	обсмальцьовувати	обсаливать
общипувати	обпатрювати	общипывать
огузок	озадок	огузок
огріти	оперіщити	огреть, хватить, жигануть
огрясистий	опасистий, дебелий, огрядний, натоптаний	тучный, плотный, жирный
одівати	обп'ясти, надягати, убиратися	надевать
озаряти	осявати, освітлювати, освічувати	озарять
окоямний	очноямковий	глазничный
опоряджувати	опоряджати, забирати, прибирати, усувати	приводить в порядок, убирать
опредметнюват и	упредметнення, уречевлювати, упредметнення, матеріалізувати	овеществлять
опухлий	обрезклий, брезклий, забрезклий, одутлий	обрюзглый
оскалювати	ощиряти, скалити, вискалювати, вискаляти, вищиряти, вискалятися	оскаливать
очернити	огудити, засудити, осудити, дати догану	осудить, очернить
павлик	слимак	улитка садовая
п'яткати	підпадьомкати,	кричать

	кричати, зіпати, волати, лементувати, галасувати, репетувати, горлати, горланити, верещати, гримати, гукати	
перебродити	перешумувати, переграти	перебродить
перевалком	перевальцем, перевалюючись, перехильцем, перехильці	вразвалку
перекладина	щабель, перекладка, поперечка, перечка, бантина	перекладина
піджарки	потапці, грінки	грєнки
підкладка	підбій, підбійка, підкладка	подкладка
підкулачник	підкуркульник	подкулачник
підкупати	підмогоричувати, підкуповувати, приваблювати, принаджувати, прихиляти, чарувати	подкупать
підпахотний	підорний	подпахотный
підприжкою	підтюпцем, підтюпки, тюпки, тюпцем	трусцой
підхалим	підлабузник	подхалим
пихта	ялиця	пихта
пильно	порошно, пильно, курно, запилено, запорошено	пыльно
перев'яз	черезплічник, перев'яз	перевязь
плам'я	племінь, полум'я, полумінь	пламя

плодовита	порослива, плодюча, родюча	плодовитая
покіль	поки що, тим часом, поки, доки	пока
покоробити	пожолобити	покоробить
порабощение	уярмлення, поневолення, підкорення	порабощени е
порочить	паплюжити, ганити, гудити, порочити, ославлювати, ославляти, неславити, плямувати	порочить
похльобка	юшка, щерба, крупник	похлѣбка
прачка	праля, прачка	прачка
представляти	являти, подавати, показувати, наводити, виставляти, ставити, зображувати	представлять
прийомиш	пасерб, пасинок	пасынок
прозелень	пазелень	прозелень
пустослів'я	теревені, марнослів'я, базікання, балаканина	пустословие
родословна	родовід	родословие
розгорітися	розпашітися	розгореться, распылаться
розматувати	розсотувати, розмотувати	разматывать
розп'ятякувати	розбовкувати, розголошувати, розславляти	разглашать
розтравлювати	розтроджувати, роз'ятрювати, ятрити, уражати	растравливать
роз'юшити	роз'юшити,	разъярить

	розлютувати, розлютуватися	
роптати	ремствувати, нарікати	роптати, пеньть
ручаєм	цюрком	струёй, ручьём
рябчик	рябець	рябчик
свайба	весілля	свадьба
сахарь	цукор	сахар
свиристель	омелюх	свиристель
скривати	приховувати, заховувати, переховувати, затаювати, утаювати, притаювати, критися	скривать
сообщник	поплічник, спільник, співучасник	сообщник
сонцепік	осоння, пригрів, підсоння	солнцепёк
струя	цівка, струмінь, струмина	струя
суслик	ховрах, ховрашок	суслик
тащитися	тарабанитися, волочитися, волоктися, тягнутися, плентатися, чвалати	тащиться, плестись, переться
тесьма	тасьма, тасьомка, торочка	тесьма
тим'ян	чебрець	тимьян
тина	твань, баговиння	тина
трусити	тюпати, трюхати, полошитися, полохатися, лякатися, тремтіти	трусить
тюкать	цюкати	тюкать
удуш'я	ядуха, задуха	удушьё

хвацьливий	хвацький, бравий	бравый
хибара	халабуда, хатина, халупа	хибара, лачуга
хилий	хирний, кволий, хирлявий, хирявий, хирий, хиренний, занепалий, недолугий, недолужний	хилый
хлестати	шмагати, хльостати, хльоскати, хвиськати, хляскати, цвѡхати, цвѡхкати, стьобати	хлестать
хлесьть	цѡвох	хлесьть
хлищ	хлюст	хлыщ, хлюст
хурга	хуга, завірюха, віхола, хуртовина, сніговиця, завія, хурделиця, хуртеча	вьюга
чалика	шалька, чашка	чашка
чепчик	чепець	чепчик, сальник
човкати	човгати, шаркати	шаркать
шалфей	шавлія	шалфей
шарпанець	шарпак, обідранець, голодранець, обшарпанець, ланець, торботряс, халамидник, гультіпака, гольтіпака	оборванец
шаплідіб	шаплик, чан, кадіб, кадібдоба	чан
шумиха	шарварок, шум, гомір, гамір, шелест, галас, галасування	шум
шуршати	шамкати, шарудіти, шурхотіти, шурхотати,	шуршать

	лопотіти, лопотати, шелестіти	
шашиль	шашіль, личинка	личинка
шльопки	пантофля, туфлі	шлёпанцы, туфли
шпарина	шпара, щілина, свердловина	скважина
щегол	чепурун, джигун, дженджик	щёголь
щоглиця	щогла	мачта
щуплість	щуплий, миршавий, плюсклий	щуплый
щурити	щулити, жмурити, мружити	щурить
юбілей	ювілей	юбилей
ячий	яковий	ячий
ярок	яр, яруга, балка, приярок	овраг

1. Українсько-російський словник (В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко, Л.С. Паламарчук, М.М. Пилинський, Л.Г. Скрипник, К.К. Цілуйко, Л.А. Юрчук). – К.: Наукова думка, 1964.- 100000 слів.

2. Сучасний російсько-український словник (Сагаровський А.А., Іваштенко О.О.) Харків: Сінтекс, 2006. – 100000 слів

ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ О. ТИХОГО**ЛИСТИ, ЗАЯВИ, КЛОПОТАННЯ****Тихий. О.*****Лист до Голови Президії ВР УРСР***

Голові Президії Верховної Ради УРСР

І. С. Грушецькому

Тихого Олексія Івановича,

прож. Донецька обл., м. Краматорськ,

бульвар Машинобудівельників, 12, к. 59.

У відповідь на мого листа на Ваше ім'я під назвою “Думки про рідний Донецький край”, пересланого Донецькому облвиконкому 12.I.1973 р., мене 10.IV.1973 р. запрошувала на бесіду заст. голови облвиконкому З. Д. Іляшенко.

На бесіді були присутні кандидат історичних наук А.Д.Пахарев і працівник Калінінського райвиконкому А.Л.Громов.

На початку бесіди А.Д.Пахарев цілком правильно відзначив, що мої писання не є ні літературним твором, ні філософським трактатом і що я нічого нового не відкрив. І неправильно зазначив: “С тяготением к национализму”.

Мені доводили, що в Донецькій області все гаразд, що нема примусової асиміляції, що українці мають всі права і можливості вільного розвитку, що україномовні вузи, технікуми, ПТУ непотрібні, що шкіл і класів з українською мовою викладання досить багато і ніби я в своєму листі до Вас керувався тільки необґрунтованими особистими спостереженнями і дивлюся на сьогодення Донеччини крізь чорні окуляри. Що для Донеччини досить філологічного та історичного факультетів університету, де викладання ведеться українською мовою, та двох педучилищ.

Говорили також, що коли хтось із Донеччини побажає вчитись українською мовою, може їхати в інші області. Якщо вчитель з дипломом хотів би працювати в Донецьку і викладати свій предмет українською мовою, йому відмовили б, бо школи російськомовні, і хай їде шукати собі роботу в інші області.

В ході бесіди, що тривала понад 3,5 години, я зрозумів, що облвиконком у цілому (на засіданні, пленумі чи сесії) порушених мною в листі до Вас проблем не розглядав, що мене запрошували тільки для того, щоб повідомити, що ніяких процесів асиміляції нема, що українська культура та мова в Донеччині розвиваються нормально.

А.Д.Пахарєв повідомив, що в 1971 р. в Донецькій області 786 тисяч українців не володіють українською мовою, вважають рідною російську (29,5%), що в 1971 р. з 5.821 шлюбу 2.910 були змішані (49,82%) – в основному, між росіянами і українцями, що кількість греків за кілька років зменшилась на кілька тисяч чоловік. Ще Пахарєв повідомив, що в Донецькій області є 472 школи з українською мовою викладання (91,5 тисяч учнів), 88 змішаних (в яких приблизно $\frac{3}{4}$ російськомовних класів і $\frac{1}{4}$ українськомовних) і 909 шкіл з російською мовою викладання.

Чи буде Донеччина через 10–20 літ складовою частиною української нації як форми спільності людей, об'єднаних єдиною територією, мовою, внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру? Думається, що не буде, якщо основний елемент духовної культури – мова – буде так інтенсивно витісняватись у всіх сферах життя, особливо в закладах освіти.

Д. Ляшенко по закінченні бесіди сказала, що мій лист і думка про нього будуть надіслані Вам.

Я довго думав, що ж мені робити? Покинути Донеччину і шукати притулку в іншій області, де жива українська мова та культура? Може, втопити свої болі про долю українців Донеччини в горілці? Чи покінчити життя самогубством? І ні на що в мене не вистачає мужності.

Я проти примусової українізації росіян, євреїв, греків та інших. Кожна людина має право на самосвідомість. Ніхто не в праві заборонити росіянину, білорусу, греку чи єврею вчити та виховувати своїх дітей рідною мовою свого народу на основі його культури, традицій. Але ж ПТУ, технікуми, вузи, що готують робітників та спеціалістів для народного господарства, повинні готувати їх українською мовою. Звичайно, якась частина робітників і спеціалістів може покинути Україну і переселитись на свою батьківщину, але галасувати проти цілком законних прав суверенного народу, яким є і український, зокрема, його частка в Донеччині, ніхто, крім запеклих шовіністів, не буде. А шовіністів у наш час не так уже й багато, і ніде вони підтримки не знайдуть.

Мені думається, що Президія Верховної Ради УРСР може видати Указ про введення в усіх ПТУ, технікумах, вузах Донеччини викладання українською мовою всіх наук і предметів. Хто не хоче або не може вчитись українською мовою, в силу шовіністичних чи міщанських переконань, хай шукає собі інших вузів чи технікумів в інших краях. Хай в окремих випадках замість доктора наук курс читатиме кандидат чи аспірант, але це конче потрібно. Та й можна сподіватись, що Донеччині в цьому допоможуть Київ та інші області, як це бувало і раніше.

Прошу надіслати в Донецьк повноважну комісію для вивчення становища та вжиття заходів проти вже не добровільної, а примусової асиміляції мільйонів людей.

Прошу порадити, що ж мені робити далі?

24.IV.1973

Олекса Тихий.

Заява

Іде 17-й рік від дня, коли органи КДБ заарештували мене, а Сталінський облсуд за зачиненими дверима засудив до 7 літ лагерів, які я відбув.

Винним себе я не визнавав і не визнаю. Всі роки писав заяви з запитаннями: в чому моя вина? За які злочини мене судили, карали? По якому закону мене судили? В 1964 і 1972 р. був на прийомі в Прокуратурі УРСР, в 1972 та 1973 р. – в Прокуратурі СРСР. Тричі писав Голові Президії Верховної Ради УРСР, говорив з начальником канцелярії Верховного Суду Ворошиловим, тричі ходив на консультації до Президії Верховної Ради СРСР.

Я звертався до Прокурора УРСР Ф.Глуха та голови Верховного суду УРСР В.Якименка у відкритому листі, якого направив редакції газети “Радянська Україна”. Але консультант відділу листів Д.Ландау відповів: “Недоцільно ще раз надсилати Вашу скаргу до зазначених органів”.

У Краматорську 4.IV.1973 р. капітан Нікіфоров завів на мене нову кримінальну справу. Я запитав: ”По якому закону?” Назвав якусь інструкцію. Те ж саме питаю нач. кримінального розшуку. Відповідь: “Вам этого закона не положено знать!” Я подумав тоді, що, може, мене і в 1957 році судили по закону, якого мені "не положено знать"?

По своїй справі я консультувався з багатьма сотнями, а то й тисячами людей. Останню консультацію я одержав від кандидата юридичних наук, доцента. Прочитавши копію вироку, він сказав, що в другому, третьому та четвертому пунктах того, що встановив суд, складу злочину нема, а про перший і п'ятий без справи судити не можна. Він же порекомендував мені звернутись до Вас.

Мені вже понад сто разів писали і десятки разів усно говорили “осужден правильно, обоснованно”, “оснований для пересмотра дела не имеется, не нахожджу” і т.п.

Звинувачували мене в проведенні агітації, пропаганди, виготовленні антирадянської літератури та її зберіганні. Суд перекваліфікував на "висловив погляди, зробив записи, написав листа". По закону за такі діяння не судять. Якщо судити по закону, якого мені "не положено знать", то як же тоді захищатись?

У Комітеті державної безпеки є моя записка з 5 пунктів під назвою "суперечності, які я вбачаю між діями суду та прокуратури з одного боку та Законом з другого". В редакції газети "Радянська Україна" знаходиться мій відкритий лист Прокурору та голові Верховного суду УРСР.

Прошу поклопотатися, щоб мені відповіли по суті.
3.05.1973.

Тихий О.

Скарга

(Після 15 червня 1976 року)

15 червня 1976 року капітан міліції Омельчук О. М. у кабінеті начальника Костянтинівського загону ППО після інструктажу нашого караулу затримав мене за підозрою в обкраданні магазину, на основі анонімної заяви.

Я заявив, що в момент обкрадання магазину (24-25 березня 1976 р.) був у Москві, тобто за 1100 км від магазину, ніколи ніяких магазинів не обкрадав і не знаюся з такими, що обкрадають. Не дивлячись на це, к-н Омельчук. виписав постанову на обшук, санкціоновану прокурором Вінником, у якій записано "на предмет ізъяття товаро-материальных ценностей, похищенных в магазине № 7".

В супроводі п'ятох чоловік мене повезли додому. Працівники міліції капітан Омельчук. та ст. л-т Петров, з якими я вже був знайомий, знайомили мене з трьома іншими: "Это участковые милиционеры, а это шофер".

Капітан Омельчук. виявив невдоволення мою вимогою показати документи "дільничними міліціонерами". А вони були без документів. У "шофера", ст. л-т Камчатний, документ був і я дозволив йому брати участь в обшуку. Один, ст. л-т Масло, привіз документи, а л-т Куценко (я не впевнений, що це його справжнє прізвище і що він служить в міліції) брав участь в обшуку без пред'явлення документу. К-н Омельчук. залишав без уваги мої протести.

З перших хвилин обшуку почали читати та відкладати для конфіскації мої праці, виписки з книг та газет, чистий папір, копіювальний папір, листи, фотографії, документи, друкарську машинку "Москва-6", гроші в сумі 132 крб. (сто тридцять два). На мої протести проти таких дій та вимогу санкції прокурора не реагували і заявляли, що доставлять все викладене "куда надо". Куди саме – не конкретизували.

Нічого не знайшовши з обікраденого магазину, мене однак повезли в міськвідділ міліції. Черговий відділу майор Яковенко виписав постанову на затримання. На мою вимогу повідомити про затримання і мій протест прокурору чи КДБ майор Яковенко заявив: "Я здесь прокурор". І мене повели в КПУ, де я знаходився один, а потім привели ще двох підозрюваних у кримінальних злочинах.

На знак протесту проти незаконних дій під час обшуку та незаконного затримання я оголосив голодовку.

16 червня в.о. нач. Костянтинівського відділу МВС Мельник виписав нову постанову на затримання і мене повезли в Дружківську КПУ за 13-14 км від Костянтинівського міськвідділу, а вслід за мною їхав підполковник Мельников В.О з Донецького управління КДБ. Костянтинівський міськвідділ міліції та КДБ знаходяться під одним дахом і мають пряме сполучення (один коридор). Для чого такий маскарад?

Менш як через годину мене завели в кабінет № 13, через хвилину-дві туди зайшов підполковник Мельников, а ще через кілька хвилин л-т Куценко, що брав участь в обшуку без документа, заніс портфель.

Відрекомендувавшись, Мельников заявив, що зараз поставлять магнітофон для запису бесіди, що я повинен чесно розповісти про свою ворожу діяльність і, як він сказав, про зв'язки, і після цього він мене відпустить.

Я заявив, що: 1) ніякою протизаконною діяльністю не займався; 2) ні про що говорити не буду; 3) протестую проти незаконного обшуку та затримання; 4) другу добу не приймаю їжі та води; 5) дві ночі не спав; 6) вимагаю санкції прокурора на затримання та пред'явлення обвинувачення.

"Бесіда" (беру в лапки, бо підполковник Мельников говорив, а я мовчав) тривала протягом 7 (сім) годин 16 червня та 5 (п'ять) годин 17-го.

В ході бесіди Мельников читав уривки з моїх праць, листів, хоч я й говорив, що в тому нема потреби. Читав, а потім давав мені читати заяви, адресовані в Управління Донецького КДБ в. о. зав. кафедрою української мови ДонДУ Шевчук О.С., зав. кабінетом української мови та літератури Донецького інституту удосконалення кваліфікації вчителів Міхеєвої А.І., професора ДонДУ Стебуна І. Останнього я особисто не знаю і до нього ні з чим не звертався. Перших двох знаю як офіційних осіб і звертався до них у справі роботи над словником.

Серед іншого Мельников

Розповідав біографію Шумука, Матвієнка, про націоналогу (!!!) (так у М.) Кархута, В. Темнікова, Райку Мороз (так у М.), про звільнення Надійки Світличної (так у М.) та багато іншого.

Говорив: "Ми дали квартиру И. Дзюбе в своем доме" (раніше я думав, що квартири дають виконкоми Рад, а не КДБ); "Ви нам подбрасывали каждый год вот это"

показував мої статті, звернення до Голови Президії Верховної Ради УРСР, рукопис книги. З цих слів можна зрозуміти, що КДБ найвищий орган влади); "Вы вот сделали столько, что хватило бы на кандидатскую диссертацию, даже на докторскую"; "У нас вот есть материалы – на десять лет хватит"; "Санкция будет. Это нам просто. Мы хотим Вам помочь"; "Нам невыгодно Вас судить. Будут там кричать ваши"; "Вы ведь плохо знаете украинский язык"; "Иван Дзюба на пять голов выше Вас"; "Вас все выгоняют"; "Ваш сын Вам морду набьет"; "Мы власть" и т.п.

Запитував: "Что у Вас общего с евреями?" (при цьому дуже кривився, вимовляв слово єврей гидливо); "Почему Вы общаетесь с шовинистами?"; "Я – русский человек. Почему Вы не хотите говорить со мною на русском языке?"

Пропонував: "Можу дать прочитати "Інтернаціоналізм чи русифікація?" І. Дзюби". "Выезжайте за границу. С нашей стороны препятствий не будет. Оттуда можете ругать нас сколько угодно"; "Женитесь на еврейке и уезжайте в Израиль"; "Напишите, что Вы занимались враждебной деятельностью, но впредь заниматься не будете, и мы Вас отпустим"; пізніше: "Напишите, что впредь заниматься не будете"; під кінець запитував "Могу я сказать прокурору, что Вы впредь заниматься не будете?" "Ну так що, підете додому чи в підземелля (КПУ)? Як скажете, так і буде".

Грозив: "Вы в Дубравный лагерь не попадете, Вы попадете к уголовникам" (як він може наперед знати? Може, вже й статтю кримінальну вибрав); "Вы попадете на спец, а там тяжело"; "Вы подумайте о сыне, мы его выгоним из научного института"; "Почему Вы пишете письма молодежи? Им надо учиться делать карьеру, а Вы им закрываете. Не думаете о себе, так подумайте о них"; "А може санкція вже ось тут, в портфелі?"; "Мы вот

расскажем жене, что Вы сына сбиваете, она Вам последние волосы повывирает. Она женщина такая. Мы знаем". На закінчення "бесіди" Мельников сказав: "Прокурор санкції не дає, поедете додому. Я дам вам грошей на дорогу".

На моє запитання: "Як мені тепер бути, якщо я напишу, наприклад, статтю до газети, а переписати ніде, бо в бюро добрих послуг на Донеччині друкарських машинок з українським шрифтом нема?" Мельников відповів: "А ви пишете на руському мові? Ви ж закончили Московський університет і знаєте руську мову". Якщо це не шовінізм, то що ж тоді шовінізм?"

Мельников бачив, як мене майже ніс за пояс штанів сержант міліції до машини і не вбачив у цьому нічого ненормального. Бачив лише, що я усміхався. Думається, що таке поводження наглядача було зумовлено наказом Мельникова.

У Дружківці перед зміною вранці 17 червня черговий КПУ вдарив своїм тупом мені по босій нозі і сказав моїм співкамерникам, підозрюваним у кримінальних злочинах: "Он уже отсидел за измену Родины 25 (двадцять п'ять) лет и еще получит". Звідки така інформація у наглядача КПУ? Чи не від Мельникова? А чому 25? Адже сім. І не за зраду, а за те що не є за радянськими законами злочинцем, а саме за "взгляды, записи, письмо". Чи далеко від цього до того, що в камеру "випадково" попаде професіональний вбивця і (із любові к Родині) задушить чи вб'є "зрадника Батьківщини"? Мельников пояснив дії наглядача низькою культурою працівника міліції, а на мене кричав: "А хто Вы такой?"

Мельников протягом всієї "бесіди" вів себе як відвертий шовініст і юдофоб, застосовував дешевенькі, низькопробні прийоми.

Прокурор Вінник не мав достатніх підстав (анонімка) для дачі санкції на обшук, а після заяви про те, що в день обкрадання магазину я не був на Україні – ніяких.

Працівники міліції не мали ніякого права читати і конфіскувати листи, мої праці, книги, папір, друкарську машинку, оскільки це не було вкрадене в магазині № 7.

Майор Яковенко та в.о. нач. Костянтинівського міськвідділу МВС Мельник не мали ніяких підстав для затримання мене, оскільки обшук, проведений згідно санкції прокурора, не дав ніяких матеріалів для цього.

Міськвідділ та обласне управління КДБ не мають санкції ні на обшук, ні на затримання, отже, робили це всупереч законам.

Незаконними діями міліції та КДБ мені заподіяні значні матеріальні та моральні збитки, заподіяна шкода моєму здоров'ю.

Вважаю, що:

1. Підполковник Мельников Віталій Олексійович, діючи руками міліції, грубо порушив радянські закони, підірвав престиж влади (зокрема, органів КДБ) і повинен понести кару;

2. Порушено статті Конституції СРСР про недоторканість житла та таємниці листування;

3. Конфіскація рукописів, листів, фотографій, друкарської машинки, чистого паперу та всього іншого незаконна, вимагаю повернення їх;

4. Мельников одержав заяви до КДБ, на які посилається в попередженні, шляхом шантажу та погроз (заарештуємо, вигонимо з роботи, закриємо шляхи до навчання та роботи дітям і т.п.);

5. Виписане попередження не має сили, прошу його скасувати.

Вищеописана акція наштовхує на думку, що вкрадені на Костянтинівському автовокзалі дві мої сумки з книгами, рукописом книги та іншими речами є справа місцевих органів КДБ. Прошу розслідувати та, в разі підтвердження мого підозріння, повернути вкрадене.

Тихий О.***Останнє слово на суді 1977 р.***

Я змушений заявити, що моє останнє слово буде стосуватися виключно справи. Прошу записувати всі мої слова; думаю, що мені буде потрібно від 4 до 6 годин для виголошення останнього слова.

Суддя: Якщо будуть повторення або знуцання з суду (він мав на думці глузування з суду!), ми вас перервемо. Ви, Тихий, надто багато знаєте. Було б краще, якби ви знали менше.

Тихий: Як я вже говорив, винуватим себе не визнаю за жодним пунктом звинувачення. Мені доводиться захищатися не тільки від слідчих, які сфабрикували “справу”, прокурора, але й від мого адвоката. Його професійний обов'язок – захищати, а не звинувачувати. Він повинен був заявити, що за статтею 62-ю не обов'язкова присутність адвоката, і відійти. Так зробив адвокат на попередньому моєму суді. А адвокат Корецький все-таки виступив. Причому він, як я і сподівався, половину своєї промови присвятив карабіну. У справі нема жодного доказу щодо цього пункту, і він це знав.

Я змушений розповісти про своє життя. Я – громадянин СРСР, українець, до жодних партій не належав. До КПРС мене не приймуть, але я й не хотів би бути її членом через декотрі пункти її статуту. На 18-му або 19-му році я прочитав повну збірку творів Леніна. Я завжди дивився на життя власними очима. Я пам'ятаю 1933 рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю, як вішали, облави, утікачів і т. д. Я вчився в Транспортнім і в Сільськогосподарським інститутах, працював на будові в Златоусті. Уже тоді моє кредо було: “Шлях до свободи лежить через тюрму”. Потім я закінчив Московський університет. Працював у школі. У школі знайшов я своє покликання. Працював у сільській школі, бачив село

зблизька, зсередини. Уже тоді я мав зустрічі з МВС. Тоді до “бунтаря” тільки приглядалися, але “сварки з бюрократами” не вважали достатньою підставою для арешту. Усі пам'ятають XX з'їзд КПРС. На виробничій нараді в школі я мав доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до науки Макаренка.. Я заявив, що наша школа зайшла в глухий кут і її треба перебудувати за Макаренком. Я сказав, що як кому, а по-моєму, комунізм у нас не будеється. Потім почалися запитання секретарів райкомів, потім лист (до речі, російською мовою, ненависть до якої мені інкримінують) до Президії Верховної Ради – “Не можу більше мовчати!”. Потім дві групи КДБ везуть мене до Донецька, де я розповів їм усе, що думав. Там слідчі сфальсифікували справу. Там прокурор також вимагав 10 років. Там я відхилив адвоката і від нього мені не довелося захищатися. Там також головним було те, що я закінчив Московський університет. Прокуророві тоді також не треба було виступати з реплікою, як і тепер її нема. Суд не довів жодного злочину, які мені інкриміновано, але на підставі “внутрішнього переконання” присудив 7 років і 5 років позбавлення прав. Мій засуд не єдиний. Я пам'ятаю і інші...

Суддя: – Тихий! Тихий! Не треба згадувати вироків всіх тих, з ким ви сиділи. Так ви можете говорити і шість годин і вісім!..

Тихий: Я писав до всіх інстанцій і всюди одержував одну відповідь: “Засуджений правильно”. Чому я наполягаю на стенографування або магнітному записі, на акуратному веденні протоколу? Тому, що через 20 років ознайомився зі своєю попередньою “справою” – і що ж? У протоколі немає багатьох запитань, які я ставив свідкам, нема мого останнього слова. Свідчення, в основі, записані правильно, але ж там тільки “школа зайшла в глухий кут”. Де ж тут злочин проти радянської влади?

У справі є три довідки. Перша – 1958 року, де той

же прокурор Сударов, котрий виступав на суді, постановив:

“Подальше ведення справи порядком нагляду припинити, а справу передати на зберігання до Донецького КДБ”. Довідка з позначкою “Таємно”.

Через дев'ять років Носков Ю.Я. також таємно пише таку ж довідку.

Третя довідка знов прокурора Носкова.

Суддя: Чому ви розповідаєте нам про ту справу, переходьте до цієї справи.

Тихий: Чому я говорю про цю справу? Тому, що за ту “справу” мені хочуть додати три або вісім років. Я вважаю неправильним, що суд не має навіть копії вироку першого суду. Я звертався з проханням приєднати його до справи, але мені відмовлено. Чи можна, знаючи це, вірити, що суд винесе справедливий вирок? Хто ж підриває авторитет радянської влади? – Тільки прокурори, суди і КДБ, але не такі, як я чи Руденко. А справу 1957 року сховано і нічого довідатися не можна.

У Тихого (це у мене) зроблено обшук. Шукали “Товарно-матеріальних цінностей, вкрадених з магазину № 7”, а знайшли статті, листи, друкарську машинку. Все забрали. Взяли і мене. Посадили до КПУ. Я хотів поговорити з прокурором – не дозволили. Я оголосив голодівку. Потім приїхав Мельников з Донецького КДБ, показав опуси Стебуна й інших, при мені роздер дві папки, а через рік з'явився акт, що папки розірвав не Мельников, а інший КДБіст, а й то в присутності свідків.

Попередній суд був закритий, а цей – відкритий. Але я думаю, що ця публіка не випадкова. Не випадково також мої рідні з'явилися в залі суду аж на шостий день.

У моїх статтях мова йде виключно про українську мову і культуру. Мою статтю, за яку він хоче мене судити, прокурор не хотів зачитати, бо видно, що там нічого нема. Прокурор зажадав довідки про наявність українських шкіл

у Константинівському районі, але чому він говорить про цілу Україну і про Константинівський район, а не про той об'єкт, який намагався дослідити я? – Тому що ці дані вигідні йому! Щодо мови і української культури в Донбасі – то ситуація вам ясна.

Прокурор говорить, нібито я не визнаю поняття “радянський народ”. Я син українського народу, але я і син радянського народу, я син світового суспільства.

Усі знають, і прокурор і захисники, що судочинство в судах УРСР ведеться, у відповідності до статті 19 КПК (Кримінально-процесуального кодексу) українською мовою. Але на мої скарги відповідали по-російськи. Або, наприклад, свідок Скрипкін не знає української мови, а я знаю російську, і тому протокол ведеться російською мовою.

Я знаю закони, і хоча з деякими з них я не згідний, я їх не порушу. Так було з законом про мову в школах. Я писав свої пропозиції під час обговорювання закону про школи. Їх не друкували і навіть відповіді я не одержав. Але після того, як закон прийнято й затверджено, я його не порушу.

Всі звинувачення проти мене вигадані слідчими і підтримані прокурором. Декотрі документи попереднім слідством не були досліджені, тому що з'явилися після пред'явлення звинувачення. Про інші я можу сказати: статтю “Роздуми про українську мову і культуру в Донбасі” відіслав Непрак до архіву, а через чотири місяці – до КДБ. Чому ж мені цілих п'ять років не пред'являли звинувачення за цю статтю? – Мабуть, тому, що там нічого нема. Друга праця – лист-звернення до Грушецького. Я просив, щоб допитали колишнього заст. голови облвиконкому Ілляшенка, а також Пахарєва, котрий давав оцінку моїй праці. Суд відхилив це моє домагання, очевидно, щоб не виявилися деталі нашої розмови з

Ілляшенком. Тоді ж ця пряця була відіслана до КДБ і там пролежала чотири роки.

Я не шовініст, не націоналіст, не людоненависник. У статті я писав щось проти “інтернаціоналізації” Донбасу. У промові прокурора і в “справі” лапки вже зникли. Оскільки на суді ці документи не досліджувалися, то не можна мені їх інкримінувати. Зате ці документи дали Стебунові, щоб він написав. І Стебун написав. Прокурор переконував суд, що це провокаційне твердження, але прокурор будував усе на слівцях типу “інтелектуальний геноцид”, “духовна кастрація”, вирваних із контексту. Але це повністю літературні слова і нічого в них нема, та й крім них також. Мені інкримінують лист до Грушецького після розмови в облвиконкомі. У ньому є дані, але на моє домагання зачитати його, прокурор сказав: “Він хоче виступати тут...”. І листа не зачитали.

Суддя: (Попереджує, щоб не ображав органів слідства. Каже, що відбере право на останнє слово.)

Тихий: – Лист до невістки – чисто побутовий. Судове слідство його не досліджувало. Речення з нього прокурор коментує самовільно. “Сільські проблеми” – чорновик, забракований автором варіант статті до “Літературної газети”, яка закликала читачів взяти участь у дискусії на цю тему.

Прокурор говорив, що Тихий займається шкідництвом в завуальованій формі і з неї треба здерти маску. Але смішна заява прокурора про те, що я переконував Андроса, що не варт держати десять курок. Що таке стаття “Ви і ми” – я не маю уявлення. Підтвердженням, що вона моя, є те, що надрукована на моїй машинці. Але ж моя машинка була в КДБ – як знаряддя злочину!

“Поруч із цим у 1967-68 роках Тихий вів антирадянську пропаганду”. Але яка ж це пропаганда, коли вона велася серед однієї єдиної людини – Андроса? Я

просив суд урахувати, що я буду мати запитання до Андроса, але Андроса нема. Все, що я маю, це копія листа від нього. Він пише: “Товариші показали мені дещо з вашого, і я тепер знаю, який Ви”. Андрос у судовому слідстві посвідчив, що жодної пропаганди серед нього я не вів. Всі ви знаєте древню істину: “Один свідок – не свідок”. А тим більше, коли розмова була сам-на-сам. Професор Стебун у своїй красивій промові свідчив прямо так, як це записано в статті 62 Карного Кодексу. Але дивно, що я, спілкуючись протягом 13 років з різними людьми, вибрав саме проф. Стебуна, щоб пропагувати серед нього.

Свідок Скрипкін. не навів жодного факту, він сказав тільки: “Говорив з усіма тільки по-українськи”. Так, я розмовляв по-українськи з росіянами, грузинами, вірменами, і вони мене чудово розуміли. Звертаю увагу Суду на те, що Скрипкін складав свої зізнання в 1974 році. І він не сам туди пішов, а його викликали. Значить, КДБ мало там своїх людей, котрі підказали – викличте он цього. Сядристий також не сам пішов, а його викликали до КДБ, допитали, і він сказав: “Так, розмовляв українською мовою”. Щодо Леонової, то вона говорила про праці, яких мені не інкримінують, значить – її зізнання не можуть бути доказом. У судовому слідстві доведено, що жодного поширення не було.

Мені справді винесено попередження на основі таємної ухвали від 25 грудня 1972 року. Але я не можу погодитися з попередженням, винесеним згідно з необнародованим законом. Тоді ж, після попередження, я звертався до суддів з заявами, щоб мої папери розглянули на судовому засіданні. Але в справі нема ані однієї моєї заяви до суду (а їх було чотири), нема також документів про затримання мене в червні 1976 року, про те, що мене тримали в КПУ. А розглядати мої статті в суді відмовилися. “Нотатки” Стебуна до моїх творів

підпадають під статтю 125 Кримінального Кодексу. Його зізнання викривляють хід розмов і зустрічей з ним. Головуючий не дав мені можливості поставити Стебунові всі питання, які я хотів. Слідство не звернуло уваги на той факт, що на моїй праці є й позитивні рецензії учителів та офіційних установ. Чому ж я не шукав зустрічей з тими, хто позитивно поставився до моєї праці, а вибрав для агітації проф. Стебуна? У промові прокурора є одна фраза, яка заслуговує на увагу: “Товаришував з людьми, засудженими за особливо небезпечні державні злочини”. – Виходить, що такі люди неначе прокажені. Я не знав, що КДБ так думає, і тому протягом 13 років сам товаришував з багатьма людьми і зустрічався зі своїми друзями, засудженими за “особливо небезпечні державні злочини”. Приємно, що прокурор не сказав про те, що моє нутро вороже; він сказав тільки про “замасковане нутро”. Далі. Мені інкримінується обговорювання Декларації і Меморандуму. Свідки Лук'яненко і Руденко посвідчили, що жодного обговорювання не було. Я є членом Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод і підтверджую, що авторами Звернення є всі, хто підписав його й інші документи. Вони мають визначену мету і не містять нічого антирадянського. Через те і прокурор перечив проти їх зачитання, що є порушенням статті 314 Кримінально-процесуального кодексу УРСР. Якщо б ці документи містили що-небудь антирадянське, я б їх не підписав.

У коментарі до ст. 62 КК пояснюється, що таке агітація і пропаганда. Із цих документів видно, що ані мені, ані Руденкові цих злочинів не можна інкримінувати. Там не написано, що агітацією можна вважати розмову з однією людиною. Там же роз'яснюється, що слід вважати літературою (антирадянською або контрреволюційною) в розумінні статті 62. Видно, що частина інкримінованих мені документів (“Сільські проблеми”, “Ви і ми”) не

можуть вважатися (контрреволюційною) літературою.

Суддя запитував Руденка, як до нього ставилися слідчі і тюремна адміністрація. Мене він забув запитати, отже я скажу сам.

Слідчий Чорний та інші при підтримці керівника слідчої групи Наговіцина і прокурора Носкова:

1. Вимагали зізнань щодо фактів, яких мені не інкриміновано.

2. Заставляли давати зізнання щодо фактів, які не можуть бути приєднані через строк давності, і таких, які не мають відношення до справи.

3. Відхиляли мої клопотання про допит свідків, про приєднання до справи нових матеріалів і при цьому звинувачували мене у зволіканні слідства.

4. Відмовлялися зачитати постанову попереднього слідства.

5. Слідчий не дозволив дописувати в протоколі мої замітки, що є порушенням статті 85 КПК УРСР.

6. Із точно (тільки що) вказаних причин я відмовився складати зізнання, але мене возили на допити і заставляли по чотири – шість годин сидіти перед порожнім столом, без права читати, рухатися і вставати.

Суддя: Тихий! Ви скільки годин розповідаєте нам про це!..

Тихий: 7. Я не знаю, чи приєднані до справи мої заяви.

8. В перебігу перших шести днів мені не давали ніяких книг і газет. 36 днів мені не давали окулярів. Хоч при арешті я мав при собі гроші, дванадцять днів мені не дозволили купити навіть махорки.

9. Тюремна адміністрація губила мої скарги, затримувала відповіді на них. А мої скарги прокуророві щодо нагляду не відіслали.

Наприклад, сім днів у каналізації стукало, а на всі скарги адміністрація не відповідала. У камері шість днів

щось стукало круглодобово. Після скарги начальникові тюрми перестало.

10. Наглядачі самовільно скорочували час прогулянок до 50-40 хвилин.

Тепер про право на захист: мені відмовили, щоб мої інтереси представляв захисник, призначений мені Президентом МАЮД. Мені відмовили, щоб мої інтереси захищав мій син. Замість того мені накинули “захисника”, від котрого я змушений захищатися. Цей “захисник” і Суд не реагують на мій відвід, що становить порушення статтей 45 і 46 КПК УРСР.

Суд заборонив Руденкові висловити свою думку про мене. Поскільки ми проходимо у тій самій справі, я хочу сказати свою думку про Руденка. Я вважаю, що це має значення для суду...

Суддя: Я знімаю це питання. Це по-вашому має значення, а по-нашому не має. Ви кажете, що знаєте статтю 319 КПК. Ви її не знаєте. (Суддя зачитує статтю 319 про останнє слово підсудного.)

Тихий: Якщо б я не знав цієї статті, ви мене давно позбавили б слова. Але раз це питання знято, я замовкаю.

Я ознайомився з творами Руденка...

Суддя: Це я також знімаю!

Тихий: Я вважаю, що не було жодних злочинних дій. Жодної провини у вигляді прямого умислу в мене не виявлено. Жодних корисливих мотивів я не мав.

Тут багато говорив мій “захисник” про негативний вплив на мене з боку Лук'яненка і інших. Тому заявляю, що все своє життя я прожив свідомо.

Дивні маршрути, що привели мене і Суд до Дружківки. Навіщо мене привезли сюди, коли я заарештований за постановою прокурора УРСР Глуха Ф.К., на підставі постанови прокурора Москви Севастюка? Дивно, що суд іде не в Києві, не в Донецьку, звідки майже всі свідки, а в Дружківці. Це для мене незбагнено, але за

чим, очевидно, таїться щось незаконне. Після мого арешту з Києва до Донецька прибула більша група свідків. Якщо мене...

Суддя (перериває): Суд іде до кімнати нарад. Вирок буде завтра увечері, о годині п'ятій-шостій, а скоріше всього післязавтра зранку.

Тихий О.

Клопотання

Лютий 1979 рік.

Стаття 39 Конституції СРСР говорить, що:

“Громадяни СРСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод...”.

Ми – громадяни СРСР, і, таким чином, це ми маємо всю повноту прав і свобод.

Стаття 51 Конституції СРСР говорить, що

“Відповідно до цілей комуністичного будівництва громадяни СРСР мають право об'єднуватися в громадські організації...”.

Отже, ми – громадяни СРСР, маючи всю повноту прав і свобод, маємо право об'єднуватись у громадські організації.

Користуючись своїми громадянськими правами, група осіб, а саме: Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Оксана Мешко, Микола Руденко, Ніна Строката і Олекса Тихий 9 листопада 1976 року створили громадську групу під назвою “Українська Громадська Група Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод”, про що й повідомили уряд УРСР, надіславши йому Декларацію Групи з викладом цілей Групи і методів роботи.

Як видно з самої назви громадської організації, Група ставила собі за мету сприяти виконанню в УРСР гуманітарних положень Прикінцевого Акта Гельсінкської наради.

Група не зареєстрована й існує неофіційно. З огляду на ст. 4 Конституції СРСР, ми вважаємо за необхідне надати Групі офіційний статус.

Адміністративний кодекс УРСР не встановляє правил реєстрації недержавних громадських організацій, тому ми звертаємося прямо до уряду УРСР: або безпосередньо вирішити це питання, або передати його Міністерству внутрішніх справ УРСР з тим, щоб було:

а) Розглянуто Декларацію Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод для визначення конституційності цілей Групи і методів її діяльності;

б) Винесено постанову про надання Групі прав юридичної особи через реєстрацію Групи;

в) Передано копію постанови про реєстрацію Міністерству фінансів УРСР для відкриття в банку окремого рахунку.

Група складається з суспільно активних людей незалежно від національності і діє у складі членів Групи і кореспондентів Групи. Ініціаторів, що нижче підписалися, просимо вважати фундаторами юридичної особи: Олекса Бердник – керівник Групи, Петро Григоренко – координатор Групи, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Ніна Строката.

Адреса Групи: 252086, Київ-86, вул. Верболозна, 16.

Додаток: Декларація Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод.

Вчинено в Києві 14 жовтня 1977 року”.

З початком другого року діяльності Групи КДБ – “караючий меч диктатури” – заарештував п'ятого члена Групи – Левка Лук'яненка, а незабаром Президія Верховної Ради СРСР позбавила громадянства генерала Петра Григоренка – шостого члена Групи, заборонивши йому повертатися з відпустки (яку він провів у США) до СРСР для проведення правозахисної діяльності.

З Чернігівського слідчого ізолятора 3.04 1978 р. Лук'яненко подав до Президії Верховної Ради УРСР заяву, в якій незалежно від його арешту й припинення активної участі в діяльності Групи просив зажадати Декларацію Групи, розглянути її з точки зору відповідності змісту Конституції УРСР і ухвалити відповідне рішення про надання Групі офіційного статусу.

Через те, що ніхто з членів Групи ніякої відповіді не отримав, ми – Олекса Тихий та Левко Лук'яненко – вирішили тепер уже з нового місця – особливо суворого концтабору, що в селищі Сосновці Зубово-Полянського району Мордовської АРСР – звернутися знову з офіційною заявою у цій справі. Хоч ми тепер і за ґратами, але проблема прав людини і України нас хвилює не менше, ніж вона цікавила нас тоді, коли ми жили на Україні.

Через свою фізичну ізоляцію ми неспроможні брати активну участь у діяльності Групи, але ми й далі вважаємо себе її членами, радіємо з поповнення її новими людьми і тому задля Групи та її правозахисних цілей спрямовуємо до вас цю заяву з повторенням клопотання, сформульованого 14.10 1977 року шістьма членами Групи та 3.04 1978 р. – Лук'яненком.

Ми розуміємо, що практично ви повністю залежите від Москви і самі неспроможні вирішити питання не тільки про реєстрацію Групи, але й про діалог з нею на цю тему. І все ж, через те, що формально УРСР – суверенна республіка, а утворення громадської групи – зовсім незначна подія і будь-яка ймовірна офіційна постанова може бути ухвалена в Києві, ми й звертаємось до Києва.

Реєстрація Групи та надання їй офіційного статусу сприятиме пробудженню байдужих до активного громадського й національного життя людей, що безперечно, сприятиме прогресивному розвитку українського суспільства, і через розширення міжнародних контактів – зміцненню миру в усьому світі.

Для розгляду нашої заяви по суті слід зажадати примірник Декларації Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод з архіву Донецького, Чернігівського чи Київського КДБ, де вони зберігаються у так званих кримінальних справах на Миколу Руденка, Мирослава Мариновича, Миколи Матусевича та нас двох, як доказ нашої невинності та деспотичного характеру сучасного політичного режиму, що неспроможний обходитися без жорстокого переслідування чесних громадян за Слово.

Копія характеристики на О.Тихого

МЭЭ – СССР

Трест ордена Красного Трудового Знамени
"Теплоэнергомонтаж"

Краматорская монтажная площадка
г. Краматорск тел. 3-13-54, 3-11-76

15 ноября 1972 г.

Производственная характеристика на рабочего Краматорской монтажной площадки "ТЭМ" тов. Тихого Алексея Ивановича, 1927 года рождения.

В Тресте "Теплоэнергомонтаж" т. Тихий А.И. работает с 28 января 1971 года в качестве слесаря 3-го разряда. Большинство времени находится в командировке на участках треста "Теплоэнергомонтаж".

За время работы на Краматорской монтажной площадке ТЭМ, показал себя дисциплинированным, добросовестно относящимся к порученной работе слесаря.

Нормы выработки выполняет на 110-120 %. В общественной жизни участка не участвует.

Начальник Краматорской
монтажной площадки ТЭМ
Пред. цехкома
Пред. ЗК

(подпись) (Мерзлов)
(подпись) (Тарасов)
(подпись) (Аликуев)

Карточка засужденного**Кем осужден** суд. кол. по у/д Донецкого облсуда**Когда** 1.7.1977 ст. ст. 62 ч 2, 222 ч. 1, 42 УК УССР**Срок** 10 лет со ссылкой на 5 лет

На осн. Ст. 26 УК УССР признан ООР

Приговор вступил в законную силу в з/с 15/IX-77

Нач. ср. 4.2.77 К. ср. 4.2.77

1/III-80 из ИТК-1 Морд. АССР 20/I-81 в ИТК-35

14/II-81 из ИТК-35 29/IV-81 в ИТК-35

19/V-81 из ИТК-35 27/X-81 в ИТК-35

26/XII-81 из ИЗ- 57/1 г. Пермь 21/III-84 в ИТК-35

(размер 140 x 95 мм)

Ф. №1

1970-1047 о/сов

ООР

<p>1. Фам. <i>ТИХИЙ</i></p> <p>2. Имя <i>АЛЕКСЕЙ</i></p> <p>3. Отч. <i>ИВАНОВИЧ</i></p> <p>4. Родился <i>27.1.1927</i></p> <p>5. Место рождения <i>хутор Ижевка Константиновского р-на Донецкой обл.</i></p> <p>6. Адрес <i>хутор Ижевка Константиновского р-на</i></p> <p>7. Проф. (спец) <i>Пожарник высшее</i></p> <p>8. Место работы, должн. <i>Пожарник Константинов. Отряда профессионал. пожарной охраны</i></p> <p>9. Нац. <i>Украинец</i> 10. Гражд. <i>СССР б/п</i></p> <p>11. Арестован <i>4.2.1977 г.</i> 12. Характер преступления <i>антисоветская агитация и пропаганда, незакон. хран. оружия</i></p> <p>13. Ст. ст. <i>УК 62 ч. II, 222 ч. I УК УССР</i></p> <p>14. Карточка составлена <i>ИТК-36 д. Купчино 1 марта 1980 г. Голедина</i></p>	<p><i>Прокуратурой Донецкой обл.</i> (кем арестован)</p> <p><i>1957 гст. 54 п.10 ч.1 УК УССР – 7 лет Освоб. В 1964 г. по отбытию срока</i></p> <p>Отпечаток указательного пальца правой руки</p>
--	--

Тихий В.***Звернення до Донецького облсуду 30.09.1977***

Председателю Донецкого облсуда
от Тихого Владимира Алексеевича,
проживающего

г. Киев, пр. Науки, 29, к. 51

Заявление

Прошу выдать мне копию приговора на осужденного Донецким областным судом от 1 июля 1977 г. по ст. 62 ч. 2, ст. 222 ч. 1 УК УССР к 10 годам лишения свободы в ИТК особого режима Тихого Алексея Ивановича, 1927 г. р. 30 сентября 1977 г. В. Тихий

Резолюція: *1 часть / Отказать/ (підпис) /30.09.77*

Голик В.***Відповідь В. Тихому***

ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ВІДДІЛУ ПИТАННЯХ ПОМИЛЮВАННЯ
252019, м. Київ-19, вул. Кірова, № 5

2 лютого 1978 р.

№ 10912/78

Гр. Тихий В.О.

Повідомляємо, що Ваша заява надіслана на розгляд до Прокуратури Української РСР (252011, г. Киев-11, вул. Різницька, 13) з проханням повідомити Вас про наслідки розгляду.

/Завідуючий відділом (підпис) В. Голик

Саленко І.***Відповідь В.Тихому***

Прокуратура СРСР

ПРОКУРАТУРАУКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ
252601, м. Київ-11, вул.. Різницька 13/15м. Київ-28, пр. Науки, 29
Гр. Тихому Володимиру
Олексійовичу

09.02.78 № 01-5660-58

Ваша скарга, адресована до Президії Верховної Ради УРСР, надійшла до Прокуратури Республіки і розглянута.

Проведеною перевіркою встановлено, що Тихий О.І. засуджений у відповідності з законом.

Керівництво Прокуратури УРСР підстав для опротестування судових рішень відносно Тихого О.І. не знаходить.

Заст. нач. Відділу по нагляду за слідством в органах держбезпеки

Ст.. радник юстиції (підпис)

І.Ф. Саленко

Сатаєв А.***Відповідь В.Тихому***

УЧРЕЖДЕНИЕ

ЖХ-385/1

28. 08.1978

№ Т -3

431120 п. Сосновка

Зубово-Полянського району

Мордовской АССР

м. Київ-28, пр. Науки, 29
Гр-ну Тихому Володимиру
Олексійовичу

Сообщаю Вам о том, что Ваш отец Тихий Алексей Иванович находится в учреждении жх-385/1-6. Состояние здоров'я его хорошее. Свидание ему не положено, так как за

допущенне порушення режиму отбывання покарання он дважды лишался очередного свидання.

Письма, которые он писал, были ко(н)фискованы, так как содержали сведения, не подлежащие разглашению. Зам. Начальника Учреждения ЖХ-385/1

А.А САТАЕВ (підпис)

28.08.78

Лук'яненко Л.

Заява до Президії ВР України

Голові Президії Верховної Ради СРСР

пану Черненку

політв'язня Левка Лук'яненка

з Кучинської в'язниці ВС 389/36-1

Чусовського району Пермської області

Вічна пам'ять щирому синові України Олексі Тихому, що загинув за неї в далекій чужині.

Ви, пане Черненко, очолюєте величезну державу, що успадкувала не тільки територію Російської імперії, а й має величезну військову потужність. До лютневої (демократичної) революції 1917 року керівництво Російської імперії вважало за свою історичну місію розширення імперії шляхом загарбання чужих територій і підкорення народів. Царат спирався на російський шовінізм, яким глибоко були просякнуті не тільки державний апарат, дворянство і кадрове офіцерство, а й широкі верстви інтелігенції.

Російську імперію Ленін називав, як ви знаєте, тюрмою народів. У цій тюрмі український народ був об'єктом заповзятливої русифікації, для проведення якої держава вживала цілу систему юридичних заходів, а шовіністична інтелігенція забезпечувала імперії ідеологічний фронт. Імперія, запровадивши в Україні свою державну бюрократію, для знищення українців як народу не визнавала за нашою мовою права на самостійне існування і запроваджувала нам російську у сферах

офіційно-адміністративного, економічно-господарського життя, у сфері освіти, науки, культури. Аби позбавити народ історичної свідомості, відрізала живим поколінням доступ до духовних надбань своїх дідів-прадідів. Усе духовне життя українців придушувала жорстокою цензурою і тюрмами, того життя нації в імперській тюрмі було таке ж однобоке і спотворене, як життя окремої людини ув'язненні. Революція і громадянська війна мали розбити цю тюрму і випустити Україну на вільний розвиток. Совітська влада мала б подолати чорну спадщину імперії Романових і скасувати цензуру та надати народові умови для вільного розвитку. На превеликий жаль, цього не сталося. Діяльність державної адміністрації і всього економічного механізму як здійснювали російською мовою, так і тепер здійснюють. У вузах, технікумах та різних училищах як і до революції викладають російською мовою і українцеві ніде здобути технічну освіту своєю мовою. Усе культурне й духовне життя зазнає тотальної цензури. Ви продовжуєте політику російських царів. І щоб розчавити будь-які намагання, спрямовані до незалежності й розвитку своєї культури й мови, репресивні органи совітської влади безжально вихоплюють із суспільства кожного українця, в якому помічають потенційно патріота України, і запроторюють за колючий дріт на довжелезні терміни неволі ув'язнивши, ваша влада не задовільняється ізоляцією від суспільства. Пенітенціарні органи створюють такі умови, що їх людина неспроможна витримати фізично і поступово стає калікою, а потім і помирає. З огляду на міжнародні обставини ви неспроможні розстрілювати людей за слово, так досягаєте того ж нелюдськи суворим режимом утримання політичних в'язнів.

Другого травня 1984 року помер Олекса Тихий, п'ятого травня помер Іван Мамчич.

Олекса Тихий, 1927 року народження, учитель і філософ за освітою, до 1957 року працював директором школи. 1957 року він виступив із заявою супроти окупації Угорщини. За прояв такого інакодумства його запроторили були до Мордовських концтаборів на сім років примусової праці. Ув'язнення його не зломило. Він ще більше полюбив свободу і свій народ, того 1976 року став одним із засновників Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Як видно із самої назви, Група не протиставляла себе владі, а прагнула до розширення індивідуальних і національних прав і свобод через викривання порушень цих прав. Суд, що судив Тихого (як і всі наступні суди, які розправлялися з членами Групи), був такий безсовісний, що самі слова в Деклярації Групи про наявність порушень прав кваліфікував як наклеп на совітську дійсність і поставив Тихому у вину і засудив його до 15 років неволі: десяти років ув'язнення в особливо суворих умовах та п'ять років заслання. За що? За те, що підписав два документи Групи та написав був пару статей, які дисидентськими назвати не можна, бо писав їх із наміром надрукувати у ваших підцензурних газетах і, по-друге, порушував у них питання мови, культури, шкільництва, а не питання політичного режиму на Україні – і цього досить для вашої влади, аби засудити до 15 років неволі та ще й у в'язниці тиснути, тиснути, тиснути... аж доки чоловік захворіє однією, другою, третьою хворобою та й зійде в могилу.

Камерна медицина МВС визнавала Тихого за практично дужого, і адміністрація, посилаючись на медичні висновки, примушувала щоденно ходити до праці на вісім годин і виконувати норму виробітку, що розрахована на дужих людей. З іншого боку, погана вода та нікудишня їжа: місяцями сушена картопля, сушені буряки, морква, цибуля та крупи, недостатність білків та

вітамінів – загострюють старі хвороби, спричиняють нові і швидким темпом перетворюють дужих людей на калік.

Тихий як чесна людина і справжній син України підносив честь українських політв'язнів. Він відстоював право українців носити вуса – одну з прикмет українства – і за це щотижня надягали йому на руки кайдани і силою стригли і кілька разів запроторювали до карцеру.

Для приховування нелюдської практики переслідування й розправ зі своєю політичною опозицією всередині Союзу та обдурювання закордонної миролюбної громадськості листування політв'язнів зведене нанівець і фактично всіх позбавили особистих побачень з родичами. За сім років ув'язнення Тихий мав тільки одне особисте побачення зі своїми синами. За цей час його син одружився і в нього народилась дитина – Тихому не дали побачити невістку і внука. Він помер, не побачивши їх!

Тихий помер не своєю смертю. Його замордували, як замордували М.Курку, І.Мамчича, як мордують тут усіх нас, що відважилися були сказати слово правди і опинилися за колючим дротом.

Україна не забуде Тихого. Вам же його смерть впаде на голови довічною ганьбою. Невже ви ще й досі думаете, що з такою внутрішньою політикою здолаєте оволодіти світом? Та ж ваш антидемократичний режим став страховищем для всього свободолюбного населення світу. Соціалістичну ідею, що колись приваблювала трудящих, ви своєю практикою перетворили на страховище, яке штовхає трудящих супроти вас. Навіщо так чините?! Навіщо смертями Турика, Курки, Тихого, Мамчича і всім оцим нелюдським режимом ви примножуєте собі у світі ворогів?

Для маскування антиукраїнської сутності репресивної політики спочатку українських націоналістів вивозили з України до Мордовії. Потім це здалося близьким до Європи і ви переселили нас на Урал. І що,

сховали смерть Тихого? Не сховали. І не сховаєте! Бо тепер уже немає тих непрозірнотемних просторів, у безмежжі яких Росія впродовж сторіч ховала свої таємниці від ока Європи. Тепер і не 30-ті роки, коли ГПУ могло розстрілювати людей тисячами і світ не знав про це. Тепер, коли й однієї смерті неспроможні сховати від світу, змушені будете міняти і цілі політики, і її методи.

Тихий мій особистий побратим. Щоб довідатися про подробиці його смерті, я написав заяву до зав. медичним відділом УВС Пермського облвиконкому. Заяву не відіслали, бо, мовляв, не дозволено писати за інших і про інших. Отже, ваші закони не визнають за мною права на жаль за побратимом, тобто вони не визнають за в'язнем тих емоцій, що роблять людину людиною.

Тихий помер, а нелюдський режим залишився і доводить багатьох з нас до останньої грані, того я вимагаю відрядити сюди спеціальну комісію для розслідування причин смертей та для підготовки принципових змін, що відповідали б правосвідомості демократичних людей останньої чверті ХХ сторіччя.

Указ Президента України № 937/2006

Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод

За громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і демократії та з нагоди 30-ї річниці створення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод постановляю:

Нагородити орденом "За мужність" I ступеня
ТИХОГО Олексія Івановича (посмертно)

Президент України Віктор ЮЩЕНКО

8 листопада 2006 року

СПОГАДИ ПРО ОЛЕКСУ ТИХОГО**Клиновський Я.*****Зустріч у таборі*¹¹⁵**

До 9го класу я вчився в ОлексієвоДружківській школі. Потім пішов працювати, 10й клас закінчив в школі робітничої молоді при заводі "Красная Звезда".

Там пересеклася моя доля з Олексою Тихим, який працював тут завучем. Часто йшли додому після занять, які закінчувались о 22 годині.

30 квітня 1957 року за листівку антирадянського змісту мене засудили до 2 років ув'язнення і потягли в Мордовську ССР. Туди звели з Воркути, Магадану боєвиків УПА. Це був всесоюзний політичний табір. Я це зрозумів, коли почув грузинську, латвійську та інші мови. Раптом недалеко побачив Олексу Тихого: "А давай сюди, я вже заждався. Що ж ти так довго їхав?". До себе в барак запросив, на вільне місце, що на нарах над ним. Чаєм напоїв. Тиждень я дивився куди попав. Своя електростанція. Свій лісопильний завод. В таборі знаходились господарчі частини. Були націоналісти, УПА, московська група, ієговісти, старости та ще багато які групи.

Подумав, що мені тут робити нічого. Я запропонував Олексі Тихому поїхати на торфорозробки, де за виконання плану зараховується один день за три. Він сказав: "Якщо ти вважаєш себе винуватим, то їзжай, іскупляй трудом свою провину. А я ні в чому не винен. Я буду писати

¹¹⁵ Клиновський Яків (1938, м Костянтинівка Сталінської (Донецької) обл.) Заарештований 22 лютого 1957 р. Засуджений: Суд. Колег. Сталінського облсуду 30 квітня 1957 р., звин.: 5410 КК УРСР. Вирок: до 2 р. ИТЛ.

Міжнародне товариство «Меморіал» «Жертви політичного терору в СРСР», Москва 2007(www.memo.ru).

прокуророві". Руденко тоді був Генеральним прокурором – ясно, які були відповіді... Я зрозумів, що Тихий за відказ працювати вже побував в карцері. Так ми з ним і розсталися.

Я поїхав на торфорозробки. Різав кірпичами торф. Але листування між мною і Олексієм Івановичем все ж відбувалося. Туди привозили їжу, питну воду, і я йому передавав свої вірші. Він мені теж в записках передав за це подяку. Читали – та знищували, щоб при шмонах не знайшли.

У нас на 1-му політичному таборі 385/1 (чи ні – забуваю) був страйк. Зеки не вийшли працювати, лісопілка стала, столярка стала, де ящики робили. І ГЕС теж повинна була стати, бо там лише штрейкбрехери працювали.

Так от, нібито у комітеті по підготовці цієї забастовки був Олекса Тихий. Серед організаторів. Після цього їх відправили у Володимир й дали (скільки не пам'ятаю) закритої тюрми.

Коли він вийшов на волю у 1964 році – ми зустрілися. Я запитав про свої записки. Він відповів, що щоб вірші не стали на заваді мого звільнення, він їх знищив. Попам'яті можу згадати один вірш про нього, але не точно:

Ви так хотіли, щоб українська мова
 Запанувала у державі наймитів,
 Вас не зламали тюремні мури
 Та лизоблюдство запроданців-земляків.
 В Мордовії нині Вас мордують,
 А ви, як кремень із скали, міцний,
 Як мученик святий, на всі тортури –
 У відповідь не плач, а тільки сміх.
 Не жалоби Руденку Ви писали –
 То був протест в учительській душі.
 За що таємно у темниці запихали,
 Хто праведно творив вірші?

А так писать, як Вася Симоненко,
Хоча й на нього шилися діла,
Ви радили й мені, щоб неньку,
Народну мову нашу прославлять.
Ото ж, як вийду я на волю,
У той широкий Божий світ,
Учителем, напевно стану, мови,
Щоб виконать в житті Ваш заповіт!
Написав у 1957 році

Я ніде не писав, що був засуджений. Перед тим як виходити – мене обшукали і дали листок з оперотряду КДБ, щоб я мовчав і ніде не розповідав про те, що бачив. Я ніде й не розповідав. Але сусідка прийшла колись й говорить, що її завербували, щоб про мене все розповідала. Отаки мої справи...

Після звільнення ми ще зустрічалися з Олексієм Івановичем і не один раз. Він жив, в основному, в Їживці, займався пасікою, читав Яворницького "Історію Запорізької Січі". Бомбив Генерального прокурора листами – за що його посадили? Бо в нас же демократія – він правду писав, добивався справедливості. А потім став учасником Хельсінської групи.

Приїздив він до мене в Артемівку Костянтинівського району (в просторіччі Бантишево) – в 30 км від Дружківки – бо в нього була пасіка, а там великі масиви соняшників. Привіз туди пасіку. Ми пообідали. Я його сина прийняв. Олекса: "Як поживасш? Ти таки мене не послухав! Навіщо вивчився на вчителя української? Це все даремна справа. Рано чи пізно ти будеш підспівувати нашій компартії". Воно так і було – все було заполітізовано під іменем компартії...

Різніченко О.

Олекса Тихий – син Донеччини

(проект виступу на ювілеї О.Тихого 3. 02 2012)

Олексу Тихого арештували 15 січня 1957 року. Він був одним із перших (після героїчного подвигу УПА) провісників свободи.

Нас із Володимиром Барсуківським арештували 1 жовтня 1959 р. в Одесі. Я тоді був військовим моряком, Володя працював майстром харчокомбінату. За рік перед тим (1958) ми з ним написали антипартійну листівку, надрукували її зо чотири десятки і поширили – я по Кіровограду, а Володимир по Одесі. Найяскравіші слова там були "Геть фашистську диктатуру партії! Хай живе справжня свобода народу!"

19 лютого суддя військового трибуналу присудив нам по півтора року суворого режиму. Навесні 1960 привезли нас до Мордовії. Спочатку до 14 зони у Потьмі,

Одразу ми здружилися з колишнім воїном Сашком Григоренком, родом з села Бородаївки на Січеславщині, чудовим поетом, з Володимиром Андрушківим, Василем Процюком. А коли мене перевели на 11 зону у Явасі Zubovo-Полянського району, там був у ті часи і Олекса Тихий. Ставний, красивий чоловік, впевнений, незалежний у поведінці.

Треба сказати, що у таборах важливе значення мало земляцтво. "Ви з Єнакієвого?" – спитав він мене. "Так, але переїхали 48 року до Одеської області, до Первомайська" – "А я з-під Горлівки, може знаєте, – Дружківка!" Пригадую, що Олекса схвалив моє бажання вчити польську мову, оскільки у концтаборі нас оточували воїни УПА, які знали цю мову. І я її вивчив, що мені потім дуже стало в нагоді.

А згодом, уже коли я вдруге був арештований, ім'я Олекси Тихого іноді спливало у розмовах політв'язнів. А після звільнення 1977 року я намагався

слухати радіо з-за кордону. І там все частіше говорили про Українську Гельсинську групу, однією із засновниць стала одеситка Ніна Строката-Караванська, моя посправниця. І лунали тільки схвальні відгуки про мого земляка.

А коли постало питання про перепоховання трьох героїв України – Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина, ім'я Олекси залунало на весь світ. Він разом з Миколою Руденком, Іваном Дзюбою прославив на весь світ наш Донецький край, він довів, що у Донеччині є люди, які не просто люблять Україну, а готові віддати за неї своє життя.

Тут, під нами є великі поклади кам'яного вугілля, утвореного із деревини під величезним тиском Землі. Коли тут, на поверхні, більшовики творили величезний тиск на людей, на патріотів, у їхніх душах відбувався такий самий процес – душі ставали горючим матеріалом, вулканилися, вибухали, як сталося з сотнями наших героїв, як сталося з Олексою Тихим.

Прізвище Олекси Тихого у мене асоціюється з Тихим Доном, другою коліскою українського козацтва. Як є могутнім наш тихий Дон, таким був могутнім, незламним Олекса Тихий! Він свідомо, відверто-правдиво пішов на прою з антигуманною комуністичною системою, він своїм прикладом повів за собою сотні нових борців за незалежність України.

Дозвольте прочитати вірш, присвячений пам'яті Олекси Тихого:

Під тиском тим, що у Землі,
ставало дерево вугіллям!
там кам'яніло навіть зілля,
вогонь копичивши в собі.

А тут, де ймила нас душить
брутальна партія роками -
ми теж пружинилися в камінь,
творили кокони душі.

Олексо! В Тихості твоїй
 Вулкану зріла вибуховість,
 Коли твоя вогненна совість
 Тобі сказала: "Встань! Посмі!"

І ти, Олексо, кокон свій
 наваживсь раптом розірвати,
 як ломикамінь, ти посмів
 на світ пробитись з-під асфальту.

Вулканний вибух твій явивсь!
 Душа твоя, уже безтіла,
 Ще сотні інших підпалила,
 Всю Україну ізцілила, і підняла її увись!

Вона встає! Вона одужа!
 Вона засяє на весь світ!
 І не померкне много літ
 Печатка твого Духу дужа.

Сверстюк Є.

***Учитель Тихий*¹¹⁶**

Ім'я Олекси Тихого давно тривожило мою уяву, ще коли я в лагері почув про глухий суд над ним і Миколою Руденком у Донецьку в 1977р.

З моєї заарештованої поеми „Дзвони” зберігся в пам'яті такий фрагмент:

І коли стало всюди тихо,
 І люди всі маленькі
 приишкли, як миші руденькі,
 Виходить учитель Тихий,
 Виходить поет Руденко
 І твердо, без гаму і грому,
 Без надії на оборону,
 Спокійно наперед ступає.

¹¹⁶ Газета «Наша віра», № 12 (224). – 2006. – Грудень

Так йшов його предок на палю.

Наші етапи в Пермській області розминулися в часі. Але ми проходили одними дорогами. У нас були ті самі наглядачі, і ми освоювали ті самі штрафні ізолятори.

Однак коли я читаю про життя Олекси Тихого, то мої етапи, карцери і протистояння блякнуть, хоча вони назавжди сидять десь у підсвідомій пам'яті. Олекса Тихий – мученик, який фатально переходить від катівні до катівні, і при тому ніколи не прагне уникнути карань. Воістину, як пише Стус –

І не кулься від нагая,

І не крийся руками...

Це дратувало і лютило конвоїрів, звичних до гри, що передбачає якийсь самозахист. А тут єдиний захист – незворушний стоїцизм якоїсь іншої людини, що не улягає впливові обставини.

Я гадаю, такий тип стоїцизму виробився в українця з донецького котла, який перемелює характери і долі з грубою методичністю молоха. І ось трапився твердий діамант, на якому молох заскрипів і загарчав.

Тихий – це явище глибоко повчальне на всі часи. Це свого роду притча на вірність собі. Мені розповідав чи Григорій Гребенюк, чи Данило Шумук, як вони удвох йшли в літню спеку степовою дорогою, розважаючи про нашу безпросвітність, мудро керовану партією, та й сіли переполуднувати.

– От добре, що тут поблизу і лан колгоспних помідорів, а то й води нема.

– Ні, – сказав Олекса, – то не моє.

– Та ти що, жартуєш? То ходімо до сторожа, попросимо.

– Ні, – твердо відказав Тихий. І в тій твердості була твердість закону. Він не боронив приятелів, але сам не взяв. Подумати тільки: він один – проти мільйонів, звичних до того, що „гуртове – чортове”.

Таким непоступливим він був і щодо української мови: маю право! Усі кривляться? І хай кривляться, вони ж – „усі, як один”. Його максималізм був станом душі. І на ту душу він покладав обов’язки. Роздумуючи про можливі форми опору державній політиці і суспільній інерції, він ставить перед людиною мінімальні вимоги, але такі, яких вона повинна неухильно дотримуватися: неучасть в русифікації, збереження мови і традиції, відмова від військової служби за межами України, ведення здорового способу життя. Але ж кожна з цих вимог передбачає протистояння одиниці – масі!

„Не потрібно порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція ССРСР”.

За спробу послідовно дотримуватися Конституції ССРСР заплатило життям дуже багато людей, починаючи від автора Конституції Н.Бухарина¹¹⁷. Це знав Олекса Тихий. Але він також знав, що закони ніколи не будуть діяти, якщо свідомо і суворо самі люди не будуть їх дотримуватися. А люди просто хочуть жити так, щоб легше, хочуть жити, „як усі”. І саме влада підтримує масу, потурає „усім”, зате дуже підозріло ставиться до тих, хто самостійно навіщось вивчає закони. Адже майже в кожного при обшуках вилучали книжечку „Конституція ССРСР”, особливо з підкресленнями.

Максималістом був Олекса Тихий і як педагог. Він вважав, що вчитель повинен бути в змозі викладати усі предмети за програмою середньої школи. Вимога в принципі розумна, але спробуй поставити її перед педагогічним колективом, як усі висловлять обурення таким „ворогом середнього вчителя”.

¹¹⁷ Бухарін Мико́ла (27 вересня (9 жовтня) 1888, Москва — †15 березня 1938, Коммунарка Московської обл.) — російський економіст, політичний діяч Російської імперії, РРФСР, СРСР, член Президії Виконкому Комінтерну (1919—1920).

Сам він був людиною сильною, обдарованою і зовсім не здатною до конформізму. Незважаючи на позитивну і конструктивну спрямованість його особистості, місця такому в системі радянської освіти не було. Уся його енергія спалювалась у протистоянні з офіційним фальшем, беззаконням і малокультурністю.

Дехто ставить питання: чи варто було на це тратити життя?

Дивлячись яке життя. Адже багато людей витратили своє життя на пристосування і не залишили по собі сліду. Вони були співучасниками колективного маскараду вірнопідданости, активістами кон'юнктурних починань, знаряддям обману, прикладом догідливости і слухняности і, звичайно, телятами, які двох маток ссуть. Вони насміхалися з закону, висміювали віру і принципи і зрікалися рідної мови, яка заважає кар'єрі.

Для таких Олекса Тихий – незрозумілий дивак. Але ж усі люди високої віри, усі мученики за правду і захисники скривджених і знедолених, усі вчителі порядности і шляхетности, правдолюби і безсребреники були диваками. І чомусь саме їхні імена історія зберігає на насіння.

А успішні пристосуванці безслідно „вертаються до свого пороху”.

Кажуть, на своєму останньому побаченні з дружиною і сином Володимиром 1984 року знесилений і усміхнений Олекса Тихий згадував на прощання Нагірну Проповідь Христову.

Власне, з тієї високої Проповіді і виростили чисті серцем, кроткі, милостиві, не мстиві, але непоступливі в принципах, голодні і спрагли правди, тавровані за їхню любов і віру, трудівники і подвижники, які творили християнську Європу. Культура Європи поклала в основу будови Закон і право людини на землі, дарованій їй Богом.

Закон, що гарантує Божий дар свободної волі, свободи вибору за велінням сумління і серця.

Той чоловік належав до породи людей, що гинуть в неволі, гинуть в муках, знівечені і скривджені, з тугою до світу іншого. Але не втрачають обличчя і гідності.

Нагірна проповідь¹¹⁸

Новий Заповіт – Євангелія від Матвія 5

1. Він побачив народ і вийшов на гору; і коли присів, наблизилися до Нього учні його.
2. Тоді Він розтулив уста Свої, навчав їх і сказав:
3. Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне.
4. Блаженні засмучені, бо вони втішаться.
5. Блаженні сумирні, бо вони успадкують землю.
6. Блаженні голодні і спрагли на правду, бо вони наситяться.
7. Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть.
8. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать.
9. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.
10. Блаженні гнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.
11. Блаженні ви, коли будуть паплюжити вас і гнати і всіляко несправедливо ганити за Мене;
12. Радійте і тіштесь, бо нагорода ваша велика на небесах! Бо так гнали всіх пророків, що були перед вами.
13. Ви – сіль землі. А коли сіль утратить силу, то як учиниш її солоною? Вона вже зовсім непридатна для вжитку, хіба викинути її геть, щоб люди потоптали.
14. Ви – світло світу. Не може сховатися місто, що стоїть на вершині гори.
15. І не ставлять запалену свічку під посудину, а на свічник, і світить усім в оселі.

¹¹⁸ Євангеліє від Матея 5:1-7: 29

16. Нехай же перед людьми отак ваше світло світить, щоб вони бачили ваші добрі вчинки, і прославляли Батька вашого, який на небесах.

17. Не подумайте, що Я прийшов знищити закон чи пророків: не знищити Я прийшов, але звершити.

18. Бо правду кажу вам: Доки не минеться земля і небо, жодна йота чи жодна риска в законі не мине, аж доки не звершиться все.

19. Отож, хто порушить одну з найменших заповідей оцих і навчить цього людей, той найменшим у Царстві Небеснім назветься; а хто вчинить і навчить, той великим назветься у Царстві Небесному.

20. Бо, кажу вам, якщо праведність ваша не перевершить праведности книжників та фарисеїв, то ви в жодному разі не увійдете до Царства Небесного.

21. Ви чули, що сказано давнім: Не убивай; а хто уб'є, підлягає судові.

22. А Я кажу вам, що кожний, котрий гнівається на брата свого без причини, підлягає судові; а хто скаже братові своєму: рака, підлягає синедріонові; а хто скаже: Безумний! – підлягає адському вогню.

23. Отож, якщо ти приносиш до жертovníка дар твій і там пригадаєш, що брат твій щось має супроти тебе,

24. Залиши дара твого перед жертovníком, і піди, помирися передніше з братом твоїм і відтак прийди й принеси дара свого.

25. Мирися зі своїм суперником скорше, доки ти ще в дорозі з ним, щоб суперник не віддав тебе судді, а суддя щоб не віддав тебе урядникові, і щоб не кинули тебе до в'язниці.

26. Правду кажу тобі: Ти в жодному разі не вийдеш звідти, доки не заплатиш останнього шеляга.

27. Ви чули, що сказано у давні часи: Не чини перелюбу.

28. А Я кажу вам, що кожний, хто дивиться на жінку хтиво, уже вчинив перелюб з нею в серці своєму.

29. А якщо праве око твоє спокушає тебе, вирви його і відкинь од себе; бо краще для тебе, щоб загинув один із членів твоїх, а не все тіло твоє було кинуте в геєну.
30. І якщо права рука твоя спокушає тебе, відітни її і відкинь од себе; бо краще для тебе, щоб загинув один із членів твоїх, а не все тіло твоє було б кинуте в геєну.
31. Сказано також, що коли хтось розірве шлюб з дружиною своєю, нехай дасть їй письмову згоду на розлучення.
32. А Я кажу вам: Хто розриває шлюб із дружиною своєю, окрім провини перелюбу, той спричиняє її перелюб; і хто одружиться на розведеній, той чинить перелюб.
33. І ще ви чули, що сказано давнім: Не відмовляйся від присяги, але виконуй перед Господом присягання твої.
34. А Я кажу вам: Не присягайтеся взагалі: ні небом, тому що воно престол Божий;
35. Ні землею, тому що вона підніжжя для ніг Його; ні Єрусалимом, тому що це місто Великого Царя.
36. Ні головою твоєю не присягайся, тому що не можеш жодної волосини учинити білою або чорною.
37. Але нехай буде слово ваше: Так, так, ні, ні; а що понад це, – те походить від лукавого.
38. Ви чули, що сказано: Око за око, зуб за зуб.
39. А Я кажу вам: Не чиніть спротиву лихому! А коли вдарять тебе по правій щоці твоїй, оберни до нього й другу.
40. І хто захоче судитися з тобою і забрати в тебе сорочку, віддай йому й верхній одяг;
41. І хто примусить тебе пройти з ним одну милю, пройди з ним удвічі.
42. Дай тому, хто просить у тебе, а від того, хто хоче позичити в тебе, не відвертайся.
43. Ви чули, що сказано: Люби ближнього твого і ненавидь ворога твого.

44. А Я кажу вам: Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, що проклинають вас, добродійте ненависникам вашим і моліться за тих, що несправедливо свідчать проти вас і гонять вас.

45. Будьте ж синами Батька вашого Небесного; бо Він наказує Своему сонцю сходити над лихими і добрими, і посилає дощ на праведних і неправедних.

46. Бо коли ви будете любити люблячих вас, то яка вам нагорода? Чи не те саме чинять і митники?

47. І якщо ви вітаєте лише братів ваших, то що особливого чините? Чи не так чинять і погани?

48. Отож, будьте досконалі, як досконалий Батько ваш Небесний!

Мороз Р.

*Світлій пам'яті Олексія Тихого*¹¹⁹

Ми, в'язні історії, – ідемо в життя
(коли тільки воно прийме нас – життя,
через скільки поколінь?).

В. Стус. *З таборового зошита*

А щодень – на одне сонце меншає
А щоніч – на одну зорю більшає...

І. Калинець. *Підсумовуючи мовчання*

6 травня цього року в концентраційному таборі на Уралі помер Олексій Іванович Тихий. Хто слідкував за повідомленнями останніх років про українських невільників, міг того сподіватися. "...режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею, – писав Василь Стус про табір, в якому перебував Тихий. – Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або – найчастіше – загрожує карою... Москва дала тутешній владі всі повноваження, і хто зберігає ілюзію, що якийсь же закон має регулювати наші стосунки

¹¹⁹ Журнал «Сучасність», ч. 11 (283). – 1984. – сс. 116 – 120

з адміністрацією, – дуже помиляється. Закон повного беззаконня – ось єдиний регулятор наших т. зв. взаємин... Так довго тривати не може – такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником".

Скільки у людини, тяжкохворої на шлунок, може залишатися фізичних сил, коли її фактично не випускають із тюремного ізолятора, з місяця в місяць карають фізично і морально, позбавляючи її тих крихт нормального людського існування, якими наділені радянські політичні в'язні: теплої юшки-бурди, сякої-такої постелі, спілкування з друзями-посправниками та раз на рік спілкування з рідними.

Про Тихого писали всі співкамерники, друзі і знайомі, били на сполох, просили рятувати. Тільки він сам мовчав, зціпивши зуби від постійного болю і кривди. Чей же знав, відчував, бідний, що помре в таких нелюдських умовах. Адже останні його хвилини життя були заповнені, за свідченнями дружини, прощанням із цією грішною, повною Зла Землею і зверненням до Бога, молитвами до Нього.

Мені пощастило знати й зустрічати кілька разів цю лагідну, скромну, але мужню і чесну людину. Він був справжнім сином свого народу і заслуговує на його пам'ять. Я б хотіла, щоб мій короткий спогад про нього додав кілька листочків до мученицького вінка на його далеку могилу.

Не пригадую собі не лише дати, але й року, коли він з'явився у нашій хаті в місті Івано-Франківському по вул. Набережній, 14. Було це, в усякому разі, після п'ятимісячної голодовки Валентина Мороза у Володимирській в'язниці і після всіх моїх інтерв'ю з чужоземними кореспондентами в Москві та всіх порохунків КГБ зі мною як наслідок тих інтерв'ю. Якраз був невеликий перепочинок і затишся у моїх стосунках з

органами безпеки, з усього того виглядає, що було це, мабуть, у травні 1975 року.

Був теплий сонячний день. Він з'явився, не попередивши ні телефоном, ані інакше, мабуть, щоб не привести за собою відразу ж зграю сексотів. Прийшов він у супроводі якогось незнайомого мені чоловіка з Івано-Франківського, який явно чув себе неспокійно й небезпечно, відвідуючи таку одіозну особу, якою була моя персона в Івано-Франківському.

Роззуюся відразу за дверима в передпокої і, залишившись в самих шкарпетках, представився: Олексій Тихий. Мені це прізвище нічого тоді не промовляло, і все ж я відразу перейнялася довір'ям до нього, може, тому, що нагадав він мені й мою звичку з дитинства роззуватися на ганку чи одразу ж за ганком у сінях, а швидше тому, що від його постаті так і віяло приязню. Бувши на той час уже дуже підозрілою до всіляких незнайомців, що набивалися в друзі, а особливо до незнайомців чоловічої статі, в яких мені раз у раз ввижались підіслані КГБ залицяльники (чим вони насправді часто й були), я, пам'ятаю, поставилася до нього дуже щиро, пригостила, чим могла, а мала тоді неабиякий люксус: розчинну каву з німецької посилки від Галі Горбач.

Того разу ми не мали доброї нагоди говорити, Олексій поспішав до Коломиї, де в нього жив приятель, лікар Василь Кархут¹²⁰. Казав, що заїхав до мене по дорозі зі Львова і адресу мою йому дав Михайло Горинь.

Оповідав, що працює пожежником у Дружківці, а живе з мамою на хуторі Їжівці і має там пасіку. Був дуже скромний, не згадував про свою освіту в Ломоносовському

¹²⁰ Кархут Василь (1905 — 1980 р.) — лікар-алопат, лікар-фітотерапевт, письменник. 5 серпня 1946 року військово-польовий суд у Києві засудив його на 15 років каторжних робіт та 5 років обмеження у правах з конфіскацією майна. У 1991 році посмертно реабілітовано.

університеті в Москві, що могло бути предметом гордоців для багатьох людей в Радянському Союзі.

Видно, що пишався науковими успіхами свого молодшого сина, який жив у Києві і працював, здається, в Інституті кібернетики. Запам'яталося також, що старший його син жив у Москві і не мав вищої освіти. У пізніших розмовах Олексій бідкався, що саме коли старший син виростав, він відбував ув'язнення, а, отже, не мав змоги брати участі в його вихованні.

Олексій Іванович ще кілька раз заїжджав до нас, кожного разу це було по дорозі ще до когось, найчастіше зі Львова до Коломиї, до Кархута, який мав тоді клопоти з публікацією своєї другої книжки про лікарські рослини – перша його книжка "Ліки навколо нас" була розкуплена вмить, одразу ж стала раритетом. На перешкоді йому стояли його минуле і КГБ, Олексій намагався йому допомогти, як саме – вже не пам'ятаю.

Олексій Івановим усе був готовий допомогти. Сам учитель, він близько до серця взяв мої тодішні клопоти з вихованням сина-підлітка Валентина. Навіть намагався перебрати на себе трохи виховничого тягара, що звичайно на відстані (де Донецьк і хутір Їжівка, а де Івано-Франківськ!) було майже неможливо. Принаймні він узявся листуватися з ним і деякий час листувався таки та присилав йому цікаві книжки. Знаючи, що Валентин не раз утікав зі школи і пропускав уроки, Олексій розвивав передо мною свою педагогічну теорію: треба дозволяти дитині пропускати часом школу, натомість вимагаючи максимально використовувати цей час удома. Два чи й три дні на тиждень до школи не ходити, але виконувати за рахунок цього якусь індивідуальну програму. Переконував, що саме так він виховував свого молодшого сина і в результаті – його неабиякі успіхи в математиці і кібернетичі.

Тоді така його теорія здавалася мені надто сміливою і навіть ризикованою. Я була зайнята по вуха клопотами про ув'язненого чоловіка і війною з КГБ, і тому мені видавалося неймовірним і понад мої сили заходити в конфлікт ще й зі школою.

Тепер, оглядаючися назад, я думаю, що в педагогічних міркуваннях Олексія Івановича було немало сенсу, передовсім той сенс, що дитині пішло б лише на користь одірвати її хоча б на якийсь час від "отарного" чи то пак колективного виховання, а надто ж виховання радянської школи. Колектив нівелює здібності, а радянський колектив і поготів. Леся Українка дістала блискуче виховання вдома, виглядає, що ізоляція від шкільного колективу не пішла їй на шкоду. Біографії деяких інших видатних людей наводять на ту саму думку. Але тоді, на жаль, я не мала ні часу, ні відваги, щоб скористатися Олексієвими порадами.

Кожного разу, коли Олексій до нас заїжджав, він щось приносив: то меду з власної пасіки, то трохи грошей. Я мед завжди охоче брала, добрий непідроблений мед годі було знайти, а від грошей намагалася відмовитися. Але його годі було переконати.

Видно було, що сам він був дуже невибагливий і жив скромно. Та й на платню пожежника не дуже розженешся. Їздив лише потягами, щоб ощадити гроші. Часто бував у Москві і добре орієнтувався, що там у дисидентських колах діється. Знаючи, що й я там часто буваю, розпитував, що я про той московський рух думаю. Видно, побоювався, щоб я не мала якихось ілюзій про погляди москвичів на національне питання. Я, пригадую собі, пояснювала своє розуміння тим, що, мовляв, нам з ними спільно йти до певного моменту, а пізніше чи так, чи сяк, а стежки наші мусіли б розійтися. Він тоді мало що відказав на це, але видно було, що вчитель був задоволений відповіддю учениці. А взагалі, до дуже балакучих Тихий

не належав. Боляче мені тепер, що не розпізнала я тоді як слід його великої душі, зовсім не знала його самвидавних праць. Було обмаль часу на наше знайомство і надто засмикане життя.

Він запрошував нас із сином до себе на хутір у гості, і я навіть мала охоту скористатися його запрошенням по дорозі до своїх родичів, адже ми з ним були земляки. Однак здійснити той намір уже не довелося.

Останнього разу Олексій Тихий був у нас в Івано-Франківському напередодні оголошення Гельсінкської групи – восени 1976 року. Саме від нього я вперше почула про намір створити Групу. Можливо, що з приводу організації Групи він і приїхав того разу на Західну Україну. Він перераховував, хто саме збирався зголоситися до Групи. Серед названих ним прізвищ була Оксана Яківна Мешко. Не було Михайла Гориня, а мені здавалося, що саме Горинь – людина розважливої і конструктивної вдачі – був би найкращим кандидатом до Групи. (Не знала я тоді, що Микола Руденко приїздив з тим до Гориня і пропонував йому створити Групу. Михайло пізніше про те мені розповідав і пояснив свою відмову простою причиною – не хотів сідати вдруге).

Про себе Олексій Тихий ані словечком не прохопився. Ця наша розмова відбулася надворі, коли я відпровожувала його на автобус – на такі розмови в хаті ми не наважувалися з огляду на підслухачки у кожній із наших квартир.

Від нас Олексій Тихий поїхав на Київ. А за кілька днів я почула з пересилань західних радіостанцій про створення Української Гельсінкської групи. Серед інших прізвищ було назване й прізвище Тихого. З тих таки "ворожих" радіопересилань я за кілька місяців почула про арешт Олексія Тихого. Так розпочалася для нього його остання хресна дорога.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Адамський М., 87, 92
Аликуев, 403
Андрос, 395, 396
Андрушків Володимир, 415
Антоненко-Давидович Борис, 368
Ашурбаніпал, 99, 120

Б

Баришполь Віктор, 369
Барсуківський Володимир, 415
Басенко Костянтин, 130
Безднежних В., 83, 92
Безухов П'єр, 114, 124
Белинский Вісаріон, 169
Белліні Вінченцо, 129
Бердник Олесь, 17, 400, 401
Беркут Захар, 129
Бернс Роберт, 252
Бісмарк, 193
Богданович Максим, 356, 358
Бодяньський Осип, 247, 248
Бойко Петро, 209
Бологов І.І., 356
Брежнев Леонід, 171
Бровко Іван, 351, 358
Булавін Кіндрат, 168
Бухарин Микола, 419

В

Василь Процюк, 415
Вишня Л., 230
Вінграновський Микола, 12
Вінник, 385, 389
Волчик Єжи, 162
Вульфсон Б.Л., 89, 103, 113, 123

Г

Гайдай Никита, 256
Гамзатов Расул, 198

Ганді Магатма, 16, 198
Гітлер Адольф, 193
Глух Ф., 384
Гоголь Микола, 172, 252
Голик В., 405
Гомза Ярослав, 234, 236, 237, 241,
243, 348, 355
Гончар Олесь, 12, 171, 187, 366
Горбачук Василь, 346, 351, 357
Горбачук Лідія, 351, 360
Гордієнко А., 204, 206
Горинь Михайло, 426, 429
Горький Максим, 220, 227
Грабовський Павло, 162
Гребенюк Григорій, 348, 418
Грибоедов Олександр, 251
Григоренко Петро, 348, 400, 401
Григоренко Сашко, 415
Григорович Василь, 255
Грінченко Борис, 218
Громов А.Л., 381
Грушецький І. С., 381, 394, 395
Гуков В., 126
Гулак-Артемівський Петро, 246,
253

Д

Давід Рікардо, 219
Дантес, 222
Денисова, 8
Дзюба Іван, 363, 387, 388
Дімаров Анатоль, 130
Добош, 357
Довгополенко Харитя, 251
Довженко Олександр, 36, 206
Дорошенко К.П., 380
Достоевський Федір, 216
Драч Іван, 12, 21, 129

Е

Енгельс Фридрих, 77, 213, 214

З

Зайченко Олександр, 363
 Затонський Володимир, 149
 Зінкевич Осип, 3, 4, 244

І

Іваничук Роман, 12
 Іванова Е., 96
 Іваштенко О.О., 380
 Ілляшенко, 394, 395
 Ільїн В.С., 380
 Іляшенко Д., 382
 Іщенко В., 236, 238, 241, 243
 Іщенко С., 130

К

Каганович Лазар, 148
 Калинець Ігор, 424
 Камчатний, 386
 Кандиба Іван, 400, 401
 Караджич Вук, 253
 Карпинець І., 43
 Кархут Василь, 387, 426, 427
 Катерина II, 168
 Квітка-Основ'яненко Григорій,
 246, 253
 Клиновський Яків, 412
 Клопотун Ольга, 220
 Козачковський Андрій, 248
 Коллар Ян, 254
 Корнєєв Микола, 44, 45, 46
 Корнєєва Марія, 44, 45, 46
 Корнієнко Г., 236
 Короленко Володимир, 172
 Корольов Сергій, 172
 Корчак Януш, 43
 Косачі, 172
 Коцюбинський Юрій, 149
 Кошман Ольга, 204, 207, 208
 Крушельницька Соломія, 172
 Кублановський Ю., 365
 Кузнецов, 23
 Куліш Пантелеймон, 248, 249, 250
 Куриленко В., 204, 208

Курка Михайло, 410
 Кухаренко Яків, 246, 249, 250
 Куценко, 386, 387
 Кучер Микола, 366
 Кушка С., 236
 Кушка Н., 234

Л

Ландау Д., 384
 Лапшин Іван, 218
 Левченко С.П., 380
 Ленін Володимир, 10, 77, 148, 171,
 192, 213, 216, 217, 218, 220,
 225, 391, 407
 Лепіхов Анатолій, 68, 71
 Лермонтов Михайло, 216
 Лимарев Володимир, 342, 343
 Лимаренко В.С., 67, 204
 Лисенко, 172
 Лисенко Микола, 198
 Литвин Юрій, 9, 416
 Литецькі, 172
 Лобода І., 135, 140, 141
 Локк Джон, 35
 Ломоносов Михайло, 6
 Лук'яненко Левко, 17, 348, 397,
 399, 400, 401, 402, 407
 Луначарський Анатолій, 231, 244

М

Макаренко Антон, 11, 46, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
 59, 60, 61, 64, 392
 Максимівч Михайло, 249
 Мамчич Іван, 408, 410
 Мао Дзе Дун, 193
 Маринович Мирослав, 400, 403
 Маркевич Андрій, 250
 Марко Вовчок, 259
 Маркс Карл, 212
 Маркушевич Олексій, 73
 Марусик Тарас, 370
 Марченко Валерій, 370
 Марченко Ніна, 370, 371
 Масло, 386

Матвієнко, 387
 Матусевич Микола, 400, 403
 Маяковський Володимир, 216, 218
 Мельник, 386, 390
 Мельников Віталій, 356, 357, 358,
 359, 386, 387, 389, 390, 393
 Менделєєв Дмитро, 124
 Мерзлов, 403
 Мешко Оксана, 17, 400, 401, 429
 Микитюк Микола, 61, 65, 66
 Мишуга Олександр, 172
 Міміношвілі Роман, 105, 114, 124
 Міхєєва А.І., 387
 Мовчан Юліан, 360
 Могилєвська Г., 40, 173
 Молотов Вячеслав, 148
 Мороз Валентин, 427
 Мороз Олег, 68, 71
 Мороз Раїса, 387, 424
 Мусоліні, 193

Н

Навуходоносор, 99, 110, 120
 Наговіцин, 352, 353
 Наседкіна Л., 236
 Непран М. І., 16
 Нерон, 193
 Нечуй-Левицький Іван, 173
 Нікіфоров, 384
 Носков Ю.Я., 393
 Носовський, 361

О

Овсієнко Василь, 3, 22, 23, 370,
 371
 Овсієнко Василь, 24
 Овчиннікова І., 93, 94
 Огнева Людмила, 2, 3, 244, 257,
 371, 438
 Олексій Михайлович, 168
 Омельчук О. М., 385, 386
 Опільський Юліан, 130
 Орджонікідзе Фелікс, 225
 Орлов, 23
 Остроградський Михайло, 172

Очаковська Л., 93

П

Павловський Олексій, 217, 218
 Паламарчук Л.С., 380
 Пасічник С., 83, 92
 Паустовський Костянтін, 220
 Пахарєв А.Д., 381, 382, 394
 Первак Майя, 2, 438
 Петро І, 155, 168
 Петров, 363, 385
 Петровський Григорій, 149
 Пилинський М.М., 380
 Плахотнюк Ф., 243
 Плеханов Георгій, 216
 Полусмакова Ликеря, 251
 Поляков, 362
Пономарьов Я., 67, 70
 Потебня Олександр, 367
 Прокопович Феофан, 172
 Прокоф'єв М., 40
 Протасова Валентина, 353, 362
 Пушкін Олександр, 173, 216

Р

Разін Степан, 168
 Репін Ілля, 172
 Рильський Максим, 166, 209, 231,
 369
Рід Джон, 26, 27
Різниченко Г., 26
 Різниченко Олекса, 415
 Ролицька Гражина, 165
 Романюк Василь, 7, 18, 151, 162
 Руденко Микола, 3, 7, 17, 348, 393,
 397, 398, 399, 400, 403, 413,
 416, 417, 429
 Русначенко Анатолій, 143

С

Савичев Микита, 249
 Сагаровський А.А., 380
 Саленко І., 406
 Сатаєв А., 406

Сверстюк Євген, 3, 351, 358, 417
 Світлична Надія, 387
 Світличні, 363
 Сема Г., 236
 Сераковський Зигмунт, 249
 Симоненко Василь, 3, 12, 174, 177,
 190, 414
 Сімчук, 353, 355, 356, 357
 Скиба Микола, 357, 358, 363
 Скліфосовський Мико́ла, 172
 Сковорода Григорій, 252
 Сковороднікова К., 234, 236, 238,
 241, 243
 Скотт Вальтер, 252
 Скрипка Василь, 364, 368, 369,
 370, 371, 372
 Скрипкін, 394, 396
 Скрипник Л.Г., 380
 Скрі́пник Мико́ла, 148
 Смольков П., 351
 Сосюра Володимир, 191
 Сталін Йосип, 156, 193, 206
 Старицькі, 172
 Стебун Ілля, 15, 21, 366, 387, 393,
 395, 396, 397
 Стефаник Василь, 173
 Сторчак Кіндрат, 356
 Строката Ніна, 400, 401, 416
 Стус Василь, 9, 18, 23, 363, 416,
 418, 424
 Сударов, 393
 Супруненко, 224, 225
 Сядристий, 396

T

Тальновська Р., 90
 Танка Вацлав, 254
 Тарасов, 403
 Тарновський Григорій, 247
 Телі́га Олена, 143
 Темнікова В., 387
 Тиха Марія, 10, 96
 Тихий Володимир, 3, 4, 9, 10, 65,
 91, 366, 405, 406, 420
 Тихий Іван, 10
 Тихий Микола, 10

Тихий Мирослав, 354, 356, 361
 Тихий Олекса, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9,
 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 24, 25,
 28, 43, 46, 53, 61, 65, 66, 67, 68,
 73, 75, 77, 82, 83, 91, 93, 94, 96,
 97, 99, 107, 116, 126, 135, 143,
 151, 162, 165, 166, 184, 190,
 202, 203, 204, 244, 260, 342,
 346, 347, 348, 349, 350,
 351, 352, 354, 355, 359, 360,
 361, 362, 363, 364, 365, 366,
 367, 368, 369, 370, 371, 372,
 381, 383, 384, 385, 391, 392,
 393, 395, 398, 399, 400, 402,
 403, 404, 405, 406, 407, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 414,
 415, 416, 417, 418, 419, 420,
 424, 425, 426, 427, 428, 429, 438
 Толстой Лев, 35, 37, 102, 113, 122,
 185, 216, 221
 Тургенев Іван, 173
 Турик Андрій, 410
 Тютюник Григор, 129

У

Уільямс Ф., 68, 71
 Українка Леся, 173, 218, 428
 Ушинський Костянтин, 102, 104,
 111, 112, 121, 122, 185

Ф

Федь Анатолій, 360, 361
 Федьорка Іван, 246
 Фіалко Євген, 3
 Філіпова Інна, 368, 371
 Франко Іван, 107, 116, 185, 198, 218

Х

Харчук Борис, 365
 Хвильовий Мико́ла, 148
 Хмельницький Богдан, 150, 155,
 167
 Хо Ші Мін, 198
 Хохлова Лисавета, 204

Хрущів Микіта, 148

Ц

Цілуйко К.К., 380

Ч

Черемшина Марко, 173

Черненко Костянтин, 407

Чорноморець Василь, 359

Ш

Шаповалов Євген, 3

Шафарик Павло-Йосеф, 253, 254

Шевченко Варфоломій, 251

Шевченко Йосип, 251

Шевченко Микита, 245

Шевченко Мотрона, 251

Шевченко Прися, 251

Шевченко Тарас, 4, 44, 129, 130,
173, 185, 189, 198, 209, 217,
218, 244, 245, 246, 247, 248,

249, 250, 251, 253, 254, 255,
256, 257, 258, 259

Шевчук О.С., 387

Шелест Петро, 171

Шишков Олександр, 249

Шолохов Михайло, 37

Шумук Данило, 387, 418

Щ

Щаранський, 23

Ю

Юрчук Л.А., 380

Юшенко Віктор, 411

Я

Яворницький Дмитро, 414

Якименко В., 384

Якір Йона, 149

Яковенко, 386, 390

НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК

ЗМІСТ

Від упорядника	3
Короткий життєпис Олекси Тихого	6
Тихий В. <i>Мова як доля</i>	9
Тихий В. <i>"Він був людиною, яка повністю зробила себе"</i>	20
ВИХОВАННЯ, ОСВІТА	24
САМОВИХОВАННЯ	24
Тихий О. <i>Для чого я живу?</i>	24
Тихий О. <i>Людина – це звучить гордо</i>	25
Нотатки Олекси Тихого	26
ВИХОВАННЯ В РОДИНІ	28
Тихий О. <i>Думки про виховання</i>	28
Тихий О. <i>Відлучення від матері</i>	43
ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ	46
Тихий О. <i>Стиль роботи колективу</i>	46
Тихий О. <i>Стиль работы коллектива</i>	53
Тихий О. <i>Лист Миколі Микитюку</i>	61
Тихий В. <i>Коментар до листа Миколі Микитюку</i>	65
Нотатки Олекси Тихого	67
Оригінальні тексти нотаток Олекси Тихого	70
РЕФОРМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	73
Тихий О. <i>Про проблеми реформи шкільної освіти</i>	73
Тихий О. <i>О проблемах реформы школьного образования</i>	75
Тихий О. <i>Зауваження щодо ст. 18 проекту "Основ..." та "Загальних положень"</i>	77
Тихий О. <i>На перехресті думок</i>	83
Тихий В. <i>"Домашні завдання" з перешкодами</i>	91
Тихий О. <i>Домашні завдання</i>	99
Тихий О. <i>Про домашні завдання</i>	107
Тихий О. <i>О домашних заданиях</i>	116

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ	126
Тихий О. <i>Вільний час трудящих</i>	126
Тихий О. <i>Сільські проблеми</i>	135
Тихий О. (?) <i>Ви і ми</i>	143
Тихий О. Романюк В. <i>Історична доля України</i>	151
Нотатки Олекси Тихого	162

СЛОВО РІДНЕ, МОВО РІДНА **166**

Статті та нотатки Олекси Тихого	166
Тихий О. <i>Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області</i>	166
Тихий О. <i>Слово рідне, мова рідна</i>	184
Тихий О. <i>Думки про рідний донецький край</i>	190
Тихий О. <i>З передмови до книги "Мова-народ"</i>	203
Тихий О. <i>Подання на рецензію рукопису "Мова-народ"</i>	204
Нотатки Олекси Тихого	209

Тихий О. Тарас Шевченко про мову	244
Додаток	257

Тихий О. Словник невідповідних нормам Української літературної мови слів	260
Тихий О. <i>Лист Лимареву В.С.</i>	342
Горбачук В. <i>Спогад про Олексу Тихого</i>	346
Скрипка В. <i>Свічка Олекси Тихого</i>	364
Філіппова І. <i>"Як свисну, – віддасте..."</i>	368
Василь (?) <i>До "Словника ..."</i>	372
Курбацька І., Зенкевич В. <i>До "Словника ..." О.Тихого</i>	372

ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ О. ТИХОГО **381**

ЛИСТИ, ЗАЯВИ, КЛОПОТАННЯ	381
Тихий О. <i>Лист до Голови Президії ВР УРСР</i>	381
Тихий О. <i>Заява</i>	384
Тихий О. <i>Скарга</i>	385
Тихий О. <i>Останнє слово на суді 1977 р.</i>	391
Тихий О. <i>Клопотання</i>	400
<i>Копія характеристики на О.Тихого</i>	403
<i>Картка засудженого</i>	404

Тихий В. <i>Звернення до Донецького облсуду 30.09.1977</i>	405
Голик В. <i>Відповідь В. Тихому</i>	405
Саленко І. <i>Відповідь В.Тихому</i>	406
Сатаєв А. <i>Відповідь В.Тихому</i>	406
Лук'яненко Л. <i>Заява до Президії ВР України</i>	407
<i>Указ Президента України № 937/2006</i>	411

СПОГАДИ ПРО ОЛЕКСУ ТИХОГО **412**

Клиновський Я. <i>Зустріч у таборі</i>	412
Різніченко О. <i>Олекса Тихий – син Донеччини</i>	415
Сверстюк Є. <i>Учитель Тихий</i>	417
Нагірна проповідь	421
Мороз Р. <i>Світлій пам'яті Олексія Тихого</i>	424

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК **430**

Олекса Тихий
НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК

Впорядкування та оригінал-макет
Людмила Огнева

Коректор
Майя Первак

Видання здійснено за сприяння
Донецького відділу Союзу українок

ТИХИЙ Олекса. НА ПЕРЕХРЕСТІ ДУМОК / Упорядник
Огнева Людмила. – Донецьк: музей "СМОЛОСКИП",
2013, – 444 с.

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. №
.Наклад 100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на
цифрових лазерних видавничих комплексах Rank
Херох DocuTech 135 і DocuColor 2060.
Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

Музей "Смолоскип"

5 листопада 2008 року в Донецьку відкрито громадський музей Народних Героїв В.Макуха та Олекси Гірника – "Смолоскип". Його засновник – Всеукраїнська громадська організація інвалідів "ЧОРНОБИЛЬ – ДОПОМОГА".

*"Блаженні голодні і спрагли на правду,
бо вони наситяться" (Мат. 5:6)*